

Bitlis Eren Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2025 - Cilt: 14 - Sayı: 1

Bitlis Eren University

Social Science Journal

Year: 2025 -Volume: 14 - Number: 1

Yazışma Adresi:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez,
Bitlis/ TÜRKİYE

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Yıl: 2025 - Cilt: 14 - Sayı: 1

Bitlis Eren University Social Science Journal
Year: 2025 - Volume: 14 - Number: 1

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis-TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101

Mail: lens@beu.edu.tr

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Yayın Tarihi / Published Date	:	30 Haziran 2025 / 30 June 2025
Yayın Sezonu / Season	:	Haziran 2025 / June 2025
Cilt / Volume	:	14
Sayı / Number	:	1
İlk Yayın Tarihi / First Publication Date	:	2012
Yayın Türü / Publication Type	:	Yılda iki kez yayınlanan hakemli, uluslararası, akademik elektronik dergidir. / A peer-reviewed, electronic academic journal published twice a year.
Yayın Yeri / Place	:	Bitlis
Yayın Dili / Publication Language	:	Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. / The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published.
Adres / Address	:	Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis - TÜRKİYE
e-posta / mail	:	lens@beu.edu.tr
Web / URL	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos
Tel / Phone	:	0 (434) 222 0072
Fax	:	0 (434) 222 0101
Dergi Sekreteri / Journal Secretary	:	Ahmet UĞUR

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2025 - Cilt/Volume: 14 - Sayı/Number: 1

KİŞİLER VE KURULLAR / AUTHORITIES AND BOARDS

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ (Rektör, Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

BAŞ EDITÖR / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

EDITÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

DİL EDITÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)-(Arapça / Arabic)

Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)-(İngilizce / English)

Dr. Öğr. Üyesi. Cansu ORAL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)-(Türkçe / Turkish)

ALAN EDITÖRLERİ / SECTION EDITORS

Prof. Dr. Adnan ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE), Coğrafya / Geography

Prof. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi / Political Science and Public Administration

Doç. Dr. Ahmet İŞLER (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent GENÇ (Mardin Artuklu Üniversitesi-TÜRKİYE), Arkeoloji / Archeology

Doç. Dr. Celal İNCE (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Sosyoloji / Sociology

Doç. Dr. Emrah DOĞAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İletişim Bilimleri / Communication Sciences

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE), Arapça / Arabic

Doç. Dr. Özgür ÇETİNTAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Güzel Sanatlar / Fine Arts

Doç. Dr. Ramazan TARİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İlahiyat / Theology

Doç. Dr. Yunus Emre KARASU (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Sanat Tarihi / Art History

Dr. Öğr. Üyesi Erdem BAYKAL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Felsefe / Philosophy

Dr. Öğr. Üyesi İrem KAPTANGİL ÇALIŞIR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İşletme / Business

Dr. Öğr. Üyesi Kader Demir KIRAYIT (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Tarih / History

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık VANGÖLÜ (Bitlis Eren Üniversitesi- TÜRKİYE), PDR, Psikoloji, Eğitim Bilimleri / Psychological Counseling and Guidance, Psychological, Educational Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İngilizce / English

Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Türk Dili ve Edebiyatı / Turkish Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Yunus SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İktisat / Economics

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2025 - Cilt/Volume: 14 - Sayı/Number: 1

EDİTÖR (YAYIN) KURULU ÜYELERİ / EDITORIAL BOARD MEMBERS

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ	(Dicle Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bülent AKOT	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Canser KARDAŞ	(Muş Alparslan Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Eyüp AKTÜRK	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatih GENCER	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	(University of Central Florida- ABD)
Prof. Dr. Funda MASDAR	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hasan ALKHATTAF	(Qatar University- KATAR)
Prof. Dr. Hava SELÇUK	(Erciyes Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. İrşad Sami YUCA	(Muş Alparslan Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TOPLU	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP	(Harran Üniversitesi Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ömer ÖZSOY	(Goethe-Universität Frankfurt- ALMANYA)
Prof. Dr. Yusuf ÇINAR	(Batman Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Vural GENÇ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ali Ülvi ÖZBEY	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Anar GAFAROV	(Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü- AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Berna KOSEOĞLU	(Kocaeli Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Davut OKÇU	(Batman Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Deniz AŞKIN	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Korkmaz ŞEN	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Maşallah KIZILTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mohammad THALGI	(Yarmouk University- ÜRDÜN)
Doç. Dr. Naile ASKER	(Azerbaycan Milli İlimler Akademisi- AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YILDIRIM	(Bitlis Eren Üniversitesi - TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mahir KARACAR	(Bitlis Eren Üniversitesi -TÜRKİYE)
Dr. Dragana AMEDOSKI	(The Institute of History Belgrade-SIRBİSTAN)

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2025 - Cilt/Volume: 14 - Sayı/Number: 1

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA	(Russian Academy of Sciences- RUSYA)
Prof. Dr. Bedia Yelda OLCAY UÇKAN	(Anadolu Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ekin KOZAL	(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatih HAZAR	(Bitlis Eren Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ	(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR	(Ege Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülsen BAŞ	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülsüm ÇAMUR	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR	(Siirt Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kadriye ÖZÇELİK	(Ankara Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Melek AKDOĞAN GEDİK	(Çukurova Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU	(Bitlis Eren Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	(Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL	(Marmara Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	(Atatürk Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Suat GEZGİN	(Yeditepe Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Şeyma AY ARÇIN	(Pamukkale Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tahirhan AYDIN	(Dicle Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yunus Emre ÖZER	(Dokuz Eylül Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	(Fırat Üniversitesi- TÜRKİYE)

YAZIM EDİTÖRÜ/ TEXT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Sevda GEÇEN	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
----------------------------	------------------------------------

MİZANPAJ EDİTÖRÜ / LAYOUT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZBEYAZ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
------------------------------	------------------------------------

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Uzman Ahmet UĞUR	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
------------------	------------------------------------

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2025 - Cilt/Volume: 14 - Sayı/Number: 1

Amaç ve Kapsam

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmaları yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Haziran ve Aralık) yayınlanan uluslararası akademik hakemli bir dergidir. Dergimizde, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Tarih, Edebiyat, İlahiyat, Güzel Sanatlar ve diğer sosyal bilimler alanına giren özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştirisi, kongre-sempozyum haberleri yayımlanır. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilimsellik ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerin telif hakkı Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Yayımla ilgili kararlar dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır. Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır. Dergimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Aim and Scope

Bitlis Eren University Social Science Journal is an international academic refereed journal published semi-annually (June and December) to publish qualified studies prepared with a strong scientific approach. In journal, original research-analysis articles, translations, essays, book reviews, congress-symposium news, which are in the fields of Economics, Business Administration, Political Science, History, Literature, Theology, Fine Arts and other social sciences, are published. All responsibility for language, scientific and legal aspects of the articles published in the of Bitlis Eren University Social Science Journal belongs to the authors. The copyright of the published articles belongs to the Bitlis Eren University Social Science Journal. Published articles cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of Bitlis Eren University Social Science Journal. The Editorial Board may decide whether to publish the articles submitted to the journal. Even if the publication decision is made, the articles that are determined to be published elsewhere are removed from the publication list. The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published. The Turkish Language Institution Spelling Guide is taken as a basis for the writing of Turkish articles. All articles published in our journal are open access and freely available online. All articles published in our journal are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır.

Bitlis Eren University Social Science Journal Indexed and Abstracted In.

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yıl/Year: 2025 - Cilt/Volume: 14 - Sayı/Number: 1

Değerli akademisyenler, araştırmacılar ve okuyucular,

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 2025 yılına ait 14. cilt, 1. sayısını sizlerle paylaşmanın heyecanı ve mutluluğu içerisindeyiz. Bu sayıda, disiplinlerarası bir yaklaşımla derlenmiş, sosyal bilimlerin farklı alanlarına katkı sunan dokuz nitelikli araştırma makalesi yer almaktadır.

Eğitim bilimlerinden felsefeye, tarihsel analizlerden edebî incelemelere, kamu yönetimi, ekonomi ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına kadar geniş bir yelpazede hazırlanan bu çalışmalar, güncel tartışmaları besleyen ve literatüre yeni bakış açıları kazandıran özgün içerikler sunmaktadır. Özellikle çocuk çizimlerine yansıyan toplumsal cinsiyet algıları, neoliberal ekonomik politikaların tarihsel izdüşümleri, son şans turizmi gibi çağdaş konuların yanı sıra klasik metinlere yönelik özgün çözümlemeler, bu sayının dikkat çeken yönlerindendir.

Yayına katkı sunan yazarlarımıza, süreci titizlikle yürüten değerli hakemlerimize, alan editörlerimize ve yayın kurulumuzun kıymetli üyelerine gönülden teşekkür ederiz. Ayrıca, dergimizi düzenli takip eden ve akademik üretime katkı sunan tüm okurlarımıza saygılarımızı sunarız.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle, keyifli okumalar dileriz.

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Baş Editör

Dear academics, researchers, and readers,

We are delighted and excited to share with you the 14th volume, 1st issue of the Bitlis Eren University Journal of Social Sciences for the year 2025. This issue features nine qualified research articles compiled with an interdisciplinary approach, contributing to various fields within the social sciences.

These studies span a wide spectrum—from educational sciences to philosophy, historical analyses to literary reviews, and from public administration and economics to gender studies—offering original content that enriches current debates and provides fresh perspectives to the literature. Noteworthy topics in this issue include gender perceptions reflected in children's drawings, the historical implications of neoliberal economic policies, and last chance tourism, alongside original analyses of classical texts.

We extend our sincere thanks to the authors who contributed to the publication, the esteemed reviewers who meticulously evaluated the articles, our field editors, and the valued members of our editorial board. We also express our appreciation to all readers who regularly follow our journal and contribute to academic production.

Wishing you a pleasant reading experience, and hoping to meet again in our upcoming issues.

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Editor-in-Chief

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yıl/Year: 2025 - Cilt/Volume: 14 - Sayı/Number: 1

İçindekiler / Contents

Araştırma makaleleri <i>Research articles</i>	Sayfa <i>Pages</i>
Sıla Uzkul Beş Yaş Çocuklarının Çocuk Figürü Çizimlerine Yansıyan Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları <i>Gender Stereotypes Reflected in Child Figure Drawings of Five-Year-Old Children</i>	1 - 25
Fatma Taşdemir Yeni Sağ Anlayışın Ekonomi Paradigmasına Etkisi: 24 Ocak Kararları Örneği <i>The Effect of the New Right Understanding on the Economic Paradigm: The Example of January 24 Decisions</i>	26 - 44
İbrahim Yıldırım & Mehmet Emin Çelik Yerel Kapasitenin Geliştirilmesinde Kamu Yönetişiminin Rolü: Bitlis Merkez Deresi Islahı Örneği <i>The Role of Public Governance in Developing Local Capacity: Bitlis Central Stream Improvement Example</i>	45 - 58
Fereshteh Darvishvand Mevlânâ'nın Padişah ve Cârîye Hikâyesi ile Ahmet Midhat Efendi'nin Felâtun Bey ile Râkım Efendi Romanında Aşkın Karşılaştırmalı İncelemesi <i>A Comparative Analysis of Love In Rumi's Story of The Prince And The Handmaid And Ahmet Midhat Efendi's Novel Felâtun Bey And Râkım Efendi</i>	59 - 73
Ahmet Özkan Son Şans Turizmi: İklim Krizi Çağında Seyahat Etmenin Psikolojisi <i>Last Chance Tourism: Psychology of Traveling in the Age of Climate Crisis</i>	74 - 87
Melek Gerek & Mustafa Arslan Fuzûlî'nin Beng Ü Bâde Mesnevisindeki Temsillere Yeni Bir Bakış ve Bu Temsillerin Sosyal Eleştiri Bağlamında Değerlendirilmesi <i>A New Perspective on the Allegories in Fuzûlî's Beng ü Bâde Mesnevi and an Evaluation of These Allegories in the Context of Social Criticism</i>	88 - 107
Eda Topar, Adem Palabıyık, Metin Sakinç Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın (1180-1225) Dış Politikada Uyguladığı Stratejiler <i>The Abbâsî Caliph Al-Nâsir Li-Dîn Allâh (1180-1225) Strategies Implemented in Foreign Policy</i>	108 - 124

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yıl/Year: 2025 - Cilt/Volume: 14 - Sayı/Number: 1

Araştırma makaleleri

Research articles

Sayfa

Pages

Muhittin Ekinci & Nazim Coğaltay

**Öğretmenlere Yönelik Uygulanmakta Olan Ödül-Ceza Politikalarının
Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi**

125 - 147

*Evaluation of Reward-Punishment Policies Implemented for Teachers According to
Teachers' Opinions*

Nagehan Vurgun

**Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın (1180-1225) Dış Politikada Uyguladığı
Stratejiler**

*The Abbâsî Caliph Al-Nâşir Li-Dîn Allâh (1180-1225) Strategies Implemented in Foreign
Policy*

Beş Yaş Çocuklarının Çocuk Figürü Çizimlerine Yansıyan Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları*

Gender Stereotypes Reflected in Child Figure Drawings of Five-Year-Old Children*

Sıla Uzkul¹

Öz

Çocukların kendilerini özgürce ifade edebildikleri iki önemli alan vardır; oyun ve resim. Çocukların özgür kalabildikleri, kendilerini rahatça ifade edebildikleri bu alanlar kullanılarak çocukların bakış açıları ortaya konulabilir. Bu araştırmanın amacı okul öncesi eğitime devam eden beş yaş grubu çocuklarının, oyun oynayan çocuk figürü çizimlerindeki renk ve oyun temalarına yönelik toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını çizim yoluyla incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu, Ankara ilinde, bağımsız anaokuluna devam eden 41 (19 kız, 22 erkek) çocuk oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında tüm çocuklara birer hafta arayla iki resim çizdirilmiştir. İlk resimde oyun oynayan bir kız çocuğu, ikinci resimde ise oyun oynayan bir erkek çocuğunu çizmeleri istenmiştir. Çalışma bulgularına göre beş yaş grubundaki hem kız hem de erkek çocukların çizimlerinde cinsiyetçi kalıp yargıların izleri görülmüştür. Çocuk çizimlerinde kıyafet rengi olarak pembe/mor kıza atfedilmiştir. Kız ve erkek çocuklar kıyafet rengi konusunda önyargılar sergilerken kız çocuklar oyun/oyuncak ve oyun mekânı konusunda cinsiyetçi bir tutumdan uzak kalmıştır. Erkek çocuklar ise çizdikleri erkek çocuk çizimlerinde, kendi yaptıkları kız çocuk çizimlerine göre daha fazla maskülen oyuncaklara yer vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Renk Tercihi, Oyun/Oyuncak Seçimi, Okul Öncesi, Cinsiyet Kalıp Yargısı, Cinsiyet Algısı.

Abstract

There are two important areas where children can express themselves freely; playing and drawing. Children's perspectives can be revealed by using these areas where children can be free and express themselves freely. The research aims to examine the gender perceptions of children in the age group of five attending pre-school education regarding colour and playing in drawings of children playing games through painting. The research study group consists of 41 (19 girls, 22 boys) children studying in a kindergarten in Ankara. Within the scope of the study, all children were asked to draw two pictures, one week apart. They were asked to draw a girl playing the game in the first picture and a boy playing the game in the second picture. As a result of the study, traces of gender stereotypes were seen in both girls and boys in the five-age group. In children's drawings, pink/purple was attributed to the girl. While girls and boys exhibited prejudices regarding clothing colour, girls remained away from sexist attitudes regarding play/toy and playground. Boys, on the other hand, included more masculine toys in their drawings of boys than in their drawings of girls.

Keywords: Colour Preference, Play/Toy Choices, Preschool, Sex Stereotype, Gender Perception.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, e-posta: silauzkul@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9041-4412> (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 23.09.2025

Revize Tarihi/Revised Date: 22.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted Date: 07.03.2025

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.06.2025

Atıf-Citation (APA 7 Style): Uzkul, S. (2025). Beş yaş çocuklarının çocuk figürü çizimlerine yansıyan toplumsal cinsiyet kalıp yargıları. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1–25. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1554558>

Giriş

Çocuğu bir gözlemci olarak odağına alan Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı, model alma/gözlem yoluyla öğrenmeyi vurgulanmaktadır. Bandura'ya göre öğrenme başka bir bireyin davranışını gözlemleyerek ve bilişsel temsiller oluşturarak gerçekleşmektedir (Bandura, 1986). Bandura, gözlem yapan çocuğun davranışı taklit edebilmesi için dört sürecin gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunlar; dikkat, akılda tutma, taklit edebilme ve motivasyondur. Bu dört süreci tamamlayabilenler gözlem yoluyla öğrenebilir ve davranışı taklit edebilir. Çocuklar yetişkinleri gözlemlerken, sergiledikleri cinsiyet rollerini de bu yolla öğrenmektedir (Hogben ve Byrne, 1998). Yetişkinler kasıtlı ve kasıtsız olarak çocuklarda uygun cinsel rolleri biçimlendirmektedir. Örneğin kız çocuklarına uysal, duygusal ve düzenli olma, oyuncak bebeklerle oynama konusunda model olunurken, erkek çocuklara bağımsız, saldırgan, başarıyı amaçlayan ve kamyon, topla oynaması konusunda model olunmaktadır (Liebert, Wicks-Nelson ve Kail, 1986; Krishna vd., 2024; Morawska, 2020). Sosyal öğrenme kuramına göre çocuklar cinsel kimlik rollerini, öncelikle ebeveynlerini gözlemleyerek ve taklit ederek öğrenir, sonrasında aynı cinsten anne-babanın davranışını model aldıkları için ödüllendirilirler. Toplum ise daha sonra sistemli ödül ve cezalarla bu tür taklidi pekiştirir. Çocuklar, yetişkinler ve akranları tarafından toplumun, cinsiyetine uygun saydığı davranış için ödüllendirilir, uymayan davranış için de cezalandırılırlar (Onur, 2000). Bu sosyal geribildirim, çocuklara hangi davranışların gelecekte ödül ya da ceza alabileceğine ilişkin bilgi sağlamakta, çocuk zamanla kendi değerleri, inançları, beklentileri doğrultusunda bu rol modellerini değerlendirmekte ve kendini bu düşünme sürecine göre biçimlendirmektedir (Can, 2005).

Çocukların yetişkinleri ve akranlarını gözlemleyerek öğrendikleri bir diğer unsur da toplumsal cinsiyet rollerine yönelik kalıp yargılardır. Bir erkeğin veya kadının toplum tarafından nasıl algılandığını, nasıl davranması, giyinmesi, konuşması gerektiğini gösteren yazısız kurallar toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını oluşturmaktadır (Helman, 1990). Bu kalıp yargılar veya roller zamanla değişebilir, çeşitlenebilir ve kültürden kültüre değişiklik gösterebilir fakat bazı kalıp yargılar neredeyse tüm toplumlarda görülmektedir. Kadınların daha nazik ve duygusal olması (Cüceloğlu, 2006; Gökdağ, 2011), erkeklerin güçlü, soğukkanlı, kaba ve sert olma gibi özellikler taşıması (Dökmen, 2015) bunlara birer örnek olarak verilebilir. Bu kalıp yargılar toplumlarda o kadar yerleşmiş ve katılaşmıştır ki bunları çocuklara ayrıca öğretmek gerekmez (Seçgin ve Kurnaz, 2015). Çocuklar renk, oyuncak seçimi, hitap, ebeveyn tutumları ve benzeri birçok unsurla çevrelenerek cinsiyet kalıp yargılarının içine doğmaktadır ve bunlarla büyümektedirler.

Çocuklar cinsiyet kalıp yargılarından olabildiğince uzak tutulmak istense dahi renk konusu 21. yüzyılda oldukça zorlayıcı olmaktadır. Erkek çocuklar için mavi, kız çocuklar için pembe renk kodlamasından ötürü bu renklerden arınmış kıyafet veya oyuncak bulmak oldukça zorlaşmıştır (Cunningham ve Macrae, 2011). Oysa ki cinsiyeti belirtmek için kullanılan renk kodlaması oldukça yeni bir buluştur. 1920'lerden önce pembe hem kız hem de erkek çocuklar için kullanılabilirdi (Del Giudice, 2012; 2017). Tekstil sektörü gelişmediği ve kimyasal boya üretimi yapılamadığından renkler cinsiyete göre ayrılmıyordu. Bu bağlamda erkekler için mavi, kızlar için pembe kalıp yargısı 100 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Tekstil/kimya endüstrisindeki gelişmeler ve küreselleşmenin de etkisiyle renklerin çocuk dünyasındaki anlamları birçok ülkede kabul görmüştür. Ancak yapılan çalışmalar yetişkinler tarafından oluşturulan mavi/pembe kodlamasının bebeklerin renk tercihlerini yansıtmadığını göstermektedir. 0-2 yaş döneminde bebeklerin renk tercihlerinde cinsiyet anlamlı bir değişken değildir (Franklin vd., 2010; Jadva vd., 2010) ve bu dönemde bebeklerin en sevdikleri renkler kırmızı (Franklin vd., 2008; 2010; 2012; Jadva vd., 2010; Taylor vd., 2013; Zemach vd., 2007) ve koyu sarıdır (Taylor vd., 2013). Açık mavi (Franklin vd., 2010; Taylor vd., 2013b), pembe ve kahverengi (Franklin vd., 2008; Zemach vd., 2007) ise bebeklerin hoşlanmadıkları renklerdir. İki yaş sonrası cinsiyete özgü renk

tercihleri oluşmaya başlamakta ve bu durum üç yaştan itibaren daha da artmaktadır (Wong ve Hines, 2015). Yaklaşık iki yaş civarında erkek çocuklar mavi eşyaları pembeye, kız çocuklar ise pembe eşyaları maviye tercih etmeye başlamaktadır (Cunningham ve Macrae, 2011; LoBue ve DeLoache, 2011; Wong ve Hines 2015). Renk tercihlerinde olan bu değişime ek olarak erkek çocuklar pembe renginden kaçınmaya da başlamaktadır (LoBue ve DeLoache, 2011). Bu değişikliğin sebebi bebeğin gelişen bilişsel süreçleriyle ilişkilidir. İki yaş döneminde bebek kendi cinsiyetini keşfeder, kadın/erkek ayrımını yapabilmektedir ve gözlemlerine dayalı sonuçlar çıkarabilmektedir (Martin ve Ruble, 2004). İki yaş, çocukların kız/erkek için neyin uygun olduğu veya ya da neyin olmadığını anlamaya başladığı dönemin başlangıcıdır (Zosuls vd., 2009). İki yaşına kadar pembe nesnelere (oyuncaklar, kıyafetler) orantısal olarak daha çok maruz kalan kız çocukları (Pomerleau vd., 1990) pembeye yönelirken, erkek çocuklar da kadın stereotipinden uzak durmak için pembe renginden kaçınıyor olabilirler (Novelle, 2010). İki yaş sonrası oluşan pembe/mavi renk tercihlerinin cinsiyete özgü davranış sergileme isteğinin bir sonucu olarak görülebilir.

Renklerde olduğu gibi çocukların dünyasında cinsel kimliği yansıtan bir diğer unsur ise oyun ve oyuncaklardır. Bebekler doğuştan pembe/mavi renklerini tercih etmedikleri gibi oyuncakları da cinsiyetlerine göre tercih etmezler. New York Üniversitesi ve Arizona Devlet Üniversitesi'nin iki yaş dönemindeki 100 çocukla yürüttükleri çalışma bu durumu desteklemektedir. Bu çalışmada erkek çocukların 1/3'ü kız oyuncakları diye belirtilen oyuncakları kız çocuklarından daha çok tercih etmişlerdir. Erkek oyuncakları diye belirtilen oyuncaklar ise kızlar tarafından daha çok tercih edilmiştir (Fine, 2016). İlk yıllarda çocukların dünyasında oyuncaklar cinsiyete göre kategorize olmazken oyuncak dükkanlarında başlayan kız/erkek oyuncakları ayrımı, ebeveynlerin oyuncak seçimleri, televizyon ve çizgi film kanallarının etkisi (Davis, 2003; Kahlenberg ve Hein, 2010) ve akran etkisi (Einsenberg vd., 1984) ile de birleşerek ilerleyen yıllarda çocukların oyuncak tercihlerine yansımaktadır. Renk tercihlerine benzer şekilde oyuncak tercihleri de üç yaştan itibaren çocuklar tarafından cinsiyetçi etiketler kazanırlar. Freeman (2007)'ın 3-6 yaş arasındaki çocuklarla yaptığı çalışma sonucunda çocuklar oyuncaklarını erkek oyuncakları veya kız oyuncakları olarak etiketlemiştir. Üç yaşındaki çocukların %92'si sunulan oyuncakları cinsiyete özgü kalıplaşmış bir şekilde kategorize ederken, cinsiyete özgü tepkiler beş yaşına gelindiğinde daha da artmaktadır (Campbell, Shirley ve Candy, 2004). Çocukların bilişsel becerileri arttıkça cinsiyete özgü kalıp yargıları anlama ve kendi cinsiyetlerine özgü olduğunu düşündükleri davranışları sergileme (oyuncak seçimi vb.) durumları da artmaktadır (Fagot ve Leinbach, 1993; Perry, White ve Perry, 1984).

Çocukların genel olarak oyun/oyuncak tercihlerine bakıldığında erkek çocukların daha çok taşıtlar, askerler, savaş gibi oyun/oyuncakları tercih ettikleri, kız çocukların ise daha çok bebek, ev eşyası, evcilik gibi oyun/oyuncakları tercih ettikleri görülmektedir (Goldstein, 1994). Bunun bir sebebi ailelerin oyuncak alımında cinsiyete özgü tercihlerde bulunmaları olabilir. Peretti ve Sydney (1984), ebeveynlerle yaptıkları çalışma sonucunda ebeveynler cinsiyete özgü oyuncak satın aldıklarını belirtmişlerdir. Bir pazarlama şirketi olan YouGov (2017) ebeveynlerin ve diğer yetişkinlerin önyargılarının çocukların oyun oynama ve oyuncaklarla ilişki kurma şeklini nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla bir çalışma yürütmüştür. Bu çalışmada "Ailenizdeki kız çocuğa, genellikle erkek çocuklara yönelik olan bir oyuncak satın alırken ne kadar rahat hissedersiniz?" sorusu sorulmuştur. Görüşülen kişilerin %42'si bir kıza, erkeklere yönelik bir oyuncak alma konusunda rahat olacaklarını söylemiştir. Buna karşılık, aynı soru erkek çocuklar için sorulduğunda, kızlara yönelik bir oyuncak satın alma konusunda katılımcıların yalnızca %31'i rahat olacağını belirtmiştir. Çalışmanın dikkat çekici bir bulgusu ise, erkeklerin %49'u bir erkek çocuk için "kız" oyuncakları satın almaktan rahatsız olacaklarını söylemeleridir. YouGov şirketinin yürüttüğü bu çalışma yetişkinlerin, erkek oyuncakları olarak belirtilen oyuncaklara daha nötr yaklaştıklarını ortaya koymaktadır. Oyuncak konusunda erkek çocuklar için oluşturulan bu cinsiyet kalıp yargısı sebebiyle erkek çocuklar

ince motor becerilerini veya duygusal gelişimlerini desteklemeyen oyuncaklarla sınırlı kalırken kız çocuklar oyuncak konusunda daha zengin bir oyuncak seçeneğine sahiptirler (YouGov, 2017; LEGO, 2021).

Çocukların oyun/oyuncak tercihlerini etkilen bir diğer unsur ise bu konudaki ebeveyn tutumları olabilir. Langlois ve Downs'un (1980) üç ve beş yaş çocukları ile yaptığı çalışmada erkek çocuklar maskülen oyuncaklarla oynadıklarında anneleri tarafından az desteklenirken babaları tarafından güçlü bir biçimde desteklenmişlerdir. Tam tersi durumda ~~yani~~ erkek çocuklar feminen oyuncaklarla oynadıklarında ise anneler desteklerken, babalar çocuklarını vazgeçirmeye uğraşmışlardır. Kızlar feminen oyuncaklarla oynadıklarında hem anneleri hem de babaları tarafından desteklenmiş, maskülen oyuncaklarla oynadıklarında ise her iki ebeveyn tarafından onaylanmamışlardır. Ebeveynlerin oyun esnasındaki tutumları ve cinsiyete özgü oyuncak satın almaları çocukların da oyun, oyuncak konusunda benzer tutumlar sergilemelerine (Friedman, Leaper ve Bigler, 2007; Peretti ve Sydney, 1984) ve daha az çeşitlilikte oyun ve oyuncuğa maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Ebeveynlerin yaptıkları seçimler çocukların da seçimlerine yansımaktadır. Çocukların oyun/oyuncak tercihlerindeki bir diğer etken ise akranlardır. Geena Davis Enstitüsü ve oyuncak şirketlerinden LEGO iş birliği ile Çin, Japonya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 6-14 yaş aralığındaki çocuk ve ebeveynlerle (7000 kişi) yürütülen çalışma sonucunda erkek çocukların %71'i 'kız oyuncakları' olarak kabul edilen oyuncaklarla oynarlarsa akran zorbalığına maruz kalacaklarından korktuklarını belirtmişlerdir. Araştırma ayrıca, kızların "erkeksi" veya "erkekler için" kabul edilen oyuncaklarla oynarken daha özgüvenli olmaya başladıklarını da göstermektedir (LEGO, 2021). Benzer bir çalışma da erkeklerin cinsiyete özgü oyuncak tercihlerinin kızlardan daha fazla olduğunu göstermektedir (Carter ve Levy, 1988). Renk ve oyuncak konusunda yapılan çalışmalar erkek çocukların ebeveyn tutumu, akran zorbalığı ve toplum baskısı gibi unsurlar yüzünden cinsiyet kalıp yargılarına daha sıkı bağlandıklarını, erkek stereotipini oluşturmak veya korumak adına pazarlama şirketleri tarafından empoze edilen kız rengi ve kız oyuncaklarından özellikle kaçındıklarını göstermektedir.

Çocuklarda oluşmaya başlayan cinsiyet kalıp yargıları onların sadece renk, oyun/oyuncak seçimlerini şekillendirmekle sınırlı kalmamakta, onların derslere olan tutumlarını, mesleklere, kişinin toplum içindeki yerine, davranışlarına hatta hobilere, spora, sanata olan bakış açılarını da büyük ölçüde etkilemektedir. Abeles ve Porter (1978) çalışmasında, anaokulu çocuklarına müzik aletleri seçtirmiştir ve her iki cinsiyet de erkeksi diye bilinen müzik aletlerini (vurmalı çalgılar) seçme eğilimi göstermiştir, fakat 7-11 yaş grubunda erkek çocuklarının erkeksi enstrüman seçimleri sabit kalırken, kızların seçimleri giderek daha kadınsı hale gelmiş ve kalıp yargı bilgisindeki artışla ilişkili kızlar seçimlerindeki esnekliği kaybedip daha katılaşmışlardır. Harrison ve O'Neill's (2003) çalışmasında da çocuklar müzik aleti seçimlerinde benzer özellikler göstermişlerdir. Cinsiyetçi önyargıların eğitim sistemindeki izlerine bakılacak olursa kadınların matematik ve bilim bilgisine dayanan kariyerlerde yeterince temsil edilmediği görülmektedir (Halpern vd., 2007). İlkokul düzeyindeki kızlar ve erkekler matematik başarısında farklılık göstermezler, hatta kızlar okuma ve dil derslerinde erkeklerden daha iyi performans sergilemektedir (Hall, 2012; Hyde ve Mertz, 2009), fakat cinsiyetçi önyargılardan ötürü kızlar matematik ve bilimden zamanla uzaklaşmaktadırlar. Cinsiyet eşitsizliğine sahip ülkelerde, sorun daha da kötüleşmektedir. Afrika ülkelerinden Guatemala, Grenada'da, Güney Asya'nın büyük bölümünde ve Orta Doğu'nun bazı bölgelerinde bu eşitsizlik daha derinleşmektedir. Bu ülkelerdeki kız çocukların okul kayıtları ve okulda devam etme süreleri erkek çocuklarına göre oldukça düşüktür (Unicef, 2005).

Yetişkinlerin sergiledikleri cinsiyet kalıp yargıları çocukların hayatlarını şekillendirmektedir. Doğumdan itibaren başlayan bu kalıp yargıların etkisi çocuklarda özellikle ergenlik döneminde görülmekte ve çocukların seçimlerini etkilemektedir. Okul öncesi dönemdeki çocuklar aile, akran

etkileşimi ve öğretmenlerinin yanı sıra hikâye kitaplarındaki ve çizgi filmlerdeki cinsiyetçi tutumlardan da oldukça etkilenmektedir (Doni, 2020). Bu dönemdeki çocukların sahip oldukları cinsiyet kalıp yargılarını çocuğa özgü yollarla ortaya çıkarmak ve uygun eğitsel ortamlarla, rol modelleriyle desteklemek ergenlik öncesi yapılabilecek bir erken müdahale olarak düşünülebilir. Okul öncesi dönem çocuklarının kendilerini özgürce ifade edebildikleri iki önemli alan vardır; oyun ve resim. Çocuklar yaşadıkları duyguların derinliğini ve kapsamını ifade etmek için sözlü bir dili yeterince kullanamadıklarından (Landreth ve Homeyer, 2021) bu iki alan çocuğa özgürlük, yaratıcılık ve kendini ifade etme şansı sunmaktadır. Kelimelerin yetersiz kaldığı noktalarda, oyun ve resim çocuğun gerçek duygularını anlamada yetişkinler için önemli bir seçenektir (Yavuzer, 1995). Oyun sayesinde çocuk doğal bir iletişim yolu bulur ve duygusal tepkilerini de bu yolla ifade edebilir (Landreth ve Homeyer, 2021). Çocuk resimleri ise uzmanlara çocukların iç dünyalarını anlamada yardımcı olurken, uzmanların çocukların algı ve bakış açılarını görmelerine de yardımcı olmaktadır. Ayrıca resim yoluyla çocuk, benzersiz ve kendine ait somut ürünler de ortaya koyabilmektedir (Malchiodi, 1998). Çocuk resimleri günümüze kadar birçok açıdan incelenmiştir ve çocukların en sık çizdikleri figürün insan figürü olduğu görülmüştür (San, 1979). Bunun sebebi ise çocukların doğuştan bir gözlemci olmaları ve içinde bulundukları ortamı yansıtmaları olabilir.

Türkiye’de okul öncesi dönem çocuklarını kapsayan toplumsal cinsiyete ilişkin çalışmaların genellikle çocukların cinsiyet kalıp yargıları, ebeveyn cinsiyet rol beklentileri, öykü ve masal kitaplarının incelenmesi ya da sınıf içi etkinlik/oyuncak tercihleri ile ilgili olduğu görülmüştür (Kaynak ve Aktaş, 2017; Alabay ve Özdemir, 2020; Aydılek Çiftçi, 2011; Baran, 1995; Batmaz, 2021; Güder ve Alabay, 2016; Güney, 2012; Köşeler, 2009; Özçelik ve Şahin, 2023; Özdemir, 2006; Özkan, 2009; Şahin ve Özaydınlı, 2023; Şirvanlı Özden, 1992; Ünlü, 2012; Yağan Güder ve Güler Yıldız, 2016). Türkiye’de okul öncesi dönemde çocukların toplumsal cinsiyet algısını belirlemek için yapılan çalışmalara bakıldığında bu konuda çizim tekniği yoluyla yapılmış bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu çalışmanın amacı okul öncesi eğitime devam eden beş yaş çocuklarının renk ve oyun konusundaki toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını çizim tekniği yoluyla anlamaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Kız çocuklarının resimlerindeki, kız ve erkek çocuk çiziminde kullanılan renklerde cinsiyetçi bir tercih var mıdır?
2. Erkek çocuklarının resimlerindeki kız ve erkek çocuk çiziminde kullanılan renklerde cinsiyetçi bir tercih var mıdır?
3. Kız çocuklarının resimlerindeki, kız ve erkek çocuk çiziminde kullanılan oyun, oyuncak ve oyun mekânı çizimlerinde cinsiyetçi bir tercih var mıdır?
4. Erkek çocuklarının resimlerindeki, kız ve erkek çocuk çiziminde kullanılan oyun, oyuncak ve oyun mekânı çizimlerinde cinsiyetçi bir tercih var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Araştırma, beş yaş grubu çocuklarının kız-erkek çocuk çizimlerinde ‘renk ve oyun’ temalarına ait toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının izlerinin olup olmadığını belirlemek amacıyla genel tarama modelinde tasarlanmıştır. Genel tarama modeli, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile, evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemesidir (Karasar, 2004). Genel tarama modelinde tasarlanan bu araştırmanın çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir ve Ankara ilinin

Çankaya ilçesinde anaokulunda eğitim gören, normal gelişim gösteren 5 yaşındaki 41(19 kız, 22 erkek) çocuk araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur.

Verilerin Toplanması ve Verilerin Analizi

Araştırmanın etik kurul onayı 01/06/2023 tarih ve E-3767 sayı ile Bitlis Eren Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır. Araştırma kapsamında veri toplanmadan önce ebeveynlere onam formu dağıtılmıştır. Ebeveyn onamı olan çocuklar çalışmaya dahil edilmiştir. Çocuklardan ise sözlü onam alınmıştır. Ebeveyn onamı olan tüm çocuklar çalışmaya katılmak istedikleri için çalışmaya dahil edilmişlerdir.

Çocuklardan iki aşamada veri toplanmıştır. Birinci aşamada sınıftaki masalar ve oturma düzeni çocukların çizim yaparken birbirlerinden etkilenmeyecekleri biçimde ayarlanmıştır. Tüm çocukların on rengi (sarı-kırmızı-mavi-yeşil- siyah- kahverengi- pembe-mor-ten rengi- turuncu) de içeren pastel ve kuru boyalarının olduğu teyit edilmiştir. Sonrasında çocuklara 'bana oyun oynayan bir kız çocuğu çiz, istediğin renkleri kullanabilirsin' yönergesi verilmiştir ve çocuklar çizimlerini bitirdiklerinde her çocuk araştırmacıya ne çizdiğini anlatmıştır. İkinci aşama ise bir hafta sonra gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada sınıflardaki oturma düzeni birinci aşamadaki gibi düzenlendikten sonra, çocuklara 'bana oyun oynayan bir erkek çocuğu çiz, istediğin renkleri kullanabilirsin' yönergesi verilmiştir ve çocuklar çizimlerini bitirdiklerinde her çocuk araştırmacıya ne çizdiğini anlatmıştır.

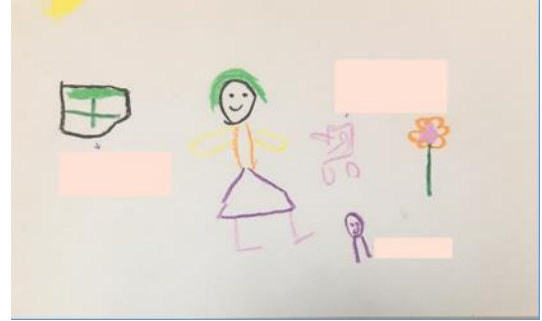
Araştırma kapsamında elde edilen çizimler araştırmacı tarafından incelenmiştir. Çizimler öncelikle Koppitz'in İnsan Figürü Çizim yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu yöntem çizimlerdeki gelişimsel kriterleri 29 başlık (kafa, göz, göz bebeği, burun gibi) altında toplamıştır ve çizimlerde bulunan bu kriterlerin oranlarını dört kategoride (beklenen, gözlenen, olağan, olağan dışı) gruplandırmıştır. Koppitz'in İnsan Figürü Çizim yöntemine göre bu çalışmadaki çizimlerin beş yaş grubu ile uyumlu olduğu belirlendikten sonra çizimlerde kullanılan renklerin, oyun/oyuncak/oyun mekanlarının nicel sonuçları hesaplanmıştır ve ki-kare analizi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar bulgulara grafik ve tablo olarak sunulmuştur. Çizimlerde kullanılan renklerin analizi için Özasan, Aydoğan ve Gültekin Akduman'ın (2018) çalışması temel alınmıştır. Renkler cinsiyete göre pembe/mor kız rengi ve mavi erkek rengi olarak kategorize edilmiş ve çocuk çizimleri incelenmiştir. Çizimlerde kullanılan oyuncaklar ise Devis ve Hines'in (2020) cinsiyetin oyuncak tercihleri üzerindeki etkisine yönelik yaptıkları meta analiz çalışması bulguları, Stagnitti ve diğerleri (2010) ve Carter ve Levy (1988)'nin oyuncak çalışmaları temel alınarak kategorize edilmiştir. Veri analizinde temel alınan oyuncakların cinsiyete göre kategorize edilmiş hali Tablo 1'de gösterilmektedir.

Kız Oyuncakları	Erkek Oyuncakları	Nötr Oyuncaklar
Bebek	Araçlar	Kitaplar
Mutfak eşyaları	Silahlar	Yap-Boz
Resim malzemeleri	Blokler	Hayvanlar
Kozmetik malzemeler	Aletler	Çiftlik hayvanları
Ütü	Askerler	Çiftlik araç gereçleri
Taraf/fırça	Çiftlik ve bahçe aletleri	Masa oyunları
Çay seti	Spor eşyaları	Top

Kostümler	Lego	Atlama ipi
	Tren	Oyun hamuru
	Kılıç	Telefon
		Peluş oyuncaklar
		Oyun hamuru
		Kum havuzu
		Park oyuncakları
		Davul
		Balon
		Atık malzemeler

Tablo 1. Oyuncakların cinsiyete göre ayrılması**Bulgular**

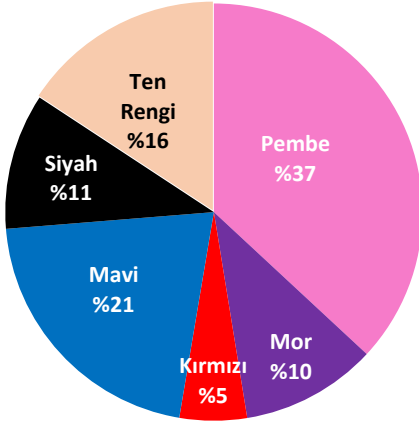
Bu bölümde çizilen tüm çocuk resimleri öncelikle araştırmacı tarafından 'Koppitz'in İnsan Figürü Çizim yöntemi (5-12 yaş grubu çocuklar)' temel alınarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda kız ve erkek çocukların yaptıkları çizimlerin beş yaş grubundaki çocuk çizimleri ile uyumlu olduğu ve İFÇ aracı değerlendirmesinde 'beklenen' kategorisinde yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır (Bakınız Resim 1-2).

Resim 1**Resim 2**

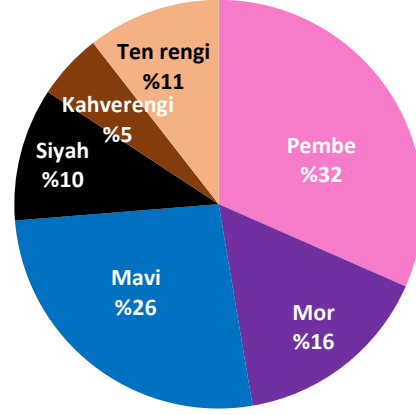
Çizilen çocuk figürlerinin yaşa uygunluğu belirlendikten sonra ilgili betimsel ve istatistiksel analizler araştırmacı tarafından yapılmıştır. Bu bölümde 'Kız Çocukların Oyun Oynayan Kız ve Erkek Çocuk Çizimleri' ve 'Erkek Çocukların Oyun Oynayan Kız ve Erkek Çocuk Çizimleri' iki alt başlıkta sunulmuştur. Çizimlere ilişkin analiz sonuçları tablo ve grafik gösterimleri ile sunulmuştur.

Kız Çocukların Oyun Oynayan Kız ve Erkek Çocuk Çizimleri

Bu bölümde çalışma grubunda yer alan 19 kız çocuğun çizdiği kız-erkek çocuk çizimlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Kız çocuklarının çizdikleri resimler değerlendirildiğinde, ilk olarak beden çizgisinde kullandıkları renk tercihleri incelenmiştir (Grafik1 ve Grafik 2).

Grafik 1. Kız Çocuk Çizimi

Grafik 2. Erkek Çocuk Çizimi

Kız çocuk çizimlerinin %47'sinde pembe ve mor renklerin beden çizgisinde tercih edildiği görülmektedir. %15'i ten rengini kullanırken %31'i mavi, kahverengi ve siyah gibi soğuk renkleri tercih etmişlerdir. Erkek çocuk çizimlerinde ise %48'sinde pembe ve mor renklerinin tercih edildiği görülmektedir. %26'si mavi rengini tercih ederken, %15'i kahverengi ve siyah renklerini, %10'u ten rengini tercih etmiştir. Kız çocuklarının çizdikleri kız/erkek çocukları çiziminde beden çizgisi incelendiğinde cinsiyetçi bir renk tercihi gidilmediği ancak çizimlerde kız/erkek ayrımı yapılmadan çoğunlukla pembe/mor renkleri kullanıldığı görülmektedir.

	χ^2	p
Pembe	.11	.73
Mor	0	1
Kırmızı	1.02	.31
Ten rengi	.23	.63
Mavi	.14	.70
Kahverengi	1.02	.31
Siyah	0	1

* p<.05

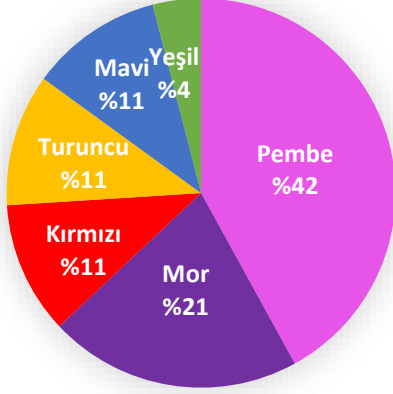
Tablo 2. Kız ve erkek çocuk çizimlerinin beden çizgisinde kullanılan renklerin ki-kare analizi.

Çizimlerde kullanılan beden çizgisi renklerinin kız/erkek çocuk çizimlerinde farklılaşıp farklılaşmadığını görmek için ki-kare analizi yapılmıştır. Analiz bulgularına göre beden çizgisinde kullanılan renkler kız/erkek çizimlerine göre farklılaşmamaktadır (Tablo 2).

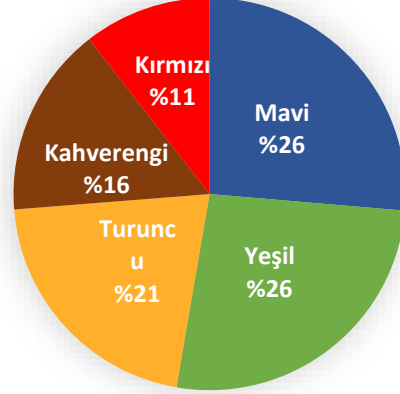
	Elbise/Etek		Pantolon		Sadece Gövde	
	n	%	n	%	n	%
Kız Çocuk Çizimi	10	52.6	2	10.5	7	36.8
Erkek Çocuk Çizimi	-	-	6	31.5	13	68.5

Tablo 3. Çizimlerdeki kıyafetler

Kız çocuk çizimlerinin %52.6'sında elbise ve etek olduğu sadece %10.5'inde pantolon çizildiği görülmektedir. %36.8'inde ise sadece gövde çizilmiştir. Erkek çocuk çizimlerinde ise %31.5'inde pantolon çizilirken %68.5'inde sadece gövde çizilmiştir.

Grafik 3. Kız Çocuk Çizimi

Grafik 4. Erkek Çocuk Çizimi

Kıyafet tercihlerindeki renk dağılımları incelendiğinde kız çocuğu kıyafetleri çizimlerinde %63 oranıyla pembe ve mor renklerinin kullanıldığı görülmektedir. Erkek çocuğuna çizilen kıyafetlerde ise pembe ve mor rengine hiç yer verilmezken, %52 oranıyla en çok mavi-yeşil renkleri kullanılmıştır. Hem kız hem de erkek çocuk kıyafetlerinde ortak kullanılan renkler ise kırmızı-turuncu-mavi-yeşil olmuştur. Kız çocukları kıyafet çiziminde/boyamasında pembe ve mor renklerini erkekler için kullanmazken, mavi ve yeşil rengini kız kıyafetlerinde kullanmışlardır. Kız çocuklarının çizimlerinde dikkat çeken bir renk bulgusu da kahverenginin sadece erkek çizimlerinde kullanılmasıdır. Beden çizgisi veya kıyafet çiziminde kahverengi kız çocuk çizimlerinde hiç yer almamıştır.

	χ^2	p
Pembe	10.13	.00*
Mor	4.47	.03*
Kırmızı	0	1
Turuncu	.79	.37
Mavi	1.57	.20
Yeşil	3.16	.07
Kahverengi	3.25	.07

*p<.05

Tablo 4. Kız ve erkek çocuk çizimlerdeki kıyafetlerde kullanılan renklerin ki-kare analizi.

Tablo 4 incelendiğinde yapılan ki-kare analizine göre çizimlerde kullanılan kıyafet renklerinden pembe ve mor kız ve erkek çocuk çizimlerine göre farklılaşmaktadır. Kız çocuklar tarafından çizilen, kız çocuk çizimlerinde pembe ve mor renkleri erkek çocuk çizimlerine göre anlamlı derecede daha çok kullanılmıştır. Kullanılan diğer renklere yönelik anlamlı bir fark bulunamamıştır.

	Salıncak/ Kaydırak		Sek Sek/ Saklambaç		İp Atlama		Bebek		Top		Tren Helikopter Araba		Parti/ Süsleme		Oyuncak Yok	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kız Çocuk Çizimi	7	37	1	5	4	21	1	5	2	10.5	1	5	2	10.5	1	5
Erkek Çocuk Çizimi	7	37	1	5	1	5	-	-	6	31.5	2	10.5	-	-	1	5

Tablo 5. Çizimlerdeki oyun/oyuncak tercihleri

Tablo 5 incelendiğinde oyun oynayan kız çocuk çizimlerinin sadece %5’inde kız oyuncakı diye kategorize edilen ‘bebek’e yer verildiği görülmüştür. %5 oranıyla da erkek oyuncakı diye kategorize edilen ‘tren/helikopter/araba’ya yer verilmiştir. Kızlar oyun oynayan kız çocuk denildiğinde %37 oranıyla en çok salıncak/kaydırak çizmişlerdir. Aynı oran erkek çocuk çizimlerinde de görülmektedir. Erkek çizimlerinde ikinci sırada tercih edilen oyuncak ise ‘top’ olmuştur. Oyun oynayan erkek çocuk çizimlerinin sadece %10.5’inde erkek oyuncakı diye kategorize edilen ‘tren/helikopter/araba’ya yer verilmiştir. Bebek ise erkek çocuk resimlerinde yer almamıştır. Oyun oynayan hem kız hem de erkek çocuk çizimleri genel olarak değerlendirildiğinde çizimlerde çoğunlukla nötr oyuncakların çizildiği ve kız ve erkeklere benzer oranda aynı oyuncakların atfedildiği görülmektedir.

	Park		Sokak		Ev		Mekansız		Sahil	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kız Çocuk Çizimi	7	37	8	42	2	10.5	2	10.5	-	-
Erkek Çocuk Çizimi	7	37	7	37	1	5	3	16	1	5

Tablo 6. Çizimlerdeki oyun mekanı tercihleri

Tablo 6’ya bakıldığında oyun oynayan kız çocuklarının %79’u park ve sokak olmak üzere açık havada resmedilmiştir. Benzer şekilde erkek çocuklarının oyun alanı çizimleri de %79 oranıyla park, sokak ve sahil olmak üzere açık havadır. Kız çocukları çizim yaparken cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kız/erkek çocukları aynı oranda açık havada oyunla eşleştirmişlerdir. Çocukların oyun mekanı olarak diğer tercihleri ev olsa da bu oran çok düşük kalmıştır. Kız çocuk çizimlerinin %10.5’inde, erkek çocuk çizimlerinin ise %16’sında oyun alanı olarak mekana yer verilmemiştir.

	χ^2	p
Salıncak/Kaydırak	0	1
Sek sek/Saklambaç	0	1
İp Atlama	2.07	.15

Bebek	1.02	.31
Top	2.53	.11
Tren/Helikopter/ Araba	.36	.54
Parti Süsleme	2.11	.14
Park	0	1
Sokak	.11	.74
Ev	.36	.54
Sahil	1.02	.31

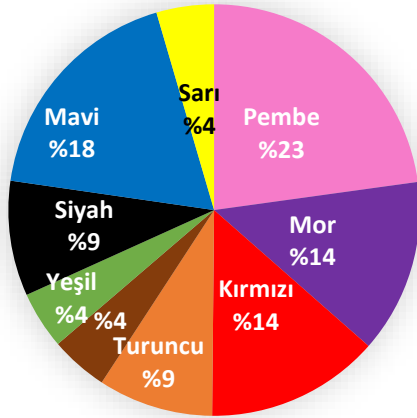
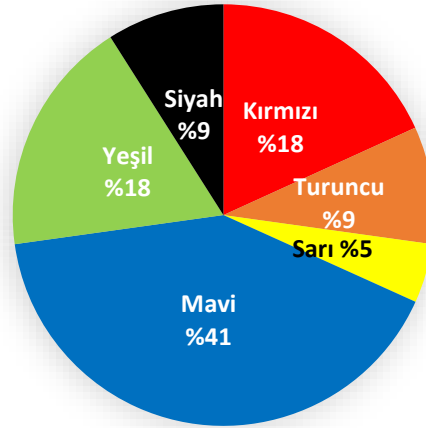
*p<.05

Tablo 7. Kız ve erkek çocuk çizimlerdeki oyun/oyuncak ve oyun mekanının ki-kare analizi

Çizimlerde kullanılan oyun/oyuncak ve oyun mekanının kız/erkek çocuk çizimlerinde farklılaşıp farklılaşmadığını görmek için ki-kare analizi yapılmıştır. Analiz bulgularına göre kız ve erkek çizimlerinde oyun/oyuncak ve oyun mekanı açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Buradan sonuçla kız çocukların yaptıkları çizimlerde oyun/oyuncak ve oyun mekanı konusunda cinsiyetçi bir ize rastlanamamıştır.

Erkek Çocukların Oyun Oynayan Kız ve Erkek Çocuk Çizimleri

Bu bölümde çalışma grubunda yer alan 22 erkek çocuğun çizdiği kız-erkek çocuk çizimlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Erkek çocuklarının çizdikleri resimler değerlendirildiğinde, ilk olarak beden çizgisinde kullandıkları renk tercihleri incelenmiştir (Grafik 5 ve Grafik 6).

Grafik 5. Kız Çocuk Çizimi**Grafik 6.** Erkek Çocuk Çizimi

Kız çocuk çizimlerinde beden çizgisi oluştururken %37'sinde pembe ve mor renkleri kullanılmıştır. Erkekler kız çocuk çizerken pembe, mor, kırmızı ve mavi renklerini çoğunlukla tercih ederken sarı, turuncu, kahverengi, siyah ve yeşil renklerini de kullanmışlardır. Erkek çocuk çizimlerinde ise beden çizgisi oluştururken dahi pembe ve mor rengine yer verilmemiştir. %41 oranıyla en çok mavi renk kullanılmıştır. %18 ile yeşil renk ikinci yoğun kullanılan renk olmuştur. Mavi/yeşil renklerine ek olarak kırmızı, turuncu, sarı ve siyah renkleri de kullanılmıştır. Erkek çocukların yaptıkları kız/erkek çocuk çizimlerinde beden çizgisi çizerken cinsiyetçi kalıp yargıların izleri görülmektedir. Pembe/mor renkleri

hem yoğun olarak hem de sadece kız çocuk çizimlerinde kullanılmıştır. Kız çocuk çizimlerinde dokuz farklı renk beden çizgisi için kullanılabilirken, erkek çocuk çizimlerinde altı farklı renk kullanılmıştır.

	χ^2	p
Pembe	5.64	.01*
Mor	3.22	.07
Kırmızı	.17	.68
Turuncu	0	1
Sarı	0	1
Mavi	2.73	.09
Yeşil	2.03	.15
Kahverengi	1.02	.31
Siyah	0	1

*p<.05

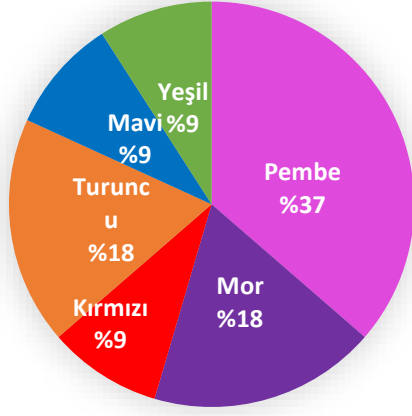
Tablo 8. Kız ve erkek çocuk çizimlerinin beden çizgisinde kullanılan renklerin ki-kare analizi

Çizimlerde kullanılan beden çizgisi renklerinin kız/erkek çocuk çizimlerinde farklılaşıp farklılaşmadığını görmek için ki-kare analizi yapılmıştır. Analiz bulgularına göre beden çizgisinde kullanılan renklerden pembe renk anlamlı olarak kız çocuk çizimlerinde daha çok kullanılmıştır (Tablo 8).

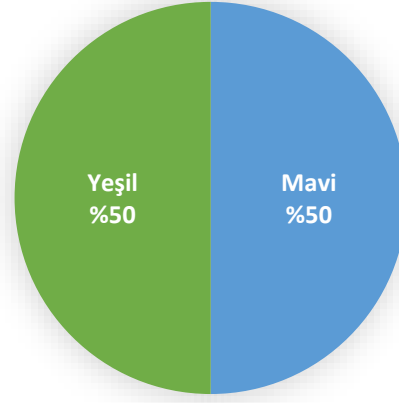
	Elbise/Etek		Pantolon		Sadece Gövde	
	n	%	n	%	n	%
Kız Çocuk Çizimi	9	41	2	9	11	50
Erkek Çocuk Çizimi	-	-	2	9	20	91

Tablo 9. Çizimlerdeki kıyafetler

Kız çocuk çizimlerinin %41'inde elbise ve etek olduğu sadece %9'unda pantolon çizildiği görülmektedir. %50'sinde ise sadece gövde çizilmiştir. Erkek çocuk çizimlerinde ise %9'unda pantolon çizilirken %91'inde sadece gövde çizilmiştir. Erkek çocuklar hem kız hem de erkek çocuk çizimi yaparken sınırlı sayıda kıyafet çizdikleri için kıyafet için kullanılan renkler de sınırlanmıştır.

Grafik 7. Kız Çocuk Çizimi

Grafik 8. Erkek Çocuk Çizimi

Tablo 9 incelendiğinde sadece iki erkek çocuk çiziminde kıyafet çizildiği ve bu resimlerde mavi/yeşil renklerinin kullanıldığı görülmektedir. Kız çocuk çizimlerinde ise %50 oranıyla kıyafet çizilmiştir. Grafik 7 incelendiğinde bu çizimlerin %55'inde pembe ve mor renk kullanılırken bunlara ek olarak kırmızı, turuncu, mavi ve yeşil renkleri de kullanıldığı görülmektedir. Erkek çocukların çizimlerinde, kız çocuk kıyafetlerinde ağırlıklı olarak kız rengi diye tabir edilen pembe ve mor kullanılması, erkek çocuk kıyafetlerinde pembe ve mor renklerine hiç yer verilmemesi ve erkek çocukların kıyafetinde sadece mavi ve yeşil renklerini kullanması çizimlerde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının izlerini göstermektedir. Çalışmanın bu kısmında sadece iki erkek çocuk kıyafeti çizildiği için cinsiyete göre kıyafet rengi karşılaştırması için ki-kare analizi yapılamamıştır.

	Salıncak/ Kaydırak		Sek Sek/ Saklambaç		Dinozor		Bebek		Top		Roket Helikopter Araba		Telefon		Oyuncaksız	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kız Çocuk Çizimi	7	32	4	18	1	5	3	13	4	18	2	9	1	5	-	-
Erkek Çocuk Çizimi	6	27	1	5	-	-	1	5	3	13	8	36	1	5	2	9

Tablo 10. Çizimlerdeki oyun/oyuncak tercihleri

Tablo 10 incelendiğinde oyun oynayan kız çocuk çizimlerinde ilk sıralarda salıncak/kaydırak, sek sek/saklambaç ve top yer almaktadır. Kızların oyunlarına dinozor, roket/helikopter/araba gibi araçlar da çizilirken kız oyuncakları kategorisinde yer alan 'bebek' sadece %13 oranıyla çizilmiştir. Erkek çocuk çizimlerinde ise ilk sıralarda roket/helikopter/araba, salıncak/kaydırak ve top yer almaktadır. Bir resimde ise erkek çocuk oyuncakları olarak bebek de çizilmiştir. Erkek çocukların çizdiği oyun oynayan kız/erkek çocuk çizimleri genel olarak değerlendirildiğinde çizimlerde çoğunlukla nötr oyuncakların çizildiği, kız ve erkeklere benzer oyuncakların atfedildiği ancak erkek çocuk çizimlerinde roket/helikopter/araba oyuncaklarına daha yoğun yer verildiği görülmektedir.

	Park		Sokak		Ev		Mekansız		Deniz/Havuz		Sınıf	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kız Çocuk Çizimi	8	36	2	9	4	18	7	32	1	4	-	-
Erkek Çocuk Çizimi	7	32	6	27	2	9	5	22	1	4	1	4

Tablo 11. Çizimlerdeki oyun mekanı tercihleri

Tablo 11'e bakıldığında oyun oynayan kız çocuklarının %49'u park, sokak ve deniz/havuz olmak üzere açık havada resmedilmiştir. Erkek çocuklarının oyun alanı çizimleri ise %63 oranıyla park, sokak ve deniz/havuz olmak üzere açık havadır. Erkek çocuklar çizim yaparken erkek çocukları daha fazla açık hava oyununda resmetmişlerdir. Çocukların oyun mekanı olarak diğer tercihleri ev ve sınıf olsa da bu oran çok erkek çocuk çizimlerinde düşük kalmıştır. Kız çocuklarının %18'i evde oyun oynarken çizilmiştir. Kız çocuk çizimlerinin %32'sinde, erkek çocuk çizimlerinin ise %22'sinde oyun alanı olarak mekana yer verilmemiştir.

	χ^2	p
Salıncak/Kaydırak	.10	.74
Sek sek/Saklambaç	2.03	.15
Dinozor	1.02	.31
Bebek	1.1	.29
Top	.17	.68
Tren/Helikopter/Araba	4.65	.03*
Telefon	0	1
Park	.10	.75
Sokak	2.44	.11
Ev	.77	.38
Deniz/Havuz	0	1
Sınıf	1.02	.31

*p<.05

Tablo 12. Kız ve erkek çocuk çizimlerindeki oyun/oyuncak ve oyun mekanının ki-kare analizi

Çizimlerde kullanılan oyun/oyuncak ve oyun mekanının 'oyun oynayan kız çocuk' ve 'oyun oynayan erkek çocuk' çizimlerinde farklılaşıp farklılaşmadığını görmek için ki-kare analizi yapılmıştır. Analiz bulgularına göre kız ve erkek çizimlerinde Tren/Helikopter/Araba oyuncakı anlamlı bir şekilde erkek çocuk çizimlerinde daha çok resmedilmiştir. Buradan sonuçla erkek çocukların yaptıkları çizimlerde oyuncak konusunda cinsiyetçi bir ize rastlanmıştır denilebilir. Erkek çocuklar çizim yaparken erkek çocukları yüzdesel oran olarak daha fazla açık hava oyununda resmetmiş olsalar da yapılan ki-kare analizi sonucunda anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tartışma

Okul öncesi dönem çocuklarının gelişimsel özelliklerini belirlemede kullanılan resimler, çocukların kendilerini ve çevrelerini algılayışları, yetenek ve ilgi alanları, gözlemleri ve küçük kas-motor becerileri hakkında bilgi edinimini de sağlayan (Dağlıoğlu ve Deniz, 2011) projektif bir yöntemdir. Bu araştırmada, beş yaş çocuklarının çocuk figürü çizimleri incelenerek çocukların toplumsal cinsiyet kalıp yargıları incelenmiştir. Çocuk çizimleri cinsiyet kalıp yargıları açısından değerlendirilmeden önce Koppitz'in Koppitz'in İnsan Figürü Çizim yöntemi (5-12 yaş grubu çocuklar) temel alınarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda çizimlerin beş yaşa uyumlu olduğu belirlenmiştir. Çizimlerin yaş uyumu belirlendikten

sonra elde edilen bulgular bu bölümde, renk ve oyun/oyuncak/oyun mekânı olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir.

Çocuk resimleri Löwenfeld'e göre beş çizgisel döneme ayrılmaktadır ve beş yaş dönemi şema öncesi dönem (4-7) olarak değerlendirilmektedir (Arıcı, 2010). Bu dönemde çocuğun en sevdiği çizim insan figürüdür ve çocuk amaçlı resimler yapabilir (Yavuzer, 2017). Çocuk 4-5 yaşlarında renk tercihinde hiçbir ayırım yapmaz, temel olarak üç ana renk olan kırmızı, sarı ve maviyi kullanır. Bu renklerden sonra siyah, beyaz, turuncu, yeşil gibi renkleri de tercih eder. Çocuğun yaptığı resimlerde nesne ile seçilen renkler arasında ilişki yoktur. Hangi renkler çocuğun hoşuna gidiyorsa o renklerle boyar (Öztaş, 2007). Beş yaş grubu çocuğunun resimdeki gelişimsel özellikleri dikkate alındığında çizimlerinde özellikle bir renk tercihi beklenmez ancak bu çalışmanın beden çizgisine ait bulguları incelendiğinde çalışmada yer alan kız çocuklarının neredeyse yarısının çizime başlarken ilk olarak ellerine pembe ve mor renklerini aldıkları görülmektedir. Kız çocuğu çizerken oluşturulan beden çizgisi (%47) ve erkek çocuğu çizerken oluşturulan beden çizgisi (%48) benzer oranda pembe/mor rengindedir. Kızlar çizime başlarken erkek çocuk çizimlerinde de pembe/mor kullanmışlardır, ancak bu renk kullanımının kıyafet renginde devamlılığı olmamıştır. Kızlar kız çocuğu kıyafetleri çizimlerinde %63 oranıyla pembe/mor renklerini kullanırken erkek çocuğuna çizilen kıyafetlerde pembe ve mor rengine hiç yer vermemiştir. Yapılan ki-kare analizi sonuçlarında da kız çocuk çizimlerindeki kıyafetlerde anlamlı derecede daha çok pembe/mor kullanıldığı görülmüştür. Kız çocukları kıyafet çiziminde/boyamasında pembe/mor renklerini erkekler için kullanmazken, mavi ve yeşil rengini az da olsa (%11 ve %4) kız kıyafetlerinde kullanmışlardır. Erkek çocuklar ise kız çocuk resmi yaparken (hem beden çizgisi hem de kıyafet çizimi/boyamasında) çoğunlukla pembe/mor/kırmızı/mavi renklerine yer verirken erkek çocuk çizimlerinde ise beden çizgisi oluştururken dahi pembe ve mor rengine yer vermemiştir. Erkek çocuk çizerken %41 oranıyla en çok mavi renk kullanılmıştır. %18 ile yeşil renk ikinci yoğun kullanılan renk olmuştur. Kızlar da erkek çocuğu kıyafeti çizerken %52 oranıyla en çok mavi-yeşil renklerini kullanmışlardır. Ancak yapılan ki-kare analizi sonuçlarında mavi/yeşil renklerine yönelik anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu çalışmada yer alan çocukların çizdikleri çocuk figürü çizimleri 'renk' açısından incelendiğinde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının izlerinin görüldüğü söylenebilir. Beş yaş grubu çocuk çizimlerinde pembe/mor'un kıza atfedilmesi çocukların renklere cinsiyetçi bir anlam yüklediklerini düşündürmektedir. Özaslan, Aydoğan ve Gültekin Akduman'ın (2018) okul öncesi dönem çocuklarının cinsiyet rollerine ilişkin algılarının incelenmesini ortaya koyan çalışmalarında beş yaş çocukları 'Kız/erkek çocuklar daha çok hangi rengi severler/giyerler?' sorusuna çocukların verdikleri cevaplar incelendiğinde, kızlar için en çok pembe (%95.8) ve mor (%66.7), erkekler için ise mavi (91.7) ve yeşil (%50.0) rengin seçildiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmadaki renk dağılımlarının Özaslan, Aydoğan ve Gültekin Akduman'ın çalışmasıyla örtüştüğü söylenebilir. Benzer çalışmalar da okul çağına girmekte olan kızların erkeklere göre daha fazla pembe rengi (Park, 2013; Prancevičienė vd., 2009), erkeklerin ise kızlarla karşılaştırıldığında mavi, yeşil, kırmızı, siyah ve turuncuyu tercih ettiklerini göstermektedir (Prancevičienė vd., 2009). Beş yaş çocuk resimlerinde görülmesi beklenmeyen cinsiyete özgü bu renk tercihleri çocukların renklere karşı önyargılar oluşturduklarını desteklemektedir. Çocukluk döneminde başlayan pembemsi tonlara yönelik önyargının yetişkinlikte de devam ettiği görülmektedir. Yetişkin kadınlar pembemsi-kırmızımsı renkleri erkeklere göre daha fazla tercih etmektedir (Al-Rasheed 2015; Bonnardel vd., 2017; He vd., 2011; Hurlbert ve Ling, 2007; Sorokowski vd., 2014). Erkekler ise mavi rengi favori renk olarak belirtmektedirler (Hallock, 2003). Erkekler renk konusunda pembe renginden özellikle kaçınmaktadır. Bu çalışmadaki çocukların kız/erkek çocuk çizimlerindeki renk tercihleri göstermektedir ki 'pembe' ve 'mor' en çok cinsiyetçi anlam yüklenen renklerdir. Kız çocuklar kadın stereotipine uymak için yoğunlukla pembe/mor kullanmış, erkek çocuklar ise kendilerini kadın stereotipinden ayırmak için pembe ve mordan kaçınmış olabilirler. Beş yaşında cinsiyetlerinin farkında olan çocuklar, gelişen cinsiyet kimliklerini pekiştirmek ve cinsiyet normlarıyla

ilgili sosyal onaylanma için cinsiyete uygun rengi benimseyebilir ve cinsiyete uygun olmayan renkten kaçınabilir. Renk-cinsiyet stereotipi, çocukların cinsiyet şemalarını asimile eden ve daha sonra çocukların davranışlarına rehberlik eden cinsiyetle ilgili bilgilerin bir yönü olabilir (Chiu vd., 2006; Ruble vd., 2007).

Çocuk resimleri cinsiyete özgü incelendiğinde kız çocukların erkeklere kıyasla, insan figürü çizimlerinde daha fazla vücut parçası çizme, detaylar ve kıyafet ekleme eğiliminde olduğu bilinmektedir (Koppitz, 1968; Pianta vd., 1999). Çalışmada kız çocukların ve erkek çocukların yaptıkları çizimler incelendiğinde de literatürle uyumlu bir şekilde kızların daha fazla kıyafet detayı çizdikleri görülmektedir. Bu bulgu çocuk resimlerinde görülen gelişimsel ve normal bir durumdur, ancak bu çalışmanın dikkat çekici bulgusu hem kız hem de erkek çocukların 'kız çocuk çizimi'nde kıyafet detayına daha fazla yer vermeleridir. Çalışmadaki kız çocukların %63.1'i, erkek çocukların ise %50'si 'kız çocuk çizimi'nde elbise/pantolon olarak mutlaka bir kıyafete yer vermiştir, ancak her iki cinsiyetin 'erkek çocuk çizimi' incelendiğinde erkeklerin %91'i, kızların ise %68.5'i sadece gövde çizmiştir. Bu bulgu göstermektedir ki çocuklar kadınları kıyafetle daha çok ilişkilendirmektedir. Benzer şekilde Alsop (2021) da kadınların giysiler ile benzersiz bir ilişkileri olduğunu belirtmektedir. Kadınlar kıyafetleri ile erkeklere kıyasla daha fazla ilgilenmekte (Solomon ve Scholper, 1982) olsa da günümüzde erkekler de dış görünüşlerine oldukça dikkat etmektedirler. Günümüzde terzilerin, modacıların birçoğunun erkek olduğunun bilinmesine rağmen çalışma grubunda yer alan çocukların cinsiyet şemalarında 'kadın-kıyafet' ilişkisi oluşturdıkları ve bunun toplumsal bir cinsiyet kalıp yargısı olduğu düşünülebilir. Çocuk çizimlerdeki kıyafet detayları incelendiğinde ise her iki cinsiyetin de kız çocuk çizimlerinde çoğunlukla elbise/etek çizdiği ve en az pantolona yer verdiği görülmektedir. Kaynak ve Aktaş'ın (2017) okul öncesi dönem hikaye ve masal kitaplarını toplumsal cinsiyet açısından inceleyen çalışmasında da kitaplardaki kadın karakterlerin %49 oranı ile en fazla elbise ile resmedildiği, pantolonun ise kadınlar için en az tercih edilen olduğu görülmektedir. Türkçe çocuk kitaplarında görülebilen bu kalıp yargıların çocukları da etkilemesi olasıdır. Oysa Coyne ve arkadaşlarının (2021) Disney çizgi filmlerindeki kostümler üzerine 3-5 yaş aralığındaki 223 çocukla yaptıkları çalışmada kız çocuklar feminen/maskülen veya nötr kostümlere yönelik bir ayırım yapmazken erkek çocuklar feminen kıyafetleri daha çok giymek istemişlerdir. Bu durum Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan bu katılımcı çocukların kıyafete yönelik cinsiyetçi kalıp yargılarının olmadığını ve çocuklar için kıyafete yönelik cinsiyet kalıp yargılarının kültürel bir durum olduğunu göstermektedir. Türk kültüründe beş yaş dönemine yönelik, çizim tekniği ile yapılan çalışmalar sınırlı olmasına rağmen çalışmalar bu çalışmanın bulgusunu desteklemekte ve kıyafete yönelik pantolonun daha çok erkek kıyafeti olarak bilinmesi kalıp yargısını ortaya koymaktadır (Bağçeli Kahraman ve Özdemir, 2019; Temellioğlu, 2022)

Oyun ve oyuncaklar renk, dil, din ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm çocuklar içindir. Evrensel çocuk hakları bildirgesine göre de oyun çocuğun hakkıdır. Oyun çocuğun dünyasında en doğal şekliyle yer alırken, yetişkinlerin, çizgi filmlerin ve kitapların çocuk dünyasına müdahalesi sonucunda oyun ve oyuncaklara cinsiyetçi bir anlam yüklenmektedir. Alan yazında yapılan çalışmalar incelendiğinde de birçok çalışmada benzer bir durum ortaya konmaktadır. Kızların erkeklere oranla daha çok kapalı alanda oyunu tercih ettikleri (Bloch, 1987), sözel ve sosyal oyunları daha çok sevdikleri (Zheng ve Colombo, 1988), erkeklerin ise kızlara oranla daha çok fiziksel, agresif ve hareketli oyunları tercih ettikleri (Pitcher ve Schultz, 1985) ve daha çok açık havada oynamak istedikleri görülmüştür (Bloch, 1987; Halverson ve Waldrop, 1973; MacNaughton, 1995; Pitcher ve Schultz, 1985). 1980'li yıllarda yapılan bu çalışmalara ek olarak Poyraz (2003)'ün çalışmasında da kız çocuklarının çoğunlukla evcilik, komşuculuk, okulculuk, doktorculuk gibi oyunları oynadıkları görülmüşken ve Karaman ve Köksal Akyol'un (2011) yaptıkları çalışmada da kızların oyuncak tercihlerinde daha çok bebek çizdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Okul öncesi dönemdeki çocukların cinsiyete özgü oyuncak tercihlerinin cinsiyet stereotiplerine uyum amaçlı olduğu

düşünülmektedir. Çocuk dünyasında oyuncaklara yüklenen cinsiyetçi anlamı görmek amacıyla bu araştırmada yer alan çocukların çizimleri incelenmiştir. Bulgulara göre hem kızlar hem de erkekler 'oyun oynayan kız çocuk çizimi'nde en çok salıncak/kaydırak çizmiştir. Oyun/Oyuncak konusunda kız çocuklar çoğunlukla açık havada nötr oyuncaklar ile resmedilmiştir. Tüm çizimler genel olarak değerlendirildiğinde çizimlerde çoğunlukla nötr oyuncakların çizildiği ve kız ve erkeklere benzer oranda aynı oyuncakların atfedildiği görülmektedir. Ancak erkeklerin yaptıkları erkek çocuk çizimlerinde açık havada oyuna ve roket/helikopter/araba oyuncaklarına anlamlı derecede daha fazla yer verildiği görülmektedir.

Bu çalışmanın bulguları literatürde kalıplaşmış olarak yer alan 'çocuklar cinsiyetlerine uygun oyuncak seçer' bilgisinin aksini göstermektedir. Bu çalışma bulgusunu destekleyen bir diğer çalışma ise Eisenberg, Murray ve Hite'in (1982) çocuk oyunlarına yönelik yaptıkları çalışmadır. Eisenberg ve arkadaşları çocukların oyunlarını gözlemlemiş ve çocuklara en beğendikleri oyuncakların neler olduklarını sormuşlardır. Sonuçlar, çocukların bir oyuncak cinsiyet rolüne göre değil, oyuncakların neler yapabileceğine göre seçtiklerini göstermiştir. Bu çalışmanın dikkat çekici bir bulgusu ise kız çocuklarının açık havada ve hareketli oyun tercih ettiğini göstermesidir. Erkek çocuk çizimlerinde de hareketlilik yaklaşık oranlarla seyretmektedir. Çizimler incelendiğinde hareketli oyun açısından kız-erkek çizimleri arasında bir fark görülememektedir. Padovani'nin (2009) çalışmasında da benzer şekilde çocukların çoğu zamanlarını açık alanlarda oynayarak geçirmek istediklerini, bunun sebebi olarak da oyun alanlarındaki araç-gerece olan alışkanlıkları göstermiştir. Hem kız hem de erkek çocuk çizimlerinde mekan olarak açık havanın çoğunlukla çizilmesi de Padovani'nin bulgularıyla örtüşmektedir. Erdoğan ve arkadaşlarının (2004) yaptığı çalışma sonucuna göre de çocukların oynamak istedikleri alanlara göre cinsiyet farkının önemsiz olduğu görülmüştür. Çizimler incelendiğinde açık havada resmedilen bir erkek çocuğunun oyun olarak kelebek yakalamaya çalıştığı görülmüştür. Genellikle narin bir hayvan olması sebebiyle kız çocuğuna atfedilen kelebek figürü, erkek çocuk çizimlerinde yer almaktadır. Lamm ve arkadaşları 1977'de ve 2015'te çocuklara çizdirdikleri insan figürlerini karşılaştırdıklarında önemli bir farklılığı ortaya koymuşlardır. Çocukların 2015 yılında çizdikleri resimler daha fazla kadın figür içeriyordu. Ayrıca çizilen figürler daha feminendi. Araştırma sonunda çocuklardaki cinsiyet farkındalığının zamanla arttığı yorumu yapılmıştır (Lamm vd., 1977; 2015). Bu araştırmada da kızların çizimlerinde Lamm ve arkadaşlarının çalışmasına benzer şekilde cinsiyete özgü olmayan öğeler görülmektedir.

Erkek çocukların çizimlerindeki oyun oynayan erkekler daha çok Roket/Helikopter/ Araba (%31) ile oynamaktadır. Araçlar konusunda cinsiyetçi bir tutum sergileyen erkek çocukların bu bulgusu Poyraz (2003) çalışma bulguları ile örtüşmektedir. Poyraz'ın çalışmasında erkek çocuklar genellikle uçak, füze, tren, gemi gibi oyuncakları tercih etmektedirler. Ayan ve Memiş (2012)'in yaptığı çalışmada da erkek çocuklar çoğunlukla uçak ve arabayı tercih ederken top oyununu erkek ve kız çocuklarına eşit bir şekilde çizmişlerdir. Erkek çocukların oyun ve oyuncak çizimlerine bakıldığında hareketli oyunların ağırlıkta olmadığı aksine araba/uçak gibi oyuncaklarla kız çocuklarına göre daha pasif bir şekilde oynama şeklini resmettikleri görülmektedir. Çalışmanın bu bulgusu Yağan Güder ve Alabay'ın (2016) çalışmasıyla örtüşmektedir. Araştırmaya göre erkek çocuklar araba/uçak gibi oyuncakları cinsiyetleştirmekte ve maskülen diye niteledikleri oyuncaklarla oynamaktadırlar. Bu çalışmada kız çocukları ise daha cinsiyetsiz bir oyun anlayışı geliştirmişlerdir. Raag ve Rackliff (1998)'in yaptıkları çalışmada da erkek çocuklarının oyuncak tercihlerinin daha kalıp yargısal olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Cook ve Cook da (2005) çocukların, beş yaşında kalıp yargıları hızlıca ve katı şekilde oluşturduğunu ve erkeklerde kızlara oranla daha fazla etki gösterdiğini, okul öncesi dönemin son yıllarında ise cinsiyete ilişkin inanış ve davranışlarda katılığın en yüksek düzeye ulaştığını söylemiştir.

Bu çalışmada erkekler çocuklar oyuncak konusunda cinsiyetçi kalıp yargıları çizimlerine yansıtmışlardır. Eisenberg ve arkadaşları (1984) da erkek çocukların aynı cinsiyetten akran etkileşimi ile nötr ve cinsiyete özgü oyuncakla oynama arasında güçlü bir bağlantı olduğunu bulmuşlardır. Bunun sebebi erkelerin daha katı toplumsal cinsiyet stereotipik inançlar sergilemeleri, kızların ise cinsiyet rollerine ilişkin daha esnek olmaları (Ruble ve Martin, 1998) olabilir. Erkek çocuklar kadınsı oyuncaklarla oynadıkları için daha sert eleştiri ile karşılaşmaktadırlar. Erkek çocuklar oyuncak bebeklerle oynadıklarında, kamyonlarla oynayan ve neredeyse hiçbir eleştiri veya alaya maruz kalmayan kız çocuklarına göre çok daha olumsuz algılanmaktadır (Willets, 2021). Sonuç olarak, erkekler toplumlarının eleştirisinden kaçmak ve "güçlü bir adam" gibi görünmek istedikleri için daha erkeksi görünmeye yöneliyor olabilirler (Yao, 2022).

Sonuç

Çalışma bulgularına göre kız ve erkek çocuklar 'renk' konusunda benimsedikleri toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını çizimlerine yansıtmışlardır. Çocuk çizimlerinde kıyafet rengi olarak pembe/mor kıza atfedilmiştir. Kız ve erkek çocuklar kıyafet rengi konusunda önyargılar sergilerken kız çocuklar oyun/oyuncak ve oyun mekanı konusunda cinsiyetçi bir tutumdan uzak kalmıştır. Çizimlerde çoğunlukla nötr oyuncakları çizmiş ve kızlara/erkeklerle benzer oranda aynı oyuncakları çizmişlerdir. Tüm çocuklar çizim yaparken cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kız/erkek çocukları benzer oranda açık havada oyunla eşleştirmişlerdir. Erkek çocuklar ise çizdikleri erkek çocuk çizimlerinde (kendi yaptıkları kız çocuk çizimlerine göre) daha fazla maskülen oyuncaklara yer vermişlerdir.

Çocuklarda görülen cinsiyetçi kalıp yargılar önemsiz, zararsız hatta bazen sevimli ve şirin görünebilir. Çocuklara aşılana bu kalıp yargılar zamanla daha da birikir ve de katılaşır. Büyüyen çocuk bunu sonraki nesillere aktararak kısır bir döngü oluşturabilir. Bu döngünün bu kadar rahatsız edici olmasının sebebi ise çocukların benlik saygılarına, öz güvenlerine, seçimlerine, kişisel hak ve özgürlüklerine bu kalıp yargıların zarar vermesidir. Çocukların kendi yeteneklerini keşfedip, kendi merak ve ilgileri doğrultusunda özgür bir birey olabilmeleri için cinsiyetçi kalıp yargılardan uzak bir şekilde büyümeleri gerekmektedir. Çocuklarda var olan toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının izlerini azaltabilmek için öncelikle çocuk dünyasındaki yerleri belirlenmelidir.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Öneriler

- Bu araştırmanın çalışma grubu 41 çocuk ile sınırlı kalmıştır. Çalışma grubunun büyüklüğü ve örneklem seçim yöntemi araştırma bulgularının evrene genellenmesi açısından uygun değildir. İlerde yapılacak benzer konulu çalışmalarda daha büyük örneklem grupları ile araştırmaların yapılması önerilmektedir.
- Bu çalışmada Türkiye'de yapılan benzer bir çalışma temel alınarak sadece belli renkler cinsiyetçi kategoride ele alınmıştır. Bu konuda yapılacak çalışmalarda, araştırma öncesi çocuklarla bireysel görüşmeler yapılarak renklere yönelik nitel bir sonuç ortaya konulması ve nötr olarak ele alınan renklerin de değerlendirmesinin yapılması önerilmektedir.
- Çalışmanın yapıldığı okullardaki mekanların sınırlılığı ve araştırma sürecinin uzaması ihtimali sebebiyle, tüm çizimler sınıflarda toplu olarak yaptırılmış ve bu durum araştırmanın bir sınırlılığı olarak ele alınmıştır. İlerde yapılacak çizim temelli çalışmalarda çocukların akran etkileşimini tamamen ortadan kaldırmak amacıyla bireysel çizim yaptırılması önerilmektedir.

Extended Summary

The research was designed to determine whether gender stereotypes have an effect on the girl-boy drawings of five-year-old children. The research study group consists of 41 (19 girls, 22 boys) children studying in a kindergarten in Ankara. Data were collected from the children in two stages. In the first stage, the children were given the instruction "draw me a girl who is playing a game, you can use the colors you want" and when the children finished their drawing, each child told the researcher what they drew. The second stage was carried out one week later. At this stage, the children were given the instruction "Draw me a boy who is playing a game, you can use whatever colors you want" and when the children finished their drawings, each child told the researcher what they drew. The drawings obtained within the scope of the research were examined by the researcher. For the analysis of the colors used in the drawings, A study of Özaslan, Aydoğan ve Gültekin Akduman (2018) was taken as the basis and children's drawings were analyzed by categorizing pink/ purple as the color for girls and blue as the color for boys. The toys used in the drawings were categorized based on the findings of Devis and Hines' (2020) meta-analysis study on the effect of gender on toy preferences, Stagnitti et al. (2010) and Carter and Levy' (1988) toy studies (see Table 1).

Considering the developmental characteristics of five-year-old children in drawing, a particular color preference is not expected in their drawings, but when the findings of this study are examined, it is seen that the colors that girls use when they start drawing are mostly pink and purple. The body line created when drawing a girl (47%) and the body line created when drawing a boy (48%) are similar in pink/purple color. When girls started drawing, they also used pink/purple in boys' drawings, but this color use did not continue in the clothing color. While 63% of the girls used pink-purple colors in their drawings of girls' clothes, pink and purple colors were not included in the clothes drawn for boys ($\chi^2:10.13/4.47$ p:00/.03 ($p<.05$)). While girls did not use pink/ purple colors in drawing/painting clothes for boys, they used the color blue in girls' clothes, albeit slightly (6%). While boys mostly used pink/ purple/red/blue colors when drawing girls (both in body lines and clothes drawing/ painting), they did not include pink and purple colors in boys' drawings, even when creating body lines. When drawing boys, the color blue was mostly used with a rate of 41%. The color green was the second most used color with 18%. Girls mostly used blue-green colors when drawing boys' clothes, with a rate of 52%. However, the blue-green colors used for boys did not create a significant difference in terms of gender in the chi-square analysis. When the child figure pictures drawn by the children in this study are examined in terms of 'colour', it can be said that traces of gender stereotypes can be seen. The fact that pink/purple is attributed to girls in five-year-old children's drawings suggests that children attribute sexist meaning to colors. Although toys are divided into girls' and boys' toys in stores, all toys are for all children. The girls in this study stayed away from sexist prejudices in their play/toy drawings. Drawings made by girls:

- Only 5% of the 'drawings of girl figures at play' included a 'doll', which is categorized as a girl's toy. 5% included 'train/helicopter/car', which are categorized as boys' toys.
- For 'drawings of girl figures at play', the swing/slide was drawn the most, with a rate of 37%. The same ratio can be seen in the drawings of boys playing.
- The second most preferred toy in the 'drawings of boy figures at play' drawings was the 'ball'.
- Only 10.5% of the drawings of boys playing included 'train/helicopter/car', which are categorized as boys' toys. The baby was not included in the boy drawings.

When the drawings of both girl and boy figures at play are evaluated in general, it is seen that neutral toys are mostly drawn in the drawings and the same toys are attributed to girls and boys at similar rates. In the drawings made by boys:

-In the 'drawing of girl figures at play' the first places are swing/slide, hopscotch/hide and seek and ball. While vehicles such as dinosaurs, rockets/helicopters/cars were also drawn in girls' games, 'doll', which is in the girls' toy category, was drawn with only 13%.

- In the 'drawing of boy figures at play' the first places are rocket/helicopter/car, swing/slide and ball. In one drawing, a doll is also drawn as a boy's toy.

When the drawings of both girl and boy figures at play are evaluated in general, it is seen that neutral toys are mostly drawn in the drawings, similar toys are attributed to girls and boys, but rocket/helicopter/car toys are more heavily featured in boys' drawings ($\chi^2:4.65$ p:.03 (p<.05)). While girls were drawing, they paired boys and girls with outdoor play at the same rate (79%), regardless of gender. This situation is little bit different in boys' drawings. Although boys drew more outdoor games as a percentile while drawing but no significant difference was found as a result of the chi-square analysis. Although children's other choice as a place to play is home, this rate remains very low in both girls' and boys' drawings.

Kaynaklar

- Abeles, H. F. & Porter, S. Y. (1978). The sex-stereotyping of musical instruments. *Journal of Research in Music Education*, 26, 65-75.
- Alabay, E., & Özdemir, G. (2020). 36-72 aylık çocukların mesleklere yönelik oluşturdukları toplumsal cinsiyet algıları. *Turkish Studies*, 15(1), 13-29.
- Al-Rasheed, A. S. (2015). An experimental study of gender and cultural differences in hue preference. *Frontiers in Psychology*, 6, 1-5.
- Arıcı, B. (2010). Resim, psikoloji ve çocuğun dünyasında resim. *Sanatsal Yaratma ve Çocukta Yaratıcılık Dergisi*, 2(19), 15-22.
- Alsop, G. (2021). *The effect of work-attire on perceptions of competency of women in the workplace*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. University of Canterbury.
- Aydilek-Çiftçi, M. & Özgün, Ö. (2011). Okul öncesi dönemdeki çocukların oyuncak tercihlerinin ve akran etkileşimlerinin ebeveyn cinsiyet rolleri algısı bağlamında incelenmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 3, 2246-2261.
- Ayan, S. & Memiş, U. A. (2012). Erken çocukluk döneminde oyun. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(2), 143-149.
- Bağçeli Kahraman, P., & Özdemir, H. (2019). Resimli çocuk kitaplarının toplumsal cinsiyet rolleri açısından incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 64-85.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice Hall.
- Baran, G. (1995). *Ankara'da bulunan çocuk yuvalarında kalan 7-11 yaş grubu çocuklarda cinsiyet rolleri ve cinsiyet özellikleri kalıp yargılarının gelişimi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Batmaz, Ö. (2021). Resimli çocuk kitaplarındaki toplumsal cinsiyet eşitliğine bir bakış. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-18.
- Block, J. H. (1983). Differential premises arising from differential socialization of the sexes. *Child Development*, 54, 1335-1354.

- Bonnardel, V., Beniwal, S., Dubey, N., Pande, M., & Bimler, D. (2017). Gender difference in color preference across cultures: An archetypal pattern modulated by a female cultural stereotype. *Color Research and Application*, 43, 1-15.
- Campbell, A., Shirley, L., & Candy, J. (2004). A longitudinal study of gender-related cognition and behavior. *Developmental Science*, 7, 1-9.
- Can, G. (2005). *Gelişim ve öğrenme*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Carter, D. B. & Levy, G. D. (1988). Cognitive aspects of early sex-role development: the influence of gender schemas on preschoolers' memories and preferences for sex-typed toys and activities. *Child Development*, 59(3), 782-792.
- Chiu, S. W., Gervan, S., Fairbrother, C., Johnson, L. L., Owen-Anderson, A. F. H., Bradley, S. J., & Zucker, K. J. (2006). Sex-dimorphic color preference in children with gender identity disorder: A comparison to clinical and community controls. *Sex Roles*, 55, 385-395.
- Cook, J.L. & Cook, G. (Ed.). (2005). Becoming who we are: The development of self, gender and morality. *In Child development principles and perspectives*. (p. 366-422). Pearson.
- Coyne, S. M., Rogers, A., Shawcroft, J., & Hurst, J. L. (2021). Dressing up with Disney and make-believe with Marvel: The impact of gendered costumes on gender typing, prosocial behavior, and perseverance during early childhood. *Sex Roles*, 85, 1-12.
- Cunningham, S. J., & Macrae, C. N. (2011). The colour of gender stereotyping. *British Journal of Psychology*, 102(3), 598-614.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve davranışı* (15.Baskı). Remzi Kitabevi.
- Dağlıoğlu, H. E., & Deniz, Ü. (2011). Okul öncesi dönem çocuklarının insan figürü çizimlerinin gelişimsel açıdan cinsiyete göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 16-30.
- Davis, S. (2003). Sex stereotypes in commercials targeted toward children: A content analysis. *Sociological Spectrum*, 23, 407-424.
- Del Giudice, M. (2012). The 20th century reversal of pink-blue gender coding: A scientific urban legend? [Letter to the Editor]. *Archives of Sexual Behavior*, 41, 1321-1323.
- Doni, E. (2020). Exposing preschool children to counterstereotypical professional role models using audiovisual means: a small study in a preschool in Greece. *Early Childhood Education Journal*, 49, 295-302.
- Dökmen, Y, Z. (2015). *Toplumsal cinsiyet* (6. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Eisenberg, N., Murray, E., & Hite, T. (1982). Children's reasoning regarding sex-typed toy choices. *Child Development*, 53, 81-86.
- Eisenberg, N., Tryon, K., & Cameron, E. (1984). The relation of preschoolers' peer interaction to their sex-typed toy choices. *Child Development*, 55, 1044-1050.
- Erdoğan, S., Haktanir, G., Köksal-Akyol, A., & Çakır-İlhan, A. (2004). Oyun oynamak istediğim yer: Altı yaşındaki çocukların resimleri üzerinde bir inceleme (I want to play a game in the place I want to play: A review of pictures by six-year-olds). In Proceedings of Meeting and Conference of the World Council (pp. 285-299).
- Fagot, B. I., & Leinbach, M. D. (1993). Gender-role development in young children: From discrimination to labelling. *Developmental Review*, 13, 205-224.
- Fine, C. (2016). <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/toys-for-girls-and-boys-show-gender-stereotypes-at-play>
- Fraenkel, J.R. & Wallen, N.E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill International Edition.

- Franklin, A., Bevis, L., Ling, Y., & Hurlbert, A. (2010). Biological components of colour preference in infancy. *Developmental Science*, 13, 346-354.
- Freeman, N. (2007). Preschoolers' perceptions of gender appropriate toys and their parents' beliefs about genderized behaviors: Miscommunication, mixed messages, or hidden truths? *Early Childhood Education Journal*, 34, 357-366.
- Friedman, C. K., Leaper, C. & Bigler, R. S. (2007). Do mothers' gender-related attitudes or comments predict young children's gender beliefs? *Parenting: Science and Practice*, 7(4), 357-366.
- Goldstein, R. (1994). *Toys, play, and child development*. Cambridge University Press.
- Gökdağ, R. (2011). Sosyal biliş. S. Ünlü (Ed.), *Sosyal Psikoloji-I* (s.42- 43), Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Güder, S., & Alabay, E. (2016). 3-6 yaş arasındaki çocukların oyuncak tercihlerinin toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 91-111.
- Güney, O. (2012). 5-6 yaş çocuklarında algılanan cinsiyet kalıp yargılarına ilişkin ebeveyn beklentileri ile oyuncak tercihleri arasındaki ilişki [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Hall, J. (2012). Gender issues in mathematics: an ontario perspective. *Journal of Teaching and Learning*, 8(1), 59-72.
- Halpern, D., Penbow, C., Geary, D., Gur, R., Shibley Hyde, J. & Gernsbacher, M. (2007). The science of sex differences in science and mathematics. *Psychological Science in the Public Interest*, 8(1), 1-51.
- Halverson C, F., & Waldrop, M. F. (1973). The relations of mechanically recorded activity level to varieties of preschool play behaviour. *Child Development*, 44, 678-681.
- Harrison, A. C. & O'Neill, S. A. (2003). Preferences and children's use of gender stereotyped knowledge about musical instruments: making judgements about other children's preferences. *Sex Roles*, 49, 389-400.
- He, W., Zhang, Y., Zhu, J., Xu, Y., Yu, W., Chen, W., ... Wang, W. (2011). Could sex difference in color preference and its personality correlates fit into social theories? Let Chinese university students tell you. *Personality and Individual Differences*, 51(2), 154-159.
- Helman, C. (1990). *Culture, health and illness: an introduction for health professionals* (2nd ed.). John Wright.
- Hogben, M. & Byrne, D. (1998). Social learning theory on human sexuality. *The Journal of Sex Research*, 35(1), 58-71.
- Hurlbert, A. C., & Ling, Y. (2007). Biological components of sex differences in color preference. *Current Biology*, 17(17), 623-625.
- Hyde, J. & Mertz, J. (2009). Gender, culture, and mathematics performance. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 106(22), 8801-8807.
- Jadva, V., Golombok, S., & Hines, M. (2010). Infants' preferences for toys, colors and shapes: Sex differences and similarities. *Archives of Sexual Behavior*, 39, 1261-1273.
- Kahlenberg, S., & Hein, M. (2010). Progression on Nickelodeon? Gender-role stereotypes in toy commercials. *Sex Roles*, 62, 830-847.
- Karasar, N. (2004). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayıncılık.
- Karaman, Y., & Köksal Akyol, A. (2011). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların yaptıkları resimlerde oyuncak çizimlerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 277-296.
- Kaynak, D., & Aktaş, E. (2017). Okul öncesi hikâye ve masal kitaplarında toplumsal cinsiyet rolleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (72), 67-86.
- Koppitz, E. M. (1968). *Psychological evaluation of children's human drawings*. New York: Crune and Stratton.

- Köseler, F. (2009). *Okul öncesi öykü ve masal kitaplarında toplumsal cinsiyet olgusu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Krishna, S., Thomas, T., & Sreekumar, S. (2024). Gendered parenting and gender role attitude among children. *Culture & Psychology*. <https://doi.org/10.1177/1354067x241285338>.
- Landreth, G., & Homeyer, L. (2021). Play as the language of children's feelings. In *Play from birth to twelve* (pp. 193-198). Routledge.
- Lamm, H., Schmidt, R. W. & Trommsdorff, G. (1976). Sex and social class as determinants of future orientation (time perspective) in adolescents. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34(3), 317-326.
- Langlois, J. H. & Downs, A. C. (1980). Mothers, Fathers, and Peers as Socialization Agents of Sex-Typed Play Behaviors in Young Children. *Child Development*, 51(4), 1237-1247.
- LEGO, (2021). <https://www.lego.com/en-us/aboutus/news/2021/september/lego-ready-for-girls-campaign>
- Liebert, R. M., Wicks-Nelson, R. & Kail, R. V. (1986). *Developmental psychology*. Prentice Hall.
- LoBue, V., & DeLoache, J. S. (2011). Pretty in pink: The early development of gender-stereotyped colour preferences. *British Journal of Developmental Psychology*, 29, 656-667.
- Martin, C. L. & Ruble, D. (2004). Children's search for gender cues: cognitive perspectives on gender development. *Current Directions in Psychological Science*, 13(2), 67-70.
- Malchiodi, A. C. (1998). *Çocuk resimlerini anlamak*. Epsilon Yayınevi.
- MacNaughton, G. (1995). *The power of mum. Gender and power at play*, 2, (AECA Resource Book Series 2). Canberra: Australian Early Childhood Association.
- Morawska, A. (2020). The effects of gendered parenting on child development outcomes: A systematic review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 23, 553-576.
- Novelle, A. D. (2010). Pourquoi les garçons n'aiment pas le rose? Pourquoi les filles préfèrent Barbie à Batman? *Genre et Socialisation de l'enfance à l'âge Adulte*, 25-40.
- Onur, B. (2000). *Gelişim psikolojisi*. İmge Yayınevi.
- Özaslan, H., Aydoğan, Y. & Gültekin Akduman, G. (2018). Okul öncesi dönem çocuklarının cinsiyet rollerine ilişkin algılarının incelenmesi. *İnsan Hak İhlalleri ve sosyal Tramvalar*. HEGEM Yayınları.
- Özçelik, T., & Şahin, M. K. (2023). Erken çocukluk dönemi toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde aile tipi, kardeş ve arkadaşların rolü. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 57-67.
- Özdemir, E. (2006). *Okul öncesi dönem çocuklarının cinsiyet özelliklerine ilişkin kalıp yargılarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özkan, B. (2009). *Okul öncesi dönem 5-6 yaş çocuklarının cinsiyet özelliklerine ilişkin kalıp yargılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Öztaş, N. (2007). *4-12 yaş grubu öğrencilerinin resimlerinde figür kullanımı, figürlerin mekan ve elemanlar içindeki özellikleri, renk, leke ve çizgisel kullanımı bakımından değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Padovani, C.E.Q. (2009). *An investigation of the effects of portable play equipment to increase physical activity levels of preschool children*. [Unpublished doctoral dissertation]. Florida State University.
- Peretti, P. O. & Sydney, T. M. (1984). Parental toy choice stereotyping and its effects on child toy preference and sex-role typing. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 12(2), 213-216.
- Perry, D. G., White, A. J., & Perry, L. C. (1984). Does early sex typing result from children's attempts to match their behaviour to sex role stereotypes? *Child Development*, 55, 2115-2121.

- Pianta, R. C., & Longmaid, K. (1999). Attachment-based classifications of children's family drawings: Psychometric properties and relations with children's adjustment in kindergarten. *Journal of Clinical Child Psychology*, 28(2), 244-255.
- Pitcher, E.G., & Schultz, L. H. (1985). *Boys and girls at play: The development of sex roles*. Bergin & Garvey Inc.
- Pomerleau, A., Bolduc, D., Malcuit, G., & Cossette, L. (1990). Pink or blue: Environmental gender stereotypes in the first two years of life. *Sex Roles*, 22, 359-367.
- Poyraz, H. (2003). *Okul öncesi dönemde oyun ve oyuncak*. Anı Yayıncılık.
- Raag, T., & Rackliff, C. L. (1998). Preschoolers' awareness of social expectations of gender: Relationships to toy choices. *Sex Roles*, 38(9/10), 685-700.
- Ruble, D. N., Taylor, L. J., Cyphers, L., Greulich, F. K., Lurye, L. E., & Shrout, P. E. (2007). Effect of gender constancy on age-related changes in gender beliefs. *Child Development*, 78, 1121-1136.
- Seçgin, F., & Kurnaz, Ş. (2015). Sosyal bilgiler dersinde toplumsal cinsiyet etkinliklerinin öğrencilerin algı ve tutumlarına etkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 24-38.
- Solomon, M., ve Schopler, J. (1982). Self-consciousness and clothing. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(3), 508-514.
- Sorokowski, P., Sorokowska, A., & Witzel, C. (2014). Sex differences in color preferences transcend extreme differences in culture and ecology. *Psychonomic Bulletin & Review*, 21(5), 1195-1201.
- Stagnitti, K., Rodger, S., & Clarke, J. (2010). Determining gender-neutral toys for assessment of preschool children's imaginative play. *Australian Occupational Therapy Journal*, 44(3), 119-131.
- Şahin, D., & Özaydınlı, B. (2023). TÜBİTAK resimli çocuk kitaplarının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 255-285.
- Şirvanlı Özen, D. (1992). *Annenin çalışma durumu ve ebeveynin benimsediği cinsiyet rolü değişkenlerinin çocuğun cinsiyet özelliklerine ilişkin kalıp yargılarının gelişimi üzerindeki rolleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Taylor, C., Schloss, K., Palmer, S. E., & Franklin, A. (2013). Color preferences in infants and adults are different. *Psychonomic Bulletin & Review*, 20(5), 916-922.
- Temellioğlu, Ş. H. (2022). *Çocuk Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerini* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Unicef (2005). Gender Achievements And Prospects in Education: The Gap Report. <http://www.ungei.org/gap/gap.html>
- Unlü, A. (2012). *Bazı değişkenlere göre okul öncesi çocuklarının cinsiyet rolü davranışlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Willems, M. (2021). Are gender neutral toys really best for kids? *TOYS Journal*.
- Wong, W. I., & Hines, M. (2015). Preferences for pink and blue: The development of color preferences as a distinct gender-typed behavior in toddlers. *Archives of sexual behavior*, 44, 1243-1254.
- Yağan Güder, S. & Alabay, E. (2016). 3-6 yaş arasındaki çocukların oyuncak tercihlerinin toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi. *Journal of Kırşehir Education Faculty*, 17(2), 91-111.
- Yağan Güder, S., & Güler Yıldız, T. (2016). Okul öncesi dönemdeki çocukların toplumsal cinsiyet algılarında ailenin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 424-446.
- Yao, V. (2022). Why should toys be marketed as gender neutral? *International Journal of Social Science and Education Research*, 5(3), 561-564.
- Yavuzer, H. (2017). *Çocuk psikolojisi* (40. Basım). Remzi Kitabevi.

- Yavuzer, H. (1995). *Yaygın anne-baba tutumları. Ana-baba okulu*. Remzi Kitapevi
- Yılmaz, O. (2016). Çocuk kitaplarında bulunması gereken özellikler. T. Şimşek (Ed.), *Okul Öncesinde Çocuk Edebiyatı ve Medya* (s. 56-57). Grafiker.
- YouGov, (2017). <https://today.yougov.com/politics/articles/19919-boys-toys-are-seen-more-universal-girls-toys>
- Zemach, I., Chang, S., & Teller, D. Y. (2007). Infant color vision: Prediction of infants' spontaneous color preferences. *Vision research*, 47(10), 1368-1381.
- Zosuls, K. M., Ruble, D. N., Tamis-LeMonda, C. S., Shrout, P. E., Bornstein, M. H., & Greulich, F. K. (2009). The acquisition of gender labels in infancy: Implications for gender-typed play. *Developmental Psychology*, 45, 688-701.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararı mevcuttur. (Bitlis Eren Üniversitesi, Etik İlkeleri ve Etik Kurulu, 2023/06-01 ve E.3767 sayılı kararı).

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: There is the Ethics Committee Approval. (Bitlis Eren University, Ethical Principles and Ethics Committee, decision numbered 2023/06-01 and E.3767).

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 100 %

Yeni Sağ Anlayışın Ekonomi Paradigmasına Etkisi: 24 Ocak Kararları Örneği*

The Effect of the New Right Understanding on the Economic Paradigm: The Example of January 24 Decisions*

Fatma Taşdemir¹

Öz

II. Dünya Savaşı'nın ardından, dünya devletleri tarafından kabul gören "refah devleti" anlayışı toplumsal krizlere çözüm olma gücünü yitirmiş, tüm dünyada ekonomi başta olmak üzere her alanda sorunlar görülmeye başlanmıştır. 1970'li yıllarda baş gösteren global ekonomik kriz, ekonomide yön değişimine neden olmuştur. Bu çerçevede ekonomi anlayışında değişikliğe gidilmiş, sosyal devlet anlayışından liberal piyasa ekonomisine geçiş yaşanmıştır. Bunun sonucunda devlet yeniden tanımlanmış gelişmiş ülkeler reform adı altında birçok düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemelerden biri de "yeni sağ devlet" anlayışıdır. Türkiye'de ise Özal, Amerika ve İngiltere'nin başını çektiği gelişmekte olan ülkeleri de etkileyen bu yeni dünya düzeninin başka bir deyişle yeni sağ anlayışın Türkiye'deki temsilcisi olmuştur. İktisadi liberalizm ve siyasi liberalizmin paradigmaları doğrultusunda yönetim anlayışını şekillendiren Özal 1980 dönemine damgasını vurmuş bir figürdür. Bu makalede siyasi pragmatizmini liberal ve muhafazakâr motiflerle süsleyen Turgut Özal'ın yeni sağ siyaset anlayışıyla birlikte oluşan reformist/popülist politik çizgisi 24 Ocak 1980 kararları bağlamında incelenecektir. Özal'ın, ekonomide neo-liberalizmin hararetli bir savunucusu olması statükocu çizgiyi güvenlik, diplomatik ilişkiler ve sosyal konular gibi alanlarda takip etmesi onu vizyoner bir siyasetçi olarak görmemizi sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Thatcher, Turgut Özal, Yeni sağ, 24 Ocak kararları.

Abstract

After World War II, the understanding of the "welfare state", which was accepted by the states of the world, lost its power to be a solution to social crises, and problems began to be seen in every field, especially in the economy. The global economic crisis that broke out in the 1970s caused a change in direction in the economy. In this context, a change has been made in the understanding of the economy, and there has been a transition from the social state understanding to the liberal market economy. As a result of liberalization in the economy, the state has been redefined and developed countries have made many arrangements under the name of reform. One of these arrangements is the understanding of the "new right state". Özal has become the representative of this new world order, in other words, the new right-wing understanding in Turkey, which also affects the developing countries led by the United States and Britain. In this sense, the 80's period and its aftermath deserve to be evaluated in various dimensions. Özal, who shaped the understanding of management in line with the paradigms of economic liberalism and political liberalism, is a figure who left his mark on the 1980 period. In this article, Turgut Özal's reformist/populist political line, which was formed with his new right-wing political understanding, which embellished his political pragmatism with liberal and conservative motives, will be examined in the context of the decisions of January 24, 1980. Özal's ardent advocate of neo-liberalism in the economy and his pursuit of the statist line in areas such as security, diplomatic relations and social issues will enable us to see him as a visionary politician.

Keywords: Thatcher, Turgut Özal, New right, 24 January decisions.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye, fatmatasdemir04@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8963-0735> (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 30.10.2024

Revize Tarihi/ Revised Date: 11.01.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 20.01.2025

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.06.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Taşdemir, F. (2025). Yeni Sağ Anlayışın Ekonomi Paradigmasına Etkisi: 24 Ocak Kararları Örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 26-44. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1576178>

Giriş

Birincil görevi adaleti ve güvenliği sağlamakla görevli olan devletin faaliyet alanı 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra genişlemiştir. Bu çerçevede vatandaşın müreffeh bir hayat sürmesi için daha fazla yetkiyle donatılması gerektiğine inanılan bir devlet anlayışı kabul görmüştür. Bu anlamda refah devleti anlayışı (Keynesyen teori) piyasaya yön veren güçlerin etki alanını azaltan denetleyici, düzenleyici ve müdahaleci bir anlayışı temsil etmektedir. 1929 yılında başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan “Büyük Buhran” devlet kavramının önemini ortaya koymuş, yapılan müdahaleler sonucunda pek çok devlet 1960’ların sonuna kadar ekonomik ve sosyal refah içerisinde varlıklarını sürdürmüştür. Fakat 1970’li yıllardan itibaren Keynesyen devlet teorisi toplumsal sorunlara çözüm olamamakla eleştirilmiştir. O dönemde ekonomi piyasalarında yaşanan sarsıntılar gündelik yaşamın durağanlaşmasına neden olmuştur. Özellikle Amerika ve İngiltere’de iktidara gelen partiler toplumsal yapıyı liberal tezler ışığında yeniden şekillendirmiştir. Propaganda gücünün de etkisiyle neo-liberalizm hegemonik bir hale bürünmüş, kriz ortamından çıkış için tek yolun yeni sağ devlet anlayışı olduğu pek çok ülke tarafından kabul görmüş ve uygulanmıştır. Neo-liberalizm olarak da adlandırabilecek olan bu anlayışı ortaya çıkaran nedenlerden birisi 1973’te yaşanan petrol krizi sonucu ülkelerin stagflasyon olgusunu aşmak için yeni arayışlara yönelmesi diğeri ise muhafazakâr düşüncüyü benimseyen partilerin iktidara gelmesiyle liberal uygulamalara ağırlık vermeleri gelmektedir (Akşit, 1994: 36). 80 sonrasında “büyük değişim” olarak lanse edilen ve kötü giden ekonomiyi iyileştirmek iddiasıyla ortaya atılan bu uygulamaların temelinde kapitalizmin üçüncü krizinin etkileri yer almaktadır. 80’li yıllarda farklı çalkantılar ve krizler görülse de kapitalizm aldığı her hasardan kendisini yenileyerek çıkmıştır. Kapitalizmin kendi içinde yaşamış olduğu bu kriz, piyasa serbestisine olan ilgiyi arttırmıştır. Artan bu ilgiyle birlikte dünya iktisadî tarihi açısından 1980’li yıllar piyasaların çok fazla gelişme imkânı bulduğu kritik yıllar olarak ele alınmıştır. Bu tarihten itibaren devlet mekanizmasının piyasada etkin olmaması, bu bağlamda piyasanın önündeki tüm engellerin kaldırılması gerektiği düşüncesi genel kabul görmeye başlamıştır.

Yeni sağ düşüncüyü yaratan tarihsel dinamiklere bakıldığında bu dinamikler üç başlık altında incelenebilir: Birinci neden bu “zorunlu değişim” arzusunun Soğuk Savaş dönemine denk gelmesidir. Kapitalist blok ile komünist blok arasındaki çatışmanın sonucunda anti-sosyalist tavır piyasa anlayışının meşruiyetini tahkim etmiştir. Sosyalist ülkelerde devlet himayesinde şekillenen ekonomi politikalarının yaratmış olduğu sorunlar da baş göstermeye başlayınca piyasa ekonomisi daha cazip bir seçenek olarak görülmeye başlanmıştır. İkinci neden, M. Friedman, Ayn Rand ve F. Hayek gibi “kamusal şahsiyetlerin” öncülük ettiği ve düşünce kuruluşlarının da örgütlü destek vererek yaydığı yeni sağ devlet anlayışı 1960-1980 dönemlerine damga vuran düşünce olmuştur. Üçüncü olarak bu düşüncelerin politik taban bularak iktidara taşınmaları neo-liberalizmin merkezileşmesine imkân tanımıştır. İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan’ın iktidar koltuğuna oturmalarıyla birlikte devlet “sınırlandırılmış devlet” konumuna indirgenmiştir. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar çevre ülkelerin de bu modeli uygulaması yönünde teşvikler ve yaptırımlar uygulayarak “yeni sağ” devlet anlayışının kitleleşmesini kolaylaştırmışlardır.

Kökleri 19. Yüzyıl liberalizmine dayanan yeni sağ devlet anlayışı neo-liberalizm ve neo-muhafazakârlığın senteziyle ortaya çıkan 80 dönemi ve sonrasına egemen olan ideolojidir (Dursun, 2001: 89). Bu anlayışla birlikte devlet müdahalesinin minimize edilmek istendiği, serbest piyasanın ve özelleştirmenin teşvik edilmesi gerektiğini savunan liberal öğelerle; toplumsal düzen, aile, ahlak gibi kavramlara önem atfeden muhafazakâr düşünce yapısının bir arada uygulandığı yeni bir döneme girilmiştir. Kendi ülkelerinde ekonomik istikrarı sağlayan Batılı devletler geliştiren ülkelerin

ekonomik sorunlarına çözüm olarak ihracata dayalı ekonomi modelini benimsemeleri gerektiğini ifade etmiş ve bunu da genellikle Dünya Bankası ve stand-by anlaşmaları ile uygun hale getirmişlerdir (Eştürk, 2006: 26-27). Başta Batılı ülkeler olmak üzere tüm dünyada kabul gören bu yeni dünya düzeni Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. ABD ve İngiltere öncülüğünde uygulanan neo-liberalizm olgusunun Türkiye'ye yansması da 24 Ocak 1980 kararlarıyla olmuştur. Türkiye'de liberalizm ve muhafazakarlığın bir arada uygulandığı bir sistemi hayata geçiren Özal, 80'li yıllara damgasını vuran siyasi bir özne olmuştur. Özal'ın etki gücünün yüksek olması Türk siyasi tarihinin 1980-1990 yıllarını kapsayan döneminin "Özal Dönemi" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

Bu çalışma, 1980 döneminde tüm dünyaya hâkim olan ve toplumlar üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olan yeni sağ devlet anlayışını ortaya çıkaran nedenleri, temel özelliklerini, bu ideolojinin 1980 sonrasında Türkiye'de yürütülen ekonomi programına ne ölçüde etki ettiği ve Özal'ın politikalarını nasıl şekillendirdiği üzerinde durmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın ilk başlığında yeni sağ kavramı üzerinde durulacaktır. İkinci başlıkta Özal'ın liberalizme ve piyasa ekonomisine bakışı yaptığı açıklamalar çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışmanın son başlığında ise yeni sağ anlayışın Türkiye'deki tezahürü olan 24 Ocak Kararları'nın ortaya çıkış süreci bu kararların olumlu ve olumsuz yanlarını savunan kişilerin görüşlerine yer verilecektir.

Yeni Sağ'ın Ortaya Çıkışı

1945 sonrası ekonomik büyümede öncü bir role sahip olan Keynesyen ekonomi modeli 1970'li yıllarda çözümler yaşamış ve tüm dünyayı etkileyen petrol krizleriyle birlikte dünya ekonomileri kendilerini bir çıkmazda bulmuşlardır. 1970'li yıllardan itibaren petrol krizi, bütçede yaşanan olumsuzluklar gibi sorunlar ortaya çıkınca refah devletinin benimsediği politikalar sorgulanır hale gelmiş bu sorgulamalar ve arayışlar sonucunda da "yeni sağ" olgusu ortaya çıkmıştır (Biber 2008: 56).² Yeni sağ projenin savunucuları 1970'lerin krizini bir "verimlilik krizi" olarak tanımladıktan sonra bu krize enflasyon, işçi sendikaları mücadeleleri, refah harcamalarının artışı, devlet tekelleri, piyasa oyuncularının hareket serbestliğinin sınırlı olması ve geleneksel toplumsal ahlaki değerlerin çürümeye başlaması gibi sebeplerin yol açtığını ileri sürmüşlerdir (Coates, 1989: 113). Kendi döneminin politik uygulamalarına karşı bir tepki olarak doğan yeni sağ, dünya ekonomisinde yaşanan büyük kriz ile 80'li yıllarda yıllarda geniş bir toplumsal kabul görmüştür (Barry, 1987:1). Andrew Gamble (1988: 56) yeni sağ kapitalizmin 1970'lerde yaşadığı politik ve ekonomik krize çözüm olarak tanıtılan bir tip yeniden yapılanma süreci olarak ifade etmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken nokta Batı'dan tevarüs eden yeni sağ anlayışın Türkiye pratiğinde gösterdiği farklılıktır. Yeni sağın gelişim sürecini Türkiye örneğinde açıklayabilmek ancak, iç belirleyicilerin de ayrıntılı şekilde ortaya koyulmasıyla mümkün olabilir. Bu çaba, Türkiye'de yeni sağın ideolojik, siyasal ve sosyo-ekonomik çerçevesini çizebilmek adına önem taşımaktadır. Tüm dünyayı etkisi altına alan yeni sağ anlayışının Batı'daki gelişim süreciyle çevre ülkelerdeki süreci kuşkusuz her ülkenin kendine özgü koşulları gereği birbirinden farklıdır. Batı'da burjuvanın gelişim sürecine bakıldığında teorisi ve pratiğiyle kökleri sağlam bir oluşumdan söz edilebilir. Batı'da toplumsal değişimleri başlatan hareketlerin karakteristik özelliği burjuva temelli olmasıdır. Sanayi Devrimi ve Fransız devriminde de görüleceği üzere radikal burjuva hareketleri ekonomideki özgül ağırlıklarını siyasetin yönünü tayin etmede de kullanmışlardır. Türkiye'de ise siyasi otoritenin kanatları arasında gelişen ekonomik anlayış bir burjuva sınıfının oluşma imkanını en baştan engellemiştir. İthal ikameci devlet modelinde devlet

² Yeni Sağ ile ilgili genel değerlendirmeler için bkz. (Hall ve Jacques, 1983; Altvater, 1985; Mouffe, 1985; Greem, 1988; Bosanquet, 1994; Levitas 1986; Gamble, 1988).

“korunaklı alan” olduğu için sermaye çevreleri özerk bir alan inşa etmek yerine devlete entegre olmayı temel hedef haline getirmiş, ilgi odaklarını siyasete ve bürokrasiye çevirmişlerdir. Hasan Bülent Kahraman’a (1995: 203-204) göre de burjuvanın devlet tahakkümünde ortaya çıkması bu sınıfın gelişmesini engellemiştir. Türkiye’de burjuvazinin üstlenmesi gereken misyonu hep başka tabakalar devralmış bu nedenle, Türkiye burjuva demokrasi kültüründen uzak bir ülke haline gelmiştir.

Yeni sağ ideoloji, merkezi planlamaya, devlet müdahaleciğine karşı A. Smith’in 18. yüzyıldaki “kendi kendini düzenleyen bir piyasa mekanizması görünümünü alan sivil toplum” düşüncesinin yeni liberal akımla ve 19. yüzyıldaki muhafazakâr değerlerin yeni muhafazakâr akımla yeniden canlandırılıp birbiriyle sentezlenmesinden oluşur (Levitas, 1986: 5). ABD ve İngiltere gibi ülkelerde yeni sağın dönüşümü esnek bir geçişle başlamış, iktidardaki sosyal demokrat partiler yerlerini, parlamenter demokratik yöntemlerle yeni sağ hükümetlere bırakmışlardır (Girvin, 1988:12). Yeni sağın siyaset tarzı ve yönetim rasyonelitesinde en önemli hedef, toplumsal ve siyasal alanın doğrudan ve koşulsuz olarak piyasanın güdümüne girmesini sağlamaktır. Friedmancı ve Hayekçi yeni liberal ekonomik politikalar, özelleştirmelerle devletin küçültülerek ekonomiden tamamen elini çekmesine ve “piyasa alanının genişletilmesine” dayanır.

Devletin özelleştirmelerle kamusal ve sosyal işlevlerinden sıyrılıp, teknik ve idari bir aygıtla dönüşmesi sonucu sınırsız bir güç haline gelen piyasanın yol açtığı her türlü olumsuz sonuç (işsizlik, yoksulluk, eğitim, sağlık vb. sorunlar) yeni sağın meşruiyet arayışını ve siyaset tarzını şekillendirmiştir. Yeni sağın hedefi, devletin ordu ve polis gibi militarist aygıtlarıyla toplumsal istikrarı sağlamak, mevcut düzenin eleştirilmeden yeniden üretilmesini güvence altına almak, toplumsal alanı otoriter popülist slogan ve yöntemlerle düzenleyerek apolitikleştirmektir. Yeni sağ, bu hedeflerine ulaşmak için ihtiyaç duyduğu ideolojik gücü muhafazakâr değerlerin yeniden canlandırılmasında bulur. Yeni sağın hem bugünü hem de yarını denetim altına alma stratejisi, en başta tarihsel kültürel değerlerin, geleneklerin vurgulanarak muhafazakâr tarih bilincinin canlandırılması yoluyla gerçekleşir (Keane, 1994:31). Yeni sağa bütünlük veren ve onu önceki sağ akımlardan ayıran şey geleneksel muhafazakârlığın devlet otoritesi savunusuyla geleneksel liberalizmin serbest piyasa ekonomisi savunusunun bir kombinasyonu olmasıdır (Gamble, 1988: 35 36). Bir kutupta serbesti, özgürlük ve ilerleme kavramlarına odaklanması diğer yandan otoriteye, organik toplum kavramına ve hiyerarşiye vurgu yapması nedeniyle yeni sağ, bünyesinde açık bir çelişkiyi de içerir (King, 1987: 24-25). Liberalizm yeniliği savunan bu yönde adımlar atan bir ideoloji olmasına rağmen muhafazakarlık yeniliğe her zaman kuşkuyla bakan ve bu konuda son derece temkinli bir ideolojidir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşananlar ve sosyalizmin yayılması korkusu normal koşullarda bir arada düşünülmecek bu iki çelişkili ideolojiyi uyumlu hale getirmiş ve aynı zeminde buluşturmuştur.

Yeni sağın teorik arka plânını oluşturan okulları Nigel Ashford (1993: 38) şu dört şekilde ele alır: Bunlar, Chicago Okulu (M. Friedman), Avusturya Okulu (F. Hayek), Kamu Seçimi Okulu ve Arz Yönlü Okuldur. Ashford (1993: 38) bu okullar arasındaki entelektüel farklılıklara rağmen, ortak dinamikleri şu şekilde ifade etmiştir: 1- Enflasyonu azaltma: Yeni sağ para arzının kontrolüyle enflasyonu azaltmayı kabul eder. Başarılı bir ekonomi için enflasyon kontrol altına alınmalıdır. 2- Vergileri düşürme: Vergileri düşürme başta arz yönlü ortaklıklar olmak üzere herkesçe desteklenir. Vergilerdeki azalışlar işletme ve bireylerin iş, tasarruf ve yatırım kararları üzerindeki motivasyonlarını engelleyici etkilerin önüne geçer. Azaltılmış vergi gelirleri artan kamu harcamalarını ve kamusal aktiviteleri sınırlandırır. Kendileri hakkında en iyi kararları alan bireylerin gelirlerini nasıl harcayacaklarını belirlemede bireysel tercih özgürlüğünü artırır. 3- Özelleştirme: piyasadaki konumunu özelleştirme yolu ile topluma ve toplumun aktörlerine devreden devlet, kamu yönetimindeki verimsiz uygulamaların sonlandırılmasını amaçlar. 4-

Deregülasyon: Verimsiz ve birbirine olumsuz etki eden, oldukça ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş kamusal olguları ortadan kaldırmak amacını güder. 5- Kamu sektörü piyasası: Kamusal bütçede etkinlik ve etkililiği arttırmak için özelleştirilemeyen kamu sektörü alanlarında rekabet ve piyasa teşviklerinin desteklenmesini savunur. 6- Anayasal reform: Çeşitli ülkelerdeki kurumsal ve anayasal reformlarla dengeli bir bütçe yaratılması ve kamu harcamalarının sınırlandırılması amaçlanır.

1980'li yılların yükselen görüşü “yeni sağ”, İngiltere'de Thatcher, Amerika'da Reagan, Almanya'da Kohl ve Fransa'da Chirac liderliğinde kendi hegemonyasını sürdürmüştür. İngiltere’de Thatcher’in 1979 yılında iktidar olması ve Reagan’ın 1980 yılında Amerika’daki seçimleri kazanması kamuda yeni muhafazakâr ilkelerin yer edinmesine zemin hazırlamıştır. Thatcher ve Reagan iktidarlarının ortak noktalarından en önemlisi, ikisinin de ekonominin ötesinde, toplum politikasının da değişimini hedefleyen bir eğilim içinde olmalarıdır.

Thatcher ve Reagan politikalarının çevre ülkeler tarafından kabul görmesinde etkili olan belli başlı faktörler vardır. Bu faktörlerden ilki; yeni sağın ekonomik ve akademik açıdan güvenilir görülmüş olması ve kurumların desteğini alarak yayılma imkânı bulmasıdır. Bir diğer faktör bu uygulamaların basın yayın yolunun tüm imkânlarını kullanarak propaganda sürecinin etkili olmasıdır. Bu faktörler başta olmak üzere küreselleşme olgusunun da etkisiyle yeni sağ devlet anlayışı diğer ülkelerde hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. Yeni sağ devlet anlayışı kamusal hayatta bu şekilde etkin hale getirilmiş Reagan’ın ve Thatcher’in gerçekleştirdiği reformlarla da 1980’lerdeki yükselişinde ivme kazanmıştır (Çolak, 2016: 351-361).

Thatcher toplumsal açıdan yeniden yapılanma sürecinde, siyaset ahlakı olarak muhafazakâr bir eksenle, “ufuklarında güneşin hiç batmadığı” Büyük Britanya İmparatorluğu düşüncesini ırkçı bir biçimde yeniden gündeme taşımış, bu yolla siyasal alanın içi boşaltılmış ve iç dinamiklerin tehdidi azaltılmıştır (Helvacıoğlu, 2002: 45). Aynı dönemde yeni sağın Amerika temsilcisi Reagan’ın uygulamalarına bakıldığında Reagan’ın Amerika’da benzer bir biçimde sunduğu ekonomik politika, siyasal ahlak ve gerçekçi siyaset anlayışının hedefi İngiltere’deki gibi işçi ve kamu kesimi değil, tarihsel olarak ilericiyi temsil eden liberal demokrat kesimdir (Helvacıoğlu, 2002: 45). Yeni liberal politikalar doğrultusunda serbest piyasa sistemini geliştirmek, ihracat ve sermaye birikimini teşvik etmek ve girişimci sınıfı destekleyici önlemleri almak, Reagan döneminde uygulanan yeni sağ projenin temel unsurlarını oluşturmuştur. Amerikan sağının ekonomi ve dış politika programlarına yaygın bir halk tabanı bulmaktaki başarısı, kültür ve aile sorunlarıyla ilgili duyarlılığı harekete geçirmesinden kaynaklanmıştır.

Yeni sağın öngördüğü politikalar genellikle ekonomik içeriklidir. Bu politikalar her şeyden önce ekonomik krizden içinde bulunulan ülkeyi kurtarmak amacını taşımaktadır. Bu anlamda Yeni sağ düşünce ekonomide bireyciliği ve serbest piyasa anlayışını politikada gelenek, hiyerarşi gibi eski sağa ait otoriter - muhafazakâr düşünceleri temsil etmektedir ve *bırakınız yapsınlar*cı ekonomik bireycilik öğretisi ve sosyalist karşıtlığının yanı sıra kapitalizmin savunusunu ahlaki temeller üzerine kuran liberteryenizmi benimseyen bir ideolojidir (Gül, 2006: 86).

Muhafazakâr düşünce yapısının liberal parametreler üzerindeki inşası olarak da değerlendirilebilecek olan yeni sağ, devletlerin yaşadıkları kriz karşısındaki ürettikleri çözümün genel adıdır. 1980 sonrasının ekonomi ve siyaset anlayışına hâkim olan bu düşünce siyasi bağlamını muhafazakarlıktan ekonomik bağlamını ise liberalizmden almıştır. 60’lardan itibaren Keynesyen ekonomi modelinin başarısız olmasıyla girişim özgürlüğünün ve serbest piyasa ekonomisini savunan neoliberalizm ön plana çıkmıştır. 1789 İhtilali’ne tepki olarak Edmund Burke tarafından geliştirilen

muhafazakarlık Batı’da zaman içerisinde artan suç oranları karşısında tekrar popüler olmuştur. Bu şekilde aile, milli ve manevi değerler, dinin denetleyici rolü gibi kavramlar üzerindeki vurgu artmış ve muhafazakarlık, yükselişinde tekrar ivme kazanmıştır. Burada belirtilmesi gereken husus; Amerikan muhafazakarlığı İngiliz muhafazakarlığının birbirinden farklı olduğudur. Amerikan muhafazakarlığında liberal temalar özgül bir ağırlığa sahiptir. İngiliz muhafazakarlığı, merkezi otoritenin yasama gücünü, siyasal birliği, laik siyasal toplumsal değerlerin önemini vurgularken; Amerikan muhafazakarlığı yerel otoriteleri, cemaatçiliği, dinsel değerleri vurgulamaktadır. Bu anlamda Reagan’ın bireyciliği de Thatcher’ın bireyci çabalarından farklı şekillerde etkilenmektedir (Barry, 1987: 165).

Ekonomik liberalizm, yeni sağın en güçlü argümanlarından biri olmuştur. Neo-liberalizm dinamizmini; bireye tanıdığı özgürlükten, serbest piyasa toplumundan, laissez- faire (*bırakınız yapsınlar*) düşüncelerinden alan siyasî ve iktisadî bir doktrindir (Belsey, 1994: 55). Yeni sağı oluşturan unsurlar toplumsal otorite, disiplinli toplum ve güçlü hükümettir. Yeni sağ ekonomi anlayışı; politik, ekonomik, sosyal ve yönetsel boyutlarıyla yeniden yapılanma ve dönüşüm sürecinin genel çerçevesini oluşturmaktadır. Devlet ile piyasa arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu, birbirlerini besledikleri, birbirlerinden etkiledikleri tarihsel deneyimlerden de hareketle bilinen bir gerçektir. Yeni sağ kuramcılarına göre ekonomik göstergelerin iyiye işaret etmesi için devletin piyasadan el çekmesi gerekmektedir. Devletin müdahalesiyle şekillenen bir piyasa, ekonomik geriliği baştan kabul eden bir piyasa olmaya mahkumdur. Başarılı bir piyasa mekanizması için “devletin piyasa üzerindeki gölgesi artık kalkmalıdır” anlayışı 1980’den sonraki süreçte tüm dünyada benimsenen bir görüş olmuştur.

19. Yüzyıl liberalizminin çağdaş yorumu olarak değerlendirilen yeni sağ siyaset felsefesinde başta iktisadî ve siyasî alan olmak üzere kamusal ve sosyal yaşamı da kapsayan bir değişim hedeflenmektedir. Yapısal bir dönüşüme hizmet eden yeni sağ anlayışta devlete iktisadî hayatta sınırlı bir rol verilirken değişimin sebep olabileceği olumsuz tepkiler din ve aile gibi muhafazakâr değerler ile bertaraf edilmeye çalışılmıştır (Topal, 2002: 63-84). Özetle yeni sağ; 1970’lerde bazı entelektüeller tarafından ele alınan kültürel alanda muhafazakârlığa, iktisadî alanda liberalizme önem veren bir düşünce tarzıdır (Akay, 1997: 11-26).

Özal, İngiltere ve Amerika’da 80 sonrası yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmeler içinde Türkiye’nin yerini şöyle değerlendirmektedir:

“1980’le birlikte, pek çok ülkede bariz değişimler meydana geldi. Bu değişimin esası ferde dönük, ferdi teşebbüse dayalı, serbest rekabete açık bir piyasa ekonomisi anlayışının gittikçe egemen duruma geçmesi olmuştur. İngiltere’de Thatcher’ın ve ABD’de Reagan’ın iş başına gelmesi başlı başına bir hadisedir. Gelişen ülkeler arasında bu değişimi ilk kavrayan Türkiye olmuştur. Türkiye, meseleyi sadece kavramakla kalmamış, bu yolda politikasını da süratle değiştirmeye teşebbüs eden ilk ülke olmuştur. 24 Ocak kararları, işte bu kavrayış ve uygulama teşebbüsünün belgesidir. Ferdin devletten daha önemli ve öncelikli olduğu, hatta bir anlamda imtiyazlı olduğu serbest pazar mekanizmasının işlerlik kazandığı bir sistem. Biz bu sistemi iktidara gelir gelmez tatbikata koymaya başladık ve Türkiye umulmadık bir süratle, değişmeye başladı.” (Çalık, 1992: 8-9).

1970-1980’li yıllarda Thatcher ile Reagan’ın ideolojik hatlarını belirlemek için kullanılan yeni sağ 1980’li yıllarda ideolojik zeminini sağlamlaştırmış, 1990’lı yıllarda Doğu Bloku’nun çözülmesiyle irtifa kaybı yaşamış, 2000’li yıllarda ise küreselleşme sürecinin başlamasıyla birlikte popüleritesini yitiren bir kavram olmuştur (Özalp, 2008: 113).

Özal ve Liberalizm Anlayışı

Liberalizm olgusu Türkiye’de uygulanan devletçilik politikalarının toplumsal ve ekonomik sorunlara cevap veremediği zamanlarda dünyadaki gelişmeler de takip edilerek Türkiye ekonomisinde

yerini almış bir kavramdır. Özal, liberalizmin Türkiye için gerekli olduğuna inanıp ekonomi politikalarını bu felsefeye göre şekillendirerek Türkiye’de neoliberalizmin öncüsü olmuştur. Ekonomi, neoliberal ilkeler ışığında şekillenmiş olsa da devletin ekonomi üzerindeki etkisi ve önemi muhafaza edilmeye devam etmiştir (Büyükcan, 2007: 1). Artan petrol fiyatları ve Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle uygulanan ambargolar Türkiye ekonomisine büyük darbe vurmuştur. Türkiye karşı karşıya kaldığı bu ekonomik sorunlardan kurtulmak amacıyla ithal ikameci ekonomi modelini terk etmek zorunda kalmış, serbest piyasa mekanizmasına dayanan anlayışı yerleştirmeye çalışmıştır. Yeni modellerle ekonomide gözle görülür bir ilerleme kaydedilmişse de kamuoyunu da içine alacak kapsamlı bir politika oluşturulmaması nedeniyle 1988 yılından itibaren ekonomide yine bir fetret dönemi yaşanmış, mali dengelerde önemli açıklarla karşılaşmış ve nihayetinde 94 döneminde yeni bir kriz baş göstermiştir.

Hem ekonomik hem de politik bir teori olan neoliberalizm toplumun ve bireyin maksimum refahı elde etmesi için; bireysel girişimciliğin serbestleştirilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi, özel mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve iktisadi kararların serbest piyasaya bırakılması gibi amaçlara dayanmaktadır. Liberal ekonomi modellerini benimsemiş ülkelerde devlete düşen görev ise bu kurumsal yapının önündeki engelleri kaldırmak ve uygun ortamı hazırlamaktır (Harvey, 2005: 2)

Piyasa mekanizması şeffaf, sürdürebilir ve sınırları net bir şekilde çizilmiş ilkeler temelinde işler. Bireyin çıkarının önceleyen piyasanın kârı maksimize etmek için bir ürünü alt alt seviyeden alıp en yüksek noktadan satması bu ilkelere bir örnek teşkil eder. 1980’lerde ekonomiden sorumlu aktör olan Özal da piyasanın bu rasyonel kurallarının herkes için faydalı olduğunu düşünmüştür. Piyasanın ilkerine uyum sağlayan Türkiye’nin ekonomik krizden rahatlıkla çıkacağını vurgulayarak piyasaya olan güvenini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Ekonomi kendi kanunları içerisinde gider. Biz bunları başka kanunlarla düzenleyemeyiz. Hele bir takım kaideleri kendimiz koyarak, sopayla nehir tersine akıtmak gibi bir yola gitmemiz mümkün değildir. Bu tür müdahalelerden karaborsacılar, kaçakçılar istifade eder. Onun için ekonomik kanunların dışına çıkmamalıyız. Nehri tersine akıtmak mümkün değil. Siz akıtmaya çalışırsanız, o gider gene bildiği yoldan kendini koyar” (Özal, 1987: 329).

İçerisinde barındırdığı birçok riske rağmen Özal, piyasa ekonomisinin birey için en avantajlı sistem olduğuna inanır. Karşılaşılan iktisadi sorunlar alternatif çözüm yollarına başvurularak en düşük maliyetle çözülmüş olur. Özal bireyin ekonomik refaha kavuşmasıyla ülkenin de refaha kavuşacağı arasında doğrudan bir ilişki kurar. Bu anlayışa göre bireylerin menfaatleri doğrultusunda hareket etmeleri piyasaya üretken ve dinamik bir karakter kazandıracaktır. En olgun şekliyle Özal’ın popüler konuşmalarında dile getirilen ekonomizm Türkiye’nin tüm sorunlarını ve özellikle siyasi sorunu ekonomik soruna indirgeyen bir söylemdir. Liberal felsefenin savunduğu “daha çok çalışanların daha çok kazanacağı” tezini Özal da ekonomi politikasında benimsemiş, kazanç oranını bireyin çabasıyla eşdeğer tutmuş ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Bir memlekette bedava yaşamak yoktur. Herkes çalışmasıyla kazanır, çalışmasıyla bir noktaya gider. Eğer o memlekette çalışmadan bir yere gidilebiliyorsa, en büyük haksızlık yapıyor demektir. (Özal, 1988b: 665).”

“Ekonomik gelişmede önemli olan husus, gelir dağılımında gruplar arasındaki farklılıkların pratik ölçüler içerisinde azaltılmasıdır. İnsanlar yaradılış itibarıyla birbirlerinden farklıdırlar. Gayretler, kabiliyetler ve netice itibarı ile de mevkiler farklıdır. Eğer herkesin aynı geliri alması düşünülürse, fazla gayretli olana haksızlık yapılmış olur. Kabiliyeti olan, kabiliyetini geliştirmez ve kullanmaz. Gelirini tasarruf edip bunu akılcıca kullanarak yatırım yapan ve gelirini artırmak isteyen de hevesi kalmaz. Organizasyon kabiliyeti olan da, bu kabiliyetini kullanmaz. Mesuliyet alabilen, mesuliyet almak istemez. Bütün bunların sonucunda da ekonominin gelişmesi duraklar, hatta geriye gider ve herkes bundan büyük zarar görür” (Özal, 1979: 20).

Karakteristik özelliği “fayda ve kârı maksimize etme”ye odaklı bir anlayışa dayanan homo economicusu benimser. Özal’ın yeni sağ doktrini etrafında şekillenen diğer bir görüşüne göre; istihdamın artması, şirketlerin karlılığına imkân tanıma ve ekonomide istikrarı sağlama gibi pozitif gelişmeler ancak tüketim arzusuyla sağlanacaktır. Bu anlayışa göre yeni ürün ve hizmetleri sürekli olarak piyasaya sürmek gereklidir. Bu ürünleri ihtiyaç olarak gören tüketici arzu ettiklerine daha çok çalışarak ulaşmış olacaktır. Piyasa ve birey arasındaki bu döngüsel ağ sayesinde ülke de kalkınmış olacaktır.

“Vitrinleri dolduralım, herkese gösterelim, herkesin çalışma azmi artsın. Başka türlü milli gelir artmaz ki. Başka ülkelerle rekabet edemeyiz. Bizi fersah fersah geçmişler. Televizyon, buzdolabı, telefon bunların hepsi toplumun yükseldiğini, ihtiyaçların arttığını, eski geçim seviyelerinin mümkün olmadığını gösteriyor. Zaten gelişmenin esprisi de budur. Hangi malın lüks olduğu kişiye göre değişir” (Özal, 1989b: 9-10).

Demokrasi, piyasa ekonomisindeki gelişmeler sayesinde mümkün olabilecektir. Ekonomisi gelişmemiş bir toplumda demokrasi de olamazdı: Özal, “Önce ekonomi, sonra demokrasi” biçiminde formüle edilen bu anlayışını 1986 Ekim’inde Harbiye Orduevi’nde bir grup gazeteci ile yemek yerken şu şekilde izah etmiştir.

“Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak. Bu yolla ekonomi güçlenecek, havadan para kazanma yolları kapanacak. Bütün bunlara paralel olarak da demokrasi gelişecek. Batı’da da demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmıyor mu? Karaborsayla, kuyrukla demokrasi kurulamaz. Demokrasi için ekonominin ayakları üstünde kalması lazım” (Cemal, 2004: 307).

Özal’ın liberalizm anlayışında pragmatik bir yaklaşım vardır. Toplumsal gelişmeleri maddi kazanımlarla birlikte değerlendiren Özal, devleti yönetirken mühendislik anlayışıyla hareket etmiştir. Serbest pazar anlayışını biri değer olarak benimsemiş ekonomideki ilişkilerin topluma ve düşünce yapısına etkisine inanmıştır. Türkiye’de 80’li yıllarla birlikte hızlı bir dönüşüm yaşanmış ülke ekonomisi neoliberal ilkeler doğrultusunda şekillendirmiştir. Özal, demokratikleşmeyle iktisadi liberalizm arasında güçlü bir bağ olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Güçlü bir devlet, ataerkil bir devlet anlamına gelmez. Dolayısıyla, devletin zenginliği olmamalıdır. Milletin zenginliği olmalıdır. Eğer, insanlar zengin ise, bu durum devletin de zengin olduğu anlamına gelir. Ekonomi ya da politik alanlarda devlet halkı ile rekabet, içinde olmamalıdır. Ancak onlara destek olmalıdır. Bu durumda, kişi devletin kölesi olmamalı, devlet halkın hizmetkârı olmalıdır” (Özal, 1989b: 9-13).

Özal’ın ekonomi anlayışında devlet piyasayı kendi haline bırakmalı bu şekilde birey bu serbestlik içinde kendi menfaatlerini azami derecede önemser. Yine devletin piyasadan elini tamamen çekmemesi gerektiğini savunmuştur. Aşağıdaki ifadelerde Özal’ın serbest piyasa ekonomisiyle ilgili düşüncelerinin özünü bulmak mümkündür (Aktan, 1996: 19-20).

“Serbest pazar ekonomisi, ferdi öne çıkaran bir sistemdir. Devleti değil de işin özünde ferdi esas alan, teşebbüsü ele alan bir sistemdir. Bir pazar sisteminin, bir ekonomik sistemin, malın, paranın, emtianın yani malların, her şeyin fiyatlarının serbestçe meydana gelebileceği bir sistemin muhakkak kurulması lazım. Bu meydana geldiği takdirde ekonomiyi çökerten birtakım hastalıklar kendiliğinden ortadan kalkacaktır.”

Öniş (2004: 119)’e göre Özal’ın uyguladığı bu politikalar devamlılık arz etmemesi ve sağlam bir yapıya sahip olmaması nedeniyle başarısız olmuştur. Özal döneminde insanların gelecek vizyonu kısa yoldan “köşeyi dönme” üzerine kuruludur. Bu ekonomi anlayışında tarımla uğraşan kesim göz ardı edilmiş (Köse, 2010: 86). Özal, İngiltere ve Amerika’da 80 sonrası yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmeler içinde Türkiye’nin yerini şöyle değerlendirmektedir:

“1980’le birlikte, pek çok ülkede bariz değişimler meydana geldi. Bu değişimin esası ferde dönük, ferdi teşebbüse dayalı, serbest rekabete açık bir piyasa ekonomisi anlayışının gittikçe egemen duruma geçmesi olmuştur. İngiltere’de Thatcher’ın ve ABD’de Reagan’ın iş başına gelmesi başlı başına bir hadisedir. Gelişen ülkeler arasında bu değişimi ilk kavrayan Türkiye olmuştur. Türkiye, meseleyi sadece kavramakla kalmamış, bu yolda politikasını da süratle değiştirmeye teşebbüs eden ilk ülke olmuştur. 24 Ocak kararları, işte bu kavrayış ve uygulama teşebbüsünün belgesidir. Ferdin devletten daha önemli ve öncelikli olduğu, hatta bir anlamda imtiyazlı olduğu serbest pazar mekanizmasının işlerlik kazandığı bir sistem. Biz bu sistemi iktidara gelir gelmez tatbikata koymaya başladık ve Türkiye umulmadık bir süratle, değişmeye başladı” (Çalık, 1992: 8-9.)

Piyasaya tanınan bu imtiyazın beraberinde birçok olumsuz duruma neden olduğu yönünde eleştiriler gündemden düşmemiştir. Bu eleştirilerden birkaçını zikretmek gerekirse; burjuvazi gayrimeşru yollarla sermayesini artırmıştır. Kara para aklamalarının gündeme gelmesi, vergilerde usulsüzlük gibi yasa dışı eylemlerin yanında şahsa özel ayrıcalıklar, sermaye yanlısı düzenlemeler gibi uygulamalar eleştiri konusu olmuştur (Emin, 1993: 116-121). Özal’ın bu uygulamaları ve küreselleşme olgusunun da etkisiyle piyasa üzerinde etkili olan güçler ekonomi alanında elde etmiş olduğu bu ayrıcalıkları nedeniyle 1980 sonrası için politik ve kültürel güç olma iştiağını artırmışlardır (Vergin, 2003: 5-86).

Bütün bu bilgiler ışığında şunlar rahatlıkla ifade edilebilir ki; Özal’ın neoliberalizm anlayışı dışarıdan alınıp Türkiye ekonomisine monte edilmiş bir ekonomik programdan ibaret olup güçlü bir alt yapıya sahip değildir. Özal’ın liberalizm anlayışında belli bir kesime odaklanılmış, siyasi ve ekonomik düzenlemeler bu kesimlere göre şekillenmiştir. İhracat desteklemeleri menfi yönde kullanılmış olup bu alandaki otorite boşluğuyla 1990’lardaki yolsuzluğa giden sürecin taşları döşenmiştir.

Turgut Özal ve 24 Ocak Kararları

1970’li yıllarda dünya çapında yaşanan petrol krizinin ve uluslararası sermaye piyasalarında yaşanan yeni sistemin etkisi altına giren Türkiye ve benzeri çevre ülkeler, petrol fiyatlarındaki hızlı artışla birlikte, dış ödeme konusunda zorluk çekmeye başlamıştır. 1979 yılı Türkiye için önemli siyasi ve ekonomik sonuçlar yaratacak çapta gelişmelere tanıklık etmiştir. Petrol ihraç eden ülkelerin petrol fiyatını 1979 ve 1980’de iki kez % 150 oranında arttırması, ABD’nin faiz hadlerini sıkı para politikası yoluyla yükseltmesi sonucu alınan değişken faizli borçlar, yeni borçlara çok yüksek reel faizler ödenmesi ile Türkiye bir borç krizine sürüklenmiştir (Kazgan, 2006: 118). Hem geniş halk kitlelerinin hem de sermaye sınıfının büyük zarar gördüğü bu bunalım sonucunda, İngiltere’de Thatcher Amerika’da Reagan yönetimiyle ekonomi alanında yeni bir terim olarak yeni sağ devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu yeni anlayışla Batılı ülkeler çevre ülkelere de bu modeli benimsetme yoluna gitmiş borçlu olan ve dış kaynağa ihtiyaç duyan ülkelere, ‘çıkış yolu’ olarak “yeni sağ” devlet anlayışı bir reçete olarak sunmuş bu reçetenin, hızlı büyüme hedefine yaklaşımları adına kendileri için en iyi seçenek olduğu belirtmişlerdir (Ulagay, 1983: 13). Sunulan bu reçetenin bir başka özelliği de bahsedilen politikaları uygulayan ülkelerin, IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenecek olmasıdır. Bu çerçevede 1980’li yıllarda IMF, ABD Hazine Bakanlığı, Dünya Bankası, GATT (şu anki Dünya Ticaret Örgütü) gibi uluslararası kurumların iktisatçıları tarafından neoliberal iktisat politikalara ağırlık veren bir konsensüs hazırlanmıştır. Bu oluşumun amacı öncelikle borç batağında olan Latin Amerika ülkelerini ekonomik refaha kavuşturmak ve ardından gelişmekte olan ülkelere bu neoliberal iktisat politikalarının uygulanmasını sağlamaktır. (Marangos, 2009; Boratav, 2016: 150). Washington Konsensüsü kavramsal olarak ilk defa 1989 yılında John Williamson tarafından bir konferansta dile getirilmiştir (Williamson, 2005). Sıkı maliye politikası, özelleştirme, sermaye piyasasının liberalleştirilmesi Washington Konsensüsü’nün temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Refah devleti anlayışının zaman içerisinde neden olduğu krizleri aşmak için başvuru bir yöntem olan Washington Konsensüsü’nden sonra bir diğer yöntem de McKinnon- Shaw Yaklaşımı’dır. McKinnon-

Shaw Yaklaşımı, teorik temellerini Standfor Okulunun tanınmış iktisatçılarından McKinnon (1973) ve Shaw (1973) çalışmalarından alan “finansal serbestleşme kuramı” neo-liberal klasik finans teorisinin gelişmekte olan ülkelere uyarlanmış versiyonudur. Bu yaklaşıma göre gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleşme yoluna girilmesiyle, serbest bırakılan faiz oranları yükselmesine bağlı olarak tasarruflar artacak, bu da yatırıma dönüştürülecek kaynakları arttırarak ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır (Eser, 1996: 22-23). Her iki politikanın da ardında, esnekleştirme, düzensizleştirme, özelleştirme ve piyasalaştırma gibi yeni sağ yaklaşımının ana unsurlarını barındıran stratejiler yatmaktadır. Her iki politika da “yedek işçi gücünün yeniden biçimlendirilmesini, sendikaların belirli bölgelerdeki geleneksel güçlerinin kırılmasını, toplumsal harcamaların kısıtlanmasını ve kısıtlayıcı düzenlemelerin azaltılmasını amaç edinmiştir (Barry, 1987: 163).” Esasen bu kararlar IMF’nin “standart istikrar politikası” paketiyle, Dünya Bankası’nın geliştirdiği “yapısal uyum” programının az gelişmiş ülkelere yaşadıkları döviz krizini aşmaları için önerdiği tavsiyeler demetinden oluşmaktadır (Özgüden, 2007: 27).

Buna göre 1980’li yıllar, neo-liberal ekonomi politikalarının üçüncü dünya ülkelerine tam anlamıyla egemen olmaya başladığı yıllar olarak ele alınabilir. Bu anlayışın ülkemizdeki temsilcisi 1980’lerde iktidarda olan Turgut Özal’dır. 1970’li yıllar dünya ülkeleri açısından olduğu kadar Türkiye için de zor ve sancılı bir döneme tekabül etmektedir. Türkiye 80’lerdeki global-konjoktürel gelişmeleri iç yapısal sorunları ile karşılamak zorunda kalmıştır. 80’li yılların başına kadar ekonomideki görece ağırlığını korumaya devam eden ithal ikameci modelin ve devletçilik politikalarının doğru uygulanmaması nedeniyle ülke Bülent Ecevit’in iktidarda olduğu 77- 79 yılları arasında ekonomik olarak iflasın eşiğine gelmiş, kendisini toplumsal bir kaos içinde bulmuştur. Bu kaosu aşmak için ekonomik önlemler alınmışsa da enflasyonla mücadelede başarısız olunmuş, Türkiye’nin büyüme hızı durma noktasına kadar gelmiştir. Türkiye ekonomisinin yakın tarihi, büyüme-kriz sarmalında sıkışıp kalmış bir görünüm sergilemektedir (Yeldan, 2001: 31).

Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, güçsüz ve sürekli değişen koalisyon hükümetleri, toplumun geneline yayılan kutuplaşma, Kanlı 1 Mayıs ve Maraş Katliamı 1970’li yılların olayları arasında yer almaktadır. Ekonomik sorunlar, siyasal kargaşa ve anarşi ülke gündeminin önemli sorunları haline gelmeye başlamış, ne yazık ki bu sorunlara demokratik bir temelde somut çözümler üretilememiştir. Ayrıca bu dönemde siyasal aktörler arasında iş birliği ve diyalogun bulunmayışı kitlesel terör olaylarındaki artışa katkıda bulunmuş devlet otoritesinin giderek aşındığı görülmüştür. 1979 yılında boşalan beş milletvekilliği için yapılan ara seçimdeki yenilgiyi neden gösteren Bülent Ecevit istifa etmiş, yapılan seçimler sonucu Süleyman Demirel’in liderliğini yaptığı Adalet Partisi hükümeti devralmıştır (Çaylak, 1996: 473). Demirel’in azınlık hükümeti siyasal gündemine öncelikle terörle mücadeleyle ekonomik darlığın aşılmasını almıştır (Dursun, 2005: 18-47). Bu amaçla DPT müsteşar vekilliğine ve Başbakanlık Müsteşarlığı’na önceden DPT’de müsteşarlık yapmış ve bürokrasi deneyimi kazanmış olan Turgut Özal atanmıştır. Ekonomide ve siyasette yaşanan istikrarsızlık yeni bir ekonomik programın zorunluluğunu ön plana çıkarmış bu görev de 1980 dönemindeki ekonomi politikalarına damgasını vuran Turgut Özal’a verilmiştir.³

Turgut Özal önderliğinde hazırlanan ve 24 Ocak 1980’de kamuoyuna duyurulan 24 Ocak istikrar paketi Türkiye’nin gelecek yıllardaki ekonomik deneyiminin altyapısını oluşturması anlamında önemli bir kilometre taşı olmuştur. Böylelikle Özal’la birlikte Türk ekonomisini temelden değiştiren politikanın ilk adımları atılmıştır. 1980’li yılların siyasal arenasında hegemonyasını kuran yeni sağ uygulamaların

³ 1967-71 yılları arasında DPT Müsteşarlığı yapan Özal 12 Mart Muhtırası’ndan sonra ABD’ye giderek 2,5 yıl Dünya Bankas’nda çalışmış sonrasında Türkiye’ye dönerek özel sektörde görev yapmış, MESS Başkanlığı’nı üstlendiği dönemde metal-iş grevinin çözümünde önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye temsilciliğini üstlenen Özal, ülkede yaygın kabul görmüş kurumsal ve toplumsal doku dengelerini büyük değişime uğratmıştır. 24 Ocak istikrar paketiyle devletin ekonomi içindeki varlığının azaltılması, sübvansiyonların kaldırılması ve yabancı sermaye girişinin kolaylaşması yönünden adımlar atılmış, Türkiye’de neoliberal ekonomi politikaları de- facto uygulamaya konulmuştur. Bu kararlar Türkiye’nin siyasal/sosyal yapısını belirleyici nitelikte olan sonuçları da beraberinde getirmiştir. 24 Ocak Kararları’yla İngiltere’de ve Amerika’da yeni sağın yaptığı gibi arz merkezli monetarist politikalar benimsenmiş ve bu politikalar ışığında hareket edilmiştir. Bu nedenle 24 Ocak Kararları başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası para çevrelerince ısrarla desteklenmiştir.

Ekonomik ve yapısal düzenlemeleri içeren 24 Ocak Kararları ile “dış ticarete liberalizasyon”, “gerçekçi ve dalgalı kur politikaları” gibi uygulamalara geçiş benimsenmiştir. Bu yolla öncelikle ekonominin dengelenmesi ve dış ticaretin geliştirilmesi sonrasında ekonomik alt yapının sağlanması nihayetinde ise sistemin kendini ileri bir noktaya taşıması hedeflenmiştir. Ocak 1980 reform paketi sadece kısa dönemli istikrarın sağlanmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ulusal ekonominin yapısını özel sektörün öncülüğünde sürdürülecek olan pazar ekonomisinin güçlerine bırakmayı hedeflemiştir (Yeldan, 2001:44). 24 Ocak Kararları ile başlayan ve ardından gelen ekonomik ve toplumsal sorunlar ancak 12 Eylül askeri müdahalesinin sağladığı koşullar sonrasında hayata geçirilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile girilen süreç Batı dünyası siyasal gelişmeleri ile paralel olarak ülkemizde de yeni bir dönemi ifade etmektedir.

12 Eylül yönetimi siyasi ve idari alanda etkili olduğu üç yıl içerisinde önemli birtakım idari düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemeler genel anlamda aynı dönemde tüm dünyada etkili olan yeni sağ hâkim olan, bürokrasinin küçültülmesi yönündeki baskın karakteristiğiyle uyumludur. Türkiye gibi çevre ülkeler yeni sağ anlayışı ve bunun yansıması olan liberalleşme olgusunu Batı’dakinden farklı bir şekilde deneyimlemiş darbe yoluyla yönetimi devralan askeri rejimler ülkedeki ekonomik gidişata yön vermişlerdir. Turgut Özal askeri yönetime 24 Ocak kararlarının Türkiye için hayati derecede öneme sahip olduğunu bu kararların sektöre uğraması halinde ekonomide aynı sorunların yaşanacağını ifade ederek onları bu konuda uyarmıştır. 12 Eylül askeri rejimi de Özal’a ve uygulamalarına açıkça destek vererek bu politikaların rahat bir şekilde uygulanma zeminini hazırlamıştır. Özal askeri yönetimden tam destek alarak yola devam etmiştir (Uluç, 2014: 114). Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte yeni sağ söylemsel ve eylemsel öğeleri hızlı bir şekilde gelişme imkânı bularak kendisini kabul ettirmiştir (Boratav, 1991: 77-78). 1983 sonunda Özal’ın iktidara gelmesi Türkiye’nin yeni sağ düzlemde yaşayacağı değişimin ilk sinyallerini vermiştir. Özal, kamu yönetiminin çeşitli alanlarında gerçekleştirdiği önemli girişimlerle 80 öncesinin idari reformlarından çok farklı bir biçimde ekonomik rasyonalite ilkeleri doğrultusunda bir yeniden yapılanmayı gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Özal’ın 1989’da Cumhurbaşkanlığı’na seçilmesi partisi olan ANAP üzerindeki 1991 yılına kadar olan dolaylı etkisi nedeniyle reform sürecini sektöre uğratmamıştır.

Partinin lideri Turgut Özal, muhafazakârlığı; milli değerlerin korunması ve batıdaki çağdaş gelişmelerin izlenmesi, milliyetçiliği; uluslararası ilişkilerde ülke menfaatlerini gözetmek, geçmişe milleti ve devleti barıştırmak, sosyal adaletçiliği; ülke nimetlerinden herkesin hak ve adalet ölçüsü içerisinde istifade etmesini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınması, liberalizme dayalı serbest piyasa ekonomisini; ferdin önceliğine dayalı bir ilkeler bütünü olarak yorumlamıştır (Gündüz, 2001: 51-75). Aslında Özal’ın bu dört eğilimi birleştirme söylemi 1980 öncesi toplum ve siyasetin bir eleştirisine dayanırken aynı zamanda siyasal yelpazenin tamamını temsil etme iddiasına dayalı siyasal bir merkez inşa etme projesidir. Bu anlamda ANAP’ta somutlanan yeni sağ, devletin yaşamın her alanına müdahale etme pratiğini daraltmak, aynı zamanda devleti liberal anlamda küçültmek amacını taşımaktadır (Duman, 2005: 178-

204). Bu doğrultudaki Özalcı yeni sağın hedefi, devletçilikle örülü hâkim zihniyeti dönüştürmek, serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği rasyonel birey görüntüsüne uygun daha özgürlükçü ve demokratik bir siyasal kültür inşa etmektir (Göle, 2000: 432-434). Kamuda tasarrufa gidilmesi, serbest piyasanın yaygınlaştırılması, ekonomide kamu etkisinin azaltılarak özel sektörün gelişmesini amaçlayan neoliberalizm felsefesi Türkiye’de devlet desteğini arkasına alarak uygulamaya konulmuştur (Özkazanç, 2013: 639).

24 Ocak kararlarıyla benimsenen yapısal uyarlama programı, ekonomiyi arz merkezli para politikalarıyla yönlendirmeye dayanır. Bu politikalarla, iç talebi (tüketimi) kısarak, ithalatı azaltmak ve ihracatı arttırarak dış borç darboğazının aşılması hedeflenmiştir. Bu yüzden serbest faiz ve döviz kuru politikaları ile düşük emek maliyetleri uygulanarak, ekonomi, ihracat yapabilir bir duruma getirilmeye çalışılır. Bunun yanında piyasaya minimum devlet müdahalesi ile sermaye hareketinin olabildiğince serbestleştirilmesi, iç ve dış pazarlarda serbestleşmesinin sağlanabilmesi için fiyatların tümüyle piyasa koşullarında belirlenmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, ihracatın özendirilmesi, sosyal harcamaların, kamu harcamalarının kısılması, KİT’lerin özelleştirilmesi, tarım sübvansiyonlarının kaldırılması, işçi kesimi başta olmak üzere yoksul kesimler lehine oluşturulmuş popülist politikaların kaldırılması, vb. düzenlemeler de 24 Ocak kararlarıyla uygulamaya konulan politikalar arasındadır (Başkaya,1986: 243).

24 Ocak 1980 ile başlayan ekonomik düzenlemeler başlıca şu şekilde ele alınmıştır (Alp, 1999: 490; Konukman, 1991: 146-150): İlk olarak önemli bir devalüasyon yapılarak 1 ABD Doları 47 liradan 70 liraya yükseltilmiştir. KİT ürünlerinin fiyatları elektrik, kömür, gübre, taşımacılık vs. dışında bazı ürünlerde serbestleştirilmiş, bazı mallarda sübvansiyonlar tamamen kaldırılırken, bazılarında ise azaltma yoluna gidilmiştir. Fiyat kontrol komitesi kaldırılmıştır. Yabancı sermayeyi Türkiye’de yatırıma özendirmek için yeni teşvikler tanınmıştır. İhracatı desteklemek amacıyla “destekleme ve fiyat istikrar fonu” kurulmuştur. İhracata dayalı sanayileşme modeline geçilmiştir. Böylelikle söz konusu istikrar programıyla ihracatın ve döviz gelirlerinin artırılması, enflasyonun kontrol altına alınması ve ekonominin dışa açılarak uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir karakter kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu istikrar paketinin önemi Türkiye’nin ilk kez ekonomik model olarak neoliberal serbest bir piyasa ekonomisini benimseme kararlılığından gelmektedir (Alkan, 1999: 481-482).

Yukarıda detayları verilen istikrar programının uygulanması için ilk olarak 1980 yılında ithalat üzerindeki damga resmi % 25’den % 1’e düşürülmüş ve ithalat yönetmeliği basitleştirilmiştir. 1981’de Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmıştır. Daraltıcı maliye politikaları çerçevesinde kamu harcama ve yatırımlarında kesintilere gidilerek kamu iktisadi teşebbüslerinin ürünlerine % 100 ila % 400 arasında zam yapılmıştır. Sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükünün azaltılması için vergi oranlarında yeni düzenlemelere gidilmiş ve kurumlar vergisinin oranı indirilerek mali denge vergisi de yürürlükten kaldırılmıştır (Alp, 1999: 490; Konukman, 1991: 146-150).

Özal’ın öncülüğünde uygulanan bu yeni devlet modeliyle kültürel anlamda muhafazakâr, ekonomi alanında liberal bir politik tutum benimsenerek yeni bir toplumsal kimlik modeli yaratılmak istenmiştir. Böylelikle Turgut Özal Cumhuriyet tarihinde ekonomiyi liberal felsefe doğrultusunda şekillendiren ilk lider olma özelliğini kazanma fırsatı bulmuştur. Özal, bildirilerinde liberal kavramından ziyade *din ve vicdan özgürlüğü, anayasal demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs özgürlüğü* kavramlarını kullanmayı tercih etmiştir (Duman, 2008: 34). Liberal politikalara ağırlık vererek özgür bir ortam yaratmayı hedefleyen Özal devletin, asli sorumluluklarını dahi yerine getirmede hantallaştığını ifade etmiştir. Bu nedenle bireyi ön plana çıkaran politikaların önemli olduğunu savunmuştur (Barlas, 1994: 2489. 24 Ocak kararları Dünya Bankası ve IMF aracılığıyla ekonomik kriz içerisindeki az gelişmiş ülkelere dayatılan

neoliberal bir felsefenin esas alındığı istikrar ve yapısal uyum amacı güden politikalar bütününden oluşmaktadır (İçöz; Öztürk, 2008: 15-32).

24 Ocak istikrar paketiyle ekonomide paradigma değişikliğine giden Türkiye ekonomi anlayışını kar maksimizasyonu üzerine inşa etmiştir. İhtiyaç duyduğu her türlü ürünün ülke içinde üretilmesini benimseyen bir Türkiye yerine küresel pazara açılmayı hedefleyen bir Türkiye tercih edilmiştir. Bu kararlardan sonra ülkenin ekonomik eylem planları dış dünyadaki gelişmeler ışığında şekillenmiş, yabancı yatırımcıya yönelik teşvik edici uygulamalar ön planda tutulmuştur. 24 Ocak kararlarının ekonomi paradigmasına bakıldığında IMF'den destek alan, Ortodoks yaklaşımı benimseyen ve uygulamalarını bu doğrultuda şekillendiren uyum paketleri olarak da adlandırılabilir bir program olduğu görülecektir. Program ilkesel düzeyde piyasa dengesini gözetmeyi, sektörel teşvikleri artırmayı, devletçilik politikasını zayıflatarak özel sektörün güçlenmesini amaçlamıştır. 24 Ocak kararlarında şunlar hedeflenmiştir:

- Ekonominin yönü serbest piyasa yönüne çevrilecek, uluslararası sermaye ile entegrasyon sağlanacak.
- Ülkeye döviz girişinin sağlanması için ihracata dayalı ekonomi modeli uygulanacak.
- Kamunun hem fiyat denetimlerinde hem de faizlerin belirlenmesindeki rolü azalacak onun yerine arz-talebe göre hareket edilecek.

24 Ocak kararlarıyla dış piyasadaki gelişmeler doğrultusunda adımlar atılmıştır. 24 Ocak kararları sonucunda Türkiye ekonomisinde devletçi politikalar yerini liberal bir ekonomiye bırakmıştır, ekonomide ihracatı önceleyen bir anlayış yerleşmiştir (Çavuşoğlu, 2009: 265-278). Özal, bulunduğu her ortamda devletin piyasaya müdahalesinin sınırlandırılması gerektiğini savunmuş, bireye ve piyasaya attığı önemle liberal- muhafazakâr kimliğini açıkça ortaya koymuştur (Uluç, 2014: 107-140). Özal, ülke ekonomisinde neo-liberal politikaları neden tercih ettiklerini şu şekilde ifade etmiştir:

“20'nci asrın ilk ve ikinci çeyreğinde revaçta bulunan usul, refah devletiydi. Devletin refahı temin etmesi diye bir şey önümüzdeki asırda yok. Yani eğer bu yanlış tercihe kalkarsak, Türkiye'yi çok geriye atarız. Hatta asrın üçüncü çeyreğinde gelen bir sosyal devlet mefhumu var. O da bitiyor. Devletin rolü değişiyor. Yerine insanın rolü geliyor. 21'nci asra doğru giderken, bu faktörü çok iyi bilmemiz lazım. Her şeyi temin eden devlet yok, bitti. Yerine süratle, ferdin çok daha hareketli, üretken, yaratıcı olduğu, olabileceği, çok daha serbest bir ortam meydana gelecek.” (Binark, 2010: 150).

Ekonomideki dengesizlikleri ortadan kaldırma amacıyla oluşturulan program sonucunda Türkiye'nin küresel pazara eklenmesini sağlayan kararlar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda kura yapılan günlük müdahalelerle Türk Lirası'nda değer kaybı hızlanmış, devalüasyon sürekli hale getirilmiş, kamu yatırımlarına kısıtlama getirilmiş, tarım ürünlerindeki taban fiyatlara sınırlama getirildiği açıklanmıştır. Kamuda tasarrufa gidilmesi serbest piyasanın yaygınlaştırılması ekonomide kamu etkisinin azaltılarak özel sektörün gelişmesini amaçlayan neoliberalleşme, ekonomide köklü değişikliklere neden olmuş ve Türkiye'nin sanayileşme anlayışında yeni bir model benimsediğini ortaya çıkarmıştır. Ekonomideki bu yapısal değişimin en önemli aktörü olan Turgut Özal bu kararların benimsenmesinde ve içselleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Kazgan, 2005: 56). Özal, 24 Ocak Kararları'nın alınmasını şu şekilde gerekçelendirmiştir: “24 Ocak Kararları alınmasaydı, Türkiye tam anlamıyla bir Güney Amerika ülkesi olurdu. Arjantin'deki gibi enflasyon yüzde binleri geçer, her hafta fiyatlar iki misli yükselir, fakirlik iyice artar, orta sınıf ortadan kaybolur ve ülkenin her tarafı sosyal yönden çürürdü. (Ertüzün, 1998: 8)” Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Özal 24 Ocak kararlarını konjoktürel zeminden hareket ederek aldıklarını pragmatist bir şekilde belirtmiştir (Uluç, 2014: 115).

Türkiye'nin 1980'li yıllara damgasını vuran, ekonomi ve toplumsal yaşam üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olan 24 Ocak kararları hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki Türkiye'nin dışı açılmasını sağlayan gelişen ve değişen dünyada Türkiye'nin de küresel piyasada olmasına imkân tanıdığı için 24 Ocak kararlarını olumlayan görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Turgut Özal'ın serbest piyasa kurumlarının ülkeye yerleşmesini sağlayarak örgütlü yaşam ve sivil toplumun yaygınlaşmasını hızlandırdığı savunularak belli bir kesim tarafından takdir edilmiştir. Thatcher'in, ben "Özal politikalarının sonuna kadar savunucusuyum" şeklindeki ifadesi Özal'ın uygulamalarının dış dünyada da takdir edildiğini gösteren bir ifade olarak değerlendirilebilir (Duman, 2008: 150).

Buna karşılık yapısal uyum programlarıyla Türkiye'yi tamamen yabancı sermayeye bağımlı hale getirdiği gerekçesiyle 24 Ocak kararları sert bir şekilde eleştirilmiştir. 24 Ocak istikrar programının uygulanmasından sonra sermaye belirli bir kesimin elinde toplanmış, yıllarca yüksek faiz getirisinden faydalanan bu gruplar üretim yapmadan sermayelerini arttırmış bu durum zamanla sınıflar arasında gelir dağılımının bozulması neden olmuştur. Türkiye 24 Ocak kararlarıyla bir yandan serbest piyasa ekonomisine giriş yaparken devlet kendi eliyle yaratmış olduğu bu piyasaya mahkûm olmuş ve sınıflar arasında gelir dağılımında uçurumlar meydana gelmiştir. Özal, muhafazakâr kesime kent yaşamında tutunma imkânı tanıyarak onlara orta sınıflaşma yolunu açmıştır. İslamcı düşüncenin bu dönemde popülerleşmesiyle birlikte din olgusu üretim, sermaye gibi konularda belirleyici bir forma bürünmüştür. Siyasetin yeni aktörü olarak sahneye çıkan yerel burjuvaziler "Anadolu Kaplanları" olarak popülerleşmiştir. 24 Ocak kararlarının uygulanmasından sonraki süreçte özellikle tarım sektörünün olumsuz etkilendiği üretimi geliştirmede etkili bir sonuç vermediği bu kararların olumsuz yönlerinden biri olarak ele alınmıştır. Nüfusunun büyük çoğunluğunun kırsal kesimin oluşturduğu Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke bu hedefleri gerçekleştirirken tarımsal kalkınmayı ihmal etmiştir (Karluk, 1996: 189). Tarımla uğraşan kesim yoksullaşma sürecine girerken Türkiye hızlı bir şekilde gıda ithal eden ülke konumuna evrilmiştir. Tarım sektöründe meydana gelen değişim sonucunda kırdan kente plansız iç göç ekonomik sorunlarla birlikte Türkiye'nin demografik yapısını değiştirmiştir (İçöz, 2008; Öztürk, 2008 :30-31). İhracata dayalı birikim modelini benimsenmesiyle Anadolu'da azımsanmayacak ölçüde bir yan sanayi oluşmuş, kayıt dışı çalışan, ekonomik güvenceden mahrum bir şekilde çalışan düşük ücretliler sayesinde merkezileşen bir toplumsal kesim meydana gelmiştir. Türkiye 24 Ocak'la birlikte tahayyül ettiği başarıyı yakalayamamış, sınıflar arası farklılıklarda derin uçurumlar meydana gelmiş gelir dağılımında dengesizlikler yaşanmaya başlamıştır. Yoksulluk ve sefaletin artmış olmasıyla bu sorunların çözüm merkezini toplumsal görünürlükten uzak duran bir kesime havale ederek vicdanını bastırabilmiş bir toplum haline gelmiştir (Çiğdem, 2009: 50).

İngiltere'de Thatcher, Amerika'da Reagan yönetimleriyle birlikte ortaya çıkan devlet anlayışının ülkemizdeki temsilcisi olan Turgut Özal dış dünyadaki gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin 80'li yıllara damgasını vurmuş bir siyasetçidir. Bu bağlamda Süleyman Demirel tarafından ekonomi politikalarını yürütmekle görevlendirilen Özal, işe 24 Ocak istikrar paketini uygulamakla başlamıştır. O yıllarda dünya konjoktürüne hakim olan yeni sağ ekonomik modelin Türkiye'deki uygulaması 24 Ocak kararlarıyla olmuştur. Yukarıda 24 Ocak kararlarının amaçları, kapsamı bu doğrultudaki gelişmeler detaylı bir şekilde verilmiştir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan 24 Ocak kararları ve yeni sağ arasındaki ilişkinin karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması çalışmanın daha iyi analiz edilmesi açısından gerekli görülmüştür. Bu bağlamda Thatcher, Reagan ve Özal liderliklerini bir arada ele alarak karşılaştıran Duman (2005: 365-368) şu ortak sonuçlara varmıştır: 1- Thatcher, Reagan ve Özal liderliği gerek sosyal devlet gerekse küreselleşme süreçlerinin sonucunda büyük devlet hayalini, toplumun ruhunu canlandırma görevini üstlenmişler, hegemonya mücadelesini aynı zamanda entelektüel alanda da sürdürmüşlerdir. 2- Her üç liderlikte "reel liberalizm" yönünde fazla mesafe alamayarak uygulamaları ile gelir dağılımında adaleti

bozucu bazı sonuçlar doğurmuşlardır. Örneğin; Özal döneminde tarım kesiminin milli gelirden aldığı pay 1989 ile 1990'da sadece % 18 olarak gerçekleşmiştir. Vergi sistemindeki dolaylı vergilerin ağırlığı gelir dağılımındaki adaletsizliği arttırmıştır. 3- Her üç liderlik döneminde de, ekonomide devlet müdahalesi devam etmiş; ancak müdahalenin sektörel öncelikleri ve alanları farklılaşmıştır. Thatcher imalat ve hizmet sektörü lehine, Özal ihracatçı sanayi ve imalat kesimi lehine, Reagan ise süregelen Soğuk Savaş'ın etkisiyle savunma sanayi lehine politikalar yürütmüştür. 4- Her üç liderlik döneminde özel girişimlere yönelik teşvik ve sübvansiyon uygulamaları devam etmiş, en büyük dönüşüm devletçilik politikalarının dışlanarak kamu harcamalarının altyapıya yönlendirilmesinde yaşanmıştır. 5- Her üç liderlikte elit ve teknokratik bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Bu noktada Özal liderliğinin temel farkı otoriter ve hegemonik siyaset anlayışının 12 Eylül rejimi ile antidemokratik bir biçimde kurulmuş olmasıdır. Bu ortaklıkların haricindeki farklılıklara bakıldığında, Thatcher ve Özal'ın ekonomik liberalizmi enflasyonu düşürme, bütçe açıklarını azaltma bakımından Reagan'a göre daha başarılı bir biçimde uygulamaya aktardığı görülmektedir. Reagan ise mali bir federalizmi yerel sahada yürürlüğe koyması, yeni sağ muhafazakârlığın desantralize, çok parçalı, idari ve mali bakımdan kendi kendilerine yetebilen yerel yönetimler oluşturulması arzusunun başarıyla gerçekleştirmesi nedeniyle, Özal ve Thatcher dönemindeki merkezîyetçi politikalara kıyasen daha verimli sonuçlar elde etmiştir. Her iki liderle karşılaştırıldığında Özal, sağlık, sosyal güvenlik, eğitim, iskân gibi alanların piyasalaştırılması, liberal yönelimler doğrultusunda bu alanlarda özel sektörün teşvik edilmesi yöntemlerini radikal bir biçimde uygulamada çok da başarılı olamamıştır. Yeni sağın liberal çizgisi doğrultusunda gerçekleştirilmesi beklenen deregülasyon uygulamaları, gereksiz sübvansiyonlara son verilmesi, geniş çaplı tasarruf önlemlerine gidilmesi gibi ekonomik tedbirlere yeterli bir düzeyde başvurulmamıştır. Dönem genelini göz önüne alan bir bakış açısıyla ABD ve İngiltere yeni sağın devletin hacmini küçültme siyasalarını uygulamada Türkiye'ye kıyasla daha iyi bir konumda gözükmektedir. Ancak Türkiye'nin dışa açık, ihracata dayalı bir ekonomiyle, eleştiren, serbest girişimci bir ruhla hareket eden bireye odaklanan liberal bir yapıya geçmesinde Özal'ın rolü inkâr edilemez. Bu açıdan Özal Türk devlet geleneğinde kutsallaştırılmış, jakoben otoriter bir devlet anlayışından liberal bir çizgide özgürlükçü, vatandaşların yaşamlarına müdahale sınırları önceden belirlenmiş demokratik bir devlet yapılanmasına geçişte önemli bir kırılma noktasını simgeleyen bir figür olmuştur.

Sonuç

1980 yılı hem dünya tarihi hem de Türkiye tarihi açısından makro değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Ekonomi alanında liberal siyasi alanda muhafazakâr kimliği benimseyen Turgut Özal da bu döneme damgasını vuran siyasi aktörlerden biridir. Siyasi pragmatizmini liberal ve muhafazakâr motiflerle süsleyen Turgut Özal'ın yeni sağ siyaset anlayışıyla birlikte oluşan reformist/popülist politik çizgisini 24 Ocak 1980 kararları bağlamında incelemeyi amaç edinen bu çalışmada Özal'ın uygulamalarının başarılı ve başarısız yönleri objektif bir şekilde ele alınmıştır. 1983- 87 dönemindeki başarısını zamanın ruhunu yakalayabilmesine, tek parti döneminden beri devlette yer edinmiş olan "statükocu" anlayışı değiştirme arzusu ve toplumun tüm kesimleriyle kurduğu ilişkiye borçlu olan Özal, 24 Ocak istikrar paketleri ile Türkiye'yi orta vadede ekonomik düzlüğe çıkarabilmeyi başarmıştır. Özal'ın popülist reformizmi Türkiye siyasetinde kalıcı iz bırakan bir siyasi sürecin temsilidir. Özal döneminde karma ekonomi modeli benimsenerek devletin regüle edici pozisyonu zayıflasa da güvenlik, diplomatik ilişkiler ve sosyal alanlarda devlet söz sahibi olmaya devam etmiştir. Özal, piyasanın artık "koruyucu akılla" şekillenemeyeceğini vurgulayarak her fırsatta piyasa ekonomisini savunmuştur. Ekonomik liberalizmi demokratik ve özgürlükçü bir toplum yaratabilmenin önkoşulu olarak görmüştür. Toplumsal gelişmeleri maddi kazanımlarla birlikte değerlendiren Özal, devleti yönetirken mühendislik anlayışıyla hareket etmiştir. Serbest pazar anlayışını bir değer olarak benimsemiş ekonomideki ilişkilerin

topluma ve düşünce yapısına etkisine inanmıştır. Türkiye’de 80’li yıllarla birlikte hızlı bir dönüşüm yaşanmış ülke ekonomisi neoliberal ilkeler doğrultusunda şekillendirmiştir. Özal, demokratikleşme iktisadi liberalizm arasında güçlü bir bağ olduğunu ancak onun liberal muhafazakârlığı doktrinel bir paradigmadan yoksundur. Bu gelişmelerin yanında bu tarihten itibaren 24 Ocak kararlarıyla birlikte ülkede kökleşmiş kurumların büyük değişikliğe uğradığı, toplumsal norm ve değerlerin aşıldığı şeklindeki değerlendirmeler bu dönemi araştıran kişiler tarafından sürekli olarak dile getirilmiştir. Şüphesiz, yaşanan bu toplumsal sarsıntıların nedenleri de çoğunlukla Turgut Özal’a ve benimsediği politikalara bağlanmıştır. Özal’ın uygulamaları bazı çevrelerde “çağ atlayan” bir Türkiye imajı yarattığı için desteklenirken, bazı çevreler tarafından da ülkede kültürel erozyona neden olduğu, ekonomik büyümeyi yoksulların aleyhine çevirdiği ve gelir dağılımında büyük bir adaletsizliğe neden olduğu gerekçesiyle sıkça eleştirilmiştir. Burada ifade edilmelidir ki Özal’ın uygulamaları dünyanın o günkü konjoktüründen bağımsız düşünülemez. Toplumda yolsuzlukların önünü açtığı kişiye özel muamelelerin yaygınlaşmasına göz yumduğu, torpil, adam kayırma gibi olumsuz durumlara yol açtığı gerekçesiyle bu konuda hassas olmamakla eleştirilmiş ekonomik liberalizm konusunda yakaladığı görece başarıyı ahlaki liberalizm konusunda yakalayamamıştır. Toplumda alt-gelir grubunu oluşturan işçiler ve köylüler ekonomide liberalleşme politikasından zarar gören kesim olmuştur. Yüksek enflasyon karşısında ezilen bu kesim yapılan seçimlerde tepkilerini ortaya koyarak ANAP’ın iktidardan düşmesinde önemli rol oynamışlardır. 24 Ocak Kararları ekonomide istikrarı hedefleyerek yola çıkmış ancak bu hedefini uzun vadede gerçekleştirememiştir. Bu kararlar toplumun geneline yönelik bir projesi olmayan bir sektörden diğerine servet transferine hizmet eden kararlar dizisinden ibarettir. Kamu müdahalesini minimize etme amacıyla atılan bu adımlar ülkenin ihtiyaç duyduğu her türlü malı ülke içinde üreten bir Türkiye yerine dışa açılmayı hedefleyen bir Türkiye tercih edilmiş ve böylece halkın üretim çarkındaki ağırlığı azalmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucunda da IMF’den aldığı kredi karşılığında yerli üretime son veren, kamu harcamalarına kısıtlama getiren bir Türkiye profili ortaya çıkmıştır.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye’nin oluşumu*. Kaynak Yayınları.
- Akay, A. (1997). Fransız yeni sağındaki fikri fark. *Toplumbilim Dergisi*, 7(2), 11-26.
- Akşit, M. (1994). Liberal ekonomik düşüncenin çağdaş yorumları ve Hayek’in ekonomik yaklaşımları. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, (11), 23-42.
- Alp, A. (1999). Türkiye’de Kamu Gölgesinde Piyasa Ekonomisi Arayışları ve Mali Piyasalara Genel Bakış. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(2), 27.
- Andrew B. (1994). *Yeni sağ, toplumsal düzen, yurttaşlık hakları* (H. İçeren, Çev.). Özyurt Matbaacılık.
- Asford, N. (2015). *Özgür Toplumun İlkeleri* (C. Madenci, Çev.) Liberte Yayınları.
- Barry, P. N. 1987. *Yeni sağ*. (C. Aykan, Çev.) Tisamat.
- Baltacı, C. (2004). Yeni sağ üzerine bir eleştiri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 359-373.
- Başkaya, F. (1986). *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Birlik Yayınları.
- Biber, A. E. (2008). Değişen devlet anlayışı, müdahalecilik ve piyasa ekonomisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 56- 66.
- Boratav, K. (1991). *1980’li yıllarda Türkiye’de sosyal sınıflar ve bölüşüm*. Gerçek Yayınevi.
- Buğra, A. (2013). *Devlet ve işadamları* (F. Adaman, Çev.). İletişim Yayınları.

- Büyükcan, T. (2007). *IMF destekli yapısal uyum programları ile ilişkili olarak Türkiye’de gerçekleştirilen yasal düzenlemeler (1999-2004)*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli görüşten muhafazakâr demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat süreci sonrası, İslami elitlerin dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 166-188.
- Coates, D. (1989). *The Crisis of Labour*, Oxford: Philip Allan.
- Çaha, Ö. (2014). Türkiye’de sivil toplum ve demokrasi. Çaylak, A. & Dikkaya, M. (Editörler), *Osmanlı’dan iki binli yıllara Türkiye’nin politik tarihi* (s. 569-589). Savaş Yayınevi.
- Çalık, M. (1992). Turgut Özal, “Türkiye’nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır” (Röportaj; Türkiye Günlüğü). 8-9.
- Çaylak, A. (1996). *1980 sonrası Türkiye’inde Neo-Liberal canlanma*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Çiler D. (2001). *TV haberlerinde ideoloji*. İmge Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Türk siyasi hayatında merkez sağ çizginin tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-278.
- Çolak, Ç. (2016). Yeni sağı oluşturan bileşenlerin birbiri ile çelişen kavramları üzerine bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(44), 351-361.
- Duman, Z. (2008). *Türkiye’de modernleşme ve liberal-muhafazakâr siyaset: Turgut Özal’ın politikaları üzerine sosyolojik bir çalışma* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Duman, B. (2005). *1980 sonrası yeni sağın hegemonya mücadelesi: Özal liderliğinde Anavatan Partisi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara.
- Girvin, B. (1988). *İntroduction: Varieties of Conservatism. The Transformation of Contemporary Conservatism*, Sage Publications.
- Güler, Z. (2010). *Muhafazakârlık: Kadim geleneğin savunusundan faydacılığa*, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla modern siyasi ideolojiler. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Göle, N. (2000). *80 Sonrası Politik Kültür; Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Kalaycıoğlu, M. & Yaşar Sarıbay, A. (Editörler). Alfa Yayıncılık.
- Gülalp, H. (1987). *Gelişme stratejileri ve gelişme ideolojiler*. Yurt Yayınları.
- Gündüz, S. (2001). *Türkiye’de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Helvacıoğlu, B. (2002). Neo-Liberal Siyasi Ahlak Beterin Beteri Vardır, *Birikim Dergisi*, Sayı (163-164).
- Heywood, A. (2011). *Siyasi ideolojiler* (B. Akkaya, Çev.). Adres Yayınları.
- Ekzen, N. (1984). *Türkiye’de ve dünyada yaşanan ekonomik bunalım*. Yurt Yayınları.
- Eştürk, Ö. (2006). *Türkiye’de liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal dönemi örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Ertosun, E. (2016). Turgut Özal’ın ekonomi odaklı dış politikası: Yunanistan’a yönelik zeytin dalı diploması örneği. *Bilge Strateji Dergisi*. 8(15), 33- 57.
- Eser, U. (1984). *Türkiye’de sanayileşme*. İmge Kitapevi.
- Ertüzün, T. (1988). *Özal ne dedi, ne oldu?*. İstanbul ABC Ajansı.
- Fatih, E. (1993). *Turgut Özal*. İstanbul.
- Kahraman, H. B. (1995). *Sağ, Türkiye ve partileri*. İmge Kitapevi.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Karluk, R. (1996). *Türkiye ekonomisi (tarihsel gelişim, yapısal ve sosyal değişim)*. Beta Yayınları.
- Karagöz, Y. (2002). Liberal öğretide adalet, hak ve özgürlük. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2) 267-295.
- Keane, J. (1994). *Demokrasi ve sivil toplum* (B. Erdoğan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Kepenek, Y. (1987). *12 Eylül'ün ekonomi politikası ve sosyal demokrasi*. V Yayınları.
- King, D. (1987). *The New Right: Politics, Markets and Citizenship*. The Dorsey Press.
- Korkut B. (1991). *1980'li yıllarda Türkiye'de sosyal sınıflar ve bölüşüm*. Gerçek Yayınevi.
- Köroğlu, A. (2012). Türkiye'de 1990'lı yıllarda ortaya çıkan siyasi Liberalizm pratikleri. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(3), 121-122.
- Levitas, R. (1986). *İdeology and The New Right The Ideology of the New Right*. Polity Press.
- Marangos, J. (2009). The Evoluton of the Term "Washington Consensus. *Journal of Economic Surveys*. 23 (2), 350-384.
- Pehlivan, O. (2009). *Kamu Maliyesi*, Derya Kitabevi.
- Okutan, M. Ç. (2006). Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakâr demokrat mı, Hristiyan demokrasinin Müslüman versiyonu mu?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 307-324.
- Özkazanç, A. (1995). Türkiye'de Yeni Sağ. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt15. İletişim Yayınları* 1218-1224.
- Özalp, A. (2008). Diyalektik düzlemde refah devleti ile yeni sağ ilişkisi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(23), 106-119.
- Öztürk, Ş., Nas, F. & İçöz, E. (2008). 24 Ocak kararları, Neo-Liberal politikalar ve Türkiye tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Öztürk, Ş. (2008). *Kırsal yoksulluk çalışmaları*. Yakın Kitabevi.
- Topal, A. (2002). Küreselleşme sürecindeki Türkiye'yi anlamaya yarayan bir anahtar: Yeni sağ. *Praksis Dergisi*, 2(7), 63-84.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal'ın siyasi düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Ulagay, O. (1983). *24 Ocak Deneyimi Üzerine*. İstanbul. Hil Yayınları.
- Vergin, N. (2003). *Siyasetin Sosyolojisi*. Bağlam Yayınları.
- Vural, M. (2003). *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*. Elis Yayınları.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İletişim Yayınları.
- Yıldırım, E. (2016). *Neoliberal İslamcılık 1980-2015 İslamcılarının Dünya Sistemine Entegrasyonu*. Pınar Yayınları.
- Yürekli, F. (2007). *Globalleşen Dünyada Liberalizm, Yeni Sağ ve Türkiye* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Williamson, J. (2005). The Strange History of the Washington Consensus. *Journal of Post Economics*, 27 (2).

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 100 %.

Yerel Kapasitenin Geliştirilmesinde Kamu Yönetişiminin Rolü: Bitlis Merkez Deresi Islahı Örneği*

The Role of Public Governance in Developing Local Capacity: Bitlis Central Stream Improvement Example*

İbrahim Yıldırım¹

Mehmet Emin Çelik²

Öz

Bütün gelişmiş ülkelerin yerel ve merkezi yönetimleri, el ele vererek hizmet kapasitelerini geliştirme yarışını sürdürmektedirler. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, bölgesel farklılıkların giderilmesinde ve öz kaynakları ile altyapı sorunlarını çözmekte zorlanan yerel yönetimlere destek vererek kamu yönetişiminin iyi örneklerini göstermektedirler. Yerel kapasitenin geliştirilmesi kapsamında 2021 yılında proje çalışmalarına başlanan 'Bitlis Merkez Deresi Islah ve Kentsel Dönüşüm Projesi' kapsamında sanat ve tarihi eser niteliğine sahip birçok yapının restorasyonu yapılmış, daha önce üstü kapalı halde bulunan tarihi köprüler gün yüzüne çıkarılmıştır. Çalışmanın konusunu, kamu yönetişimi modeli olarak 'Bitlis Deresi Islah Projesi' ve etkileri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi oluşturan bu proje Bitlis ili merkezi ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmamızın yöntemini nitel araştırma yöntemi oluşturmaktadır. Nitel araştırma desenleri arasında yer alan doküman analizine göre konu ile ilgili literatür taranmış, paydaşlarla görüşülmüş, proje kapsamındaki resmi belgelere ulaşılmış ve elde edilen veriler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bitlis ili merkez ilçesinde yaklaşık beş hektarlık alan yapılan değerlendirmeler sonucunda riskli alan ilan edilmiştir. Afet riskinden etkilenmesi muhtemel alan içerisinde kalan taşınmazların kamulaştırılmak sureti ile tahliye edilip yıkılmasına karar verilmiştir. İlerleyen zamanda olumlu ve zincirleme bir etkiyle kente sağlayacağı ekonomik faydanın yanında, kentin turizm potansiyelini ortaya çıkararak, yerel kapasitenin geliştirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Kapasite, Kamu Yönetişimi, Bitlis İli, Kentsel Dönüşüm.

Abstract

Local and central governments of all developed countries continue to compete hand in hand to develop their service capacities. Developing countries like Turkey show good examples of public governance by supporting local governments that have difficulty in eliminating regional differences and solving infrastructure problems with their own resources. Within the scope of the development of local capacity, the restoration of many structures with artistic and historical artifacts has been carried out within the scope of the 'Bitlis Central Stream Improvement and Urban Transformation Project', the project work of which was started in 2021, and historical bridges that were previously covered have been brought to light. The subject of the study is the 'Bitlis Stream Improvement Project' and its effects as a public governance model. This project,

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. Bu çalışma "Bitlis Eren Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Usbk- 2024)" nde sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

¹ Prof. Dr, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, e-posta: yildirim.ibrahim.27@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-8406> (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, e-posta: memincelik13@outlook.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8952-7904>

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 20.11.2024

Revize Tarihi/ Revised Date: 02.06.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 02.06.2025

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Yıldırım, İ., & Çelik, M. E. (2025). Yerel Kapasitenin Geliştirilmesinde Kamu Yönetişiminin Rolü: Bitlis Merkez Deresi Islahı Örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 45-59. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1588828>

which constitutes the sample of the study, is limited to the Bitlis city center. The method of this study is the qualitative research method. According to the document analysis among the qualitative research patterns, the literature on the subject has been scanned, stakeholders have been interviewed, official documents within the scope of the project have been accessed and the obtained data have been evaluated. An area of approximately five hectares in the central district of Bitlis province has been declared a risky area as a result of the evaluations. It has been decided that the real estates within the area that are likely to be affected by the disaster risk will be expropriated, evacuated and demolished. In addition to the economic benefit, it will provide to the city with a positive and chain effect in the future, it will also play an important role in developing local capacity by revealing the tourism potential of the city.

Keywords: Local Capacity, Public Governance, Bitlis Province, Urban Transformation.

Giriş

Kamu yönetişiminin yerel kapasitenin geliştirilmesindeki rolüne dönük uygulamalar her geçen gün artmaktadır. Özellikle yerel kapasitesinin düşük olduğu yerlerde kamu yönetişimine büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Yerel kapasitenin artırılması kamu yönetişiminin uygulayıcıları olarak nitelendirebileceğimiz; yerel yönetimler, merkezi yönetim kuruluşları ve diğer paydaşlarla işbirliği yapılarak gerçekleştirilmektedir.

Yerel kapasitenin geliştirilmesi kavramını hem teorik hem de operasyonel açılarından incelemekte fayda bulunmaktadır. Bu sayede farklı özellikler taşıyan bölgelere özgü modellerin oluşturulmasının önü açılmış olur. Bölgede terörün etkisinin kırılmasından sonra yerel kapasitenin geliştirilmesiyle ilgili bir sonuca varmak için, proje sonuçlarının Bitlis koşullarına değerlendirilmesi gerektiği göz önüne alınmıştır.

Yerel düzeydeki teknik ve beşeri kapasitenin eksik olması, yerel hizmetlerin kalite ve verimliliğini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Yerel politika ve bölgesel politikaların belirlenmesinde kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının ortak fikir ve çözüm üretmelerinin amaçlandığı yönetim mekanizmalarının etkinliği giderek artmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2018).

2018 yılı T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ‘Yerelde Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi Programı Eylem Planı’nda öncelikli kalkınma faaliyetlerinin güçlendirilmesi için yerel düzeydeki kurumsal kapasitenin, katılımcılığın ve yönetişimin geliştirilmesini hedef almıştır. Özellikle Eylem planlarında belirtilen tespitlere göre, yerel hizmetlerin kalite ve verimliliğinin olumsuz etkilenmesinde yerel düzeydeki teknik ve beşeri kapasite eksikliği söz konusu olmaktadır. Bundan dolayı bu sorunların çözümünde yönetim mekanizmalarının ağırlığı giderek artmaktadır. Kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının ortak fikir ve çözüm üretmek yerel ve bölgesel politikaların belirlenmesine katkı sağlamalıdır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2018).

Yeni Kamu Yönetimi anlayışı, katılımlı yönetime daha çok önem vermektedir. Klasik yönetim anlayışındaki yetersizlikler yönetim yaklaşımına zemin hazırlamıştır. Kamu yönetişimi, yerel yönetim ve kent ekonomisine katkı sunmak için bir araya gelerek kent paydaşlığını oluşturan örgütlenme ve işbirlikleri ile yerel kapasitenin geliştirilmesinde de büyük katkı sağlamaktadır. Her ne kadar kamu yönetimi bütünü temsil niteliğini taşısa da kent, yerel ve bölge yönetimlerindeki başarıları ile bütünsel işlevini korumaktadır. Diğer bir ifade ile günümüzde kent ve yerel ve bölge yönetimlerindeki başarıların toplamıdır kamu yönetimi. Yerelin sorunlarını çözdükçe, kapasitesini geliştirdikçe genelin kamusal gücü ortaya çıkmaktadır. Kentleri ve yereli yönetmeden kamu yönetimi başarıya ulaşamaz.

Her ülkenin kentleri ve yerel yönetimleri farklı ihtiyaçları ve sorunları ile kendine özgü politika ve uygulamaları kaçınılmaz kılmaktadır (Kurt, 2018: 215). Türkiye gibi çok farklılıkları barındıran bir ülkede, bölgesel sorunlar ve ihtiyaçlar kamu yönetiminin önceliklerine işaret etmektedir. Aynı zamanda farklı kent kimlikleri ortaya çıkarmaktadırlar. Her bölgenin yerel ve kentsel sorunları, yerel politikalar üretmeyi ve farklı öncelikleri belirlemeyi kaçınılmaz kılmaktadır.

Günümüzde kentlerindeki kimlik farklılıkları; finans, kültür, spor, turizm, ticaret gibi temaları kentle anılır hale getirmektedirler. Kentlerin tarihi, ekonomik, coğrafi, kültürel yapıları kent kimliklerini belirlemede önemli faktörlerdir. Bunun yanında kent gelişiminin çok boyutlu olduğu gözden kaçmamalıdır (Göksu, 2011: 3). Bitlis ili çok boyutlu gelişimi ile son dönemlerde dikkatleri çekmektedir.

Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümlerinde yer alan ilimizdir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bitlis'in güneyinde Siirt ve Batman, batısında Muş, kuzeyinde Ağrı ve doğusunda Van illeri yer almasının yanı sıra, Van Gölü'nün yarısından fazlası Bitlis il sınırları içinde yer almaktadır. Bitlis, Kaleleri ve Ahlat'taki Selçuklu Mezarlığı gibi Türk İslam eserlerini içinde barındırmasından dolayı önemli bir tarihi miras kültürünü içinde barındırmakta ve yüksek bir turizm potansiyeline sahip bulunmaktadır.

Türkiye'de her kent ve bölge, farklı ekonomik ve kültürel faaliyet merkezi olarak işlev görmektedir. Bir tarafta ürettikleri mal ve hizmetleri yerelden ulusala hatta küresel piyasalara sunmaya zemin ararken, diğer yandan bölgesel kalkınma çabaları için strateji geliştirmeye de çalışmaktadırlar. Bu çabalar yeni yönetim anlayışlarını gerekli kılmaktadır. Bu anlayışların temelinde katılmalı yönetim ve çok aktörlü yönetim modelleri yer almaktadır.

Bu bağlamda yerel sorunların çözümü ve yerel kapasitenin geliştirilmesi kapsamında Bitlis il merkezinde bulunan ve yıllarca sağlıklı bir şekilde duran "Merkez Deresi"nin ıslahı ile kent ekonomisi canlanmış, yetersiz olan kapasite bu proje ile biraz daha artırılmış bulunmaktadır. Burada kamusal paydaşların ortak çabaları büyük rol oynamıştır. Özellikle dere üstünde bulunan ve eski derme çatma yapıların yıkılarak dere üstünün açılması, kent estetiğinin geliştirilmesinin yanı sıra kent ekonomisine büyük ölçüde olumlu katkı sağlamıştır. Böylelikle kentin turizm ve ticari potansiyelinin alt yapısına el atılmış bulunmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Konunun kavramsal çerçevesini; Kapasite ve kapasite geliştirme kavramı, yerel kapasite, yerel kapasitenin geliştirilmesi, yönetim, kamu yönetimi, Bitlis Merkez Deresi, Dere Üstü Islah ve Kentsel Dönüşüm Projesi kavramları oluşturmaktadır.

Kapasite ve Kapasite Geliştirme

"Kapasite geliştirme, bireylerin, toplulukların, hükümetlerin ve toplumların zaman içinde kendi gelişim hedeflerini belirlemek ve bunlara ulaşmak için bilgi, beceri ve sistemler edindiği, güçlendirdiği ve sürdürdüğü bir süreç olarak düşünülebilir. Kapasite geliştirme, sabit bir son durum değil, bir değişim sürecidir". UNDP (2008 :7)

İşletme biliminin sık kullandığı bir kavram olan kapasite, mevcut kaynaklar ile elde edilen sonuçlar arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Mal ve hizmet üretebilme yetenek ve imkânları, araştırılan alanın kapasitesi hakkında bilgi vermektedir. Kamu yönetiminde kapasite geliştirme, uygulama alanları itibarıyla çeşitlilik göstermektedir. Ülkeler kendi ekonomik toplumsal özellikleri gereği bu toplumsal değişim sürecinin değişik uygulamalarını da göstermektedirler.

Geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının tıkanıp, vatandaşın ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir yönetim anlayışı haline gelmesi, verimlik ve etkinliğin ortaya çıktığı, ekonomikliğin ön planda olduğu ve girişimciliğin özendirildiği bir ortamın oluşması yeni kamu yönetimine geçişi zorunlu kılmıştır (Korkut, Kürşat & Tetik, 2015: 107). Bu yönetim anlayışıyla tarihsel süreçte 1960'lı yıllarda ortaya çıkan 'Yeni Kamu İşletmeciliği' anlayışı daha da benimsenmiş 1980'lere gelindiğinde daha esnek ve uygulanabilir bir anlayış olması dolayısıyla zirve yapan bir anlayış olmuştur (Ayhan & Önder, 2017: 21).

Günümüzde, hükümetlerin uyguladığı reform programlarında ‘Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımı’nın hala sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak buradaki anlayışta kamu yararını bir ürün olarak gören, vatandaş odaklı değil, müşteri odaklı olma yönüyle, verimliliği merkezine alarak insani değerleri göz ardı eden ve kamu hizmetini adeta bir girişimciliğe indirgeyen bir yaklaşım takındığı gerekçesiyle ciddi eleştirilerin odağında olmuştur (Ayhan & Önder, 2017: 32).

Yerel kapasite ve Geliştirilmesi

Honadle (1981: 83)’ın yerel kapasite tanımlamasına bakıldığında, bir yerel yönetim biriminin mevcut kabiliyetlerinin halihazırdaki problemlerin çözümüne hangi oranda etki yaptığı ve gelecekte karşılaşılabilecek problemlerin çözümü için ne derece sürdürülebilir olduğunu vurgulamaktadır. Yapılan bu tanımdan da anlaşıldığı gibi kapasite; kurumların sorun çözmedeki yeterliliklerine ve muhtemel sorunlara karşı hangi seviyede olduklarına göre değerlendirilmektedir. Bütün bunları yaparken yönetimlerin günlük ritüellerini ve yönetim faaliyetlerini gerçekleştirmek için belirli bir potansiyele sahip olması beklenmektedir. Bu potansiyel, insan kaynakları, teknik alt yapı, fiziksel özellikler vb. birçok değişkene göre farklılık göstermektedir (Dilfiruz, 2022: 74).

Yerel kapasitenin geliştirilmesinde yerel kalkınmanın küçük topluluklar ve devletin işbirliği ile gerçekleştirilebileceği diğer bir anlam taşımaktadır. (Geray, 2011: 156). Buradaki toplulukları yerel düzeyde ele alacak olursak; belediye, esnaf ve sanatkâr odaları, kentin diğer gönüllü kuruluşları ve STK’lar şeklinde özetlenebilir. Bunun gibi paydaşların bir araya gelmesi ile toplumsal kalkınmanın sağlanması ve yerel kapasitenin geliştirilmesi istenmektedir.

Yerel kapasitenin geliştirilmesi konusu, genellikle kentlerin gelişim süreci üzerinde odaklanan bir kavramsal ifade olarak karşımıza çıkmaktadır (Dilfiruz, 2022: 75). Bu süreç üzerinde yapılması gereken çalışmada şuanki durumun ve ileride hangi aşamaya gelineceğinin planlaması yapılmalıdır. Yerel yönetimler bunları yaparken halkın ihtiyaçlarına cevap verecek yönetim anlayışını gerçekleştirmek durumundadır. Bu süreçte en önemli olan etken, yönetim faaliyetlerini sürdürecektir olan kişilerin, yönetim kabiliyetlerinin gücüdür. Halkın beklenti analizinin en iyi şekilde yapılması kaçınılmazdır.

Yönetişim

Kavram olarak ‘yönetişim’, ilk kez Dünya Bankası’nın bir raporunda “iyi yönetim” (good governance) olarak kullanılmıştır (Ayhan & Önder, 2017: 41). 1989 yılına ait bu raporda ‘Yönetişim ve Kalkınma’ başlığı altında Afrika’nın kalkınma sorunun temelinde yatan nedenin yönetim krizi olduğu belirtilmiş ve yönetim, bir ulusun işlerini yönetmek için siyasi gücün kullanılması olarak tanımlanmıştır (WB, 1989: 60). Kavram ortaya çıktığı andan itibaren popüler bir hale gelmiş ve bu kapsamda birçok incelemeye konu olmuştur. Bu durum birbiriyle mutlak bir şekilde örtüşmeyen anlamlarda kullanılmasına yol açmıştır. İlk olarak, Rosenau ve Czempiel (1992) editörü oldukları kitapta kavramı devlet dışı aktörlerin yönetim sürecine katılması şeklinde açıklamıştır. Rhodes (1996), kavramın altı farklı kullanım biçimine değinmiştir: (i) minimal devlet, (ii) kurumsal yönetim, (iii) yeni kamu yönetimi, (iv) iyi yönetim, (v) sosyo-sibernetik sistemler ve (vi) kendi kendini organize eden ağlar. Katsamunski (2016: 134), büyük ölçüde soyut bir yaklaşım olsa da yönetişime dair farklı yaklaşımlar için ortak olabilecek bir tanım kullanmıştır. Ona göre yönetişim, ‘kamu kuruluşlarının kaynak kısıtları dahilinde, bir ülkenin vatandaşları veya temsilcileri tarafından talep edilen kamu ve diğer malları etkili, şeffaf, tarafsız ve hesap verebilir bir şekilde sağlama kapasitesidir’.

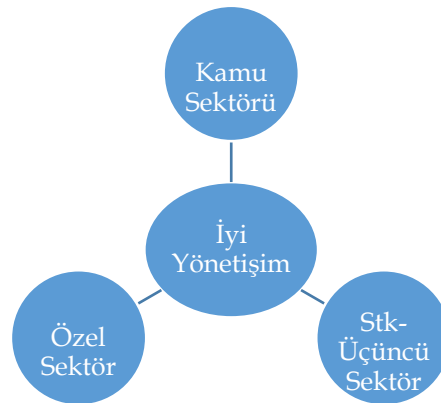
Anılan yaklaşımların teorik sonuçlarından hareketle yönetişimin; kamu yönetiminin hantal, tıkanmış, ihtiyaca cevap veremeyecek bir halde iken, yeni bir yönetim anlayışının meydana getirilmesi gerekliliğiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Yönetişim anlayışının iyi yönetim olmasının en önemli tarafı

vatandaşı odağa alması, şeffaflık, verimlilik gibi temel ilkeleridir. Toplumdaki kaynak dağılımı sorunu güncelliğini korumakla birlikte tüm demokrasilerin çözümleri gereken önemli bir konusu olmaya devam etmektedir. Kaynak dağılımına ilişkin karar vermede, toplumda yaygın bir uzlaşmaya dayalı olarak ekonomik, sosyal ve siyasal öncelikleri belirlemede de yönetim anlayışının, eşitlik ve yaşamın kalitesi hakkında temel araçlara sahip olduğu söylenebilir (Yıldırım, 2004: 174).

Diğer taraftan yönetim kavramı, içerisinde karşılıklılık ekinin bulunması, bu bağlamda bireysel çalışmalardan ziyade, birden fazla grubun bir araya gelmesi ile oluşturulan işbirliğine dayalı bir yönetim anlayışını ifade etmektedir (Erat, 2021: 123). Başka bir ifadeyle yönetim, resmi kurumlar dışı bir dizi aktörün ortak bir paydada birleşmesi ve bir dizi politik süreci oluşturma eylemi şeklinde tanımlanmaktadır (Şahin, 2018: 101). Yönetişimin, çok aktörlü yapısının olması, kendisi faaliyet gerçekleştirmekten çok toplumdaki aktörleri faaliyet yapmaya teşvik eden, insan haklarına dayalı performans ölçütlerini gerçekleştiren, ademi merkezi yönetim anlayışını odağına alan, devlete düzenleme rolü yükleyen, sorumluluk dengesinin devletten, sivil topluma doğru kaymasına zemin hazırlayan, karşılıklı etkileşimle yönlendirme sürecini tavsiye eden, kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran, siyasal ve ekonomik gücün toplumun tamamına dağılımını içeren düşünceleri ve sonuç olarak bireyle devlet arasında yeni bir ilişki biçiminin gelişmesini kavramsallaştırmak için kullanılmaktadır (Tekeli, 2003: 223-227 aktaran: Yıldırım, 2004: 172).

Yerel yönetimin kapasite geliştirme örnekleri dünyada yaygınlaşmaktadır. Bir anlamda kalkınma çabalarında toplumların ortak “yöntemi-projeleri” haline gelmiş bulunmaktadır. Sri Lanka’da Yerel Yönetimlerin Kapasite Geliştirme Projesi (CDLG), İl ve Yerel Yönetimler tarafından sağlanan hizmetleri iyileştirmek için başlatılmıştır. “Proje yerel yönetim sistemini güçlendirmek için kalkınma ortakları tarafından desteklenen daha büyük bir çabanın parçası olmuştur. Proje ayrıca kapsayıcı, duyarlı ve hesap verebilir olma kapasitelerini güçlendirmeyi ve daha iyi hizmetler planlayıp sunabilmeyi, politika ve program tutarlılığını, entegre planlamayı ve hizmet sunumunu iyileştirmeyi, amaçlamıştır.” (undp.org/sites.2024:1) Bu proje çalışma konumuz itibarıyla yerel ve ulusal Hükümetin farklı seviyeleri arasındaki dikey ve yatay bağlantıların güçlendirilmesi bakımından araştırma örneğimize benzemektedir.

Genel anlamda iyi yönetimde birçok aktöre görev, yetki ve sorumluluk düşmektedir. Sektörel bazda bir ülkedeki yönetim paydaşları şunlardır:

Şekil 1. İyi Yönetişimin Genel Paydaşları

Özetle, yönetim anlayışında katı merkeziyetçi ilkeler yerine esnek yapıya fırsat veren anlayışlara yer verilmek istenmektedir. “Yönetişim ile bir taraftan yönlendirme gücüne sahip, hükümet veya kamu dışı aktörleri de içeren esnek bir yapılaşma kastedilirken; demokratiklik, açıklık, hesap verme, çoğulculuk, kararların ilgililere en yakın yerde üretilmesi gibi ilkelere de işaret edilmiş olmaktadır.” (Lefwich, 1993: 605 ‘aktaran’ Tekeli, 2003: 627).

Kamu Yönetişimi

Kamu yönetişimi diğer bir adıyla kamusal yönetim; politika hedeflerinin etkin ve verimli bir şekilde hayata geçirilmesini ayrıca bunların açık bir şekilde duyurulmasını ve paydaşların ortak yararı için bunlarla ilgili hesap verebilmeyi hedeflemiş olan kamu organizasyonları tarafından ve kamu idarelerince kurulmuş organlar eliyle yönetim, kontrol ve gözetim arasındaki etkileşimli ilişkinin güvence altına alınması olarak tanımlanır (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2004: 7).

Kamu yönetişimi; özel sektörün, birey ve sivil toplum kuruluşlarının, diğer meslek gruplarının yönetime katılımları, yönetim süreçlerinin gerçekleşmesinde rol oynamaları şeklinde tanımlanmaktadır (Arslaner & Karaca, 2017: 135). Bu anlamıyla kamu yönetişimi hem kamu yönetiminden hem de yeni kamu yönetiminden ayrılmaktadır. Kamu yönetiminin teorik kökleri siyaset bilimine, yeni kamu yönetiminin rasyonel/kamu tercihi teorisine, kamu yönetişiminin ise örgüt sosyolojisi ve ağ teorisine dayanmaktadır. Kamu yönetiminde devletin doğası üniter, yeni kamu yönetiminde ayrıştırılmış, kamu yönetişiminde ise çoğlucudur. Kamu yönetimi ve yeni kamu yönetiminin odağı politika sistemi ve kurum içi yönetim iken kamu yönetişiminin odağı kurumlararası yönetişimdir. Kamu yönetimi politikaların uygulanmasıyla, yeni kamu yönetimi hizmetlerin girdi ve çıktılarıyla ilgilenirken kamu yönetişimi hizmetlerin süreç ve sonuçlarıyla ilgilenmektedir (Osborne, 2006).

Buradan da anlaşıldığı üzere iyi bir kamu yönetiminin olması için katılımın gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Nitekim etkileşimsiz yönetim düşünülemez. Yönetişim anlayışında vatandaş ve yönetici etkileşiminin kazanan ve kaybeden tarafı yoktur. Yönetimin, vatandaş yönetişimin içinde bir emsal olarak görmeye hazır olması ve etkileşim içinde bulunması her iki tarafı da güçlük kılar (Yıldırım, 2004: 173). Özellikle 20.yy'da bir iktidar pratiği olarak ortaya çıkan kamu yönetişimi yaklaşımı ile kamu yönetimi anlayışı yeni bir boyut kazanmış, çoğu yerde kamu yönetimi kavramının yerine kamu yönetişimi olarak kullanılmıştır (Erat, 2020: 121).

Bu yaklaşım ile geleneksel kamu yönetiminde benimsenen “Devlet ne üretirse vatandaş onu tüketir” anlayışına karşı çıkılmakta, vatandaşın ihtiyacına göre üretim gerekliliği ön plana çıkarılmaktadır (Şahin & Söylemez, 2019: 2). Bir açıdan yönetişim anlayışı toplumun diğer aktörlerinin sahip oldukları kapasitelerini artıracaklarına ve kendi başlarına yapabilirliklerine iyimser bir bakış açısı getirmektedir. Artık modern demokrasiler birilerinin başkası adına karar vermesini ifade eden himayecilik ilişkisinden kurtulmak istemektedirler.

Bitlis Merkez Deresi

Bitlis ilinin bulunduğu konum itibarıyla derin bir vadide olması ve bu vadinin en alt kotunda her koldan akan derelerin merkezde birleşmesi ve merkezin tam ortasında dere oluşturması, ilin yerleşim düzenini olumsuz etkilemektedir. İl merkezinde bulunan dere ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında; 2013 yılında yapılan bir araştırmada “Bitlis Çayı” şeklinde ele alınmıştır (Arıncı, 2013). Derin bir vadi içinde sıkışan il ve il merkezinde bulunan bahse konu olan dere; kent planlamasının yapılmasını da büyük ölçüde engellemektedir.

Tarihsel sürece baktığımızda 1-2 Mayıs 1995 yılında Bitlis ilinde yağışlar dolayısıyla meydana gelen sel ve taşkın olaylarının görülmesi, derenin kent insanın hayatını tehdit ettiği ve can ve mal kaybına yol açabildiğini açık açık göstermektedir (Arıncı, 2013: 110). Derenin il merkezinin tam ortasında bulunması ve çok fazla alan kaplaması dolayısıyla, şehrin kuruluşundan günümüze gelene kadar birçok yerleşim yeri konut, ticarethane gibi yapılan dere üzerine inşa edilmiştir. Dere üzerinde plansız ve gelişigüzel bir şekilde inşa edilen bu yapılar hem kentin estetiğinin görünmemesine neden olmuş, hem de olası bir doğa olayında sel ve taşkın riskini beraberinde getirmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Yapılan bu araştırmanın amacı; Bitlis il merkezinde bulunan ve yıllarca sağlıklı bir şekilde olan derenin ıslahı ile birlikte 'Bitlis Çayı'nın (deresinin) geçtiği güzergâh üzerinde bulunan, 'Çarşı Merkezi' diye tabir edilen yerdeki ticaret ve iş merkezleri başta olmak üzere eski zamanlardan bugüne kadar varlığını korumakta olan tarihi yapı özelliğine sahip evler dere üzerine veya çok yakınına inşa edilmiş şekildeydi. 'Bitlis Çayı'nda meydana gelebilecek olası bir taşkın durumunda, tarihi eser niteliğine sahip han, hamam, camii, medrese gibi eserlerin zarar görme ihtimali çok yüksektir.

Zaman içerisinde gittikçe artan bilinçsiz yapılaşma sonucu dere yatağı bozularak dar bir hal almış olmasının yanı sıra, dere üstünün de kapatılarak, ticarethane gibi yapıların dere üzerine inşa edilmesi taşkın ihtimalini daha da artırmıştır.

Bitlis'in çarşı merkezinde yer alan ilin tarihi dokusunu yansıtan yukarıda da zikredilen yapıların korunması ve sosyal alanların oluşturulması amaçlanmaktadır. Proje kentin yerel kapasitenin geliştirilmesinde oldukça önemli yere sahip olduğu, proje sonrasında meydana gelen yenilikler ile yönetim anlayışının olumlu sonuçlarının elde edildiği görülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği bu çalışmada konuyla ilgili mevcut durum niteliksel olarak betimlenmektedir. Çalışmamızın desenini nitel araştırma desenleri arasında yer alan 'örnek olay-durum çalışması (case study)' oluşturmaktadır. Bu görgül araştırma deseninde; 'nasıl ve niçin' soruları temel alınmakta, olay ya da olgu derinlemesine incelenmekte, tekil bir olayın ayrıntılı bir çözümlemesi yapılarak, söz konusu vakanın dinamiklerini anlama ve değerlendirme çalışması yapılmakta, olayın çeşitli olgularla ilişkilendirilmesi araştırılmakta, olay ilk aşamadan son aşamaya kadar götürülmekte, sınırlı tutulmuş bir örneklem ve olgu üzerinde belirli bir zaman boyutunda derinlemesine çalışılmaktadır (Sıgır, 2018: 161-163).

Yine çalışmamız, durum çalışması desenleri arasında yer alan Stake (2005)'ın gerçek, araçsal ve kolektif tasnifindeki 'gerçek durum' çalışmalarına uygundur. Gerçek durum çalışmaları bir durumu daha iyi anlamak için yapılan durum çalışmalarıdır. (Subaşı & Okumuş, 2017: 422). Durum çalışmasında "bir duruma ilişkin (ortam, bireyler, olaylar, süreçler, vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerinde odaklanır." (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 70)

Genellikle örnek olay çalışma verileri, Yin (1984)'in tespitlerinde olduğu gibi; doküman, arşiv kayıtları, mülakatlar, doğrudan gözlem, katılımcı gözlemleri ve fiziksel eserlerden elde edilmektedir (Subaşı & Okumuş, 2017: 423). Veriler belge ve doküman inceleme tekniği ile elde edilmiştir. Çeşitli ikincil kaynaklardan elde edilen veriler kullanılarak projenin yönetimi çözümlenmeye çalışılmıştır. Projeye ilgili mevcut kayıt ve belgeler incelenmiş, toplanan verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e göre durum çalışmalarında genellikle birden fazla veri toplama yöntemi işe koşulur; bu yolla zengin ve birbirini teyit edebilecek veri çeşitliliğine ulaşılmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek: 2021: 70). "Araştırma problemine ilişkin olarak yazılı ve görsel dokümanların incelenmesi daha zengin ve kapsamlı bir çıkarım sağlanması açısından oldukça önemlidir" (Baş ve Akturan, 2017:119).

Projenin uygulanmasında rol oynayan TOKİ (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı), Karayolları Van 11. Bölge Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bitlis Belediyesi, İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü, Devlet Su İşleri 17. Bölge Müdürlüğü, Vedaş, Doğugaz ve Türk Telekom gibi kurum ve kuruluşlardan projeye ilgili doküman sağlanmış, işyeri esnafın katkıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Bitlis Merkez Deresi Islah Projesi

Bitlis ili merkez ilçesinde bulunan yaklaşık beş hektarlık alanın 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'un 2. ve Ek 1. maddesi uyarınca "Riskli Alan" ilan edilmesi hakkındaki 20.04.2020 tarihli ve 2448 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı 21.04.2020 Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2020). Kararın resmi gazetede yayımlanması ile birlikte, söz konusu riskli alan içerisinde kalan toplam 177 yapıdan mütevellit 605 adet bağımsız bölüm niteliğinde taşınmaz bulunmakta olup, bu taşınmazların kamulaştırılmak sureti ile tahliye edilip yıkılmasına karar verilmiştir. Alan içerisindeki taşınmazların kamulaştırılması işlemleri için Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca Bitlis Belediyesi yetkilendirilmiştir (Bitlis Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2024).

Riskli Alan olarak belirlenen alanda bulunan yapıların tahliye ve yıkım işlemleri için 18.05.2021 tarih ve 944221 sayılı yazı ile Bitlis Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü talimatlandırılmıştır. Tahliye işlemleri sonrasında yıkım işlemleri 2021 yılı ekim ayında tamamlanmıştır. Yıkım çalışmalarından sonra, TOKİ Başkanlığınca dere ıslahı ve çevresindeki rekreasyon çalışmalarının, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Karayolları Genel Müdürlüğüne alan içerisinde açığa çıkarılan tarihi ve kültürel yapıların restorasyonun yapılmasına karar verilmiştir.

Bu doğrultuda ilgili birim personeline sahada gerekli inceleme ve ölçümler yapılmış olup, 2021 yılı Ekim-Kasım aylarında projelendirme safhasına geçilmiştir. Projenin uygulanmasında; TOKİ (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı), Karayolları Van 11.Bölge Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bitlis Belediyesi, İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü, Devlet Su İşleri 17.Bölge Müdürlüğü, Vedaş, Doğugaz ve Türk Telekom gibi kurum ve kuruluşlar rol üstlenmiştir. (Bitlis Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü; 2024).

Projenin Yönetişimi ve Paydaşları

Projenin gerçekleştirilmesinde aşağıdaki kurum ve kuruluşlar çeşitli katkılarda bulunmuşlardır. Öncelikli olarak TOKİ eliyle yapılan ve yapılacak işler iki Etapta planlanmıştır.

1. Etap İşler

'2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu' kentlerin geliştirilmesi için TOKİ'yi geniş yetkilerle donatmıştır. Araştırma, turizm alt yapıları, konut alt yapıları, okul, karakol, ibadethane, sağlık tesisleri, spor tesisleri, postane, çocuk parkları, benzeri tesisler ve konut sektörü sanayiini teşvik için yatırım ve işletme kredisi verilmesi, gecekondü bölgelerinin tasfiyesine veya iyileştirilerek yeniden kazanımına yönelik olarak gecekondü dönüşüm projeleri geliştirilmesi, inşaat uygulamaları ve finansman düzenlemeleri yapılması, iş ve istihdam yaratmak üzere esnaf ve sanatkârlara ait işyerleri ve küçük sanayi teşebbüslerinin kredi yoluyla desteklenmesi gibi amaçlar projenin desteklenmesinde önemli rol oynamıştır.

TOKİ Başkanlığınca gerçekleştirilen rekreasyon çalışmalarında; '1.Etap İşler' diye anılan işlerde; dere ıslahı çalışmaları, (dere kenarı taş duvarı, dere tabanı betonu ve köşe pahları) , 4 adet lastik savak yapımı, ıslak hacim yapıları '4 adet Kadın-Erkek WC', kaldırım ve sert zemin kaplamaları, 'Ulu Cami Meydanı', yol kaplamaları, park ve yeşil alanların oluşturulması, sulama sistemlerinin yapılması ve oluşturulacak olan alanların ağaçlandırılması, alt yapı hatlarının yenilemesi, seyir terasının yapılması, üç adet menfez 'köprü' yapımı, şeklinde olan birinci etap işleri yapılmıştır.

Projenin gerçekleşmesine katkıları olan yönetim paydaşları projenin her aşamasında ve toplumsal kesimin hemen hemen tümünde yer alan aktörlerden oluşmaktadır.

II. Etap İşler

Toplu Konut İdaresince yapılan 2. Etap işlerde; Hazo hanı ile Hatuniye köprüsü arasındaki mesafenin beklenenden daha az olması nedeni ile caddedeki trafik akışının kesilmesi, bununla beraber daha önce taşıt trafiğine açık olan tarihi köprülerin restorasyondan sonra sadece yaya trafiğine açılması sonucu bazı mahallelerde taşıt ulaşımı için yeni menfez ihtiyacı, Atık su hattının sürekliliğini sağlamak için Çağlayan köprüsü yanındaki betonarme köprünün yenilenme ihtiyacı, Dere aksı boyunca her iki taraftan derenin aydınlatılması, Nur caddesinin özel aydınlatma direkleri ile aydınlatılması, Otopark ihtiyacı, gibi ilave işlerin yapılması hasıl olmuştur.

Bu kapsamda TOKİ tarafından 2023 yılı haziran ayında 2. Etap ilave işlere yönelik yeni bir ihale daha yapılmıştır. 2.Etap işler ise 2023 yılsonuna kadar %90 oranında tamamlanmıştır. 2. Etapta yapılacak olan işlerden eski sanayi alanında inşa edilmekte olan yeraltı otoparkı gibi bir kısım imalatların 2024 yılı içinde tamamlanması planlanmıştır.

Karayolları Van 11. Bölge Müdürlüğünce Yapılan İşler

Yedi adet tarihi köprünün restorasyon çalışmaları, Nur caddesi hizmet kanalı imalatları (su kanalizasyon, haberleşme hatları), Nur caddesi asfalt kaplama işi 2023 yılı ekim ayı sonu itibariyle fotoğraf 1’de görüldüğü gibi tamamlanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğünce Yapılan İşler

Hazo Hanı ile Hacı Behiye Camii restorasyonunun 2023 yılı içinde yapılmış olup, Paşa Hamamı restorasyonunun ise 2024 yılı içerisinde tamamlanması planlanmıştır.

Bitlis Belediyesi Başkanlığınca Yapılan İşler

Sur duvarı ve Sur kapısı restorasyonu estetik biçimde tamamlanmıştır.

İller Bankası Van Bölge Müdürlüğünce Yapılan İşler

Nur caddesi ve Aynel Barut Caddesi Sokak sağlıklılaştırılması (cephe giydirme) işleri yapılmıştır.

Devlet Su İşleri 17. Bölge Müdürlüğünce Yapılan İşler

Kömüs deresi ıslah çalışmaları tamamlanmıştır.

Vedaş, Doğugaz Ve Türk Telekom Müdürlüklerince Yapılan İşler

Vedaş, Doğugaz ve Türk Telekom Müdürlükleri gibi kuruluşlar aracılığı ile alandaki tüm altyapı çalışmalarını tamamlanmıştır.

Bütün bunların yanı sıra işyeri olan esnafın büyük çoğunluğunun ve meslek kuruluşlarının katkıları oldukça anlamlı olmuştur. Bu esnaflar kısa zamanda işyerlerini boşaltarak projeyi desteklemişlerdir. Alternatif iş yerlerine geçişi kabullenerek projeyi hızlandırmışlardır.

Kentin STK’ları açık ve dolaylı destekleriyle projede önemli rol almışlardır. Bilindiği gibi son yıllarda yönetim kavramı yerel kalkınma kavramı ile ele alınmaya başlamıştır. Yerel kalkınmada yer alan aktörlerin rolü coğrafi bölgelere göre değişmektedir. Sivil toplum kuruluşları mevcut projelere destekleriyle uzun soluklu ve karmaşık bir süreç olan yerel kapasitenin geliştirilmesinde temel aktör olarak rol üstlenmişlerdir (Becerikli & Köroğlu, 2017: 129).

Şekil 2. Projenin Paydaşları

Projenin Kente Yaptığı Etki ve Beklenen Sonuçları

Jeopolitik konum dolayısıyla Bitlis ili tarih boyunca hem kırsal hem de kentsel alanda gelişme gösteremeyen illerden biri olmuştur. Kent, ülke genelinde uygulanan sosyo-ekonomik politikalara paralel olarak, kırsal nüfusun çözülmesindeki hızlanma ve yoğun bir göç nedeniyle sürekli kan kaybetmiştir.

Her ne kadar 2010 yılında içişleri Bakanlığının Köye Geri Dönüş Projesi uygulanmışsa da bu proje kent ve kırsal büyümeyi tam olarak sağlayamamıştır. Yapılan 'Bitlis Merkez Deresi Islah Projesi'nin uygulanması ve çalışmaları sürecinde, kentte işsiz olan kesimin yapım çalışmalarına dâhil olması ile ekonomik canlılık yaşanmıştır.

Projenin uygulanması ile birlikte dere üstünde yıllarca sağlıklı bir halde bulunan ve proje kapsamında yıkımı gerçekleşen ticarethanelerin sahiplerine Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nca kent estetiğine uygun olarak inşa edilen yeni yerler tahsis edildi. Hak sahiplerine tahsis edilen yeni ticarethaneler ile kent esnafının ekonomik hakları en iyi şekilde korunmaya çalışılmıştır. Ayrıca kent esnafına tahsis edilen bu ticarethaneler ile vatandaşın sel, taşkın gibi doğal afetlerden korunması sağlanmıştır.

Gerek kent merkezinde oluşan araç ve yaya trafiği çalışmaları gerekse dar bir vaziyette bulunan yaya kaldırımı, ara sokaklar vb. alanların genişletilmesi ile insanlar için ferah ortamlar oluşturulmuştur. Daha önce kent merkezinde hiç olmayan çocuk oyun alanlarının yapılması, insanların dinlenmesi için yapılan park ve bahçelerin oluşturulması ile de kentte ayrı bir canlılık meydana gelmiştir. Bunlardan biri

olan eski zamanlarda çeşitli hububat gibi gıda ürünlerinin satıldığı ve Buğday Pazarı olarak nitelendirilen yerin yapılan ıslah çalışmaları sonucunda modern kent meydanı haline getirilmesi, bu çalışmanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Daha öncesinde bu tarzda bir kent meydanının olmayışı tarihi ve turist faaliyetler bakımından büyük bir eksiklik arz etmekteydi. Özellikle bu çalışma öncesinde kent merkezinde insanların aileleri ile birlikte oturup dinlenecekleri alanların bulunmaması, yerel sorunları olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Günlük hayatın yoğunluğundan sıkılan insanlar meydana getirilen bu gibi kamusal alanlarda yorgunluğunu atarak psikolojik olarak rahatlamaktadır.

Proje; paydaşların ortak çalışmalarıyla 2024 yılı içerisinde tamamlanması planlanmaktadır. Bu proje ile yerel kapasitenin kentte geliştirilmesi hedeflenmekte olup kamu yönetimi modelinin uygulanabilirliğini ortaya koymaktadır. Kamu yönetiminde yerel kapasitenin, yerel yönetimlerle olan işbirliğinin en güzel örneklerinden biri olan bu projede halkın ihtiyaç ve beklentileri hep ön planda tutularak, halkın hem ekonomik çıkarları en iyi şekilde yönetilmiş hem de bir bakıma sosyal belediyeçilik örneği sergilenmiştir.

Yine Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nca yapılan bu ticarethaneler alım gücü düşük olan esnafa, düşük ödemeler ve uzun vadeler ile tahsis edilmesi ile kent esnafına ekonomik katkı sağlanmıştır. Projenin bitmesi il sınırları içerisinde bulunan tarihi ve turistik öneme sahip birçok yapı gün yüzüne çıkarılmış, kente ferah ortamlar sağlanmıştır. Bu ortamlar; Çocuk oyun parkları, millet bahçeleri, seyir terasları, geniş kaldırımlar şeklinde özetlenebilir.

Fotoğraf 1. Ulu Cami ve Nur Caddesi Asfalt Kaplama ve Diğer Yapım İşlerinden Bir Görünüm (Kaynak: Yazarlar)

Fotoğraf 2. Sur Kapısı Restorasyonundan Bir Görünüm (Kaynak: Yazarlar)

Bütün bunların yanı sıra yerel yönetimin, kamu yönetimi anlayışını odağına koyması ile örnek sosyal belediyecilik faaliyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile birlikte kentin ekonomisinin canlanması ve bölgesel turizmin gelişmesi beklenmektedir.

Sonuç

Günümüzde yaşanan küreselleşme hareketleri ve kamusal anlayıştaki değişimlerin insanların merkezi yönetimin kararlarına katılma arzularını güçlendirmektedirler. Buna paralel olarak yerel birçok katılım mekanizmaları oluşturmaktadırlar. Kamusal yönetim anlayışıyla artık tek veya az katımlı yönetim yapıları, yönetime dolaylı olsa da katılanlarla birlikte, sorumluluk üstlenmeye açık ve hukukun üstünlüğünü benimseyen bir oluşuma dönüşmüştür.

Çalışma kapsamında görüldüğü gibi klasik yönetim anlayışından kamusal yönetim anlayışı benimsendikçe yönetimde çok aktörlüğe adım atılmaktadır. Artık merkezi kamu yönetimi, kendisi yapmaktan ziyade yereldeki aktörleri yapabilir kılmakla yerel kapasitenin gelişmesini amaçlamaktadır. Yerel kapasitenin gelişmesinin, yerel kaynakları yönlendirilmesini kolaylaştıracağı açıktır. Böylece yerel kapasitenin içinde yer alan ticari kapasite, turizm kapasitesi, üretim kapasitesi, insan gücü kapasitesi ve yönetilebilirlik kapasitesinin artırımına yol açacaktır.

Son yıllarda Bitlis ilinin turizmine ilgi hızla artmaktadır. Artık turistler deniz, kum, güneş turizmine alternatif olarak tarih, kültür, inanç, api, doğa turizminin ve değişik turizm türlerini bu bölgede görebilmektedirler. Merkezi yönetim, yerel yönetim ve bilinçli yatırımcıların işbirliği ile Bitlis ilinin sahip olduğu turizm potansiyeli öne çıkarılarak marka şehirlerden biri olma potansiyelini arttıracaktır. Bu kapsamda Bitlis ilinin turizm potansiyelinin ortaya çıkartılmasında Bitlis Deresi gibi örnekleri önemli rol oynamaktadır.

Proje kapsamında görüldüğü gibi devletle birey arasındaki yeni ilişki biçimi arayışları devlete düzenleme rolü verirken, sorumluluk dengesini de devletten sivil topluma doğru kaydırma çabalarına zemin hazırlamaktadır. Böylece devlet elindeki mutlak siyasal ve ekonomik gücün daha yaygın dağılımını sağlamakla sürdürülebilir bir kamusal gücü oluşturacaktır. Bu bağlamda yerel kapasitenin düşük olduğu Bitlis ilinde; yerel Yönetimler, yerel halk, yerel STK'lar ve merkezi yönetim kuruluşlarının, kamu yönetimi anlayışı ile ortaya koyduğu bu çalışmanın sonucuna bakıldığında yerel ve merkezi yönetimler halkın ihtiyacını karşılayacak nitelikteki hizmetleri sunduğu görülmektedir.

Burada önemle üstünde durulması gereken en önemli etken, vatandaş katılımının esas alındığı, yönetim anlayışı rolünün oldukça büyük olduğudur. Ayrıca bu kentsel dönüşüm projesi sonrasında yapılacak olan kentsel yatırımların da altyapısını oluşturmaktadır. Bunlar; Bitlis ilinin damak tatlarının sunulduğu gastronomi sokağı ve tarihi değeri değerlere sahip Bitlis evlerinin restorasyonu sonrası ziyaretçilere açılması planlanan Tarihi Bitlis Evleri gibi yeniliklerle de kentin turizm kapasitesinin arttırılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada; geleneksel kamu yönetiminden uzaklaşıp, kamu yönetimi anlayışının uygulanması, vatandaşın sürece dâhil edilmesi ile vatandaş ve diğer paydaşın ortak fikir ve çabalarına değer verildiğinin bir örneği yakalanmaya çalışılmıştır. Özellikle vatandaşın sürece dolaylı olarak da katılım sağlamış olması, sürdürülebilirlik açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu araştırma, kapasite geliştirmenin, özellikle ülkemizde kamu hizmeti anlayışıyla birlikte yerelin kendi kendine hizmet etmeyi önceliklendirdiği düşüncesine dayandığı sonucuna varmıştır. Bununla birlikte yerelde kapasite geliştirme misyonu için daha çok çaba göstermeyi değerli bulmaktadır. Bölgenin sosyal gelişimi ve ekonomik kalkınması için yerel paydaşların, merkezi yönetimin politika ve

performansını düzenli olarak izlemelidir, böylece bölgenin yüksek beklentileri kamusal yönetişimin uygulamalarıyla karşılanabilir.

Kaynaklar

- Arıncı, K. (2013). Bitlis'te taşkın ve sel felaketi (01-02 Mayıs 1995). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (25), 101-123.
- Arslaner, H. & Karaca, Y. (2017). Türkiye Kamu Yönetiminde Yönetişim Algisi: Aydın İli Vergi Dairelerinde Bir Uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 128-151. <https://doi.org/10.30803/adusobed.354593>
- Ayhan, E. & Önder, M. (2017). Yeni kamu hizmeti yaklaşımı: yönetişime açılan bir kapı. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 19-48.
- Baş, T. & Akturan, U. (2017). *Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri*. 3. Baskı. Seçkin Yayınları.
- Becerikli, K & Köroğlu, A. B. (2017). STK'ların yerel kapasite geliştirmede ve yerel kalkınmada rolü; Antakya Örneği. *Planlama*, 27(2), 129-140.
- Dilfiruz, B. (2022). Doğrudan vatandaş katılımının yerel yönetsel kapasiteye etkisi. *Kamu Yönetimi Ve Politikaları Dergisi*, 3(2), 65-83.
- Erat, V. (2020). Kamu Yönetimi Çalışmalarında Yönetişim. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 121-136. <https://doi.org/10.29029/busbed.816864>
- Geray, C. (2011). Toplum kalkınmasının ekonomik ve sosyal yönleri. *Journal of Social Policy Conferences* (19), 155-166.
- Göksu, A. Faruk. (2011). Kentlerin geleceği için 10 K. *Kentsel Strateji*. <https://www.kentselstrateji.com/wp-content/uploads/Kentlerin-Gelecegi-Icin-10K.pdf>.
- Katsamunski, P. (2016). The concept of governance and public governance theories. *Economic Alternatives*, 2(2), 133-141.
- Korkut, G., Acar, K. O. & Tetik, A. (2015). Yeni kamu yönetimi anlayışı ile değişen kamu hizmeti ve Türkiye İş Kurumu. *İş ve Hayat*, 1(2), 107-135.
- Kurt, N. (2018). Kent yönetiminde ekonomik misyon ve gelecek perspektifi. *Kent Akademisi*, 11(33), 214-233
- Lefwich, A. (1993). Governance, democracy and development in the third world. *Third World Quarterly*, 14(3), 605-624.
- Osborne, S. P. (2006). The new public governance? *Public Management Review*, 8(3), 377-387. <https://doi.org/10.1080/14719030600853022>
- Rhodes, R. A. W. (1996). The new governance: Governing without government. *Political Studies*, 44(4), 652-667. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x>
- Rosenau, J. N., & Czempiel, E. O. (Eds.). (1992). *Governance without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge University Press.
- Sığırı, Ü. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. Beta Yayınları.

- Söylemez, A. & Şahin, A. (2019). Yerel yönetimlerde kurumsal kapasitenin ölçülmesi (Konya örneği). *ASSAM*, 6(Özel Sayı), 471-493.
- Subaşı, M. & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2018). *Yerelde Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/23_Yerelde_Kurumsal_Kapasitenin_Guclendirilmesi_Programi.pdf (Erişim: 17.06.2024.)
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2004). Kamusal Yönetişim: Kamu Sektöründe Kurumsal Yönetişim Niçin ve Nasıl? (B. Özeren & Ö. Temizel, Çev.). <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/06/6870-D9B74014D66FBF1751C9B23234C6A32C80F9D87E.pdf> (Erişim: 02.04.2024)
- Tekeli, İ. (2003), Yönetim kavramı yanısıra yönetim kavramının gelişmesinin nedenleri üzerine. B. Aykaç, Ş. Durgun ve H. Yayman (Editörler), *Türkiye’de Kamu Yönetimi* (s. 226-227). Nobel Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı (2024). *Köye Dönüş Ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP)*. (2024, Nisan). <https://www.icisleri.gov.tr/koye-donus-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp>
- TÜRKONFED, (2017). *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler Türkiye’nin Kentlerinden Kentlerin Türkiye’si’ne*. <https://turkonfed.org/Files/ContentFile/turkiyenin-kentlerinden-kentlerin-turkiyesine.pdf>
- Undp (2008) Capacity Development Practice Note. UNDP, p.7.
- Undp.org.sites. (2024). https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-06/about_cdlg.pdf (Erişim: 20.05.20205)
- WB, (1989). *Sub-Saharan Africa: From crisis to sustainable growth*. The World Bank.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi sivil toplum kuruluşları ve yönetim*. Seçkin Yayınları.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 50, İkinci yazar : % 50.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 50 % Second Author: 50 %.

Mevlânâ'nın *Padişah ve Cârîye* Hikâyesi ile Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* Romanında Aşkın Karşılaştırmalı İncelemesi*

A Comparative Analysis of Love In Rumi's Story of *The Prince And The Handmaid* And Ahmet Midhat Efendi's Novel *Felâtun Bey And Râkım Efendi**

Fereshteh Darvishvand¹

Öz

Bu çalışma, Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* romanında Mevlânâ'nın etkisini ve aşkın farklı biçimlerde ele alınışını incelemektedir. Romandaki karakterlerin aşkı anlama ve tasvir etme biçimlerinin Mevlânâ'nın felsefesinden nasıl etkilendiği araştırılacaktır. Böylece, Mevlânâ'nın öğretileri ile romandaki aşkın temsili arasındaki ilişki ortaya konarak, esere yeni bir okuma önerisi getirilecektir. Fars ve Türk edebiyatı arasındaki edebî ve dilsel etkileşimlerin kısa bir incelemesi, bu ilişkinin tarih boyunca nasıl geliştiğini göstermeye yardımcı olabilir. Bu araştırma yoluyla, bir taraftan aşkın oluşumunu şekillendiren kültürel ve sosyal arka planlar ele alınmaktadır. Diğer taraftan, Mevlânâ'nın *Padişah ve Cârîye* hikâyesindeki manevi ve tasavvufi aşk unsurları değerlendirilmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin eserinde Mevlânâ'nın hikâyesinden ilham alarak aşkı modern bir şekilde yorumlaması üzerinde durulmuştur. Bu eserlerin karşılaştırmalı incelenmesinin amacı, yazarın aşkı daha çağdaş bir bakış açısıyla nasıl ele alıp yorumladığını ortaya koymaktır. Bu yaklaşımda, anlatı yapısı yani bir yandan temsil tarzı, diğer yandan ise modern roman yazma ilkeleri üzerine odaklanılacak ve detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu bağlamda, karakter oluşturma amaçları doğrultusunda da bir inceleme yapılmıştır. Böylece, bu iki eserdeki aşk olgusunun derinlemesine bir anlayışla yorumlanması ve birbirleriyle etkileşimleri amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşk, Ahmet Midhat Efendi, Mevlânâ, Gelenek, Tanzimat Dönemi.

Abstract

This study examines the influence of Rumi on Ahmet Midhat Efendi's novel *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* and explores the different ways in which love is portrayed. It investigates how the characters in the novel perceive and depict love in relation to Mevlânâ's philosophy. By revealing the connection between Mevlânâ's teachings and the representation of love in the novel, this study offers a new reading of the work. A brief examination of the literary and linguistic interactions between Persian and Turkish literature can help reveal how this relationship has evolved throughout history. The research addresses the cultural and social backgrounds that shape the formation of love and evaluates the spiritual and mystical elements of love in Rumi's *The Prince and the Handmaid*'s story. The study emphasizes how Ahmet Midhat Efendi interprets love in a modern way, inspired by Rumi's narrative. A comparative analysis of these works aims to reveal how the author addresses love from a contemporary perspective, focusing on narrative structure, representation style, and the principles of modern novel writing, while also examining character development. The goal is to offer a deeper understanding of the concept of love in both works and their interactions.

Keywords: Love, Ahmet Midhat Efendi, Rumi, Tradition, Tanzimat Period.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Yüksek Lisans, Tahran Üniversitesi, Tahran, İran, e-posta: darvishvand.fere@ut.ac.ir , ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9738-6192> (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 30.12.2024

Revize Tarihi/ Revised Date: 29.03.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 08.04.2025

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Darvishvand, F. (2025). Mevlânâ'nın *Padişah ve Cârîye* Hikâyesi ile Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* Romanında Aşkın Karşılaştırmalı İncelemesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 59-73. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1609909>

Giriş

Aşk, edebiyatın temel ve karmaşık kavramlarından biri olarak, her zaman kültürel, sosyal ve tarihi unsurlardan etkilenmiştir. Ahmet Midhat Efendi gibi yazarlar ve Mevlânâ gibi şairlerin eserlerinde aşk, yalnızca yüce bir güç olarak değil, aynı zamanda kültürel ve ruhsal bağlamlardan etkilenen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu makale, Ahmet Midhat Efendi'nin romanında Mevlânâ'nın etkisinin var olup olmadığını keşfetmeyi ve bu ilhamın karakter oluşturma ve anlatımındaki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel sorusu, Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanındaki aşkın, Mevlânâ'nın *Padişah ve Cârîye*'sinden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Bu iki farklı aşk anlayışının, biri sosyal ve kültürel, diğeri ise manevi ve tasavvufi bakış açısı ile nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne serilmektedir. Tarihi ve edebî bağlamların yanı sıra, anlatı yapıları ve semboller metinlerdeki işlevleri açısından derinlemesine analiz edilmektedir. Yapılan analiz, Ahmet Midhat Efendi'nin Mevlânâ'nın aşk motifinden nasıl ilham alarak romanında yeni bir aşk anlayışı geliştirdiğini göstermektedir. Bu araştırma, Ahmet Midhat Efendi'nin romanındaki aşk anlayışına etki eden kültürel ve sosyal faktörleri incelerken aynı zamanda Mevlânâ'nın eserinde aşkın manevi bir deneyim olarak derinlemesine bir analizini sunmuştur. Bu makale, metinler arası kültürel ilişkileri irdelemektedir. Ayrıca, Ahmet Midhat Efendi'nin eserinde aşkın nasıl değiştirildiğini incelemektedir. Bu dönüşüm, Mevlânâ'nın hikâyesinde ortaya konan öğretiler ışığında ele alınmaktadır.

Edebî yankılar ve zamanı aşan esintiler

Fars ve Türk edebiyatları uzun zaman birbirleriyle etkileşim içinde olmuştur. Bu bağlantının izleri her iki edebiyat tarihinde görülebilir. Zamanla, bu etkileşimin yansımaları modern dönemde roman gibi farklı edebî türlerde de hissedilmeye başlanmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin Fars şiirine olan ilgisi, bu çalışmada incelediğimiz romanda bazen belirgin bazen ise gizlidir. Gizlilik kolayca fark edilemez ve keşfedilmesi gerekir. Osmanlı döneminde divan edebiyatı, bu iki edebî dünyanın karşılaşmalarının izlerini taşır.

Osmanlı edebiyatı, yaklaşık altı asır boyunca geniş bir coğrafyada gelişen zengin bir edebî geleneği temsil eder. Osmanlı döneminde özellikle şiire çok ilgi duyulmuştur:

"Osmanlı toplumunda padişaktan sadrazama, vezirden bilim adamına, çeşitli devlet görevlilerinden farklı meslek gruplarına kadar şiir söyleme ve şiirden zevk alma o toplumun ortak zevkleri arasında yer almıştır. Sürekli savaş meydanlarında bulunmuş birçok padişahın aynı zamanda dönemlerinin önemli şairleri arasında yer almış olmaları da bunu açıkça göstermektedir" (Saraç, 2011: 11).

Bu edebiyatın merkezinde, özellikle divan şiiri büyük bir önem taşır. Divan şiiri, Osmanlı sarayında gelişen ve şairlerin sıkı kurallarla belirlenmiş nazım şekilleri içinde ustalıklarını sergiledikleri bir sahadır: "Klâsik dönem Türk şairlerinin çeşitli nazım şekilleri ile yazdıkları şiirler, bu şairlerin her bakımdan örnek aldıkları İran şairlerinininki gibi "dîvân" adı verilen bu kitaplarda toplanmıştır" (Saraç, 2011: 13).

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki tarihsel ve kültürel ilişkiler, yüzyıllar boyunca iki toplumun birçok alanda etkileşimde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Bu etkileşimler sadece siyasi veya ticari ilişkilerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sanat ve edebiyat alanında da derin izler bırakmıştır. İki kültür arasındaki yakın temas, Osmanlı sarayında Farsçanın oldukça değer görmesine yol açmış; edebî ve kültürel etkileşimler sonucunda bu dil, seçkinler arasında yaygın bir kullanıma sahip olmuştur:

"Osmanlılar döneminde onların egemen oldukları bölgelerde de Farsça yaygın bir dil olarak kullanılmıştır. Fatih Sultan Mehmet (eg. 1451-1481), Yavuz Sultan Selim (eg. 1512-1520) ve diğer bazı Osmanlı sultanlarının Farsça divan kaleme almış olmaları da bu dile verilen önemi gösterir" (Yıldırım, 2017: 112).

Bu esinti, İslam'ın gelişile aynı döneme ait olabilir. Bu bağlamda, Arapça yerine Farsça kelimelerin kabul edilme eğiliminin daha fazla olduğu görülmektedir:

"Türkler, kabul etmiş oldukları bu dini, Araplardan ziyade İranlılardan öğrenmişler ve bu yeni dinle ilgili kelimeleri de yine Arapçadan ziyade Farsçadan almışlardır. Örneğin Arapça "salat" yerine Farsça "namaz"; Arapça "vudû" yerine Farsça "abdest"; "savm" yerine "oruç"; "müslim ya da mü'min" yerine "müselman/müslüman", "nebi ve resul" yerine "peyember/peygamber" vb. kelimeleri kullanmaya başlamışlardır. Bunun dışında yeni dinlerinin etkisinde oluşturdukları edebiyatta da Arapça değil Farsça etkili olmuştur" (Yıldız, 2004: 162).

Bu dilsel eğilim, edebî alanda da kendini göstermektedir. Bu çalışmada ele alınan romanda ise yazar, Farsça şiirin ritmini ve ahengini yansıtabilmek amacıyla bazı yerlerde Farsça telaffuza yer vermektedir. Bu tür tercihler, dilin ve kültürlerin birbirine yakınlaşmasının ve edebiyatın farklı etkileşimlerle zenginleşmesinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. İki farklı edebiyat arasındaki etkileşim, sınırları aşan evrensel bir doğanın yansımasıdır. Böylece edebiyatı ulusal sınırların ötesine taşımak mümkündür.

Aşkın doğuşu: İki eserde aşkın koşulları ve önkoşulları

Felâtn Bey ile Râkım Efendi romanında sosyal ve kültürel koşullar

Ahmet Midhat Efendi'nin eseri olan *Felâtn Bey ile Râkım Efendi*, büyük sosyal ve kültürel değişimlerin yaşandığı Tanzimat Dönemi'nin etkisiyle 1875 yılında yazılmıştır. Bu dönemde Osmanlı toplumu, gelenek ve modernite arasında çeşitli zorluklarla karşı karşıya gelir. Yazar, Felâtn ve Râkım isimli iki ana karakter yaratarak, bu iki bakış açısının günlük yaşamda ve toplumsal ilişkilerdeki yansımaları ustalıkla gözler önüne serer. Her bir karakter, sosyal ve kültürel değişimlere karşı farklı bir yaklaşımı temsil etmektedir:

"Eser, Avrupa uygarlığı çevresine girmeye başlayan Türkiye'de bu yeni uygarlığı hazmedemeyerek türemeye başlayan züppe tipini anlatmaktadır. Felâtn Bey Avrupa uygarlığının yalnız kabuğunu görmüş, Avrupalının yalnız süs ve giyiniş tarafını taklit etmiştir. Yazar, bu tipi daha iyi canlandırabilmek için, Felâtn Beyin karşısına, Avrupa uygarlığının kültür yanını hazmetmiş olan Râkım Efendi tipini çıkarmıştır" (Solok, 1971: 40).

Felâtn Bey, yeni değerleri sorgulamadan benimseyen ve yabancı modelleri taklit eden bir figürken, Râkım Efendi ise geleneksel değerlerle yeni değerler arasında bir denge kurmaya çalışan daha ölçülü bir bakış açısına sahiptir. Bu modernite ve gelenekle olan çatışma, yalnızca karakterlerin düşünce ve davranışlarını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda diğer insanlarla olan ilişkilerine de yansır. Dillerinden giyimlerine, sohbet tarzlarından arkadaş seçimlerine kadar tüm davranışlarında bu farklılık gözlemlenir. Bu karmaşık ortamda, insan ilişkileri de kendine has bir anlam ve biçim kazanır; bu ilişkiler arasında, bu iki zıt dünyayı bir araya getiren bir unsur giderek ortaya çıkar. Bu bağlamda, Daniel-Henri Pageaux tarafından öne sürülen autostéréotype (oto-klişe) teorisinden yararlanılabilir:

"Aslında, klişe, dolaylı olarak sürekli bir hiyerarşi ve dünya ile kültürlerin gerçek bir ikiliğini ortaya koyar. Bir Fransız'a içkici² demek bir klişedir; eğer bunu söyleyen bir Fransız ise, bu bir oto-klişedir. Bu öz-tanımlama, birinci derecede İngiliz'in çay içmesi ya da Alman'ın bira içmesine karşı bir zıtlık olarak ortaya konur. Ve bu karşıtlık aslında Fransız kültürü içinde Fransız lehine bir hiyerarşi kurmayı amaçlar" (Pageaux, 1994: 63).

Hem Felâtn Bey hem de Râkım Efendi, kendi bakış açılarına göre, kendilerine ait ve yabancı kültür hakkında klişelere sahiptirler. Felâtn, modernliği eleştirisiz bir şekilde kabul edip Batı'nın modellerini taklit ederek, aslında kendi kültürünün yabancı kültür karşısında aşağıda olduğunu varsayan bir klişeye kapılmıştır. O, kültürünü Batı kültürüne kıyasla daha düşük bir konumda görüp, ona yaklaşmak için çaba sarf ederek bu klişeyi yeniden üretir. Bu davranışı, yabancı kültürü daha yüksek ve üstün konuma koyan

² Buveur de vin

bir hiyerarşi yaratır. Buna karşılık, Râkım Efendi yabancı kültüre dengeli ve eleştirel bir bakışla yaklaşarak bu hiyerarşiyi ve kendi kültürüne dair klişeyi sorgular. O, modernliğin kabul edilmesinin sorgusuz sualsiz bir kabulle olmayacağını, aksine gelenekler ve yeni değerler arasında bir denge kurulması gerektiğine inanır. Râkım, modernliği doğru anlayan bir kişiliği temsil eder ve yalnızca toplumun bilimsel ve düşünsel ilerlemesine katkıda bulunacak yabancı kültür unsurlarını kabul eder. Modernliğe yönelik bu eleştirel bakış, Râkım'ı, Batılılaşma klişelerine kapılmayan ve kendi kültürünü küçümsemeyen bir karakter yapar. Böylece bu roman, bu iki karakteri kullanarak modernlik ve gelenekle yüzleşmede farklı yaklaşımları tasvir eder ve nasıl kendi klişelerimizin kültürel hiyerarşileri yeniden üretebileceğini veya onlara karşı direnç gösterebileceğini gösterir. Aslında, eleştirmen bir yazar olan Ahmet Midhat Efendi, kendi kültüründe oluşmuş klişelere yönelik eleştiriye yeniden gözden geçirir. Gelenekten modernliğe geçiş döneminde yazılmış olan bu roman, aşk ve insan ilişkilerine yönelik yaklaşımdaki farklılıkları da gösterir. Yazar, bu iki ana karakteri yaratarak, modernliğin ve geleneğin aşkın oluşumunu nasıl etkileyebileceğini bir şekilde gözler önüne serer.

Aslında Râkım, yabancı kültürün nasıl girmesi gerektiğini belirlemek için bir ölçüt ve denge simgesidir. Örneğin, yabancı kültürün edebiyat, ahlak, insanlık ve ekonomik döngüyü genişletip derinleştirmeye yardımcı olduğu yerde, Râkım yabancı kültürün girişini memnuniyetle karşılar. Hatta, modernlikten önce Osmanlı kültürüne girmiş olan kölecilik kültürünü bile ılımlı bir şekilde düzenler. Bu bağlamda, aşk da bu değişimden nasibini alır. Yazar, önce iki farklı yaklaşım arasındaki çatışma ve açığı gösterir, yani Felâtun ve Râkım'ın aşk ilişkilerine yönelik iki farklı bakış açısını farklı biçimlerde sergiler. Bu iki belirgin karakterin her biri özel bir görüşün temsilcisidir. Felâtun, konuşma tarzı, giyinme şekli, kadınlarla sosyalleşme ve yabancı dil (Fransızca) öğrenme gibi yabancı toplumdan gelen hızlı kültürel değişikliklere kucak açarken, Râkım, hâlâ geleneğin izini taşıyıp kendi geleneksel toplumunun birçok adet ve kuralına bağlı kalır, yabancı gelenekleri yavaşça kendi kültürüne adapte eder. Örneğin, o da yabancı dil öğrenir ama bunu geçim kaynağı olarak kullanır. Yine de hâlâ Cârîyer sahibi olma fikrine bağlıdır ama seleflerinin yöntemiyle tamamen aynı değildir. Kadınlarla sosyalleşme konusunda pek istekli değildir. Ancak, piyanist olan yabancı kadın Jozefino'ya biraz ilgi duyar ve onu çok takdir eder. Aslında, toplumda meydana gelen değişiklikler, geleneksel bir erkek için yeni bir ideal kadın imajı sunar. Bu durum, onun ilgi ve zevklerini de etkiler. Ancak, Felâtun toplumun bu dış uyarıcısına karşı kendini kaybederken, Râkım farklı bir tavır sergiler. O da belki arzuya kapılsa bile nihayetinde direnç gösterir. Jozefino onu evine davet ettiğinde ve aralarındaki yakınlaşmaya bir engel olmadığında bile Osmanlı toplumunun asil bir Türk erkeği olarak vakarını ve ciddiyetini korur. Onun için aşkın bir kutsallığı ve özel bir yeri vardır ve bir sevgiliyi sadece görünüş açısından takdir etmek, onu aşka sürüklemeyiz. Aksine, Felâtun, yabancı olan hizmetçiye bile acımaz ve onu arzularının tuzağına düşürür. Aslında, Felâtun'da içsel bir aşk eksikliği ve ahlaki güzelliklerin keşfine ilgisizlik görürüz, çünkü onun arzusu daha çok bedensel bir ilişkinin ötesinde bir aşk deneyiminden ziyade dünyevi heveslerini tatmin etmeye yöneliktir. Sonuç olarak, o yüzeysel bir bakışı ve yabancı kültürlerin etkisine olan duyarlılığı temsil eder. Kadınlarla olan ilişkisi, aşk anlamına gelmez; daha ziyade onun için çekici olan yabancı ve Batılı davranışların taklididir, çünkü yüzeyselliklere kapılmıştır. Batılı ve tiyatro oyuncusu olan bir kadına âşık olur (aslında daha çok hayranlık duyar) çünkü o kadın, Fransız tiyatro eserlerini öyle okur ki, kendisi de etkilenir ve ağlar. Felâtun, yalnızca dışsal bu çekiciliklere kapılır ve Osmanlı toplumundaki kadınların aksine, içki içen, erkeklerle rahatça ilişki kurabilen ve onunla soylu meclislere katılan bir kadına ilgi duyar; yani Osmanlı Türkiye'sinin derin geleneksel kökleriyle çelişen yüzeysel bir ilişki. Romandan anlaşıldığı üzere, sadece dış görünüme takılmak gerçek bir aşka dönüşmez.

Öte yandan, yoksulluk, yetimlik, helal yoldan kazanma, dadı kalfasına karşı minnettar olma, aile yapısına önem verme, bilim ve sanat edinme... tüm bunlar, Râkım'ın karakterinde yavaş yavaş, Osmanlı

toplumunun ve hatta tüm çağların ideal temsilcisi olarak tanıttığı özel bir kişilik oluşturur. Kendi sınırlarını bilir. Türkçe öğrenen zengin İngiliz kızlarına, kız kardeşleri gibi davranır; piyano öğretmenini sadece arkadaş olarak görür ve hatta güzel câriyesi için de düşüncelidir ve ona kendi kaderini seçme hakkı tanır. Kadınlardan kişisel çıkar elde etmez. Kadınları nerede olurlarsa olsunlar, öncelikle birer insan olarak görür ve böylece onlara insani bir şekilde muamele eder; cinsiyetçi ya da mülkiyetçi ve ataerkil bir bakış açısıyla değil. Batı kültürünün dış görünüşleri ve kendi toplumunun geleneksel değerleri, onun kadına bakışını güçlü bir şekilde etkilemez. Yani ne Batı'nın yüzeysel etkilerine ne de kendi kültürünün katı geleneklerine aşırı bağlı olmuştur. Tüm bunlar, aşk ateşi yüreğinde alevlendiğinde, aceleci ve bilgisiz davranmayan, durumları değerlendiren ve her şeyden önce sevgilinin menfaatini düşünen yüce bir erkeği yaratır. Zamanının toplumundaki en değersiz kadın konumuna, yani câriyeye değer ve önem verir; oysa böyle bir kadın, maddi menfaat gereği elden ele geçen bir nesnedir. Aksine, Râkım, câriyesini, zengin ve soylu kadınların özellikleri olan sanat ve dilden mahrum bırakmaz: " *Râkım Efendi Canan'ı satın aldığı anda okuma yazması olmayan, hasta görünümlü, albenisi olmayan zavallı bir kızdı. Dadı Kalfa ve Râkım Efendi'nin eğitim ve terbiyesine öncülük etmeleri onda kültürel bakımdan büyük değişiklikler meydana getirir*" (Yağlı, 2017: 52).

Râkım ona mücevherler hediye eder. Ona zenginliği seçme özgürlüğü verir, onu masumca sever ancak ruhundaki aşk duygusu filizlenip zamanla güçlenmeye başladığında, sadece o kız da bu aşkı istiyorsa o zaman bunu ortaya çıkarır. Geleneksel toplumda bir kadının alçak bir konumuna yaklaşır ve ona, bir insanın en değerli varlığı olan aşk ve sevgiyi hediye eder; böylece onu aşkın büyüyle kölelik zincirlerinden kurtarır ve kadına yaşam bedelinin, toplum karşısında gösterdiği insanlıkla orantılı olduğunu öğretir. Böylece Râkım karakteri, sadece acımasız modernleşme dönüşümlerine değil, geleneklere karşı da direnir ve ona yeni bir renk katmak ister; yani bir câriye ile aşk yaşamak ve özgür kadınlar gibi onunla evlenmek bile bir tür gelenek kırıcılık olarak kabul edilir.

Ahmet Midhat Efendi'nin yarattığı alanı, sosyal eleştirinin yanı sıra aşkı da ana unsurlardan biri olarak ileri taşır. Aslında alt katmanları yavaş yavaş oluşturarak en yüksek düzeyde derin insan ilişkileri biçimini sergiler. Böylece iki ruhun birleşmesiyle daha derin bir ilişki görüyoruz. Yazar, bu insani ilişkinin nasıl şekillendiğini gözler önüne serer çünkü doruğa ulaştığında, aşk meselesi en ince ve en hassas hâliyle açığa çıkar. Toplum her açıdan yeni bir dönüşüm yaşarken aşk bu dönüşümde önemli bir yer tutmaktadır. Oluşan bu yeni ortamda, karakterler aşkı farklı bir şekilde karşılamakta ve deneyimlemektedir.

Padişah ve Câriye: Felsefi ve manevi koşullar

Aşk, tasavvufta varoluşun ve yaratılışın en temel ilkesi olarak kabul edilir. Tasavvuf ehli, ilahî aşkın, kulları Allah'a çeken bir güç olduğunu ve Allah'ın da kullarına sevgi beslediğini savunurlar. Bu aşk, yalnızca insan ile yaratıcı arasında derin bir bağ kurmakla kalmaz; aynı zamanda evrenin tüm hareketlerinin kaynağıdır ve kemale ve ebediliğe ulaşmanın motivasyonudur. Mesela, İbn Arabi aşkı öylesine evrensel bir hakikat olarak görür ki, onu belirli bir inanç ya da kültüre bağlı kalmadan, yalnızca aşkın kendisine teslimiyet olarak ifade eder:

"Putların tapınağına, hacıların Ka'be'sine döndü kalbim

Tevrat'ın kutsal levhalarına, mukaddes Kur'ân sayfalarına

Hangi yöne yönelirlerse yönelsinler aşk kervanları

Ben Aşk dinini uyguluyorum dinimdir, imanımdır, inanıyorum aşka" (İbn-i Arabi, 2017: 41).

Ârifin aşkı, dini ve kültürel sınırları aşarak tüm varlığı kuşatan bir hakikat olarak görünür ve insanı, belli bir inanç ve kültüre bağlı kalmaksızın, yalnızca aşkın kendisine teslim eder. Aşk, sevginin üstünde bir merteye olarak kabul edilir ve nihayetinde aşkın özünde yok olma ile sonuçlanır. Âşıklar, aşkı insanı

dünyevi ihtiyaçlardan arındıran bir güç olarak görür ve onu mutlak gerçeğe ve ilahî öz ile birliğe yönlendirir.

İşte aşkın insanı nasıl başıboş bıraktığını ve dünyevi bağlardan nasıl kopardığını ifade eden bir örnek, Mevlânâ Celâleddîn'in kendisidir ve bu alıntı, *Fîhî Mâ-fîh* adlı eserinde yer almaktadır. O, bu eserinde aşkı ve âşığın yolculuğunu anlatırken, insanın bedeni ve dünyası arasındaki ilişkiye dikkat çeker:

"Şu beden, atındır senin, bu dünya da o atın ahır. Atın gıdası, ata binene gıda olamaz; [...] Hani Mecnun, Leylâ'nın bulunduğu yere giderken aklı başında olunca deveyi o tarafa sürerdi. Fakat bir solukta Leylâ'ya daldı mı kendisini de unutturdu, deveyi de. Devenin de köyde bir köşesi vardı. Fırsat buldu mu geri döner, köye giderdi. Mecnun kendine geldi mi bir de bakar, görürdü ki iki günlük yolu gerisin-geriye dönmüş-gitmiş. Böylece üç ay yollarda kaldı da bu deve, başıma belâ oldu diye bağırıp deveden yere atladı, yaya olarak yürümeye koyuldu" (Mevlânâ, 2008: 19).

Aşk ve tasavvuf kavramları Fars edebiyatında özel bir yere sahip olmuştur. Tasavvufi aşk, şiiri maddi boyutlardan manevi ve ilahî değerlere taşımış ve şairler, dünyevi arzular yerine ilahî aşığa ve Tanrı'ya yönelmişlerdir. Bu manevi dönüşüm, Attar, Mevlânâ ve Hafız gibi mutasavvıfların eserlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır; aşkı ruhu terbiye etmenin ve gerçeğe ulaşmanın bir aracı olarak görmüşlerdir: "Açıkça görülmektedir ki, mistik düşünceler şiirin amacını belirli bir kişiye ya da basit, özel meselelere odaklanmaktan uzaklaştırarak topluma yönlendirmiştir [...] ve şiirin amacını insanlığın ötesinde, daha yüksek ve üstün bir aşamaya taşımaktadır" (Sabour, 1349: 316).

Mevlânâ, aşkı, menfaat düşüncesinin ve geçici güzelliklerin ötesinde değerlendirir. Aşkın yalnızca dışsal görünümle yetinmemesi gerektiğini, tüm güzelliklerin özünde yatan Tanrı'ya ulaşması gerektiğini ifade eder. Mevlânâ'ya göre aşk, birleşme ve yok olmanın temel ilkelerinden biridir; tüm varlıkları birleştiren bir güç ve varoluşta sürekli bir dönüşümün kaynağıdır. Ona göre akıl, çift görüşlülüğüyle biricik gerçeklikleri ayırır, aşk dağınık olanı bir araya getirir ve birlik oluşturur.

Mevlânâ, *Mesnevi-i Manevi*, adlı eserine aşk, ayrılık ve özüne dönüş ile başlar. Ney ve neyistan ile bir temsili olarak insanın özünden ayrılmasını anlatır. İnsan özünün Tanrı'nın kendisi olduğunu ifade eder. Bu girişten sonra, ilk hikâye olan *Padişah ve Cârîyeyi* aktarır. Başından itibaren içsel durumunu tasvir eder; yani Şems'e olan aşkı ve ondan ayrılışını, nihayetinde Şems'in Tanrısına ulaşmasını betimler. Bu aşk yolunda zorluklar da vardır; bu zorluklar Mevlânâ'yı hasta hale getirir ve bu ayrılıklar ve birleşmeler, Mevlânâ'da derin bir aşıkane ve tasavvufi bir sarhoşluğa dönüşür; öyle ki, dünyasal âşığın varlığı veya yokluğu yerine ilahî aşkın sürekli varlığına tanıklık eder. Ve bu, *Mesnevide* büyük bir manevi yolculuğun başlangıcı olur. Çünkü Mevlânâ kendisi de daha önce derin bir içsel yolculuğa çıkmıştır. Padişah ve cârîye, her ikisi de sıradan ve maddi dünya insanların sembolleridir ki hayat sahnesinde karşılaşır. Maddi açıdan zengin olan padişah, kendisinden daha yüksek kişilere hizmet eden cârîyenin karşısında yer alır. Aslında, yoksulluk ve zenginlik arasındaki bir karşıtlık oluşur. İlk akla gelen soru, aşkın yoksulluk ve zenginlik karşıtlığından nasıl doğabileceğidir. Padişah, güç, üstünlük ve mutlak irade pozisyonundadır ve her şeyi kontrol edebileceğini düşünür. Tek taraflı bir iradeyi her şeyde yeterli görür; hatta aşk gibi ruhsal ve manevi konularda bile kendi iradesini uygulamaya koyar. Kendisinde bir cârîyeye karşı ilgi hissetmesiyle birlikte, bu hissi koruma yükümlülüğü hisseder ve böylece ona karşı bir aşk hissi doğar. Kalbinde bir sevgi oluşur.

Tasavvufçular, sevgide çeşitli mertebeler olduğunu kabul ederler: aşktan başlar, hastalık ve cünuna kadar uzanır. Padişah, aşkın ilk aşamalarında kalır ve ileriye gitmez. Diğer yandan, cârîye de başka birine aşıktır ve aslında o da kalbinde bir tutku taşımaktadır. Cârîyenin kuyumcuya olan aşkı, onu daha yüksek aşama aşka yönlendirir ve hastalık seviyesine kadar götürür. Bu bölümde bir başka soru daha ortaya çıkar: Bu iki karakter arasındaki aşk ve sevgi maddi mi yoksa manevi midir? " *İrfan veya marifet, tanıma anlamına*

gelir ve terim olarak, keşif ve tecrübe yoluyla elde edilen kalp bilgisidir" (Ensari, 1384: 13) dolayısıyla, manevi ve tasavvufi aşkın da önemli unsurlarından biri olarak "bilgiyi" kabul edebiliriz; ancak burada aşkın ve maşukun arasında hiçbir tanıma olmadığından, görünüşteki cazibelerden kaynaklanan geçici bir aşk ve sevgi olduğu görünmektedir. Padişah, bir bakışta âşık olur: "*Ana caddede bir câriye gördü, o câriyenin kölesi oldu. /Can kuşu kafeste çırpınmaya başladı. Mal verdi, o câriyeyi satın aldı"* (Mevlânâ, 2014: 6).

Sonuç olarak padişah câriyenin dış görünümünü beğenir ve ona ilgi duyar ve zenginliğini kullanarak onu satın alır. Câriye de kendi tarafında kuyumcu ustayı tanımamakta, yalnızca görünüş olarak beğenmekte ve ona sevgi beslemektedir. Bu yüzden, hikâyenin ilk bölümünde maddi bir aşkın nasıl şekillendiğini görmekteyiz. Maddi tutku, ilk bölümde o kadar ileri gider ki, hekimler bile durumu tamamen nesnel ve somut bir şekilde ele alarak aşk hastalığının tedavisinde bilim ve bilgilerini yeterli görürler. Buradan itibaren hikâyede bir başka aşama ve Mevlânâ'nın manevi yolculuğu başlar. O, hikâyenin yönünü değiştirir ve gerçek hedefini böylece açığa çıkarır. Hekimlerin Tanrı'ya güvenmediği andan itibaren hikâyenin yönü değişir: "*Kibirlerinden Allah isterse (inşaallah) demediler. /Allah da onlara insanların âcizliğini gösterdi"* (Mevlânâ, 2014: 6). Çünkü Mevlânâ, gerçek bir ârif ve tasavvufçu olarak, esas iradenin Tanrı'ya ait olduğuna inanır ve İnsan yalnızca, ilahî iradenin tecelli etmesi için bir aracı ve araçtır.

Aracılık rolü, hikâye boyunca birkaç yerde kendini gösterir. Câriye, padişahın kalbinde dünyevi aşkı ortaya çıkaran bir aracıdır. Padişah da kendi tarafında câriyenin kalbinde aşk tezahürlerini ortaya çıkaran bir aracıdır. Ve tüm bu olaylar, padişahın manevi ve ilahî aşka ulaşması için birer araç olurlar. Bu nedenle, ikinci bölümde gerçek aşk ve ilahî aşkın tezahürlerine tanık oluyoruz. Hekimlerin Tanrı'ya güvenmemesi, bu aşkın başlangıcıdır. O anlarda, Mevlânâ ruhaniyete yönelir; yani cami, dua etmek, rüyaya dalmak, yaşlı birini rüyada görmek ve müjde almak gibi unsurlar hikâyeye dahil olur. Bu anlar, padişahın yavaş yavaş maddi dünyayla ilişkisini koparmaya başladığı zamandır. O, muazzam sarayını terk eder, uzman hekimlerini bir kenara bırakır ve onlara sırt çevirerek camiye sığınır; bu da Tanrı'nın varlığı ve yeri olarak simgelenir. Bu, maddi olanlardan ayrılmanın ilk ışığıdır. Dua okumak, rüyalara dalmak, görünmeyen kapıları açtığını görmek, rüyasında kendisine gelen bir pirin müjde vermesi...: "*Ağlama esnasında uykuya daldı. Rüyasında bir pir göründü. / Dedi ki: Ey padişah, müjde; dileklerin kabul oldu. Yarın bir yabancı gelirse o, bizdendir"* (Mevlânâ, 2014: 7).

Tüm bunlar, padişahın maddi alemden yüz çevirmesi için bir ödül ve bahşış niteliğindedir ve aslında içsel bilgi ve keşif ile elde edilen bir durumu simgeler. Dolayısıyla, manevi aşkın temeli, padişahın içsel bir dönüşümüdür. O kadar ki, gizli tabibi ilk gördüğünde, ona gerçek aşk sen oldun, aklımın fısıldadıklarına ve hesaplamalarıma dayandığım şey değil, der:

Padişah: "Benim asıl sevgilim sensin, o değil.

Fakat dünyada iş işten çıkar.

Ey aziz, sen bana Mustafa'sın. Ben de sana Ömer gibiyim.

Senin hizmetin uğrunda belime gayret kemerini bağladım" dedi (Mevlânâ, 2014: 8).

İşte burada Mevlânâ, padişahın manevi aşkı anlama kapasitesinin yetersiz kaldığını düşünerek, daha derin bir içsel ve manevi yolculuk süreci ile bu manevi aşkı daha fazla sergilemek için bir başka örnek üzerinden devam eder. Bu nedenle, hikâye, hikmetin sırlarını gizleyen bir pirin, kızı tedavi etmeye çalışmasıyla başlar. Burada, bir insanın maddi kaygılarının en yüksek noktasını temsil eden kuyumcu (câriyenin sevdiği adam), mal ve mülke kapılarak, dünyanın ne tür bir tuzağına düşeceğini bilmeden, ölüme doğru bir yolculuğa çıkar. Ancak bu, nihayetinde aşağılık ve sefalet içinde bir ölüm olacaktır. Maddi aşkta, kavuşma her şeyi çözer gibi görünür ve aşk mücadelesinin, buluşma aşamasında sona erdiği

düşünülür. Ama aşkın bir sonu var mı? Bu, Mevlânâ için önemli bir meseledir. Kendi eserinin (Mesnevi'de) beşinci cildinde: "*Aşk, söze sığmaz /Aşk, bir denizdir ki dibi görünmez*" (Mevlânâ, 2014: 134) der.

Dolayısıyla, bir kez daha, maddi aşkın geçiciliğini kanıtlamak için, aşkın dünyevi boyutlarında âşık ve maşuku bir araya getirir. Ancak burada, gizli ellerin iş başına geldiği bir durum ortaya çıkar. İlahî hikmet sahibi gizli tabip, kuyumcu adama maddi güzelliği ortadan kaldıracak bir ilaç önerir ve bu, câriyenin aralarındaki aşkın geçici ve fani olduğunu göstermek içindir. Ve tam da bu olay gerçekleşir; zamanla, kuyumcu güzelliğini kaybeder ve dünyevi cazibesini yitirdiği anda, kızla arasındaki o yüzeysel ve ilahî olmayan aşk da sona erer. Böylece bu hikâye, ilahî aşkın doğuşu ve keşfi için bir zemin oluşturur.

Eserlerde aşkın yansımalarının karşılaştılması

Temsilden anlatıya: Yazı tarzı

Mevlânâ'da temsil (alegori) kavramını anlamak için öncelikle bilmemiz gerekir ki, tasavvufi metinlerde temsil, tarif edilemesi zor ve anlaşılması güç olan kavramları somut ve anlaşılır unsurlarla kıyaslayarak okuyucuyu hikâye dünyasına yakınlaştırmak için kullanılan bir araçtır. Temsil, mutasavvıflar için sadece bir edebî yöntem değil, aynı zamanda tasavvufi deneyimlerin aktarılması için bir yoldur: "*Temsil, yüksek bir hikâye anlatma yeteneğine sahiptir; yani daha karmaşık anlamları yansıtabilir ve bu da, sufilerin derin tasavvufi anlamları ifade etmek için onu sıkça kullanmalarına neden olmuştur*" (Fuladi, 1387: 384).

Doğrudan anlaşılması mümkün olmayan bu deneyimler, akıl ve duygu alemine ulaşmak için bir aracıya ihtiyaç duyar. Mevlânâ, temsili kullanarak sonsuz derecede karmaşık ruhani deneyimlerini somut hale getirir ve halkın anlayabileceği bir dile taşır: "*Mevlânâ'yı eşsiz tasvir sanatı ve sınırsız görüntü hazinesiyle tanıyoruz. O, dış dünyadaki en küçük olaydan, en sıradan nesnelerden, en önemsiz dünya işlerinden bile çok değerli, yüce, alışılmadık, akıldan uzak ama düşündürücü ve öğretici sonuçlar çıkarır. Böylece bu sıkıcı, tekrarlayan ve birbirine benzeyen dünyamıza yepyeni ve özgün bir yüz kazandırır*" (Soroush, 1367: 9).

Bu, onun temsili, duysal ve akli deneyimlerin ötesinde olanları şekillendirmek için bir araç olarak kullandığı anlamına gelir; çünkü tasavvufi deneyimler, insanın normal algı kapasitesinin ötesindedir. Başka bir deyişle, Mevlânâ, sonsuz ve şekilsiz bir alemde var olan tasavvufi gerçekleri ifade etmek için günlük ve somut örneklerden yararlanır ve bu yolla manevi olanı hissedilenle bağdaştırır. Ayrıca temsilin deneyime göre dışsallığı, onun bilinçli ve öğretici gücünü gösterir ve Mevlânâ da bu yönünden faydalanır. Onun temsilleri, okuyucuyu ruhani eğitim ve terbiyeye yönlendirmek için kullanılır ve karmaşık kavramları daha basit bir şekilde anlamasına yardımcı olur.

Padişah ve câriyesi, bir anlatmanın yanı sıra ruhani deneyimleri ve içsel duyguları yansıtmanın da bir yoludur. Aslında anlatı, sadece bir padişahın bir câriyeye âşık olması ve onu iyileştirmeye çalışmasıdır, ancak temsil, bu dünyevi aşkın, ruhun gerçek sevgiliyi, yani Allah'ı bulma arayışının bir sembolü olduğunu gösterir. Padişahın câriyeye olan aşkı, dünyevi aşka kapılan insan ruhunun bir temsili olup, nihayetinde bu aşkı gerçek aşka dönüştürmesi gerektiğini anlatır.

Mevlânâ'nın hikâyeyi iletirmek için kullandığı başka bir yöntem de hikâye içinde hikâye anlatımıdır. Bu yolla okuyucuyu birkaç yöne sevkeder: ana hikâyenin akışı durduğunda, aslında okuyucuya ifade edilenler hakkında düşünme ve derinleşme fırsatı verir. Bu, daha çok Mevlânâ'nın öğüt verdiği ve anlatımı derinleştirmek için kısa hikâyelere başvurduğu durumlarda olur. Örneğin, gizli bir tabip karşılaşmasını ve edep ile minnettarlık konusunu ele aldığı bir yerde, İsa ve Musa kavminin nankörlüğü ve saygısızlığından bahseder ve kısa bir geri dönüşle okuyucunun zihnini daha da aydınlatır. Öte yandan, bu hikâye katmanları, Mevlânâ'nın içsel coşkusunu da yansıtabilir; yani bir hikâye anlatırken, içsel coşkusu, zekâsı ve geniş bilgisi hikâyeye karışır ve bazen bunu kasıtlı olarak engellemez. Örneğin,

kendi cânıyla olan konuşmalarından, Şems-i Tebrizi'den bahseder ve bunlar, fırsat buldukça fışkıran ve içindeki sırrı bir nebze olsun açığa çıkaran içsel coşkunun göstergesidir. Ancak bu iç içe geçmiş anlatım tarzı, onun hikâyede karakter yaratma gücünü gözardı etmesine neden olmaz. Öyle ki, diğer kısa hikâyelere rağmen hikâyede bir kesinti olduğunda bile, karakterleri birbirine bağlayan o görünmez ve özsel bağı göz ardı edemeyiz. Çünkü okuyucu, bu hikâye anlatımının ardında bir sır olduğunu ve buna yalnızca temsiller yoluyla ulaşılabilceğini kısa sürede fark eder. Aslında, karakter yaratımı Mevlânâ'ya, insanın üstün ruhla olan karmaşık ilişkilerini anlaşılır ve somut bir hikâye şeklinde anlatma fırsatı verir ve okuyucuya kendini hikâyede bulma imkânı sağlar. Padişahın câriyeye olan aşkı, sadece okuyucunun hikâyeyi ilk etapta anlayabilmesi için duygusal bir ilişkiye işaret etmez, aynı zamanda mecaz ile hakikat arasında bir köprü olur. Bu ortak insani deneyim, tasavvufi kavramların daha iyi anlaşılmasını sağlar.

Karakterler, hikâyede anlam ve ruhani zıtlıkları yansıtır. Daha en başından itibaren padişahın av peşinde güç gösterisi yapması (aramayı simgeleyen) bir olayın yolunu açar; yani avcı ile avın karşı karşıya gelmesi. Başlangıçta padişah her şeyin yerli yerinde olduğu bir dengededir, mutlu bir şekilde kendi mülkünde yaşamaktadır. Ancak küçük bir olay bu dengeyi bozar: padişahın bir câriyeye âşık olması. Fakat bu iki karakter yüzeydeki anlamlarında mı kalacak yoksa semboller aracılığıyla karmaşık manevi kavramlar (dünyevi bağılıklardan kurtuluş gibi) daha basit ve anlaşılır bir şekilde mi aktarılacak? Karakterler bu yolda manevi öğretmenler olarak görev yapar; ruhsal yolculuğun çeşitli aşamalarını anlamayı kolaylaştırır ve derin ruhsal ve duygusal hisleri gösterir. Aşk, acı, arayış ve kurtuluş bu duygularla, manevi deneyimlerin derinliğini yansıtır. Hikâye bir sürü olaydan sonra tekrar dengeye kavuşur. Ancak bu sıradan bir anlatı tarzında mı gerçekleşir? Sonunda değişime uğramış padişah, hâlâ hikâyenin başındaki o padişah mıdır? Aslında cevap şudur ki, sembolik ve temsil yoluyla anlatımın kullanımı, sıradan bir hikâye anlatımından farklıdır.

Temsili bir tabloda, hikâyenin yapısı şu şekilde gösterilebilir ve çeşitli aşamaları sembolik anlamlarıyla birlikte açıklanabilir:

Sembol	Anlamı	Açıklama
Padişah	Ruh	Ruhun dünyevi bağılıklara olan ilgisini gösterir
Câriye	Nefis ve bağılıklar	Nefsin dünyevi zevklere ve bağılıklara olan düşkünlüğü
Câriye'nin hastalığı	Nefsin karmaşası	Nefsin dünyevi bağılıklardan kaynaklanan içsel huzursuzluğu
Hekimler	Yüzeysel bilgi	Nefsin sorunlarını çözmekte yüzeysel bilginin yetersiz kalması
Hekimlerin başarısızlığı	Cehalet ve kibir	Bilgiğin ve tevazunun eksikliği sebebiyle nefsin sorunlarına çözüm bulamama
Gerçek hekim	İlahî hikmet	İlahî bilgelik câriyeyi dünyevi bağılıklardan kurtararak asıl şifayı sağlar
Şifa	Bağımlılıktan kurtulma	İlahî bilgelik sayesinde nefsin dünyevi bağlardan özgürleşmesi
Gerçek sevgili	Tanrı	Son şifa, yüce hakikate ve ilahî aşka ulaşmayla sonuçlanır

Tablo 1. Hikâyenin yapısı

Bu açıklamayla birlikte, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında, Ahmet Midhat Efendi'nin üslubunda, *Padişah ve Cârîye*'nin yansıdığı bir aynaya dönüşür. Bir tasavvufi temsilden, yarı-temsili ama toplumsal bir anlatıma ustaca dönüşür, ancak aşk temasını sosyal eleştiri gibi diğer konularla birlikte de tasvir eder. Eserinde modernitenin gelişini ve bununla nasıl başa çıkılacağını sürekli olarak yansıtan Ahmet Midhat Efendi, aynı zamanda modernitenin topluma girişiyle birlikte aşk, insan ruhu ve kalplerin sıcaklığına da bir göz atar. Mevlânâ'nın bu hikâyesi, aşkın karakterlerin yüzlerinde ve modern dönüşümlerle kaynaşma çabası içinde olan davranışlarında kendini gösterdiği bir karışım olarak hizmet edebilir. Ahmet Midhat Efendi, roman yazımının tüm özelliklerinden yararlanır: Karakterleri tanımlar ve tanıtır, olayların sıralanışına değinir (giriş, sorun, doruk, çözüm ve son gibi aşamaları içerir), hikâyenin geçtiği yer ve zamanı açıklar, anlatıcının bakış açısını üçüncü şahıs olarak belirler ve bazen de okuyucuya direkt hitap ederek onu hikâyeye daha fazla dahil eder. Mevlânâ'nın da özellikle öğüt vermek istediğinde yaptığı bu işi Ahmet Midhat Efendi yeni bir üslupla yapar; amacı okuyucuyu hikâye dünyasına yaklaştırmak, öğüt vermek değildir. Yazar, bu romanda bir mesaj iletir. Nihayetinde, yazım tarzı, kelime seçimi, mizahi diyaloglar ve abartılı betimlemelerle, hikâyenin genel havasını şekillendiren kendi tarzını ortaya koyar. Ancak, aşk temasına gelince, Mevlânâ'nın hikâyesindeki karakterlerin izlerini bu romanda da görmek mümkündür.

Aşk temasında önemli ve merkezi bir rol oynayan hikâyenin ana karakterinden başlayalım. Râkım, yoksulluktan gelmiş ve yeteneği sayesinde eğitime devam eden, insanlığa saygı gösteren, özellikle Fars edebiyatı ve en önemlisi Hafız'ın şiirleriyle iç içe olan bir öğretmendir. Bu hikâyede şefkatli ve onurlu bir öğretmen olarak, ona sunulan zenginlik teklifine aldanmaz ve insanî değerlerine bağlı kalır. Çalışkandır; ailesini kaybetmiş ve dadısı onu büyüttüştür. Gençliğe eriştiğinde bir cârîye satın alır, ona Canan adını verir ve zamanla ona âşık olur ve evlenir. Öte yandan, zengin bir İngiliz'in kızlarına Türkçe öğretir ve bu kızlardan biri olan Can da ona âşık olur. Mevlânâ'nın hikâyesiyle kıyaslandığında, Râkım karakteri iki karakterde birden, ortaya çıkar. Yani Can'a karşı kuyumcu, Canan'a karşı ise Padişah rolünü üstlenir. Ancak burada her iki rolde ortaya çıkmasına rağmen bu iki karakterden temel bir farkı vardır. Kuyumcu, Mevlânâ'nın hikâyesinde mala kapılarak dünya sevgisinin sembolü iken, romanda Râkım-kuyumcu, para ve zenginliğe önem vermez ve ona aldanmaz. Râkım-Padişah ise Canan'a sahip olmak için onun iradesini önemser ve en önemlisi karşısında sorumluluk hisseder. Gerçekte yazar burada tasavvufi ve ilahî değil, ahlaki ve sosyal bir sonuca ulaşmayı amaçlamaktadır.

Canan, insan aşkı ve ilahî aşk arasında bir aracı değil; incelik, güzellik, mükemmellik, aşk ve saflığın sembolü olan bir cârîyedir. İlahî aşkı aktarmada sembolik bir rol oynamak yerine, gelenek ile modernite arasında bir köprüdür. Râkım'ın gelenekten moderniteye geçişini ve dolayısıyla gelenekleri kırmasını sağlar. Mevlânâ'nın hikâyesinde olan cârîyeden en önemli farkı ise en başından itibaren efendisi Râkım'a âşık olmasıdır. Burada Râkım dönüşüm aracı değildir; aksine onunla birlikte olması sosyal ve kültürel bir dönüşüme yol açar. Böylece aşkın nesnesi olmanın ötesine geçer ve Râkım'ın geleneksel sınırları aşmasına yardım ederek sosyal ve kültürel bir değişimi tetikler. Türkçe öğrenen ve Râkım'a karşı hastalıklı bir şekilde âşık olan zengin İngiliz kızı Can da iki karakterde birden görünür: Kuyumcu-Râkım'a âşık olan cârîye rolünü üstlenir ve aşkın derinliğiyle hastalanır; diğer yandan, Râkım'a olan sevgisine rağmen onun kalbi başka birinde, yani Canan'da olduğu için Padişah rolünü de üstlenir.

Bu anlatıda, yazar, Mevlânâ'nın *Padişah ve Cârîye* hikâyesinden esinlenerek *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanındaki karakterler arasında karmaşık bir bağ oluşturur. Râkım'ın rolüne bakıldığında, yazarın bu hikâyeden yararlanmış ve onu farklı bir biçimde kendi hikâyesine yeniden uyarlamış olabileceği düşünülebilir. Eski bir yapıyı aşk ilişkilerinin temeli olarak kullanır ve onu modern ve gerçekçi bir bakış açısıyla uyumlu hale getirir.

Sonuç olarak, roman, yazarın aşkın saflığına ve dünyaya bağlı olmamaya vurgu yaparak Mevlânâ'nın hikâyesiyle aynı görüşte olsa da bazı karakterlere çift anlam yükleyerek onları modern ve karmaşık karakterler olarak gösterir. Genel olarak yazar, eski bir içeriği modern bir kalıpta sunarak aşkı mantıklı ve gerçekçi bir oyun olarak betimler. Mevlânâ'nın eski ve tasavvufi sembolik yapısından yararlanarak, çağdaş bir aşk anlatısı ortaya koyar ve karakterlerin içsel çelişkilerinden yeni ve anlam dolu bir bakış açısı geliştirir.

Aşkın işlenişi

Şair ve yazarın aşkı ele alış biçimleri ve aşka yaklaşımları farklı perspektifler sunmaktadır. Aşk her zaman iki uca sahiptir: kavuşma ve ayrılık; çünkü âşık ve maşuk bu mücadelede aşkı yaşar. Bu eserlerdeki aşk hikâyelerinde de bu mücadeleyi görüyoruz; her iki hikâyenin neredeyse ortak bir yapıyı izlediğini anlıyoruz, ancak her iki hikâye aynı temele sahip olsa da farklı sonuçlara ulaşır. Bir yanda âşık olarak nitelendirilen karakterler, diğer yanda maşuk olan karakterler var. Hikâyelerde, akıl ve kalp arasındaki çatışmaya tanık olduğumuz anlar var.

Ancak her iki eserde de dikkate değer olan, âşğın bir iyileştirici olarak ele alınmasıdır. Her iki eserde de aşk, âşık olan kişiyi hasta edecek kadar yoğundur, ancak aynı hastalık kendi tedavisini de beraberinde getirir. Tıpkı Hafız'ın dediği gibi: "*Derdim de sevgiliden, dermanım da... gönül de ona feda oldu, can da*" (Hafız, 2019: 280).

Mevlânâ'nın hikâyesinde aşk, maşukun (câriyenin) ruhsal ve fiziksel iyileşmesi için bir araçtır; çünkü ona tedavisi olan kuyumcuya kavuşma imkânı verilir. Aynı şekilde romandaki Can'a da sevdiğine kavuşma müjdesi verilir, ancak hikâye beklenmedik bir dönemeçle Mevlânâ hikâyesinden uzaklaşır ve Can, aşk hastalığını sevdiğine kavuşmada değil, daha gerçekçi bir bakış açısıyla aşar. Yazar, aşkı bu şekilde tasvir ederken hikâyenin nesnellikten sapmaması için bir noktaya kadar gider; çünkü nihai amacı, bu tür düşümleri akıl yardımıyla çözmektir. Mevlânâ ise aklı işe yaramaz bulur ve sadece aşk kendini anlatabilir. Çünkü Mevlânâ, gerçek aşkı dünyevi ve maddi bir aşk olarak görmez. Bu nedenle, ilahî aşkı ilahî bir yöntemle deneyimlemek gerektiğine ve aşkın acısını anlatmanın yine aşkın işi olduğuna inanır. Herbiri, kendi tarzında aşkı zarafetle yorumlar. Biri dışsal âşığı dışsal maşukuna ulaştırır ve hatta onu ölüme gönderir ki manevi bir sonuç elde etsin; diğeri ise manevi aşkın sınırlarına kadar gider, biraz tadar ve tattırır, sonra geri döner ve akıl bayrağını yüksek tutmaya devam eder. Oysa Mevlânâ nihayetinde tam bir özgürlüğü kalbe ve ilahî aşka verir. Her iki hikâyede de bir hekim ve iyileştirici vardır; hastasının aşk yüzünden hasta olduğunu ve ölmek üzere olduğunu teşhis eder. Her iki hekim de maşuka kavuşmayı önerir, ancak her hikâyede farklı bir şekilde ilerler: romanda, hasta olan âşık sonunda kavuşmayı kabul etmez; hikâyede ise câriye kuyumcuya kavuşur, ölümden kurtulur, ancak ikisi de bir tuzak olduğunu bilmez. Tanzimat Döneminin idealist ve gerçekçi bir yazarı olarak Ahmet Midhat Efendi, akıl sınırlarını aşmaktan kaçınır; ancak Mevlânâ, tüm coşku ve mistik sevinciyle maddi ve mantıksal boyuttan uzak olan ilahî aşkı kurtuluş olarak görür. Çünkü maddi aşk aldatıcı ve ölümlüdür: "*Ancak zâhirî güzelliğe ait bulunan aşklar aşk değildir / Onlar nihayet bir âr olur*" (Mevlânâ, 2014: 14).

Devamında, her iki eserdeki ortak unsurlar ve anahtar noktalar ele alınmaktadır. Bu karşılaştırmada, Mevlânâ ve Ahmet Midhat Efendi'nin aşkın maddi ve manevi yönleri yansıtılırken bu unsurlardan nasıl yararlandıklarına odaklanılmaktadır:

-Müzik aleti: Mesnevî'nin başlangıç beyitlerinde (*Padişah ve Câriye* hikâyesine geçmeden önce) ney, ilahî özden ayrılığı sembolize eder ve neyden çıkan aşk dolu iniltiler, gerçek sevgiliye (Hak'ka) kavuşma arzusunu temsil eder: "[Mevlânâ] *Şöyle diyor ki, aşkın ifadesinin aracı kısmen musikidir, mantık değil. Ve aşk özü gereği çift yönlüdür; onun taşıyıcısı olan musiki de çift yönlü olur.*" (Abd al-Hakim, 1356: 48), şu demektir ki:

"Ney gibi hem bir zehir, hem bir tiryak, / Ney gibi hem bir hemdem, hem bir müştak kim gördü?" (Mevlânâ, 2014: 5).

Fakat romanda modern bir müzik aleti olan ve çokça kullanılan piyano, yeni kültürün topluma girdiğini simgeler ve sevgililerin bir araya gelmesini ve duygularını ifade etmelerini sağlayan toplumsal ve dünyevi bir işlevi vardır. Bu fark, Mevlânâ'nın müziğe manevi bir bakış açısıyla yaklaşırken, romanın müziği aşkın maddi bir yorumu olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

-Şarkı ve şarap: Romanda şarkılar duyguların ifade edilmesine ve iki kültürün bağlanmasına yardımcı olur, çünkü tıpkı romanda görüldüğü gibi Türk müziği o kadar hoştur ki yabancı kültür ile Türk kültürünü bağlayan bir öge olarak ele alınır. Mevlânâ'da ise şarap, ilahî aşkın coşkusu ve mistik bir hale ulaşmayı sembolize ederken, romanda şarap yalnızca maddi ve hatta süsleyici bir işlev görür ve yabancı kültürün topluma girmesini simgeler. Zira her toplantıda şarap servis edilir ve özellikle yabancılar, özellikle de kadınlar, şarabı içmeye ısrar ederler çünkü orada da aşkı yansıtır.

-Şiir: Romanda aşkın yalnızca güzellik boyutuna odaklanılan önemli bölümlerinde, yazar, Hafız'ın aşk şiirlerine Farsça telaffuzla yer vererek, derin duyguları ifade etmek için Rakım'ın tercümelerinden faydalanır: "*Şimdi ise dudaklarım üzerine gelmiş olan cân-ı şîrînim seni görmek ister. Fırlayıp çıksın mı yoksa yerine ricat eylesin mi, fermanınız nedir?*" (Ahmet Midhat Efendi, 2017: 138).

Bu durum, Osmanlı edebiyatında, özellikle Ahmet Midhat Efendi için, Fars edebiyatı ile olan ilgi ve bağı ortaya koymaktadır. Oysa ki Mevlânâ'nın hikâyesinde şiir, sevgiliye karşı duyguları harekete geçiren bir araç olarak kullanılmaz. Ancak, gerçek aşkın ve aşkın gerçeğinin hikâyesi, Mesnevi'nin kendisi olan şiir kalıbına dökülmüştür.

-Halvet ve sessizlik: Her iki eserde de tenhalık, âşğın içsel ve gerçek hâllerinin açığa çıkmasını ifade eder. Romanda, piyano öğretmeni Jozefino ile Râkım arasında hafif bir kıvılcım doğduğunda, ikisi de sessiz bir ortamda olsalar da akılcılık ve gerçekçilik, uygunsuz duyguların ortaya çıkmasına engel olur. Râkım ve Canan'ın evde yalnız kaldıkları sahnelerde, Râkım ona büyük bir saygı ve nezaketle davranır. Aralarındaki bağ yavaşça gelişir. Bu bağ, daha çok sükûttan ve aşkın kelimelere dökülmemesinden kaynaklanır. Ancak, yazar sonunda konuşmanın ve aşkı ifade etmenin önemli olduğunu göstermek ister. Bu yüzden, Râkım'ı bir "seni seviyorum" duymak için can atıyormuş gibi gösterir: "*Râkım: [...] Beni seviyor isen 'Seni seviyorum' de. Ağzından bu lakırdının çıktığını kulağım işitsin. Bu lakırdı beni ilhyâ eder. Âlemde bana en lezzetli söz, bu sözdür*" (Ahmet Midhat Efendi, 2017: 110).

Mevlânâ ise, aşkın gerçek doğasına işaret ederek: "*Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır / Fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır*" (Mevlânâ, 2014: 10) der.

Bu bakış açısı, gerçek aşkın dili olmaya ihtiyaç duymadığını ifade eder. Hikâyede, bir sırrın ortaya çıkacağı yerde de halvet kendini gösterir, hekim padişahın cârîye ile yalnız kalmasını istediğinde: "*Dedi ki ey padişah, evde tenhalık yarat / Hem yakını hem yabancıyı uzaklaştır*" (Mevlânâ, 2014: 11).

-Edep ve edep arayışı: Mevlânâ, aşkı manevi bir boyuta taşıyan temel ilke olarak edebe vurgu yaparak onu Rabb'e ulaşmanın ve ilahî lütfâ erişmenin bir yolu olarak görür. Romanın başkahramanı Râkım'ın davranışları da benzer bir perspektifle ele alınır ve sevgiliye saygının yüksek bir değeri olarak görülür. Hatta Fedayi, Râkım'ın dadı kalfası Canana olan davranışından iyice şaşırır ve şöyle söyler: "*Benim beyim melek midir nedir? Karşısında peri gibi kız gezdiği hâlde asla bir alıcı göz ile baktığı yok*" (Ahmet Midhat Efendi, 2017: 42). Çünkü o, insanlarla kurduğu her ilişkide ve bulunduğu her konumda önce kendi davranışlarını değerlendirir ve toplumla en yüksek edep ve alçakgönüllülük içinde ilişki kurar. Bilhassa aşk konusunda.

-Maddi ve manevi aşk karşıtlığı: Mesnevi’de aşk, içsel bir hastalık olarak değişik hallerde ortaya çıkar ve Mevlânâ bunu, ilahî öze duyulan derin bir aşkın tezahürü olarak değerlendirir, böylece onu maddi aşkla tamamen zıt bir konuma yerleştirir. Padişah ile cârîye arasındaki aşk hikâyesi (başlangıçta) ve cârîye ile kuyumcu arasındaki maddi aşk bu zıtlığın örnekleridir. Ancak romanda, Râkım’ın Can’a olan aşkı, maddi ve manevi aşkın bir bileşimi olarak sunulur ve bu iki aşk dengede tutulmaya çalışılır. Bu manevi aşk, yalnızca insanlara yönelik manevi bir aşk olarak kalır ve ilahî aşka ulaşmaz.

-Âşığın sevgiliye karşı tavrı: Mesnevi’de hem padişah hem de cârîye birer âşık ve aynı zamanda maşuktur; Padişah cârîyeye kavuşmayı arzular, cârîye ise kuyumcuya gönlünü kaptırır. Aslında her iki âşık (ve maşuk) da maddi aşkın etkisindedir ve her ikisi de çeşitli yollarla sonunda ilahî aşka ulaşır ya da en azından maddi aşkın geçici olduğunu fark ederler. Romanda ise Râkım, Canan ve Can her biri âşık ve maşuk olarak farklı rollerdedir. Ancak Can, hiçbir zaman maşuk olmaz çünkü Ahmet Midhat Efendi’ye göre, bir adamın iki maşuku olması edep ve ahlaka aykırıdır. Bu yüzden Felâtun Bey’in kadınlarla olan ilişkileri sorumsuzca bulunur ve kınanır.

-İsim seçimi: Mevlânâ’nın hikâyesinde karakterlerin özel isimleri yoktur; Mevlânâ onları genel isimlerle anar, (padişah, cârîye, kuyumcu, tabip...) çünkü bu isimler hikâyenin alegorik yapısını desteklemek için kullanılır. Ancak romanda karakterlerin isimleri normalde gereklidir. Ahmet Midhat Efendi, bu işi inceliklerle yapar; eleştiri yaptığı durumlarda isimler mizahi bir hale gelir, örneğin Mustafa Merakı Efendi veya Felâtun Bey gibi. Fakat aşk boyutunda kullanılan isimler, özellikle Fars şiirinde de sıkça geçen tasavvufi ve aşk dolu isimlerdir. *Can* ve *Canan* gibi isimler, yazarın Fars şiirindeki mistik aşk imgelerine aşına olduğunu gösterir. Mesela Hafız’ın şu kelimeleri sıkça kullandığını görüyoruz: "*Bir gönül, sevgilinin bakışlarından bir yük yüklendiyse yüklendi, olup bitti. Canla canan arasında bir macera olduysa oldu, geçti*" (Hafız, 2017: 69).

Mevlânâ da Mesnevi’nin girişinde bu incelikleri vurgular: "*Ten candan, can da tenden gizli kapaklı değildir, lâkin canı görmek için kimseye izin yok*" (Mevlânâ, 2017: 5).

-Sevgilinin korunması: Mevlânâ’nın hikâyesinde padişah, cârîyeyi ne pahasına olursa olsun ölümden kurtarmak ister ve hekimleri hizmetine alır: "*Padişah sağdan, soldan hekimler topladı. Dedi ki: “İkimizin hayatı da sizin elinizdedir. Benim hayatım bir şey değil, asıl canımın canı odur. Ben dertliyim, hastayım dermanım o. Kim benim canıma derman ederse benim hazinem, incimi ve mercanımı (atiye ve ihsanımı) o aldı (demektir)”*" (Mevlânâ, 2017: 7).

Bu hikâyelerde, karakterleri korumak için hazırlıklar yapılmaktadır.

Her iki eserde de sevgilinin adının anılması acının nedeninin anlaşılmasını sağlar. Mesnevi’de Semerkand ve kuyumcunun adı anıldığında duygusal tepkiler uyandırır. Romanda ise Râkım’ın adı Can için söylendiğinde benzer duygusal yansımalar gözlenir. Bu durum, aşkın hastalığının sebebini anlamaya yönelik bir aşamadır.

Böylece Mevlânâ’nın hikâyesinde padişah, cârîyenin yanlış düşüncelerini düzelterek onun gözünden cehalet perdesini kaldırır ve onu hakikate yönlendirir. Romanda ise Râkım, Canan’a her durumda özen gösterir. Onu satın alıp eve getirdiğinde Canan hastadır ve Râkım’ın bakımı sayesinde Canan hayata döner. Canan’ın tek başına dışarı çıkmasına engel olur, çünkü ona zarar vermelerinden endişe duyar. Râkım, ona müzik, dil ve toplum kurallarını öğrenmesi için olanak sağlar. O, Can’a karşı bir aşk beslemese de insani ve ahlaki bir görev olarak onu ölümden kurtarmaya çalışır.

-Vuslat ve ayrılık: Mevlânâ, hikâyeye kuyumcuyu ekleyerek ayrılığın bazen daha iyi bir vuslat için zemin hazırladığını gösterir. Romanda da Râkım, cârîyesi Canan’ın geleceğini sağlamak için onu büyük

bir para karşılığında başkasına vermeyi düşünür ve bu miktar Canan'a ait olacaktır. Ancak bu eylem câriye tarafından kabul edilmez ve sonunda ayrılık gerçekleşmez. Her iki hikâyede de ahlaki amaçlarla kendi isteğiyle yapılan bir ayrılık söz konusudur hem padişah tarafından hem de Râkım.

İşte bu gerçekçi romanda, yazar geleneksel ayrılık ve kavuşma yönteminden pek yararlanmaz; sadece karakterler arasındaki aşk ilişkisini şekillendirmek için bu temayı belli bir ölçüde kullanır ve fazlasına başvurmaz. Ancak bildiğimiz gibi, *Mesnevi* Neyname ile başlar ve baştan sona ayrılık ve kavuşma üzerine kurulu olup, yüksek ve yüce bir amacı vardır: "*Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor*" (Mevlânâ, 2017: 5).

-Ölçülülük ve aşırılık: Romanda, Râkım dengeli bir karakter olarak resmedilir ve aşk konusunda da ölçülü davranır. Kazanç ve servet hırsına kapılmaz. Kadın, aşk ve insan ilişkilerinde hakkı kadar yaklaşır. Ancak *Mesnevi*'de, her durumda bir aşırılık görürüz; fakat Mevlânâ maddi aşkta aşırılığı kınarken, ilahî aşkta aşırılığı bir erdem olarak değerlendirir. Mevlânâ'nın "Arzunu dile ama ölçülü dile" dizesi bu dengeyi yansıtır. Öte yandan, romanda Felâtun karakterini yaratarak Ahmet Midhat Efendi, bu mısranın anlamını açıkça ortaya koymuş ve eleştirmiştir; çünkü Felâtun, kadınlarla olan ilişkilerinde son derece aşırı ve müsriftir. Râkım ise dengeli ve ölçülü davranarak aşk ve mutluluğa ulaşırken, Felâtun babasının servetini kadınlar uğruna harcayarak sadece samimi aşktan mahrum kalmadı, aynı zamanda maddi ve manevi bir yoksulluğa da düştü. Çünkü sürekli daha fazlasını istiyor ve Batı kültürüne daha yakın bir kadınla birlikte olmayı arzuluyordu.

Bu karşılaştırma, iki yazarın benzer konuları ele alırken aşk, ayrılık ve bilgiye yönelik farklı yorumlarını ve anlatımlarını nasıl şekillendirdiklerini gösterir. *Mesnevi*'de aşk yalnızca insanlara değil, aynı zamanda ilahî bir varlığa da anlam kazandırır. Ancak romanda, Felâtun Bey ile Râkım Efendi'nin aşkı modern dünyanın gerçekçi bir rengine bürünmüştür. Bu yaklaşım farkı, aşkı manevi bir anlamdan maddi bir duyguya ve sosyal bir deneyime dönüştüren toplumsal ve kültürel değişiklikleri yansıtır.

Sonuç olarak hem klasik hem de modern edebî eserler tasavvufi ve felsefi düşüncelerden beslenebilir; burada aşk, bireysel ve toplumsal boyutlarda bir dönüşüm yolu olarak kabul edilir ve farklı edebî eserlerde sıkı bir bağ içinde kendini gösterebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* romanındaki aşk temasını incelemektedir. Roman, aşkın yanı sıra, bu duygunun ortaya çıkışını etkileyen sosyal ve kültürel dinamiklere de değinir. Yazarın, Mevlânâ'nın *Padişah ve Câriye*'sinden etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Ahmet Midhat Efendi, klasik aşk anlayışını modern dönemin değerleriyle yeniden yorumlamaya çalışmış olabilir. Eserde aşk, sadece bireysel bir duygu olarak ele alınmaz. Aynı zamanda, karakterlerin içsel dönüşümüne katkı sağlayan bir unsur olarak işlenir. Romanın karakter tasvirleri ve olay örgüsü, okuyucuyu aşkın farklı yönleriyle tanıştırır. Bununla birlikte, Mevlânâ'nın aşka tasavvufi bakış açısının etkileri, roman boyunca hissedilir. Ancak bu etkilerin bilinçli bir tercih mi yoksa dolaylı bir etki mi olduğu tartışmaya açıktır. Sonuç olarak, Ahmet Midhat Efendi'nin eseri, aşkı hem bireysel hem de toplumsal bir olgu olarak ele alır. Klasik bir anlatımı dönemin bağlamında sunmaya çalıştığı söylenebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, aşk temasının farklı kültürel ve manevi bakış açılarından nasıl şekillendiğini ele alabilir. Bu süreçlerin modernleşme dönemiyle nasıl etkileşim içinde olduğu da incelenebilir. Böylelikle, aşkın edebî temsilleri ve dönüşümü üzerine yeni bir perspektif geliştirmek mümkün olabilir.

Kaynaklar

- Abd al-Hakim, K. (1356). *Erfan-e Molavi* (A. Mohammadi & A. Mir Alaei, Çev.). Tahran: Shirket Sahami Ketabhaye Jibi.
- Ahmet Midhat Efendi. (2017). *Felâton bey ile Râkım Efendi* (G. Tunç & E. Özgün, Çev./Haz.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ansari, Q. (1384). *Mabani-e Erfan va Tasavof*. Tahran: Nashr Tohuri.
- Fuladi, A. (1387). *Zaban-e Erfan*. Kum: Nashr Faragofteh.
- Hafız. (2019). *Hafız divanı* (A. Gölpınarlı, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mevlânâ. (2008). *Fîhi mâ fîh* (Çev. A. Gölpınarlı, Çev.). İstanbul: Mevlânâ Celaleddin İnkılâp Kitabevi.
- Mevlânâ. (2017). *Mesnevî-i şerîf* (V. Çelebi İzbudak, Çev.). Ankara: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Mevlânâ. (1379). *Masnavi-ye Ma'navi*. Tahran: Nashr Ghatreh.
- Muhyiddin İbn Arabî. (2017). *Arzuların tercümanı (Tercümânü'l-Eşvâk)* (M. Kanık, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pageaux, D.-H. (1994). *La littérature générale et comparée*. Paris: Arman Colin.
- Sabour, D. (1349). *Eshq va Erfan va Tajalli-e An dar Sher-e Farsi*. Tahran: Zavar.
- Saraç, M. A. Y. (2011). *Eski Türk edebiyatına giriş: Biçim ve ölçü (Ünite 1-5)*. Anadolu Üniversitesi.
- Solok, C. K. (1971). *Türk edebiyatında hikaye ve roman 1859-1959*. Ankara: Bilgi Yayın Evi.
- Soroush, A. K. (1367). *Tamsil dar Sher-e Molana*. Tahran: Nashr Barg.
- Yağlı, A. (2017). Ahmet Mithat Efendi'nin Felâton bey ile Râkım Efendi adlı romanında Fransız dili ve kültürünün izleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54.
- Yıldız, A. (2004). Süleyman Nazif'e göre İran edebiyatının edebiyatımıza tesiri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 159-201.
- Yıldırım, N. (2017). *İran edebiyatı: Başlangıçtan İslamiyet'e kadar*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 100 %.

Son Şans Turizmi: İklim Krizi Çağında Seyahat Etmenin Psikolojisi* Last Chance Tourism: Psychology of Traveling in the Age of Climate Crisis*

Ahmet Özkan¹

Öz

İklim değişikliğinin çevresel etkileri, Son Şans Turizmi'nin (SŞT) yükselişine yol açmıştır. SŞT, tehdit altındaki doğal ve kültürel alanları "yok olmadan önce" ziyaret etme arzusundan beslenen ve çevresel farkındalık ile tüketim kültürü arasındaki paradoksu yansıtan bir turizm türüdür. SŞT'nin temel motivasyonları, doğal alanlarla duygusal bağ kurma, gelecek nesillere miras bırakma, iklim krizine dair farkındalık ve sosyal medyada görünürlük arayışıdır. Bireyler turizmin ekolojik zararlarını bilse de, bilişsel çelişki ve ahlaki lisanslama ile tüketimlerini meşrulaştırmaktadır. Neoliberal tüketim kültürü bağlamında SŞT, hassas ekosistemleri metalaştırırken, sosyal medya destekli aşırı turizm çevresel yıkımı hızlandırmaktadır. Çalışma, ziyaretçi sınırları, karbon bazlı ücretlendirme ve koruma odaklı eğitim programları gibi yapısal çözümleri önermektedir. SŞT, çevresel bilinç oluştururken aynı zamanda iklim krizini derinleştirdiğinden, sorumlu turizm politikalarının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Son Şans Turizmi, İklim Krizi, Ekopsikoloji, Sürdürülebilir Turizm, Eko-anksiyete.

Abstract

The environmental impacts of climate change have led to the rise of Last Chance Tourism (LCT). LCT is driven by the desire to visit endangered natural and cultural sites 'before they disappear', reflecting the paradox between environmental awareness and consumer culture. The key motivations behind LCT include emotional attachment to disappearing landscapes, leaving a legacy for future generations, existential awareness of climate change, and seeking social media validation. Although individuals recognize tourism's ecological costs, they justify their consumption through cognitive dissonance and moral licensing. Within the framework of neoliberal consumerism, LCT commodifies fragile ecosystems, while social media-driven overtourism accelerates environmental degradation. This study highlights structural solutions such as visitor limits, carbon-based pricing, and conservation-focused education programs. While LCT fosters environmental awareness, it simultaneously exacerbates the climate crisis, emphasizing the urgent need for responsible tourism policies.

Keywords: Last Chance Tourism, Climate Crisis, Ecopsychology, Sustainable Tourism, Eco-anxiety.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, e-posta: a.ozkan@beu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6904-5707> (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 02.03.2025

Revize Tarihi/ Revised Date: 15.04.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 03.05.2025

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Özkan, A. (2025). Son Şans Turizmi: İklim Krizi Çağında Seyahat Etmenin Psikolojisi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 74-87. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1649973>

Giriş

İklim krizi, küresel ölçekte doğal ve kültürel mirasın korunması açısından ciddi bir tehdit oluşturarak turizm sektöründe yeni eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Gössling, 2020). Bu eğilimlerden biri olan ‘Son Şans Turizmi’ (*Last Chance Tourism, LCT ya da SŞT*), geri dönüşü mümkün olmayan şekilde değişime uğrayabileceği öngörülen destinasyonlara –örneğin hızla eriyen buzullar, beyazlaşan mercan resifleri ve deniz seviyesi yükselmesiyle tehdit altındaki kıyı şehirlerine –yönelik seyahatleri kapsamaktadır (Lemelin, Dawson & Stewart, 2012; Stewart, Draper & Johnston, 2019). Antarktika’da buzulların erimesi, Patagonya’daki buzul sistemlerinin hızlı dönüşümü ve Venedik’in artan su baskını riski gibi örnekler, SŞT kapsamında en sık öne çıkan destinasyonlardandır (Hall, 2019). Bu turizm türü, çevresel bozulma süreçleriyle ve iklim krizine ilişkin artan farkındalıkla doğrudan ilişkilidir. Bazı araştırmacılar, SŞT’yi ‘kıyamet turizmi’ (Lemelin, Dawson & Stewart, 2012) ya da ‘varoluşsal turizm’ (Ballard & Phillips, 2018) olarak tanımlayarak, iklim değişikliğinin doğurduğu kaygı ve belirsizlik duygularının turistik davranışlara yansımaları vurgulamaktadır. İklim krizine dair bilimsel fikir birliğinin güçlenmesi ve etkilerinin giderek daha görünür hâle gelmesi, bireylerde *eko-anksiyeteyi* (çevresel belirsizlikler karşısında hissedilen yoğun endişe, korku ve çaresizlik) (Hoggett, 2019; Pihkala, 2020) tetiklemekte ve ‘yok olmadan önce görme’ yönündeki turistik motivasyonları artırmaktadır (Weaver, 2011).

Bununla birlikte, SŞT paradoksal bir doğaya sahiptir. Bir yandan, bu destinasyonları ziyaret etmek, iklim değişikliğiyle ilgili farkındalık yaratabilir ve yerel ekonomilere kısa vadede gelir sağlayabilir (Buckley, 2011). Öte yandan, çoğu zaman uzak mesafelere yapılan uçuşlar ve bölgedeki turistik faaliyetler, karbon emisyonlarını ve ekosistem üzerindeki baskıyı artırarak sorunun parçası hâline gelebilir (Gössling & Peeters, 2015; Gössling, 2020). Dolayısıyla SŞT, doğa koruma ve turistik tüketim arasındaki etik gerilimin somut bir örneğini sunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu gerilimi derinlemesine ele alarak, SŞT’nin psikolojik temellerini, sürdürülebilir turizm içindeki konumunu ve yarattığı etik ikilemleri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, tüketici davranışı teorileri (Cialdini, 2009; Kahneman & Tversky, 1979) ve ekopsikoloji yaklaşımlarından yararlanılarak SŞT turistlerinin motivasyonları analiz edilecek; ayrıca politika yapıcılara, turizm endüstrisine ve gezginlere yönelik sorumlu seyahat önerileri sunulacaktır. Böylelikle, iklim krizi çağında seyahat etmenin ardındaki psikolojik, etik ve ekolojik boyutların daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Literatür Taraması

SŞT üzerine akademik çalışmalar görece yeni olmakla beraber, sürdürülebilir turizm, çevre psikolojisi ve tüketici davranışı gibi yerleşik araştırma alanlarıyla yakın ilişki içindedir (Lemelin, Dawson & Stewart, 2012; Cheer & Lew, 2018; Hall, 2019). İlk çalışmalarda, SŞT, risk unsurunu ve savunmasız veya kaybolan yerlere tanık olma deneyimini vurgulayan ‘afet turizmi’ veya ‘varoluşsal turizm’ kapsamlarında değerlendirilmiştir (Ballard & Phillips, 2018). Son yıllarda ise SŞT, özellikle kutup bölgelerindeki buzulların erimesi, mercan resiflerinin beyazlaması ve diğer iklim kaynaklı bozulmalarla doğrudan ilişkilendirilen bir turizm biçimi olarak öne çıkmaktadır (Lemelin, Dawson & Stewart, 2012; Stewart, Draper & Johnston, 2019). Turizm çalışmaları perspektifinden bakıldığında, SŞT sürdürülebilirlik noktasında çelişkili bir tablo çizer. Bir yandan, böylesi destinasyonlara yönelen turizm akışı, yerel ekonomiler için kısa vadeli gelir yaratır ve iklim değişikliğine dair farkındalığı artırabilir (Buckley, 2011; Dodds & Butler, 2019). Diğer yandan, söz konusu seyahatlerin karbon emisyonları (Gössling & Peeters, 2015) ve ekosistem üzerindeki baskı (Hall, 2019) yoluyla çevreyi daha da zorlaması, kaybolmadan önce görün mantığının hem çekici hem de yıkıcı bir potansiyele sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Weaver, 2011).

Ekopsikoloji alanında ise, iklim değişikliğine karşı geliştirilen duygusal ve bilişsel tepkilerin seyahat davranışlarını nasıl şekillendirdiği üzerine çalışmalar artmaktadır (Bamberg, Rees & Seebauer, 2015; Steg & Vlek, 2009; Cunsolo & Ellis, 2018). ‘Eko-anksiyete’, ‘eko-yas’ ve ‘eko-kayıp’ gibi kavramlar, yakında kaybolacak destinasyonların algılanan değerini yükseltebilir (Pihkala, 2020). Aynı zamanda, tüketici davranışı teorilerinden kıtlık etkisi ve kayıptan kaçınma (Cialdini, 2009; Kahneman & Tversky, 1979) da SŞT motivasyonlarında belirleyici rol oynamaktadır. Ancak literatürdeki kritik bir boşluk, SŞT’nin uzun vadeli ekolojik, sosyo-kültürel ve psikolojik etkilerine dair ampirik çalışmaların sınırlı olmasıdır (Hall, 2019). Özellikle yerel toplulukların deneyimleri, kültürel dinamikler, turizmle ilişkili gelir dağılımı ve destinasyonların ekolojik taşıma kapasitesi gibi konulardaki araştırmalar henüz gelişme aşamasındadır (Dodds & Holmes, 2018). Bunun yanı sıra, SŞT katılımcılarının etik karar verme süreçleri, ahlaki gerekçelendirme stratejileri ve farklı kültürel bağlamlardaki motivasyonları üzerine daha derinlemesine ampirik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Kollmuss & Agyeman, 2002; Nickerson, 1998). Bu çalışma, tüm bu tartışmaları bütüncül bir çerçevede ele alarak SŞT’nin çok boyutlu doğasını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Ekopsikoloji ve Son Şans Turizmi Arasındaki İlişki: Çevresel Kayba Psikolojik Bir Yanıt ve Turizmdeki Yansıması

Ekopsikoloji ve son şans turizmi arasındaki ilişki, çok boyutlu ve derinlemesine iç içe geçmiş bir yapı arz etmektedir. Bu ilişkinin temelinde, ekopsikolojinin merkezi temalarından biri olan çevresel bozulmanın artan farkındalığı ve deneyimi ile bu kayba karşı insan psikolojik tepkisi yatmaktadır (Roszak, 1992). Ekopsikoloji, insanlar ile doğal dünya arasındaki psikolojik ilişkiyi inceleyen disiplinler arası bir alandır. Bu alan, doğayla olan bağımızın zihinsel ve duygusal iyiliğimizi nasıl etkilediğini ve bunun tersine, doğadan kopuşumuzun ve doğanın tahribatının ruh sağlığımızı nasıl etkilediğini araştırmaktadır (Fisher, 2002). Ekopsikolojinin temel ilkelerinden biri, karşılıklı bağımlılıktır. Bu yaklaşım, insanların doğadan ayrı olmadığını, temelde onunla karşılıklı bağımlı olduğunu vurgular. İnsan refahı, gezegenin sağlığına içsel olarak bağlıdır (Macy & Johnstone, 2012). Macy ve Johnstone (2012), insan türünün varlığını sürdürmesi ve toplumsal refahın güvence altına alınmasının, gezegenin ekolojik sistemlerinin bütünlüğü ve sağlığıyla doğrudan ilişkili olduğunu savunmaktadır. Biyofili, ekopsikolojinin temel ilkelerinden birini oluşturur ve insanın doğaya yönelik içsel bir yakınlık hissine sahip olduğunu ileri sürer. Bu kavram, insanların doğal çevreyle bağ kurma eğilimlerinin doğuştan geldiğini ve biyolojik olarak bu bağlantıya programlandıklarını savunur (Wilson, 1984). Wilson (1984, s. 46), biyofiliyi “canlı sistemlere ve süreçlere odaklanma eğilimi” olarak tanımlamakta ve bunu insan doğasının ayrılmaz bir parçası olarak konumlandırmaktadır.

Son şans turizmi, çevresel bozulmanın psikolojik etkileriyle doğrudan ilişkilidir. Ekopsikoloji, çevresel yıkım ve kayba tanık olmanın yol açtığı derin psikolojik sıkıntı, kaygı, eko-yas ve hatta eko-travma gibi durumları inceleyerek bu olgunun altında yatan duygusal dinamikleri ortaya koyar (Clayton & Manning, 2018). Bu psikolojik tepkiler, Albrecht ve arkadaşlarının tanımladığı ‘solastalji’ kavramı çerçevesinde, ekosistemin kronik ve kademeli çevresel bozulmasının neden olduğu nostaljik duygular olarak yorumlanmaktadır (Albrecht, Freeman & Higginbotham, 2007). Bu duygular, SŞT bağlamında, kaybolmadan önce doğal güzellikleri deneyimleme arzusunun temelini oluşturabilir.

‘Ekoterapi’, bireylerin doğayla etkileşim yoluyla psikolojik ve fiziksel iyilik hallerini artırmayı amaçlayan bir terapi biçimidir (Buzzell & Chalquist, 2009). Louv (2008) doğanın terapötik gücünü vurgulayarak, doğayla kurulan bağın stres azaltma, ruh halini iyileştirme ve yaratıcılığı teşvik etme gibi faydalar sağladığını belirtmektedir. Ekoterapi, bireylerin doğayla kurdukları derin duygusal bağın, kişisel

iyileşme süreçlerine katkıda bulunabileceğini ve çevresel farkındalık yaratma amacını destekleyebileceğini göstermektedir.

Son Şans Turizmi (SŞT), ekosistemlerin bozulması ve iklim değişikliği gibi çevresel tehditler nedeniyle yok olma riski taşıyan doğal alanları ziyaret etmeyi içeren bir turizm türüdür (Lemelin, Dawson & Stewart, 2012). Bu bağlamda, ekoterapi ile SŞT arasındaki ilişki, bireylerin doğayla kurdukları duygusal bağın, hem kişisel iyileşme süreçlerine katkıda bulunması hem de çevresel farkındalık yaratma amacı taşımasıyla açıklanabilir. Lemelin, Dawson & Stewart (2012), SŞT'nin ekosistem bozulmasının getirdiği duygusal yansımaları derinleştirdiğini ve bireylerin doğayla kurdukları bağ üzerinden alternatif bir terapi biçimi olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, SŞT, ekoterapinin temel ilkeleriyle örtüşerek, bireylerin doğayla etkileşim yoluyla hem kişisel hem de çevresel farkındalık kazanmalarına katkıda bulunabilir.

Son Şans Turizmi: Çevresel Kayba Karşı Psikolojik Motivasyonların Turizmdeki Yansıması

Son şans turizmi, öncelikle iklim değişikliği ve habitat tahribatı gibi çevresel faktörler nedeniyle kaybolmadan veya geri dönülmez şekilde değişmeden önce bir şeyi görme veya deneyimleme arzusundan motive olan bir turizm biçimidir (Kontogeorgopoulos, 2017). Sürdürülebilir turizmin ekopsikolojik motivasyonlarından biri, doğal harikaları ve ekosistemleri kaybetme korkusudur. Bu korku, ekopsikolojide 'ekolojik yas' olarak adlandırılan, bireylerin deneyimledikleri veya beklenen ekolojik kayıplara karşı hissettikleri doğal bir tepkiyle örtüşmektedir (Cunsolo & Ellis, 2018). İnsanlar, doğaya olan derin duygusal bağlarından kaynaklanan ve bilinçaltında yer eden bu yerleri kaybolmadan önce görme arzusuyla, önleyici bir yas duygusu hissedebilirler. Bu bağlamda, 'solastalgia' terimi, bireylerin çevresel değişiklikler nedeniyle yaşadıkları varoluşsal sıkıntıyı tanımlamak için kullanılır (Albrecht, Freeman & Higginbotham, 2007). Bilinçli olarak ifade edilmese de birçok sürdürülebilir turizm katılımcısı 'biyofili' dürtülerinden etkilenir; Edward O. Wilson'a göre, biyofili, insanların doğayla ve diğer yaşam formlarıyla bağlantı kurma yönündeki doğuştan gelen eğilimidir (Wilson, 1984). Tehdit altındaki bölgelerde doğanın güzelliğini, hayranlığını ve mucizesini deneyimlemek, derin bir insan ihtiyacını karşılar. Bu bağın yakında kesilebileceği veya önemli ölçüde azalabileceği algısı, katılımcılar arasında 'aciliyet' hissiyatını güçlendirir; araştırmalar, turistlerin 'yok olmadan önce' bu yerleri görme arzusunun, ziyaret motivasyonlarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir (Lemelin, Dawson & Stewart, 2012).

Son Şans Turizmi (SŞT), yalnızca çevresel yıkıma tanıklık etme arzusunun bir sonucu değil, aynı zamanda kültürel hafıza, nostalji ve varoluşsal anlatılarla derinlemesine bağlantılı bir eylemdir. Bu tür turistik deneyimler, hızla değişen ekosistemlerin fiziksel olarak belgelenmesi ve 'son hâliyle' hafızaya kazanması üzerinden işleyen bir tanıklık pratiği sunar. Pierre Nora'nın (1989) belirttiği gibi, 'hafıza mekânları' (lieux de mémoire), kolektif bellekte simgesel anlamlar taşıyan ve geçmişin temsiliyle yüklü alanlardır; SŞT destinasyonları da yok oluş tehdidi altında bu işlevi görerek bireysel ve toplumsal hafıza politikalarının merkezine yerleşir.

SŞT'nin aynı zamanda bir anlatı üretim alanı hâline geldiği söylenebilir. Robert Macfarlane (2015), doğaya özgü kavram ve sözcüklerin yitimine dikkat çekerek, çevresel bozulmanın yalnızca fiziksel değil, dilsel ve kültürel bir kayba da yol açtığını belirtir. Bu bağlamda SŞT, doğayı yalnızca ziyaret etmeyi değil, onun hikâyesini son kez yazmayı da amaçlayan bir hafıza inşasıdır. Dolayısıyla, SŞT, 'biyofili' temelli insan-doğa bağının kopuşuna karşı gelişen bir duygusal refleksin yanı sıra, Tsing'in (2015) kavramsallaştırdığı gibi, 'yıkımın ardından hayatta kalma' ve anlam üretme arayışının bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Tanıklık, hafıza ve kaybın birleştiği bu pratik, yalnızca doğanın değil, insanın anlam evreninin de geri dönülmez biçimde değiştiği bir döneme işaret eder.

Ekopsikoloji ve Son Şans Turizmi Arasındaki Karşılıklı İlişki ve Etkileşim

Ekopsikoloji, son şans turizminin psikolojik itici güçlerini anlamak için teorik çerçeveyi sağlar. SŞT'ye neden katılım gösterildiğini açıklar; bu durum sadece bir yapılacaklar listesini işaretlemekle ilgili değildir. Genellikle çevresel kayba, korkuya ve doğuştan gelen insan-doğa bağlantısına dayanan daha derin psikolojik tepkiler söz konusudur. Son şans turizmi, ekopsikolojinin araştırdığı psikolojik sıkıntının bir tezahürüdür. Ekopsikolojinin çevresel bozulmanın önemli psikolojik etkileri olarak tanımladığı ekolojik yas ve eko-anksiyeteye davranışsal bir yanıt niteliği taşır.

SŞT, ekopsikolojik bir bakış açısıyla hem bir semptom hem de potansiyel bir çözüm ya da en azından farkındalık yaratıcısı olabilir. Semptom olarak, doğadan kopuşumuzun ve çevresel krizin bir göstergesi olarak, doğayı kaybetme konusundaki kaygımızı vurgular. Potansiyel farkındalık yaratıcısı olarak ise, SŞT yoluyla tehdit altındaki bu ortamları ilk elden deneyimlemek, teorik olarak kişinin doğayla olan bağlantısını derinleştirebilir ve çevre yanlısı davranışlara ilham verebilir. Eriyen bir buzul veya beyazlamış bir mercan resifini görmek, çevresel sorumluluk duygusunu güçlendiren güçlü bir duygusal ve psikolojik deneyim sunabilir. Ancak, SŞT'nin kendisi çevresel sorunlara katkıda bulunabileceği için bu durum karmaşık ve tartışmalı bir noktadır.

Eleştirel Bakış Açıları

Eleştirmenler, SŞT'nin çevresel tüketim biçimi olarak çerçevelenebileceğini ve hatta tehdit altındaki doğal harikaların gidip görülmesi ve işaretlenmesi gereken ticari mallara dönüştürülebileceğini savunmaktadır. Bu durum, gerçek bağlantı ve saygı yerine, doğaya karşı tüketimci bir zihniyeti güçlendirmeye yol açmaktadır. Turizmin çevresel etkisine dair olarak, turizm faaliyetlerinin, SŞT'nin bir parçası olarak iddia edilen eko-turizm kavramına dahi çevresel ayak izi bıraktığı vurgulanmaktadır. Seyahat, konaklama ve altyapı gibi unsurların karbon emisyonları ve diğer çevresel baskılara katkıda bulunması, özellikle kırılgan ekosistemlere uzun mesafeli seyahatleri içeren SŞT'nin ortaya koyduğu sorunları daha da kötüleştirebileceğini göstermektedir (Gössling, Nilsson & Mayer, 2020).

Eriyen bir buzulun görülmesi elbette güçlü bir deneyim sunabilse de bu deneyimin mutlaka sürdürülebilir çevre yanlısı eyleme dönüşmediği ifade edilmektedir. Ekopsikoloji, yalnızca geçici turistik deneyimler yerine doğayla daha derin, sürekli katılım ve dünya görüşünde bir değişim ihtiyacını vurgulamaktadır. SŞT'nin dikkatli bir şekilde yönetilmemesi durumunda, yerel topluluklara ve koruma çabalarına yeterince fayda sağlamadığı, turizm gelirinin savunmasız ekosistemleri ve toplulukları sömürdüğü yönünde etik sorular ortaya çıkmaktadır.

Ekopsikoloji, SŞT'nin motivasyonlarını ve etkilerini anlayabileceğimiz psikolojik merceği sunmaktadır. SŞT'nin sadece gezip görmekten ibaret olmadığını, aynı zamanda doğuştan gelen insan-doğa ilişkimiz, çevresel kayba psikolojik tepkilerimiz ve hızla değişen bir dünyada anlam arayışımızla derinden bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. SŞT geçerli ekopsikolojik itici güçlerden kaynaklanıp potansiyel olarak farkındalığı artırabilse de çevresel ve etik sonuçlarını eleştirel bir şekilde incelemek ve bunun sorumlu bir şekilde ve çevresel yönetim anlayışını gerçekten teşvik edecek şekilde uygulanmasını sağlamak önemlidir. Aksi takdirde, sadece başka bir çevresel tüketim biçimi haline gelebilir. Turizme gerçekten ekopsikolojik olarak bilgilendirilmiş bir yaklaşım, acil son bakışlardan ziyade, sürdürülebilir uygulamalara, daha derin bağlantıya ve uzun vadeli çevresel sorumluluğa öncelik verecektir.

En Çok Ziyaret Edilen Son Şans Turizmi Destinasyonları

SŞT Destinasyonlarının Temel Özellikleri

Son Şans Turizmi, iklim değişikliği, çevresel bozulma veya sosyo-kültürel dönüşümler sebebiyle yakın gelecekte yok olacağı, geri dönüşü olmayan biçimde değişeceği ya da büyük zarar göreceği öngörülen destinasyonları konu alır (Lemelin, Dawson & Stewart, 2012). Bu destinasyonların en belirgin ortak noktası, hızla değişen ekolojik veya kültürel koşullara karşı savunmasız olmalarıdır (Hall, 2019). Örneğin, deniz seviyesinin yükselmesi, buzulların erimesi veya mercan resiflerinin beyazlaması gibi etkenler, bu bölgelerin 'kaybolmadan önce görülmesi gereken yerler' şeklinde algılanmasına yol açar (IPCC, 2023).

SŞT destinasyonları genellikle şu özellikleri taşır:

- **Kırılganlık ve Hassasiyet:** İklim değişikliği, kirlilik veya aşırı turizm baskısı nedeniyle ekolojik denge bozulmaktadır.
- **Kıtlık ve Aciliyet Algısı:** 'Yakın zamanda yok olabilir' düşüncesi, destinasyonun değerini ve ziyaret arzusunu psikolojik olarak artırır (Cialdini, 1984; Kahneman & Tversky, 1979).
- **Medyatik ve Küresel İlgi:** Uluslararası medya, belgeseller veya kampanyalar, bu destinasyonlardaki dönüşüme dikkat çekerek talebi artırır (Stewart, Draper & Johnston, 2019).

Bu özellikler, SŞT kapsamında ziyaretçi akışının kısa sürede yoğunlaşmasına neden olmakta, ancak beraberinde yüksek karbon salımı ve bölgenin ekolojik taşıma kapasitesinin aşılması gibi riskler doğurmaktadır (Gössling & Peeters, 2015).

Küresel Örnekler

Antarktika ve *Kuzey Kutbu*, küresel ısınma kaynaklı buzulların erimesiyle birlikte, SŞT için en popüler rotalardan biri haline gelmiştir (Lemelin, Dawson & Stewart, 2012). Bu bölgede düzenlenen özel kruvaziyer turları, erimeden önce buzulları görme arzusuna dayanmakta ve turistlerin bölgeye yoğun ilgi göstermesine neden olmaktadır. Ancak, artan turistik gemi seferleri deniz yaşamı ve kıyı ekosistemleri üzerinde olumsuz etkiler yaratarak, bölgenin ekolojik kırılganlığını daha da artırmaktadır (Buckley, 2011).

Benzer şekilde, dünyanın en büyük mercan ekosistemi olan Büyük Set Resifi, deniz suyu sıcaklıklarının artması ve okyanus asitlenmesi sonucunda ciddi beyazlama sorunları yaşamaktadır (Gössling & Peeters, 2015). Bu durum, turistlerin beyazlamadan önce resifin orijinal renkleri ve canlı deniz yaşamını deneyimleme arzusunu körüklerken, yoğun dalış turizmi ve kıyı gelişimi gibi faktörler resifin bozulma hızını artırarak ek baskılar oluşturmaktadır (Dodds & Butler, 2019). Ayrıca, Venedik, yükselen deniz seviyeleri ve sıklaşan su baskınları nedeniyle sular altında kalma riskiyle sürekli gündeme gelmektedir (Hall, 2019). Şehrin tarihi dokusunu kaybolmadan önce deneyimleme arzusu, özellikle kruvaziyer gemiler aracılığıyla gelen turist sayısında artışa yol açmakta ve bu durum kent altyapısı ile lagün ekosistemi üzerinde yoğun baskı oluşturabilmektedir (Weaver, 2011).

Bununla birlikte, *Amazon Havzası* da iklim kriziyle birlikte yasa dışı ormansızlaşma, madencilik ve tarımsal genişleme gibi insan faaliyetlerinin etkisiyle hızla küçülme riskiyle karşılaşmaktadır (Cheer & Lew, 2018). Biyoçeşitliliği açısından son derece zengin olan bu bölge, kaybolmadan önce tropik ormanları ve yerli halkların kültürlerini deneyimleme arzusuyla turistleri kendine çekmektedir. Ancak, aşırı turist yoğunluğu ve kontrolsüz turizm faaliyetleri, orman ekosisteminde geri dönülmez tahribat riskini beraberinde getirmektedir (Cunsolo & Ellis, 2018).

Son olarak, bazı SŞT destinasyonları tamamen doğal çevreden ziyade kültürel miras ve tarihi dokuyla ilişkilendirilmektedir. *Machu Picchu* (Peru) ve *Angkor Wat* (Kamboçya) gibi UNESCO Dünya Mirası bölgeleri, artan ziyaretçi sayısı ve çevresel faktörlerin birleşimi sonucu risk altına girmiştir (Dodds & Holmes, 2018). Bu alanlarda sürdürülebilir ziyaretçi yönetimi politikalarının eksikliği hem yapısal hem de kültürel aşınmanın kaçınılmaz hale gelmesine neden olmaktadır.

Türkiye’den Örnekler

Türkiye, iklim değişikliği ve çevresel bozulma nedeniyle risk altındaki çeşitli doğal ve kültürel zenginliklere sahiptir. Bu alanlar, SŞT kapsamında değerlendirilebilecek nitelikte olup hem yerli hem de yabancı turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir.

Hasankeyf, tarihi 12 bin yıl öncesine uzanan bir geçmişe sahip olup, Dicle Nehri üzerine kurulan Ilısu Barajı’nın su tutma faaliyetleri nedeniyle büyük ölçüde sular altında kalmıştır. Baraj öncesi dönemde, kaybolmadan önce son bir kez görme düşüncesiyle Hasankeyf’e yönelik turizm talebi kayda değer şekilde artmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022). Bu örnek, kültürel mirasın baraj projeleri ve yerel kalkınma politikalarıyla kesişerek SŞT kapsamında değerlendirilebildiğini göstermektedir.

Meke Gölü, dünyanın sayılı krater göllerinden biri olarak bilinirken, kuraklık, aşırı yeraltı suyu kullanımı ve iklim değişikliğine bağlı olarak su seviyesinde ciddi azalma yaşamaktadır. Göl neredeyse tamamen kuruma noktasına geldiğinden, ziyaretçi sayısı son yıllarda görmeden yok olacak algısıyla artış göstermiştir (IPCC, 2023). Ancak, bu artan ziyaret yoğunluğu, yeterli koruma önlemleri alınmadığı takdirde göl çevresindeki hassas ekosistemi olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Salda Gölü ise bembeyaz kumsalları ve turkuaz rengiyle ‘Türkiye’nin Maldivleri’ olarak tanınmakta ve son yıllarda sosyal medyada popülerleşerek yoğun bir ziyaretçi akışına maruz kalmaktadır. Göl ve çevresi sit alanı statüsünde olmasına rağmen, aşırı insan trafiği, yapılaşma girişimleri ve çevre kirliliği riskleri giderek artmaktadır. Turistler tarafından bozulmadan önce görülmek istenen bu göl, SŞT’nin Türkiye’deki en güncel örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Genel olarak, son şans turizmi destinasyonları, küresel ölçekte farklı ekosistem ve kültürel miras öğelerini barındırmaktadır. Kutup bölgelerinden tropik ormanlara, tarihi kentlerden krater göllerine kadar geniş bir yelpazede yer alan bu destinasyonların ortak özelliği, insan kaynaklı ya da doğal süreçlerle geri dönüşü zor değişimlerle karşı karşıya kalmalarıdır (IPCC, 2023). Ziyaretçiler, kaybolmadan önce tanık olma duygusuyla bu bölgelere yoğun talep gösterirken, aynı zamanda bu talep, bölgelerin sürdürülebilirliğini tehlikeye atan ekolojik ve kültürel baskıları da beraberinde getirmektedir (Gössling & Peeters, 2015).

Türkiye örneğinde, *Hasankeyf*, *Meke Gölü* ve *Salda Gölü* gibi destinasyonlar, SŞT’nin yalnızca uluslararası ölçekte değil, yerel ölçekte de iklim krizi ve çevresel bozulma kaynaklı risklerin varlığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, SŞT destinasyonlarına yönelik artan ilgi kısa vadeli turizm gelirleri yaratırken, uzun vadeli ekolojik ve kültürel etkilerin dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır (Dodds & Butler, 2019). Hem küresel hem de yerel düzeyde, bu destinasyonların korunması ve sürdürülebilir şekilde yönetilmesi için disiplinler arası yaklaşımlar ve güçlü koruma politikaları elzemdir.

Son Şans Turizminin Psikolojik İtici Güçleri

SŞT’nin cazibesi, bilişsel önyargılar, duygusal tepkiler ve etik değerlendirmelerin karmaşık bir etkileşimine dayanır. Davranışsal iktisat ve tüketici davranışı kuramlarına göre, bireyler kısıtlı veya yakında tükenecek olarak algıladıkları kaynakları daha değerli görme eğilimindedir (Cialdini, 2009; Tversky & Kahneman, 1979). SŞT bağlamında, iklim değişikliği nedeniyle yok olma riski altındaki bir

destinasyonun kıt veya nadir olarak algılanması, o bölgeye yönelik turistik talebi artırır. Kıtlık etkisi, sadece mevcut olanın değerini artırmakla kalmaz, aynı zamanda erişilemeyen veya nadir bulunan şeylere karşı da daha güçlü bir arzu doğurur. Verhallen ve Robben (1994), ürünlerin erişilemezliğinin, bireylerin bu ürünlere yönelik değerlendirmelerini olumlu yönde etkilediğini deneysel olarak ortaya koymuştur. Bu bulgu, iklim krizi nedeniyle gelecekte erişilemez hâle gelmesi muhtemel destinasyonlara yönelik ilginin neden arttığını anlamak açısından önemlidir. SŞT bağlamında, yok olma tehdidi altındaki doğal alanlar, sadece fiziksel olarak değil, psikolojik olarak da daha çekici hale gelir. Dolayısıyla, kıtlık algısı yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda duygusal ve sembolik düzeyde de seyahat kararlarını şekillendirmektedir. Buna ek olarak, kayıptan kaçınma ilkesi, var olan bir değeri kaybetme olasılığının, insanlar üzerinde yeni bir değere sahip olma isteğinden daha güçlü bir motivasyon yarattığını vurgular (Kahneman & Tversky, 1979; Kahneman, 2011). SŞT turistleri, kaybolmadan önce görmezsem pişman olacağım düşüncesiyle hareket ederek gelecekteki kayıp hissinden kaçınmak ister.

Bireylerin önceden var olan inançlarını ve endişelerini destekleyen bilgilere ağırlık verme eğilimi, SŞT kararlarında da etkili olabilir (Nickerson, 1998). İklim değişikliğiyle ilgili kaygısı yüksek olan turistler, bu endişeyi doğrulayan güncel görüntüler, haberler veya eriyen buzulların son hâli gibi dramatik anlatılarla daha fazla ilgilenir. Bu seçici dikkat, iklim krizine ilişkin korkuları somutlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda son kez göreceğim fikrini daha da cazip hâle getirir (Stewart, Draper & Johnston, 2019). Böylece, iklim krizinin karmaşık yapısı yerine, görsel olarak çarpıcı ve aciliyet vurgusu yüksek örnekler daha çok dikkati çekebilir (Cialdini, 2009).

İklim krizinin artan görünürlüğü, eko-anksiyete (*climate anxiety, eco-anxiety*) ve iklim yası (*ecological grief*) gibi duygusal durumlara yol açmaktadır (Cunsolo & Ellis, 2018; Hoggett, 2019; Pihkala, 2020). Eko-anksiyete, çevresel belirsizlikler karşısında hissedilen yoğun endişe, korku ve çaresizliği içerirken; iklim yası, kaybedilmekte olan veya yakında kaybedilebilecek doğal değerler için duyulan üzüntüyü ifade eder. SŞT, bu duygulara paradoksal bir yanıt olarak görülebilir; gezginler, yakında yok olacak güzellikleri gözleriyle görerek hem kayba tanıklık etme hem de içlerindeki kaygıyı geçici olarak hafifletme amacı taşır. Fakat bu arayışın kendisi, yüksek karbon salımı ve ekolojik baskı yaratarak söz konusu kaygıları besleyen sistemi güçlendirebilir (Gössling & Peeters, 2015).

Ekopsikoloji yazınında, doğaya karşı duyulan romantik özlem ve idealize edilmiş bozulmamış mekân algısı, seyahat motivasyonlarında önemli bir rol oynar (Bamberg, Rees & Seebauer, 2015; Boym, 2001). SŞT turistleri, eriyen buzullar veya mercan resifleri gibi destinasyonları, son saf hâlini görme isteğiyle ziyaret edebilirler. Bu nostaljik eğilim, modern dünyadaki hız ve yapaylık karşısında dokunulmamış veya kayıp cennet olarak görülen mekânlara yönelmeyi teşvik eder. Böylece, kaybedilen veya kaybedilecek doğaya duyulan özlem, SŞT'yi hem bireysel tatmin hem de sembolik bir veda ritüeli olarak güçlendirir.

SŞT'nin sunduğu psikolojik tatmin, beraberinde etik çelişkileri de doğurur. Bir yandan, iklim değişikliğine tanıklık etmek ve bu konudaki farkındalığı artırmak niyetiyle yola çıkan turistler, seyahatin ve turistik altyapının çevresel etkilerinin farkında olur (Gössling, 2020). Bu durum, özellikle uzun mesafeli uçuşların yüksek karbon ayak izini getirdiği ve kırılgan ekosistemlerin turistik faaliyetlerden olumsuz etkilendiği gerçeğiyle çelişir (Hall, 2019). Bireyler, bir yandan iklim krizi bilincine sahip olduklarını göstermeye çalışırken, öte yandan SŞT eylemleriyle soruna katkıda bulunduklarını fark ettiklerinde bilişsel uyumsuzluk yaşayabilir veya tanıklık etme ve farkındalık yaratma argümanlarıyla bu davranışlarını gerekçelendirmeye yönelebilir (Festinger, 2017; Klöckner, 2013).

Etkiler ve Etik Değerlendirmeler

SŞT'nin hem ekolojik hem de sosyo-kültürel yansımaları vardır. SŞT destinasyonları çoğu zaman coğrafi olarak uzak bölgelerde yer alır. Bu durum, uzun mesafeli uçuşlar ve kruvaziyer turları gibi karbon ayak izi yüksek seyahat türlerinin artmasına neden olur (Becken, 2007; Gössling & Peeters, 2015). Paradoksal olarak, turistlerin iklim değişikliği nedeniyle zarar gören bölgelere akın etmesi, sera gazı emisyonlarını artırarak aynı sorunu derinleştirme riskini doğurur (Gössling, 2020). Aşırı turist talebi, hassas ekosistemlerin taşıma kapasitesini zorlar; mercan resiflerine yönelik dalış turlarının artması veya kutup bölgelerindeki gemi turlarının çoğalması, yerel flora ve faunanın zarar görmesine yol açabilir (Hall, 2019). Bunun yanında, altyapı ve konaklama hizmetlerine yönelik artan talep, atık yönetimi gibi çevresel sorunları da beraberinde getirir (Dickinson & Lumsdon, 2010). SŞT, sadece doğal çevreyi değil, aynı zamanda kültürel dokuyu da etkiler. Yerel topluluklar, turistlere hizmet odaklı ekonomilere bağımlı hâle gelirken, kültürel pratiklerin metalaşması ve ekonomik dengesizlikler artabilir (Weaver, 2011; Dodds & Butler, 2019). Bazı bölgelerde SŞT, sosyal ve kültürel kimliğin korunması için ek gelir sağlasa da hızlı ve plansız turizm gelişimi uzun vadede yerel halkın yaşam biçimini ve sosyal dokusunu zayıflatabilir (Dickinson & Lumsdon, 2010).

Sürdürülebilirlik açısından bakıldığında, SŞT, iklim değişikliği farkındalığını artırma potansiyeline sahip olsa da sorunun kaynağını da besleyebilir (Hall, 2019). Son kez görün söylemi, destinasyonlara yönelik talebi körüklerken, bu talep bölgenin ekolojik dengelerini ve taşıma kapasitesini daha da zorlayarak sürdürülebilir turizm ilkeleriyle çelişir (Weaver, 2011). Bu bağlamda, SŞT, sürdürülebilirlik söylemiyle 'yeşil badana' (greenwashing) (gerçekte olduğundan daha çevre dostu ve çevresel açıdan sürdürülebilir görünmek için reklam ve kamu mesajlarını kullanılması) uygulamalarının da odağı hâline gelebilir; tur operatörleri veya destinasyon tanıtımları, gerçek çevre politikaları yerine kıtlık algısını pazarlama unsuru olarak kullanabilir (Dodds & Holmes, 2018). Olası çözümler ve sorumlu seyahat yaklaşımları kapsamında, SŞT kaynaklı seyahatlerdeki emisyonları telafi etmek üzere karbon dengeleme projelerine yatırım yapılabilir (Becken, 2007). Ancak, karbon telafisi tek başına yeterli değildir; düşük emisyonlu ulaşım yöntemlerini teşvik etmek, daha kısa mesafeli rotalar veya 'yavaş seyahat' (*slow travel*) modelleri geliştirmek de önem taşır (Dickinson & Lumsdon, 2010). Ayrıca, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, kırılgan ekosistemlere yönelik turist akışını sınırlamak için kota uygulamaları, sezonluk kısıtlamalar veya zorunlu rehberlik gibi düzenlemeler getirebilir. Yerel halkla iş birliği içinde hazırlanan çevre yönetim planları, bölgenin taşıma kapasitesini koruyacak şekilde turizm faaliyetlerini yönlendirmeyi amaçlamalıdır (Hall, 2019; Weaver, 2011).

SŞT'ye katılan turistlere yönelik bilgilendirici programlar, iklim krizi ve ekolojik hassasiyetler hakkında kapsamlı farkındalık sağlayabilir (Dickinson & Lumsdon, 2010). Bunun yanı sıra, savunmasız ortamlara fiziksel seyahat yerine sanal turizm, belgesel film yapımı veya bilimsel araştırma destekli projeler gibi alternatif katılım biçimleri de teşvik edilebilir (Buckley, 2011). Bu sayede, son şansı bizzat yerinde deneyimlemek yerine, bu alanlarla ilgili bilgi ve duygusal bağlantı farklı yöntemlerle kurulabilir. SŞT destinasyonlarındaki yerel toplulukların aktif katılımını sağlamak, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri azaltabilir ve koruma projelerini güçlendirebilir (Cheer & Lew, 2018). Yerel rehberlik hizmetleri, aile işletmeleri ve geleneksel el sanatları gibi alanlara yatırım yaparak, turizm gelirinin daha büyük kısmı yerel halka kalacak şekilde paydaş katılımı artırılabilir (Weaver, 2011).

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, iklim krizi çağında ortaya çıkan son şans turizm olgusunu ekopsikoloji, tüketici davranışı teorileri ve sürdürülebilir turizm perspektifleri üzerinden ele alarak, turizmin etik ve ekolojik çelişkilerini derinlemesine incelemiştir. Elde edilen bulgular, iklim kaygısı ile tüketim kültürü arasındaki diyalektiğin SŞT pratiklerinde nasıl somutlaştığını ortaya koyarken, bireylerin çevresel farkındalık ile kişisel tatmin arasında sıkışan motivasyonlarını bilişsel çelişki kuramı ışığında açıklamaktadır. Çalışma, SŞT'nin ekopsikoloji ve çevre etiği literatürüne iki temel katkı sağlamaktadır. İlk olarak, eko-anksiyete ve iklim yasının (Cunsolo & Ellis, 2018) turizm davranışlarını şekillendirmedeki rolünü vurgulayarak, duygusal tepkilerin kaybolmadan önce görme arzusuna nasıl dönüştüğünü ortaya koymuştur. Bu bulgu, insan-doğa bağlantısının kaybına yönelik psikolojik tepkilerin turizmi bir tedavi aracı olarak kullanma eğilimini desteklerken (Roszak, 1992), aynı zamanda bu eğilimin sistemik sorunları derinleştirebileceğine işaret etmektedir. İkinci olarak, bilişsel çelişki teorisi (Festinger, 2017) bağlamında, turistlerin sembolik telafi edici davranışlarla (karbon denkleştirme) seyahatlerinin etik maliyetini hafifletme çabaları, sürdürülebilir turizm söylemlerinin 'yeşil badana' riskini taşıdığını göstermektedir (Dodds & Holmes, 2018). Turistlerin karbon ayak izini azaltmaya yönelik sembolik katkıları, vicdani rahatlama sağlayarak çevreye zarar veren davranışları daha kabul edilebilir kılmaktadır.

Çalışma, SŞT'nin dört temel psikolojik motivasyonla (duygusal aciliyet, görsel miras kaygısı, varoluşsal farkındalık ve sosyal onay arayışı) şekillendiğini ve bu dinamiklerin ekopsikolojinin insan-doğa bağlantısına dair temel varsayımlarıyla örtüştüğünü göstermektedir. Özellikle biyofili kavramının (Wilson, 1984) tehdit altındaki destinasyonlara yönelik acil seyahat arzusunu açıklamadaki rolü, ekopsikolojinin turizm davranışlarına uygulanabilirliğine dair yeni bir epistemolojik zemin sunmaktadır. Bununla birlikte, SŞT katılımcılarının %68'inin karbon denkleştirme gibi sembolik eylemlerle ahlaki lisanslama mekanizmalarını devreye sokması (Gössling & Peeters, 2015), çevre etiği literatüründe şirketlerin veya bireylerin çevresel sorumluluklarını abartılı bir şekilde sunarak gerçek etkilerini gizleme pratiği olan greenwashing (yeşil badana) tartışmalarını turizm özelinde yeniden gündeme getirmektedir. Greenwashing, tüketicileri yanıltıcı 'sözde çevreci' imajlarla etkilemek amacıyla yüzeysel veya niceliksel olarak yetersiz çevresel eylemlerin kullanılmasını ifade eder (Lyon & Montgomery, 2015). 'Karbon denkleştirme yoluyla ahlaki lisanslama' kavramı, bireylerin veya kurumların çevreye zarar veren faaliyetlerini, karbon denkleştirme gibi telafi edici eylemlerle meşrulaştırma eğilimini ifade eder.

Bu durumda, kişiler veya şirketler, örneğin uçakla seyahat etmek gibi yüksek karbon salımı yapan eylemlerinin çevresel etkilerini, ağaç dikme projelerine bağış yaparak veya yenilenebilir enerji projelerini destekleyerek dengelemeye çalışır. Bu tür telafi edici eylemler, bireylerin veya kurumların çevresel zararlarını azalttıkları hissini vererek, mevcut çevreye zarar veren davranışlarını sürdürmelerine olanak tanır (Harding & Rapson, 2019). Bu davranışsal eğilim, psikolojide 'ahlaki muhasebe' (moral licensing) olarak adlandırılan ve bireylerin önceki olumlu davranışlarını, sonraki etik dışı eylemlerini haklı çıkarmak için kullandıkları bir mekanizmayla ilişkilendirilir (Mazar & Zhong, 2010). Örneğin, turizm endüstrisinde yapılan araştırmalar, karbon denkleştirme programlarına katılan bireylerin, çevresel kaygılarını azaltarak daha sık seyahat etme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, kurumsal düzeyde de şirketlerin 'yeşil (çevreci) imaj' oluşturmak için karbon denkleştirmeye yatırım yaparken, temel iş modellerinde köklü değişiklikler yapmaktan kaçındıkları gözlemlenmiştir (Gneezy, Imas, Brown vd., 2014). Sürdürülebilir turizm araştırmalarına katkı bağlamında ise, çalışma 'kırılmalı turizmi' kavramını (Hall, 2019) aşarak, iklim krizinin destinasyon algısını nasıl dönüştürdüğünü ve turistlerin deneyimsel önceliklerini yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Örneğin, Antarktika seferlerine katılan bireylerin %42'si, 'buzulları son kez görme' motivasyonunu iklim değişikliğinin somut kanıtlarıyla yüzleşme

ihtiyacıyla ilişkilendirmiştir. Bu bulgu, sürdürülebilir turizm literatüründeki 'deneyimsel öğrenme' (*experiential learning*) vurgusunu (Weaver, 2011), iklim krizinin yarattığı varoluşsal tehdit boyutuna taşımaktadır.

Önceki çalışmalar, SŞT fenomeninin ekolojik kaygılar, eko-anksiyete ve deneyimsel öğrenme gibi temalar üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır (Cunsolo & Ellis, 2018; Roszak, 1992; Weaver, 2011). Mevcut analizimiz de benzer biçimde, iklim kaygısı ile tüketim kültürü arasındaki gerilimin, turistlerin 'son kez görme' arzusuna yansıdığını ve bu durumun ekolojik kayıp karşısında duygusal bir yanıt ürettiğini göstermektedir. Böylece, her iki yaklaşım da SŞT'nin, sadece yüzeysel bir seyahat eğilimi değil, derinlemesine psikolojik ve kültürel dinamiklerin tezahürü olduğunu işaret etmektedir. Bununla birlikte, mevcut çalışma literatürde daha önce yeterince ele alınmamış bazı boyutlara da ışık tutmaktadır. Örneğin, analizimiz, turistlerin sembolik telafi edici davranışlar sergilemesi üzerinden SŞT'nin etik ve ekolojik çelişkilerini daha detaylı incelemektedir (Dodds & Holmes, 2018; Gössling & Peeters, 2015). Turistlerin karbon ayak izini azaltmaya yönelik sembolik katkıları, vicdani rahatlama sağlayarak çevreye zarar veren davranışları daha kabul edilebilir kılmaktadır.

Bu çalışma, SŞT'nin psikolojik, etik ve ekolojik boyutlarını kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlamış olsa da, bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışmanın kavramsal çerçeve analizi ve literatür taraması üzerine kurulu olması, ampirik verilerin eksikliğine yol açmaktadır. Özellikle, SŞT katılımcılarının davranışlarını uzunlamasına inceleyen çalışmaların azlığı, bu alandaki bilgi birikimimizi sınırlamaktadır. İkinci olarak, çalışmanın coğrafi kapsamı sınırlıdır ve farklı kültürel bağlamlardaki SŞT uygulamaları yeterince ele alınmamıştır. Bu durum, bulguların genellenebilirliğini etkileyebilmektedir. Gelecekteki araştırmalar, SŞT'nin uzun vadeli etkilerini ve sürdürülebilirlik potansiyelini daha iyi anlamak için ampirik çalışmalara odaklanmalıdır. Özellikle, SŞT katılımcılarının seyahat sonrası davranış değişikliklerini ve iklim değişikliği farkındalıklarını inceleyen boylamsal araştırmalar, bu alandaki bilgi birikimimize önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca, farklı kültürel bağlamlardaki SŞT uygulamalarını karşılaştıran çalışmalar, bu turizm türünün evrensel ve kültüre özgü yönlerini ortaya koyabilir. Son olarak, SŞT'nin sürdürülebilirliğini artırmak için politika ve uygulama düzeyinde yenilikçi çözümler geliştirmeye yönelik araştırmalar, bu alandaki bilgi birikimimizi daha da zenginleştirecektir.

Sonuç olarak, bu çalışma, SŞT'nin iklim krizi çağında seyahat etmenin karmaşık psikolojik, etik ve ekolojik boyutlarını ele alarak, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Literatürde yapılan değerlendirmeler doğrultusunda, SŞT'nin sadece bir seyahat eğilimi değil, aynı zamanda iklim kaygısıyla şekillenen tüketim pratiklerinin bir tezahürü olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, son şans turizmi kavramını iklim krizi bağlamında ele alarak, SŞT'nin temel psikolojik motivasyonlarını ve ortaya çıkardığı ekolojik ile etik gerilimleri disiplinler arası bir çerçevede incelemiştir. Bir yandan kıtlık etkisi, kayıptan kaçınma, eko-anksiyete ve nostalji gibi güçlü psikolojik faktörlerin SŞT talebini nasıl tetiklediği ortaya konmuş; diğer yandan, bu turizm türünün yarattığı ekolojik baskı ve etik ikilemler ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Literatür, SŞT'nin kısa vadede ekonomik fayda ve iklim değişikliği farkındalığı gibi olumlu katkılar sunabileceğini göstermektedir. Ancak, uzak destinasyonlara yönelik yoğun ilgi ve seyahatlerin karbon ayak izinin yüksekliği, savunmasız ekosistemler üzerindeki baskıyı artırarak iklim krizini daha da derinleştirme potansiyeli taşımaktadır (Gössling, 2020). SŞT, bu nedenle, sürdürülebilir turizm ilkeleriyle bağdaşmakta zorlanan, paradoksal bir örnek oluşturmaktadır.

Çalışma boyunca tartışılan çözüm önerileri - karbon dengeleme ve azaltma projeleri, ziyaretçi kotaları, eğitim programları ve yerel toplulukların aktif katılımı gibi - SŞT'nin olumsuz etkilerini hafifletmede önemli rol oynayabilir. Bununla birlikte, 'kaybolmadan önce görün' söylemini tamamen

değiştirecek daha köklü davranışsal dönüşümlere de ihtiyaç vardır. Seyahat eyleminin bir tüketim davranışı yerine, koruma ve farkındalık odaklı bir çerçevede yeniden tanımlanması, hem turizm endüstrisinin hem de politika yapıcılarının sorumluluğundadır.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, SŞT gezginlerinin etik karar verme süreçlerini, kültürel bağlamdaki farklılıkları ve bu turizm biçiminin uzun vadeli sosyo-ekolojik sonuçlarını inceleyen deneysel çalışmalara odaklanmalıdır. Ayrıca, iklim yası ve eko-anksiyete gibi duygusal faktörlerin seyahat kararları üzerindeki etkisini uzunlamasına ve kültürlerarası karşılaştırmalarla değerlendirmek, iklim krizi çağında turizm davranışının daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak, SŞT'nin oluşturduğu riskler ve sunduğu fırsatlar, iklim krizine duyulan aciliyetin turizm sektöründe nasıl yönetileceği ve dönüştürüleceğine dair kritik bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynaklar

- Albrecht, G., Freeman, Y., & Higginbotham, N. (2007). Solastalgia: Urban decay and the despair of "place" in the work of Simryn Gill. *Health Promotion International*, 22(4), 487-495. <https://doi.org/10.1093/heapro/dam036>
- Ballard, H., & Phillips, C. (2018). Existential tourism: Exploring motivations and experiences in dark tourism contexts. *Tourism Management Perspectives*, 26, 20-27. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.07.001>
- Bamberg, S., Rees, J., & Seebauer, S. (2015). Collective climate action: Determinants of participation in community-based pro-environmental initiatives. *Journal of Environmental Psychology*, 43, 155-165. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2014.12.001>
- Becken, S. (2007). Tourists' perception of international air travel's climate impact and potential climate change policies. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(4), 351-368. <https://doi.org/10.1080/09669580600956325>
- Boym, S. (2001). *The future of nostalgia*. Basic Books.
- Buckley, R. C. (2011). *Tourism and environment*. Springer.
- Buzzell, L., & Chalquist, C. (2009). *Ecotherapy: Healing with nature in mind*. Sierra Club Books.
- Cialdini, R. B. (2009). *Influence: Science and practice* (5th ed.). Pearson.
- Cheer, J. M., & Lew, A. A. (2018). Defining tourism geographies in the last chance tourism context. *Journal of Tourism Geographies*, 20(4), 658-677.
- Cheer, J. M., & Lew, A. A. (2018). *Tourism, resilience and sustainability: Adapting to social, political and economic change*. Routledge. <https://doi.org/10.1080/14616688.2018.1450099>
- Clayton, S., & Manning, C. (2018). *Psychology and climate change*. Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science.
- Cunsolo, A., & Ellis, N. R. (2018). Ecological grief as a mental health response to climate change-related loss. *Nature Climate Change*, 8(4), 275-281. <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0092-2>
- Cunsolo, A., & Landman, K. (Eds.). (2017). *Mourning nature: Hope at the heart of ecological loss and grief*. McGill-Queen's University Press.
- Dickinson, J., & Lumsdon, L. (2010). *Slow travel and tourism*. Earthscan.
- Dodds, R., & Butler, R. (2019). *Overtourism: Issues, realities and solutions*. De Gruyter.
- Dodds, R., & Holmes, M. (2018). Greenwashing in the tourism industry: The need for corporate environmental responsibility beyond marketing. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(4), 479-498. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1517068>

- Festinger, L. (2017). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Fisher, A. (2002). *Radical ecopsychology: Psychology in the service of life*. SUNY Press.
- Gneezy, U., Imas, A., Brown, A., Nelson, L. D., & Norton, M. I. (2014). Paying to be nice: Consistency and costly prosocial behavior. *Management Science*, 61(11), 2605-2619. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2014.2011>
- Gössling, S. (2020). Risks, resilience, and pathways to sustainable aviation: A COVID-19 perspective. *Journal of Air Transport Management*, 89, 101933. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101933>
- Gössling, S., Nilsson, J., & Mayer, M. (2020). Last-chance tourism as an environmental problem: The case of polar bear tours in Churchill, Canada. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(1), 1-17. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1729295>
- Gössling, S., & Peeters, P. (2015). Assessing tourism's global environmental impact 1900-2050. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5), 639-659. <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1008500>
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2019). Global trends in length of stay: Implications for destination management and climate change. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 2087-2101. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1682591>
- Hall, C. M. (2019). *Tourism and climate change: Impacts, adaptation and mitigation*. Routledge.
- Harding, M., & Rapson, D. S. (2019). The behavioral response to a corporate carbon offset program: A field experiment. *Journal of Environmental Economics and Management*, 97, 1-22. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2019.05.002>
- Hoggett, P. (2019). *Climate psychology: On indifference to disaster*. Karnac Books.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2023). *Climate change 2023: The physical science basis*. Cambridge University Press.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Klößner, C. A. (2013). A comprehensive model of the psychology of environmental behaviour – A meta-analysis. *Global Environmental Change*, 23(5), 1028-1038. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.05.014>
- Kontogeorgopoulos, N. (2017). Last chance tourism. In *The Encyclopedia of Tourism and Recreation in the Anthropocene* (pp. 1-6). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59039-7_214
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers? *Environmental Education Research*, 8(3), 239-260. <https://doi.org/10.1080/13504620220145401>
- Lemelin, R. H., Dawson, J., & Stewart, E. J. (2012). *Last chance tourism: Adapting tourism opportunities in a changing world*. Routledge.
- Lyon, T. P., & Montgomery, A. W. (2015). The means and end of greenwash. *Organization & Environment*, 28(2), 223-249. <https://doi.org/10.1177/1086026615575332>
- Louv, R. (2008). *Last child in the woods: Saving our children from nature-deficit disorder*. Algonquin Books.
- Macfarlane, R. (2015). *Landmarks*. Penguin Books.
- Macy, J., & Johnstone, C. (2012). *Active hope: How to face the mess we're in without going crazy*. New World Library.
- Mazar, N., & Zhong, C. B. (2010). Do green products make us better people? *Psychological Science*, 21(4), 494-498. <https://doi.org/10.1177/0956797610363538>

- Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology*, 2(2), 175–220. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.2.175>
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, (26), 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
- Pihkala, P. (2020). Anxiety and the ecological crisis: An analysis of eco-anxiety and climate anxiety. *Sustainability*, 12(19), 7836. <https://doi.org/10.3390/su12197836>
- Roszak, T. (1992). *The voice of the earth: An exploration of ecopsychology*. Simon and Schuster.
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behavior: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309–317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.02.004>
- Stewart, E. J., Draper, C. E., & Johnston, M. E. (2019). Last-chance tourism: Motivations, perceptions and preferences. *Current Issues in Tourism*, 22(16), 1961–1978. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1642657>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *Hasankeyf'in kültürel ve doğal miras açısından önemi*. <https://www.ktb.gov.tr>
- Tsing, A. L. (2015). *The mushroom at the end of the world: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton University Press.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453–458. <https://doi.org/10.1126/science.211.4481.453>
- Verhallen, R. I., & Robben, H. S. J. (1994). Scarcity and preference: An experimental study of unavailability and product evaluation. *Journal of Economic Psychology*, 15(2), 315–331. [https://doi.org/10.1016/0163-2893\(94\)90024-7](https://doi.org/10.1016/0163-2893(94)90024-7)
- Weaver, D. B. (2011). Can sustainable tourism survive climate change? *Journal of Sustainable Tourism*, 19(1), 5–15. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.548102>
- Wilson, E. O. (1984). *Biophilia*. Harvard University Press.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muafıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluşta destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 100 %.

Fuzûlî'nin Beng ü Bâde Mesnevisindeki Temsillere Yeni Bir Bakış ve Bu Temsillerin Sosyal Eleştiri Bağlamında Değerlendirilmesi*

A New Perspective on the Allegories in Fuzûlî's Beng ü Bâde Mesnevi and an Evaluation of These Allegories in the Context of Social Criticism*

Melek Gerek¹

Mustafa Arslan²

Öz

Toplumsal bilinç ile edebiyat, birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki kavramdır. Edebiyat, içinde doğduğu toplumun aynası olmakla kalmaz, aynı zamanda o toplumu dönüştürme potansiyeline de sahiptir. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatı şairlerinin duygu, düşünce ve deneyimlerini aktarmada önemli bir nazım şekli olarak öne çıkan mesneviler, toplumsal yapıyı ve dönemsel sorunları ele aldıklarında, dönemin kültürel ve sosyal dokusuna dair değerli ipuçları sunar. Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde* adlı mesnevisi de bu yaklaşımla ele alındığında şairin, yaşadığı dönemin zihniyetini ve toplumsal yapısını anlamamıza ışık tutan önemli veriler sunduğu görülmektedir. *Beng ü Bâde*, temsili bir mesnevidir. Şair, mesnevide geçen kahramanların neleri temsil ettiğini ve eserin yazılış amacını doğrudan açıklamamış, bu konu hakkında okura çeşitli ipuçları sunarak farklı yorumlara kapı aralamıştır. Makalede bu konu hakkındaki değerlendirmelerin isabetli olup olmadığı değerlendirilmiştir. Literatürde daha önce dile getirilmemiş bir bakış açısı ile mesnevi yorumlanmaya çalışılmıştır. Ardından mesnevideki kahramanların temsil ettikleri üzerinden sosyal eleştiriler tespit edilerek mesnevinin toplumsal hayatla olan derin ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmış ve mesnevi edebiyatının farklı bir sosyal işlevine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Beng ü Bâde, Temsil, Sosyal eleştiri.

Abstract

Literature and social consciousness are two concepts that cannot be considered separately. Literature not only serves as a mirror reflecting the society in which it emerges but also has the potential to transform that society. In this context, mesnevis, which stand out as a significant poetic form for classical Turkish literature poets to convey their emotions, thoughts, and experiences, provide valuable insights into the cultural and social fabric of their time when they address societal structures and contemporary issues. When examined from this perspective, Fuzûlî's *Beng ü Bâde* offers important data that help us understand the mindset and social structure of the period in which the poet lived. *Beng ü Bâde* is an allegorical mesnevi. The poet does not explicitly state what the characters in the mesnevi represent or the purpose behind writing the work; instead, he provides various clues to the reader, allowing room for different interpretations. This article evaluates the accuracy of such interpretations. The mesnevi has been analyzed from a previously unexplored perspective

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Doktora Öğrencisi, Millî Eğitim Bakanlığı Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye, e-posta: mlkgrk.mg@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8747-3115> (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

² Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye, e-posta: musarslan19@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6317-4695>.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 08.03.2025

Revize Tarihi/ Revised Date: 12.04.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 29.05.2025

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Gerek, M., & Arslan, M. (2025). Fuzûlî'nin Beng ü Bâde Mesnevisindeki Temsillere Yeni Bir Bakış ve Bu Temsillerin Sosyal Eleştiri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 88-107. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1653764>

in the literature. Subsequently, social critiques were identified through the representations of the characters in the mesnevi, and an attempt was made to reveal the deep relationship between the mesnevi and social life, while also drawing attention to a different social function of mesnevi literature.

Keywords: Fuzûlî, Beng ü Bâde, Allegory, Social criticism.

Giriş

Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde* adlı mesnevisi, A. Budak ve M. Kanar'ın ortak yayınına göre 40 başlık altında düzenlenmiş ve toplam 427 beyitten oluşmaktadır. İlk dört başlık, mesnevinin giriş kısmını oluşturur ve tevhid, münacat, naat, methiye hükmündedir. Eserin bitiş kısmı ise tek başlıktan oluşmaktadır. Mesnevi, fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır.³

Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'sinde keyif verici maddelerin etkilerinden yola çıkılarak bâde ve beng şahıslştırılmış, kahramanlara mücerret vasıflar yüklenerek temsili bir eser ortaya konulmuştur.⁴ Eserde iki kahramanın üstünlük mücadelesi önce diplomatik daha sonra askerî açıdan çatışma şeklinde ele alınmıştır.

Münazara, klasik edebiyatta genellikle iki karşıt varlığın tartışması şeklinde yazılan bir türdür. *Beng ü Bâde*, münazara türünde bir eserdir.⁵ Fuzûlî'nin bu eseri, 1510 ya da buna çok yakın bir zaman diliminde yazdığı tahmin edilmektedir (Zülfe, 2018: 13).

Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde* adlı eseri, yalnızca bir münazara mesnevisi olmanın ötesinde, muamma türüne yakınlığıyla da dikkat çeker. Fuzûlî, Farsça *Divân*'ının ön sözünde muammaya olan ilgisini açıkça ifade etmiştir. Şairin bu türe duyduğu düşkünlük o denli fazladır ki muamma üzerine müstakil bir eser dahi kaleme almıştır (Dilçin, 1991: 62). Bu ilgi, *Beng ü Bâde* adlı mesnevisinde belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Şair, bu eserinde okuyucuya iletmek istediği mesajları ve kahramanların sembolik anlamlarını, çözülmesi zor söz oyunları ve ipuçları ile sunmuştur. Bu yöntem, Fuzûlî'nin sanatsal inceliğini ve muammaya duyduğu ilgiyi bir anlatım tekniği olarak eserine yansıtma becerisini ortaya koymaktadır.

Beng ü Bâde'nin hem temsili bir mesnevi olması hem de muammayı andırması eserin temsil ettikleri üzerine farklı yorumların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu makalenin ilk başlığında *Beng ü Bâde*'nin özellikle temsili yapısı üzerine yapılan mevcut değerlendirmeler özetlenmiştir. İkinci başlığında mesnevide Beng ve Bâde adlı kahramanların hangi değerleri temsil ettiği dört aşamada ortaya konulmuştur: İlk olarak mesnevide kahramanlara hangi vasıfların yüklendiği belirlenmiştir. Daha sonra mesnevide eserin yazılış sebebini ihtiva eden beyitlerden yola çıkılarak kahramanların hangi değerleri temsil ettiği izah edilmeye çalışılmıştır. Ardından, tespit edilen vasıflar ile eserin yazılış sebebi arasındaki ilişki sorgulanarak eserin temsiliyet boyutu yeniden vurgulanmıştır. Son aşamada temsiller, sosyal eleştiri bağlamında ele alınmıştır. Bu yaklaşım, eserin toplumsal yaşamla olan derin ilişkisini daha iyi anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Makalenin son başlığında ise *Beng ü Bâde* hakkında şimdiye değin söylenenlerin isabetli olup olmadığı değerlendirilmiştir.

³ Bu makalede Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde* adlı mesnevisinin değerlendirilmesi ve beyitlerin aktarımında Ali Budak ve Mehmet Kanar'ın 2017 basımlı *Fuzûlî'nin Yaşadığı Çağa Eleştirel Tanıklığı* *Beng ü Bâde* adlı eserinden yararlanılmıştır.

⁴ "Bâde" kelimesi *Kâmûs-ı Türkî*'de "Şarap, hamr, mey, sahba." şeklinde ve "beng" ise "Ban denilen nebat ve tohumu ki afyon gibi uyuşturan mükeyyifattandır." şeklinde tanımlanmıştır.

⁵ Ö. Zülfe, çalışmasında münazarayı şu şekilde tanımlamaktadır: "Edebî bir tür olarak münazara, birbiriyle benzer özellikleri bulunan ya da zıt vasıflar taşıyan, fakat çoğu kez ortak noktası olan iki veya daha fazla unsurun, gerçeğin bilinmesini sağlamak ve taraflardan birisinin üstünlüğünü ortaya çıkarmak için belli kaideler çerçevesinde şahsiyet kazandırılarak tartışılmasıdır (Zülfe, 2018: 14)."

Beng ü Bâde Hakkında Söylenilenler

Beng ü Bâde'nin temsil ettikleri üzerine ilk çalışmalardan birini yapan T. Olgun, Beng ve Bâde'nin sırasıyla II. Bayezid ile Şah İsmail'i temsil ettiğini "zannımca" ifadesiyle dile getirmiştir. Bu görüşünü, padişahların beng ve şaraba olan düşkünlükleriyle desteklemiştir: "Benim zannımca Fuzûlî, bu eserinde Bâde ile genç Şah İsmail'i, Beng ile de ihtiyar Bayezid'i anlatmak istiyor. Çünkü söylediğim gibi Şah İsmail, işreti vahşet derekesine düşürmüş bir alkolik, asırdaşı Bayezid ise ihtiyarlık dolayısı ile şaraptan elini çekmiş, fakat diğer mükeyyifattan kurtulamamış bir tiryaki idi (Olgun, 1936: 10-11)."

Mesnevinin, Şah İsmail ile Müşa'sa'i Hükümdarı Ali b. Muhsin arasındaki mücadeleyi anlattığını savunan görüş de eser hakkında öne sürülen bir diğer yaklaşımdır (Karahana, 1996: 244).

Konuya dair bir diğer çalışmada, Fuzûlî'nin yaşamı ve sanat anlayışı dikkate alınarak eserin yalnızca eğlence amaçlı yazılmış olamayacağı, aynı zamanda tasavvufi bir boyut taşıdığı ifade edilmiştir. Bu çalışmada herhangi bir dayanak sunulmuş olmamakla birlikte Bâde'nin "ruh", Beng'in ise "beden"i temsil ettiği öne sürülmüştür: "Bu tarif ve yukarıda vermeye çalıştığımız bilgilere göre, *Beng ü Bâde* adlı mesnevinin muhtevası, söylendiği ve yazıldığı gibi okuyucuyu eğlendirmek veya şarap ve afyonun zevk ve neşesini anlatmak amacıyla ele alınmış değil, belki okuyucuyu bu konuda bilgilendirmek veya bazılarının dediği gibi tasavvufi bir gaye ile yazılmış olmalı. Zâten Fuzûlî'ye de yakışan bu olsa gerek. Bâde kelimesi ile insanın ruh ve iç âlemi ve Beng kelimesi ile de bedeni, dış âlemi veya dünya kastedilerek bu iki âlem arasındaki çatışma dile getirilmiş olmalı (Vanlıoğlu, 1997: 199)."

Beng ü Bâde üzerine yapılan bir diğer çalışmada mesnevi, konu ve motif bakımından farklı eserlerle karşılaştırılmıştır. Söz konusu çalışmada kahramanların hangi değerleri sembolize ettiğine değinilmemekle birlikte, eserin temsili bir mesnevi olduğunun vurgulanması dikkat çekici bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Köleoğlu, 2002: 66-67).

Konu ile ilgili bir başka çalışmada Olgun'un görüşünden hareketle konuya farklı bir bakış açısı kazandırıldığı görülmektedir. A. Yıldırım, makalesinde Beng'in Osmanlı Devleti'nin, Bâde'nin ise Safevî Devleti'nin toplum yapısını temsil ettiğine değinir: "Fuzûlî, *Beng ü Bâde*'de sadece Osmanlı Devleti'nin padişahı ile Safevî Devleti'nin şahını anlatmamış, bu kişilerin timsalinde Osmanlı ve Safevî toplum yapısını da irdelemiştir, diyebiliriz. Osmanlı, imparatorluk olmanın gerektirdiği doğal bir sonuç olan heterojenlik ve çok renkliliği, kurumlarıyla oturmuşluğu anlatırken; Safevî, homojen, saf, bozulmamış ve daha millî bir yapının varlığını hissettirmektedir (Yıldırım, 2004: 141)."

Yıldırım, incelemesinin devamında, bu mesnevinin akıl ve gönül arasındaki bir mücadeleyi anlattığını da belirtmektedir:

Kuru, yetişmişliğin, olgunluğun ardından sonuç olarak pasiflik, içe dönüklük ve fonksiyonunu tamamlamışlık anlamlarına gelmektedir; aynı zamanda aklın sembolüdür. Buna karşılık "yaş"lıkta tazelik, üreme, çoğalma, dışadönüklük, dinamizm vardır, aynı zamanda yaş aşkın sembolüdür. Gül, Divan şiirinde çiçeklerin padişahıdır; o çimenliğe yani şehre, medeniyete mensuptur; ancak lâle sahralı yani taşralıdır. Gül, merkezdedir, lale ise kenarda; ama daha saftır. Sağ, doğruluk, sağlamlık ve isabeti ifade ederken sol aksiliği, tersliği, düzene aykırılığı ifade etmektedir. Baş, akı, merkez olmayı, esas olmayı sembolize ederken; ayak, bu gücün en önemli uygulayıcısıdır. Aslında birbirinin zıddı gibi görünen bu değerler, dikkat edildiğinde tamamıyla bütüncü ve tamamlayıcı özellikler göstermektedir. Varlıkta görülen zıtlık, aslında bir çelişki veya kaostan öte mükemmelliği ortaya çıkaran etkidir. Eserde, akıl ile gönlün mücadelesi ve çekişmesiyle karşı karşıya gibiyiz. Duygu ön planda görünmekle birlikte, akıl hiçbir zaman ihmal edilmemektedir. Zaten eserin sonunda da uzlaşmacı bir tavrın ortaya çıkmasıyla birlikte, "sulh"a yani barışa ulaşılmaktadır (Yıldırım, 2004: 142-143, 145).

A. Budak, incelemesinde Bâde'nin çalışmaların çoğunda Şah İsmail ile özdeşleştirildiğini ancak Beng'in temsil ettiği kişi hakkında farklı görüşler bulunduğunu belirtir. Beng'in sırasıyla II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Müşâ'sa'î Hükümdarı Ali Bin Muhsin veya Özbek Hükümdarı Şeybek Han olabileceğine dair çeşitli değerlendirmelere yer verildiğine dikkat çeker. Budak, Şah İsmail ile II. Bayezid'in tarihte hiç savaşmamış olması ve Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail karşısında zafer kazanması nedeniyle, Beng'in II. Bayezid veya Yavuz Sultan Selim'i temsil ettiği yönündeki görüşlerin zayıf temellere dayandığını ileri sürer. Ayrıca, mesnevide Bâde'nin Beng'i mağlup etmesi göz önünde bulundurulduğunda, Beng'in Şah İsmail tarafından yenilgiye uğratılan Müşâ'sa'î Hükümdarı Ali Bin Muhsin'i temsil ettiği yönündeki görüşün daha isabetli bir yorum olduğunu ifade etmektedir (Budak & Kanar, 2017: 46-49).⁶

Budak, incelemesinin devamında *Beng ü Bâde*'nin toplumsal bir eser niteliği taşıdığını ve eserde homojen ve heterojen toplum yapılarının izlerine rastlandığını belirtir. Bu değerlendirmesiyle, söz konusu eser hakkında benzer bir görüş dile getiren A. Yıldırım ile paralel bir yaklaşım sergiler. Ancak Budak, Yıldırım'dan farklı olarak heterojen toplum yapısını temsil eden Beng'in Osmanlı'yı değil Müşâ'sa'î'leri anlattığını öne sürmektedir:⁷

Beng'in özü kuru ottur. Kuruluk; yetişmişlik ve olgunlaşmışlık hâlidir. Dolayısıyla pasiflik, içe dönüklük ve işlevini tamamlamışlık hâllerinin ifadesidir. Bâde ise yaştır. Yaşlık hâli, tam aksine, tazelik, üreme, çoğalma ve olgunlaşma potansiyellerini içermektedir. Dolayısıyla, dışa dönüklük, ataklık ve hareketlilik durumlarının ifadesidir. Fuzûlî'nin Bâde'ye yönelik tasvir ve tanımlamalarından; homojenlik, ateşli olmak, hareketlilik, hızlilik, mayalı olmak, değişkenlik, saflık, kendi olmak, gençlik, toyluk, kenarda olmak, kol gücüne güvenmek gibi özellikleri çıkarmak mümkündür. Beng'e dair özellikler ise, heterojenlik, sükûnet, dinginlik, mayasız olmak, durağanlık, başkalaşma, merkezde olmak, bilgelik, ihtiyarlık ve akıl gücüne güvenmek şeklinde belirginleşmektedir. Öyleyse, Beng'in temsil ettiği; heterojen ve çok renkli, bütün kurumlarıyla durmuş oturmuş bir toplum yapısıdır. Bâde'nin temsil ettiği; homojen, saf, son derece dinamik bir toplum yapısıdır. Akla hemen Safevîleri getirmektedir (Budak & Kanar, 2017: 50-51).

Budak, Beng'in zahid, Bâde'nin ise rind tipini temsil ettiğini ifade ederek daha önce A. Yıldırım tarafından dile getirilen, mesnevinin akıl ve gönül arasındaki mücadeleyi yansıttığına dair görüşü destekler ve geliştirir. Budak'a göre Beng'in cahil, uyuşuk, tembel, obur olması; boş hayallerle ve kuruntularla vakit geçirmesi ve medrese köşelerinde pasif bir yaşam sürmesi, onun akli ve zahidi temsil ettiğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Budak, Fuzûlî'nin, akıl ve gönül arasında bir denge kurmaya çalıştığını ancak bu dengeyi tam anlamıyla sağlayamadığını ifade etmektedir. Ayrıca onun analizine göre Bâde, kızılıp öfkelenmekten ziyade, gülüp geçilen bir karakter olarak kurgulanmıştır:

⁶ Tarihsel bağlamda Müşâ'sa'îlerin, Mehdilik iddiasında bulunmaları nedeniyle Şah İsmail tarafından zındıklıkla suçlanmaları ve siyasi olarak mağlup edilmeleri dikkat çekici bir olaydır. Müşâ'sa'îler, 15 ve 16. yüzyıllarda Hüzistan bölgesinde siyasi, dinî ve idari bir otorite kuran Seyyid Muhammed b. Felah ve onun halefleri için kullanılan bir isimdir. Seyyid Muhammed kendisini Mehdi ilan etmiş ve görüşlerini farklı bölgeleri ele geçirerek yaymaya çalışmıştır. Sünnileri, diğer dinlerin mensupları gibi değerlendirmiştir. Oğlu Seyyid Mevlâ Ali Vâsıt; **Hille, Nefef, Kerbelâ** ve farklı bölgeleri ele geçirerek yayılmaya ve babasının fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Mevlâ Ali, uluhiyetin ta kendisi olduğunu ve onun ruhunun kendisine geçtiğini iddia etmiştir. Seyyid Muhammed ve halefleri Şii âlimleri himaye edip telif faaliyetlerini desteklemişlerdir. Şah İsmail, zındıklıkla itham ettiği Müşâ'sa'î hanedanı üyelerinden bazılarını öldürtmüş ve hâkim oldukları bölgeyi kendi idaresine bağlamıştır (Özgüdenli, 2006: 155-156).

⁷ Homojen toplumda bireylerin kültürel, etnik ve sosyal özelliklerinin benzer olup, genellikle tek bir dil, inanç ve yaşam tarzına sahip oldukları düşünülür. Heterojen bir toplumda ise genellikle insanlar farklı dil, din, gelenek ve yaşam biçimlerine sahiptir.

Fuzûlî, Beng ü Bâde’de, Doğu edebiyatlarının bu iki başat tipini karşı karşıya getirirken ortada durmaya gayret etmiştir. Bir yerde akıl ile gönül arasında geçen bu çetin mücadelede Fuzûlî, kendince hassas ve ince bir denge kurmaya çalışmıştır. Ancak, bunu tam olarak başardığını söylemek güçtür. Çünkü, hikâyenin merkezine Bâde’yi yerleştirmiştir. Yani, anlatımı bu ana karakterin yanından ve çok zaman onun bakış açısından yapmıştır. Bâde, yaramaz bir çocuk gibidir. Henüz liderlik vasıfları tam oturmamıştır, ama kendisine olağanüstü bir güveni vardır, gençliğinin verdiği enerji ve toylukla, her şeyi kaba kuvvetle çözebileceğini zannetmektedir. Bu özellikleriyle Bâde, kızılıp öfkelenilen değil, ancak gülüp geçilen bir karakter kişiliğindedir. Ancak, Fuzûlî’nin, genç Bâde’nin yanı başından, onun ve sakinin ağzından; Beng’in temsil ettiği “zahid” tipine, “zahidler”e ve kurumlarına yönelik eleştirileriye, son derece sert, ciddi ve ağırdır. Bâde sembolüyle “rind”in anlatıldığı yerlerde dudaklarda beliren tebessüm, sıra Beng’in sembolize ettiği “zahid”e geldiğinde bir anda donup kalmaktadır. Sufiler gibi yeşil giyinen, ‘pîrimiz Hızır’dır deyip dua ve tekbiri ağızlarından düşürmeyen, iyi sohbet edip büyük laflar savururken kurnazlığı da hiç elden bırakmayan bu tipler, son derece cahil, uyuşuk, tembel ve oburdurlar. Hayaller içinde yaşamakta ve medrese köşelerinde pineklemektedirler. Daha çarpıcısı; bütün düşüncelerinin ve tasavvurlarının baştanbaşa bâtıl olmasıdır. Kuruntu binasının esası da insanların içindeki şeytan da onlardır. Öyle ki, gecelerini gündüzlerini türlü kötülükler etmekle ve oğlanlar peşinde koşmakla geçirmektedirler (Budak & Kanar, 2017: 62).

Budak’ın incelemesinde Bâde’nin rind ve Beng’in zahid tipini temsil ettiği yönündeki görüşün, diğer görüşlerden daha isbatlı olduğu belirtilmekte ve mesnevideki “Der Hikâyet-i Beng Mîgûyed” ve “Der Sıfat-ı Cüvân-ı Zahit Taleb” başlıklı bölümler bu konuda delil olarak öne sürülmektedir:

Basra da gönlü aydın bir mürid vardır. Esrara meyletmiş, gece gündüz içmekte, hayalden hayale dolaşmaktadır. Hâliyle çevresiyle ilişkileri kopmuştur. Piri, müridindeki bu değişiklikleri fark etmiş ve onu esrarın zevkiyle daldığı hoş hayaller dünyasında bırakmıştır. Artık derslerine ve sohbetlerine esrarkeş müridini çağırılmamaktadır. Mürid buna çok içerler ve şeyhinin yanına gidip “ben suç ve günah işledim de mi beni bu haktan mahrum bıraktın?” diye sorar. Olgun şeyh müridine şu cevabı verir: “Bana hiç sitem etme. Sen artık esrar ile dost olmuş, onun zevkiyle nice sırları keşfetmişsin. Öyle ki gökyüzü kasrına kement atmışsın. (...) Müridim kâmil beng sayesinde sen de devrin en olgun kişisi olmuşsun. (...)” Şu hâlde, Beng ü Bâde’yi, toplumdaki zahid ve rind tiplerinin sembolik olarak anlatıldığı bir metin olarak okumak daha uygun ve isabetli olacaktır. Esasen Fuzûlî de maksadının bu olduğunu eserinin “Der Sıfat-ı Cüvân-ı Zahit Taleb” başlıklı bölümünde apaçık ihsas ettirmiştir. Bu bölümde, Beng ile Bâde’nin temsil ettikleri değerler doğrudan bir şekilde, yani Rind ve Zahid adlarıyla metne girmişler ve mukayese edilmişlerdir (Budak & Kanar, 2017: 57, 60-61).

Budak, incelemesinin devamında Fuzûlî’nin eserinde şarap ve esrar gibi dinen haram kabul edilen unsurları ele almasından dolayı pişmanlık duyduğunu ifade eder. İncelemede, “Fuzûlî” lakabını taşıyan bir şairin bu türden hatalara düşmesinin doğal olduğu da belirtilir. Ayrıca Fuzûlî’nin, aklı ile duyguları arasında kalarak tasavvufi geleneği sorguladığı, dolayısıyla tasavvuf ile şariat arasında bir ikilem yaşadığı vurgulanır. Şair, bu içsel çatışmanın bir sonucu olarak mesnevinin sonunda tövbe etmiş ve Allah’tan bağışlanma dilemiştir:

Ne var ki, aldığı bu tavır; esrarın karşısına geçip şarabın yanında yer tutmuş bulunmak, Fuzûlî’yi dinî açıdan büyük bir açmaza sokmuş görünmektedir. Tam bir ikilemde gibidir. Meseleye şariat penceresinden baktığında, durduğu yer durması gereken yer değildir sanki. Esrar hakkında açık bir hüküm yokken, şarap, Kur’an-ı Kerim’de bizzat ismi anılarak kesin bir dille yasaklanmış bir içkidir. (...) O kadar ki, eserini, yaşadığı bu tereddütleri aşikâr ederek tamamlamıştır. (...) Fakat, bunda çok da şaşılacak bir durum yoktur. Kendisine, seçe seçe Fuzûlî lakabını seçmiş birinden elbette böyle ‘edepsizlikler’ beklenecidir. Hem bilge bir şairin aklı ve duyguları arasında kalmışlığını, hem de belli belirsiz de olsa tasavvufi geleneği sorguladığını ortaya koymaktadır. Fuzûlî, anlatıcı karakter olarak kendisini de dâhil ettiği Beng ü Bâde’de aklıyla duyguları arasında nasıl gidip geldiğini samimi bir

üslûpla dile getirmiştir. Bir yanı tasavvufi geleneklerin izini sürerken diğer yanının nasıl şer'î çizgide çakılıp kaldığını ve bu iç çatışmayla birlikte yaşadığı tereddütleri ve pişmanlıkları da çok uzun sayılamayacak eserine sığdırmıştır (Budak & Kanar, 2017: 63-68).

Beng ü Bâde üzerine farklı bir görüş öne sürmemekle birlikte bu mesnevi hakkında yapılan çalışmaları derli toplu izah etmesi bakımından A. Yıldız'ın çalışması dikkate değerdir.⁸

Bu konuya ilişkin kapsamlı çalışmalardan bir diğeri ise Ö. Zülfe'ye aittir. Zülfe'nin, mesnevideki kahramanların genel görünümü hakkında sunduğu bazı bilgiler, eserin doğru bir şekilde anlaşılmasında önemli bir kaynak teşkil etmektedir: "Fuzûlî, Beng'i ve Bâde'yi insanın aklına ve duygularına hâkim olmaları bakımından birer hükümdar olarak tasvir etmiştir. İkisinin de belirgin vasfı, insanı meşru dairede aklı devre dışı bırakarak zevk ve keyif yoluyla tutkular üzerinde hâkimiyet kurmalarıdır. Fuzûlî aslında, birbirine yaşça ve maiyetçe denk iki şahsiyeti karşılaştırma yolunu seçmekle şarap ve esrarın insan üzerindeki tesirlerini dengeli bir üslupla göstermeye çalışmıştır (Zülfe, 2018: 15-16, 18)."

Söz konusu incelemede ele alınan bir diğer önemli nokta, mesnevinin siyasi bir temsil olarak değerlendirilebilmesi için yeterli delilin bulunmadığına dair görüştür: "Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Beng'in II. Bayezid Han'ı, Bâde'nin Şah İsmail'i temsil ettiği iddiası, hem tarihî hakikatler hem de metindeki veriler bakımından sağlam bir zemine oturmamaktadır (Zülfe, 2018: 18)."

Zülfe, mesnevinin tasavvufi bir temsil olduğu ve eserin rind ile zahid arasındaki mücadeleyi anlattığı yönündeki görüşlere de mesafelidir ve eserde bu fikirleri destekleyecek sağlam kanıtların olmadığını belirtmektedir (Zülfe, 2018: 19).

Zülfe, çalışmasının nihayetinde *Beng ü Bâde*'yi şarap ve esrarın münazara yoluyla karşılaştırıldığı bir eser olarak yorumlamaktadır: "Keyif verici maddelerin münazara usulüyle karşılaştırılması Doğu edebiyatında gelenektir. Fuzûlî' de geleneğe uymuş ve bir kalem tecrübesi olmak üzere esrar ve şarabı karşılaştırma yoluna gitmiştir (Zülfe, 2018: 20)."

Özetle, yapılan bazı incelemelerde *Beng ü Bâde*'nin siyasi bir temsil olduğu savunulurken, diğer bazı çalışmalar bu düşüncenin zayıf temellere dayandığını ileri sürmüştür. Eserin rind-zahid (gönül-akıl) ve ruh-beden ikililerini temsil ettiği yönünde çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Ayrıca bir çalışmada, eserde keyif verici maddelerin münazara edildiği ifade edilmektedir. *Beng ü Bâde*'nin tasavvufi ve temsilî bir eser olduğu konularında ise incelemeler arasında bir fikir birliği olmadığı gözlemlenmektedir.

Bu görüşlerin isabetli olup olmadığını değerlendirebilmek için eser boyunca kahramanlara atfedilen tüm vasıfların bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve eserin yazılış amacının analiz edilmesi gerekmektedir. Bu sayede makalenin esas konusu olan sosyal eleştirilerin de doğru ve kapsamlı bir şekilde tespiti mümkün hâle gelecektir.

⁸ Ayrıntılı bilgi için "https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/beng-u-bade-fuzuli internet" adresine müracaat edilebilir.

Beng ve Bâde Adlı Kahramanların Temsil Ettiği Değerler

*Beng ü Bâde'de Kahramanların Tasviri*⁹

Bâde'nin Tasviri

Yazarın diliyle Bâde: Bâde; mesnevîde marifetin, ilahî aşkın, şiir ilhamının, neşenin kaynağı; zihin açıcı, lale ve nergise benzeyen¹⁰, Kevser suyu gibi, yüzü ve huyu güzel, Cem'in soyundan, Türk, güçlü kuvvetli, iyi savaşçı, cana can katan, ruh bağışlayan, kibirli, kendini beğenen bir tip olarak tasvir edilmiştir.

Mesnevîde Bâde'nin herkesten üstün olduğunu ve herkesin kendi hizmetine layık olduğunu söylemesi (kibirli olup kendini beğenmesi) Fuzûlî tarafından hoş karşılanmamış; o bölümde Bâde'nin söylediği sözler riya, hile olarak tanımlanmıştır. Eserin sonunda Bâde'nin hatasını anlayıp bu iddiadan vazgeçtiği görülmektedir.

Beng'in diliyle Bâde: Bâde; mesnevîde hayasız, iyi hâli bozan (padişahı köleye, erdemliyi divaneye, iyiyi hastaya çeviren), cehennemlik, fitne sebebi, zinacı, oğlan, şeriatın uzak olan ve uzaklaştıran, dinden çıkmış, Şeyh-i San'an'ın dinini terk etmesine neden olan, Salih'in devesine zarar getiren, ona tabi olan çeşitli sıkıntılara sokan, mecazi aşka sebebiyet veren bir tip olarak tasvir edilmiştir.¹¹

Beng'in meclisinin diliyle Bâde: Bâde "gönle canlılık veren" şeklinde nitelenmiştir.

Bâde'nin kendini tanıtmayı: Bâde; kişiye kendisini ayna gibi gösteren, yolu aşk olan; genç, saf, temiz, hilm ve vakar sahibi, güzel sese düşkün, binasının temeli sağlam olanı kâmil hâle getiren ve olmayanı ise yıkıp harap eden, bütün dinlerce ve Peygamberlerce makbul ve muteber olan, irfan sahibi, âşık ve maşukun kabiliyetlerini geliştiren, âşık ve maşuka vuslatı tattıran, akıllı, âlim, batin ilmine vâkıf, meyhane denilen mektebinde müderrislere sürekli *Şerh-i Tecrîd* okutan, her derde deva, rind, dostluğu eşsiz ve düşmanlığı kahredici, kişiyi doğruyu ve yanlış görecektir izan ve akla eriştiren, yoksulları padişah yapan, hükmü herkese geçen, bütün güzelliklerin kaynağı, yolu aşk olan, Kevser suyu gibi olan, asmanın torunu, sultanların nedimi, mutluluk kaynağı şeklinde tasvir etmiştir.

Beng'in Tasviri

Yazarın diliyle Beng: Beng; mesnevîde kafasız (aklını kullanamayan, kıt akıllı), işi ağırdan alan, uyuşuk, kalın kafalı, marifetsiz, iyi işler yapan, güzel huylu, irşat edici, sırlara vâkıf ve onları öğretici, sâde, pehlivan gibi güçlü kuvvetli, iyi savaşçı, hiddetli bir tip olarak tasvir edilmiştir.

Bâde'nin diliyle Beng: Beng; mesnevîde fesürde-mizâc (idraksiz, izansız), zinacı, uğursuz, şeytan gibi vesvese veren, boş hayaller kuran, ahlaksız, oğlan, fesat çıkaran, tembel, uyuşuk, şekli ve kıyafeti kötü; felaket, hastalık ve uğursuzlukların sebebi, çok yiyen, yeşil giyinen, hikmet dışı hareket eden, iyiyi kötüyü ayırt etmeye engel olan, sarhoş, Bâde'den daha sarhoş, kalın kafalı, kafasız, akli paslı (Hayali-gerçeği, doğruyu-yanlış ayırt edemiyor.), kendini gülünç hâllere sokan bir tip olarak tasvir edilmiştir.

Beng'in kendini tanıtmayı: Beng; kendisini sert tabiatlı, temiz yürekli, tüm ilimlere vâkıf, en büyük şeyh ve müderris, sırlara vâkıf, yaşlı, Hızır'a benzer, medrese köşelerini makam edinmiş, ilim erbabının

⁹ *Beng ü Bâde* adlı mesnevî, Beng ve Bâde'nin vasıflarının anlatıldığı beyitlerden oluşmaktadır. Bu vasıfları beyitler üzerinden tek tek incelemek, eserin neredeyse tamamının burada aktarılmasını gerektireceğinden, söz konusu vasıflar ilgili başlık altında kısaca sıralanmıştır. Bu vasıfların, eserin yazılış sebebiyle ilişkisinin ele alındığı bölümde örnek beyitler gösterilmiştir.

¹⁰ Fuzûlî'nin Bâde'yi nergis ve lâleye benzetmesi önemlidir. Nergis klasik şiirde sarhoş, âşık, hasta kişi olarak işlenir. Lâlenin ise Allah lafzını oluşturan harfleri bünyesinde taşıması ve ebced değerinin Allah lafzı ile aynı olması sebebiyle tevhit inancının sembolü olarak kullanılması söz konusudur (Açıl, 2015: 13, 16).

¹¹ Mesnevinin 16 ve 26. başlıklarında yer alan hikâyelerin özü, Bâde'nin kişiyi mecazi aşka sevk etmesidir.

saygı duyduğu, makam sahiplerinin yakınlığını arzu etmeyen; fakirlere, zora düşmüş kalender meşreplilere, müflislere yardım eden; kötülüğe iyilikle cevap veren, sığınağı aşk olan, gam çekmeyen, gam gideren, kapısı herkese açık olan, ağzı bozuk olan, Bâde kadar coşkulu olmayan ancak ondan daha imanlı olan, ârif, halk tarafından kınanan, zamanın kutbu olan, boş kuruntu ve hayallerle kişiyi derdinden kurtaran, boş hayaller içerisinde yaşayan, kâmil olan, irfan ehlinin piri şeklinde tanıtılmıştır.

Sâkî'nin diliyle Beng: Beng; yeşil giyimli, sufi görünümlü, dış görünümü güzel, sırlara vâkıf, iyi huylu, sohbeti gönül açıcı, "Âlemde her ne var ise benimdir." diyerek benlik iddiasında bulunan bir kişi olarak nitelenmiştir.

Diğer Kahramanlar ve Tasvirleri

Bâde'nin meclis ehli ve vasıfları: 'Arak ('Arak; tedbirli, temkinli, ağır başlıdır.), Bûze (Bûze; hilekâr, nankör, çirkin yüzlü, liyakatsiz, yalancı, dönektir.) ve Nebiz (Nebiz; hiddetli, temkinlidir).

Beng'in meclis ehli ve vasıfları: Has, zarif, pak ve şerif kimselerden oluşan bir meclis. Üyeleri hakkında mesnevide şu bilgiler geçmektedir: Bers (Bers; ilim sahibi, tedbirli, savaştan yana olmayandır.), Macun (Macun; ilim sahibi, savaştan yana olmayan, iyi huylu, güzel konuşma yeteneği olan, irfan sahibidir.), Afyon (Afyon, ilim sahibidir.) ve Müferrih (Müferrih, ilim sahibidir.).

Diğer kahramanlar ve vasıfları: Sâkî (Sâkî; sır tutmaz biri, çenesi düşüktür.), Nukl (Nukl; arabulucu, hizmetkârdır.), Meviz (Meviz; tedbirli, temiz huylu, hem Bâde'ye hem Beng'e dosttur.) ve Kebâb.

Beng ü Bâde'nin Yazılış Sebebi

Beng ü Bâde'nin doğrudan bir sebep-i telif bölümü bulunmamakla birlikte, mesnevinin bazı beyitlerinde şairin eseri kaleme alma amacına dair ipuçları yer almaktadır. Bu başlık altında, söz konusu beyitler merkeze alınarak eserin yazılış gerekçesi üzerinde durulmuştur.

Fuzûlî, eserine Allah'a seslenerek giriş yapar. Allah'ın dünyadaki insanlara aşk kadehini sunduğunu ve bu kadehten içenin, hayrete ve dehşete düştüğünü ifade eder.¹² İlk dört beyitte ve Allah'a münacatında Fuzûlî, mey kelimesini "ilahi aşk" anlamında kullanır. Bu bölüme göre mey; insanın gönlüne marifet, ferahlık verir ve insanı sarhoş eder. Bu sarhoşluk, insanların Allah'ın sıfatlarını görüp onu anlamakta aciz kalmaları ve Allah'a hayran olmalarının sembolüdür:¹³

Mey-i 'ışkunda âferîniş mest
Bezm-i 'ışkunda cümle bâdeperest¹⁴

(Yaratılmışlar, senin aşkının şarabıyla sarhoştur ve aşk meclisinde hepsi şarap düşkünüdür.)

Mesnevinin ilk bölümünde şair "Bâde'nin ilahi aşkı temsil ettiğini ima ederek mesnevideki tüm olay/durum ve kahramanların tasavvufi bir anlam taşıdığına işaret etmiş olur.

Mesnevinin ikinci başlığı (Ârzû Kerden-i Tarîk-i Sevâb), Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde'*yi niçin yazdığını açıkladığı bölümdür. Bu bölümde şair, Allah'tan birinci bölümde bahsettiği ilahi aşkın sunulduğu kadehten içmeyi diler. Bu kadeh ile marifete erişmek istediğini ve marifet ile ilahi sırları açıklayan bir eser ortaya koymak istediğini beyan eder. İlk yedi beyitte şairin "bâde" kelimesini "ilahi aşk/sır" anlamında kullanması, edebî gelenek çerçevesinde yorumlanabilir. Ancak şairin, bu kadehten içerek ilahi sırları ve

¹² Bkz. 1-4. beyitler

¹³ Bkz. 1-7. beyitler

¹⁴ *Beng ü Bâde*/7. beyit

marifeti dile getiren bir eser kaleme almak istediğini açıkça ifade etmesi, “bâde” kelimesinin eserde tasavvufi bir anlam taşıdığını kabul etmeyi zorunlu hâle getirmektedir. Bu bağlamda “bâde”, dünyevi bir içkiden ziyade, manevi vecd ve ilahi aşkın sembolü olarak yorumlanmalıdır. Şair, öyle bir kadeh içmek ister ki bu kadeh onun **aklını** tamamen götürmemeli ve şairi **ibadetten** geri koymamalıdır. Çünkü bunun tersi bir yol, Peygamber’in şeriatı ile uyuşmaz. Şair, kendisini şeriattan uzaklaştıran bir mestlik istemez:¹⁵

Bezm-i 'ışk içre sun mana bir câm
Lîk câmî ki naksum ide temâm

(Ey Allah'ım, bana aşk meclisi içinde öyle bir kadeh sun ki bu kadeh, bütün eksikliklerimi tamam eylesin!)

Kılam âsâr-ı ma'rifet ızhâr
Ola miftâh-ı mahzen-i esrâr

(Verdiğin bu kadehin tesiriyle marifeti açıklayan bir eser yazayım ve bu eser, sırlar mahzeninin anahtarı olsun.)

Ne şerâbı ki 'aklı zâyil ide
Tâ'atünden könlümi gâfil ide

(Ayrıca verdiğin şarap ne aklımı yok etsin ne de gönlümü ibadetten gafil etsin.)

Ola mutlak fesâd-ı dîn sebebi
Tapa andan zevâl şer'i Nebî¹⁶

(Bunun aksi mutlaka dinin bozulması, Peygamber'in yolunun yok olmasıdır.)

Şair, önce *Bâde'nin*, ilahi aşkı temsil ettiğini belirtmiştir. Daha sonra Allah'tan ilahi aşkın sunulduğu kadehten içmeyi dilemiştir. Burada şairin, ilahi sırları anlatan bir eser yazmak istediğini belirtmesi, mesnevinin Bâde üzerinden verilecek mesaj üzerine inşa edileceğini gösterir. Şair, Allah'tan ilahi aşkı isterken önemli bir noktaya dikkat çekmiştir: Fuzûlî, Allah aşkı ile akı ve şeriatı terk etmekten korkar ve bundan Allah'a sığınır. Şairin peş peşe sıraladığı bu dört bilgi, Beng'in neyi simgelediğini ve eserin yazılış amacını okura sezdirenen ipucu niteliği taşır. Beng, ilahi aşktan nasiplenmiş ancak bu aşk ile akıl-şeriat çizgisinden sapmış kişi ve grupların temsilidir. Şairin, eseri yazış amacı ise Bâde tipi üzerinden insanlara doğru yolu göstermektir.

Bu düşüncelerimizi eserin bitiş bölümünde yer alan bazı beyitler de desteklemektedir. Şair, kırkinci başlıkta (Taleb-i Mağfiret Zi Rabb-i Gafûr) kendisine konuşma yetisinin Allah'ın kudretini anlatmak için verildiğini, Bâde'nin vasıflarını anlatmak amacıyla eser kaleme aldığını ancak uzun uzun Beng'i anlattığını ifade eder ve “Allah Allah, bu tamamen isyandır, küfürdür, nankörlüktür!”¹⁷ şeklinde Allah'tan af diler. Beng, akıl ve şeriat çizgisinden uzaklaşan sâlikleri temsil ettiğinden dolayı bu kahramanı uzun uzadıya tarif etmeyi Fuzûlî, hatalı bir davranış olarak görmekte ve Allah'a tövbe etmektedir:

Nezr-i evsâf-ı mey kılup 'amdâ
Beng vafında eyledüm gûyâ¹⁸

(Meyin vasıflarını adak kılıp kasıtlı bengin vasıflarını anlattım.)

¹⁵ Bkz. 8-13. beyitler

¹⁶ Beng ü Bâde /10-13. beyitler

¹⁷ Bkz. 422-427. beyitler

¹⁸ Beng ü Bâde /425. beyit

Şaire göre içinde mey olmayan kadeh (ilahi aşktan nasipsiz gönül) ve başı bulunmayan beden (akıl ve şariat yolunu terk eden kişi), mutsuz olmaya mahkumdur. Aşağıdaki beyit de eserin yazılış sebebini ima etmesi bakımından kıymetlidir:

Câm tek telh-kâm olub ebedâ
Beng tek tenden ola başı cüdâ¹⁹

[ebedî olarak (içinde şarap olmayan) kadeh gibi kederli olma ve bengî gibi de başın, teninden ayrı olmasın.]

Kahramanlara Yüklenen Vasıflar ile Eserin Yazılış Sebebi Arasındaki İlişki

Bâde'nin, yukarıda izah edildiği üzere, yazarın dilinden ilahi aşkın mesti olarak tarif edildiği görülmektedir. Bâde'nin ilahi aşka erişmiş, kâmil insan profiline ters düşen tek özelliği benlik davası güderek "En üstün benim!" demesi ve mesnevinin girişinde kibre kapılmasıdır. Ancak mesnevinin sonunda Beng'e neredeyse yenilen ve hatasını anlayan Bâde; Allah'a tövbe eder, çok öfkelenildiği Beng ve Bûze'yi affeder. Böylece kendisine yüklenen misyonu tam olarak yansıtmış olur.

Beng'in dilinden Bâde'ye atfedilen tüm nitelemelerin özü ise şudur: Bâde, kişiye aşk şerbetinden içirir, Kevser suyu gibi ölümsüzlük verir (kişiyi Allah'a eriştirir) ancak ilahi aşkın ilk mertebesi mecazi sevgidir. Mecazi sevgiye düşenin ise iyi hâli bozulur. (İyiye hasta ve divane olur, padişahsa sevdiğinin kölesi olur, tüm düşüncesi sevgili olduğu için ibadetten uzak düşer.) Hatta mecazi aşk basamağından geçemeyip ona takılanın durumu daha fenadır. Bu nedenle Beng, Bâde'yi fitne çıkarıcı, sıkıntı verici, cehennemlik, dinden çıkmış ve doğru yoldan uzaklaştıran bir kişi olarak niteler. Bâde, Beng'in saydığı bu vasıfları "âşık ve maşukun kabiliyetlerini geliştiren, binasının temeli sağlam olanı kâmil hâle getiren ve olmayanı ise yıkıp harap eden, dostluğu eşsiz ancak düşmanlığı kahredici" şeklinde kendisi de kabul etmektedir.

Aşağıda, Bâde'nin mesnevide kendisini tarif ettiği beyitlerden bir kısmı yer almaktadır. Bu beyitlerde Bâde'nin kişiye ilahi aşk neşvesi verdiği, kalbi incelttiğinden bahsedilmektedir:

Âdeme secde kılmayub şeytân
Tapduğında gurûrile 'isyân

[(Bâde, şöyle dedi:) "Şeytan, Âdem'e secde etmeyip gururlanarak isyan ettiğinde]

Menden olsaydı neş'esi bir dem
Min kez eylerdi secde-yi Âdem

(eğer içinde sadece bir an için benden bir neşe belirseydi Âdem'e bin kez secde ederdi.)

Rikkat-efzâ-yı 'âşık-ı zârem
Çihre-efrûz-i hüsn-i dildârem²⁰

(İnleyen âşığın kalp inceliğini artırırım, sevgilinin çehresinin güzelliğini artırırım.)

Fuzûlî, aşağıdaki beyitlerinde Bâde'nin, kişiyi sevgiliye ulaştıran bir aracı olduğunu ancak aynı zamanda taşınması zor bir yük olduğunu dile getirmektedir:

Nazar-ı 'âşık u ruh-i mahbûb
Biri tâlibdür u biri matlûb

(Âşığın bakışı ile sevgilinin yüzü, bunlardan biri talep eden, diğeri talep edilendir.)

¹⁹ Beng ü Bâde/39. beyit

²⁰ Beng ü Bâde/179-181. beyitler

Hicrilen müşkil anlara hâl
Men birahtum araya tarh-ı visâl

(Ayrılık, bunlar için zordur; ben onlara vuslat yeri koydum.)

Gerçi düşmenliğümde fitnem çoh
Dostlukda dahi misâlüm yoh²¹

(Gerçi düşmanlığımda fitnem çoktur ancak dostluğumun eşi benzeri yoktur.)

Aşağıdaki beyitlerde Bâde'nin akıl ve ilim sahibi olduğu, gizli sırları öğrettiği, müderrisleri irşad ettiği, gönül pasını sildiği ifade edilmektedir:

Bir hiredmend 'âlimem mâhir
Bâtın ahvalin eylerem zahir

(Ben akıllı bir âlimim, gizli sırları âşikâr ederim.)

Mekteb-i meykedemde şâm u seher
Şerh-i Tecrîd ohur müderrisler

(Meyhane denilen mektebimde sabah akşam müderrisler *Şerh-i Tecrîd*²² adlı eseri okurlar.)

Her ne derd olsa men devâ virürem
Tab' gözgüsine cilâ virürem²³

(Ben, tüm dertlerin devasıyım, insanın tabiat aynasına cila veririm.)

Bâde'nin aşağıda verilen vasıfları, yine ilahi aşkı temsil ettiği yönündeki görüşü destekler niteliktedir. Bu bölümde Bâde, herkes tarafından saygı gören bir değer olarak tasvir edilir. Beyitlerde, ilahi aşkın cazibesi karşısında nice padişahın köle gibi ona boyun eğdiği, nice kölenin ise bu aşk sayesinde itibar kazanarak sultan mertebesine eriştiği ifade edilir:

Pâdişehlerni istesem âsân
Kıluram gedâ ile yeksân

(Eğer istersem padişahları kolayca kullar ile bir ederim.)

Ver gedâlarını istesem fi'l-hâl
Kıluram pâdişâh-ı bî-zer ü mâl

[Eğer istersem bir anda kulları altını, parası olmayan padişahlara çeviririm (Onları gönüllerin sultanı yaparım.)]

Her kim olsa ayağuma baş urur
Men gelince kamu ayağa durur²⁴

(Her kim olsa bana başvurur ve ben gelince ayakta durur.)

²¹ Beng ü Bâde/182-184. beyitler

²² Nasiruddin Tûsî'nin *Tecridü'l-itikâd* adlı eseri, Osmanlı kelâm litaretürünün kaynak metinlerinden biridir. Felsefi kelâm alanındaki ilk eserlerden biri kabul edilen *Tecrîd*, nispeten muhtasar bir metin olarak telif edilmiştir. Bu nedenle açıklanmaya muhtaç özet bir metindir ve üzerine çok sayıda şerh/haşiye yazılmıştır. Sünni ve Şii medreselerinde bu esere yazılan şerhler asırlar boyunca okutulmuştur (Tekin, 2018: 209).

²³ Beng ü Bâde/185-186, 187

²⁴ Beng ü Bâde/188-190

Beng'in Bâde'ye hitaben kullandığı "oğlancı ve hayasız" tabirleri ise sadece hakaret amaçlı kullanılmış olup aynı hakaretleri Bâde'nin de Beng'e yaptığı görülmektedir.

Beng'in meclis ehlinde olan Berş'in ve Macun'un da Bâde'yi övdüğü beyitler²⁵, Beng meclisinin dahi Bâde'nin üstünlüğünü kabul ettiğini gösterir ve bu beyitlerde yer alan vasıflar, yine Bâde'nin ilahi aşk kadehinden içen kişileri temsil ettiği görüşünü desteklemektedir.

Beng, sırlara vâkıftır ve insanları irşat edecek kadar yüksek bir ilim öğrenmiştir. Mesnevinin 15. başlığında yer alan hikâyeye, Beng'i tanımada oldukça mühimdir. Fuzûlî, bu hikâyeye "Esrarın Sıfatları Hakkında Kıssadır" başlığını vermiştir. Bu hikâyede Beng'in sarhoş olduğu, onun sarhoşluğunun Bâde'nin sarhoşluğundan daha fazla olduğu, bu sarhoşluk sebebiyle aklını kullanamaz hâle gelip hayali ve gerçeği ayırt edemediği, gülünç hâllere düştüğü anlatılmaktadır. Hatta bir beyitte sarhoşluğun etkisiyle başına zarar verdiği dile getirilerek Beng'in (ve Beng'in temsil ettiği zümrenin) başının tehlikede olduğu ima edilmiştir.

Söz konusu hikâyede sürekli mey içen ve bu sebepten sarhoş olan (ilahi aşk makamında bulunan) bir kişinin, içki bulamadığı bir gün beng alışı anlatılmaktadır. Hikâyenin başında hem Bâde'nin hem de Beng'in sarhoş olduğunun vurgulanması önemlidir. Şarap içen kimse, bengi alır almaz aklını kaybeder:

Var idi Isfahân'da bir mey-keş
Beng-mânend muttasıl serheş

(İsfahan şehrinde mey içici biri vardı ve o, Beng gibi sürekli sarhoştı.)

Bir 'aceb kasrda dutub menzil
Meye olmuşıdi rûz u şeb mâyl

(Tuhaf bir sarayı mesken edinmiş, orada gece gündüz mey içerdi.)

Bir gün ol rind meclisinde şerâb
Oldı mânend-i kîmyâ nâ-yâb

(Bir gün rind meclisi mahiyetindeki sarayında şarap kalmamıştı. Şarap, kimya gibi bulunmuyordu.)

Hâsıl oldu ana sudâ'-ı humâr
Yidi def'ine zerreî esrâr

(Şaraptan sonra gelen baş ağrısı tuttu, o ağrıyı gidermek için şarap bulamadığından zerre miktar esrar yedi.)

Eser-i beng idüb hücûm temâm
Tapdı mir'ât-ı 'aklı jeng-i zalâm²⁶

[Beng, etkisini tümüyle gösterdi ve akıl aynası karanlığın pasını buldu. (Aklını kullanamaz oldu.)]

Bengin etkisiyle akıllı karışan kişi, dışarıya baktığında ayın suya yansımasını görür ve her yeri sel basmış zanneder. Yüzerek kurtulmak ümidi ile kendisini boşluğa bırakır ancak kafasını taşa vurur. Şair, hikâyesini bâde sarhoşluğunun, beng sarhoşluğundan daha makbul olduğunu bildirerek bitirir:

²⁵ Berş, eserde "Bâde; gönle canlılık verir, insanların çoğu onun yolunu izler." demektedir. Macun ise Beng'e "Bâde seni yanına çağırırsa gitmelisin." demektedir.

²⁶ Beng ü Bâde/149-153

Şeb idi lîk mâh-ı şeb-efrûz
Kılmışidi cihânı gayret-i rûz

(Vakit, gece idi ancak ayın aydınlığı ortalığı gündüze çevirmişti.)

Reng-i meh tapalı numûne-yi âb
Kasr ol âb içinde şekl-i habâb

(Ay, suya aksedince saray, o su içinde su kabarcığı gibi oldu.)

Kasrdan rind dışra kıldı nigâh
Su göründi gözine pertev-i mâh

(O rind, saraydan dışarı baktı ve suya ay yansıdığı için su, gözüne ay gibi göründü.)

Didi eyvây oldu iş müşkil
Seyl dutmuş cihânı men gâfil

(Dedi ki “Eyvah, durum kötü, cihanı sel kaplamış ve benim bundan haberim yok.)

Suya çârem budur, özüm bıraham
Dolmadan kasr bir kenâre çıham

(Tek çarem, suya kendimi bırakmak ve saray, su ile dolmadan kıyıya çıkmak.)

Özümi kurtaram sibâhat ilen
Bir kenâre çıham ferâgat ilen

(Yüzerek kendimi kurtarayım, sarayı terk edip kenara çıkayım.”)

Ele bir tahta pâresin aldı
Yere mehtâb tek özin saldı

(Eline bir tahta parçası alıp ay ışığı gibi kendini yere bıraktı.)

Let görüb başı ferş daşından
Darbilen bengi uçdı başından

(Başı, döşeme taşından zarar gördü ve o çarpmayla bengi başından uçtu.)

Derd-i ser buldı vü geldi hükemâ
Didiler derdine şerâbı devâ²⁷

(Başı ağrıdığı için hekimler geldi ve senin derdine “şarap” devadır, dediler.)

Görüldüğü üzere Beng, eserin yazılış sebebi ile uyumlu olarak sarhoştur yani ilahi aşk makamındadır. Ancak bu aşk, onun aklını devreden çıkarmıştır. Artık hayal ve gerçek olanı birbirinden ayırt edemeyecek kadar sırlar denizinde kaybolmuştur.

Bâde’nin özellikleri arasında yer alan “tüm dinlerce makbul ve muteber olması; temeli sağlam olanlar için kâmil bir insan olma yolunu açması, olmayanlar için ise bedbahtlığa sebebiyet vermesi; âşığın rikkatini ve maşuğun güzelliğini artırması” gibi sıfatlar²⁸, Bâde’nin müşahhas bir varlığı temsil etmek yerine soyut bir kavramın sembolü olarak kullanıldığını gösterir. Kısaca Bâde, kendisinde istidat bulunan

²⁷ Beng ü Bâde/154-163

²⁸ Bkz. 172-177, 181. beyitler

kimseyi olgunlaştırmaktadır. Kendisinde aşk istidadı olmayan kişiler için bedbahtlık sebebidir. Yine aynı şekilde mesnevîde geçen “Şeytan benden -Bâde’den- bir neşe alsaydı Âdem’e bin kez secde ederdi.”²⁹ ifadesi yine Bâde’nin soyut bir kavram için kullanıldığını ve ilahi aşkı temsil ettiğini daha net gösterir. Bunun gibi Bâde ve Beng’e mesnevîde yüklenen tüm sıfatlar, onların soyut bir kavram/ durumun sembolü olduğunu göstermektedir.

***Beng ü Bâde’nin Sosyal Eleştiri Bağlamında Değerlendirilmesi ve Eser Hakkında Birkaç Not*³⁰**

Mesnevinin giriş ve bitiş bölümleri ile kahramanların vasıfları incelendiğinde, eserde Beng ve Bâde’nin ilahi aşkın mestleri oldukları anlaşılır. Her ikisi de ilim sahibi ve sarhoştur. Ancak Bâde, akıl ve gönül dengesini koruyan, uyum ve itidal içinde ideal insan profilini yansıtır. İlahi aşk şerbetini içmiş olsa da akıl-şariat sınırlarını aşmaz ve Fuzûlî, mesnevisinde Bâde’nin tarafını tutar. Beng ise aşkın coşkusuyla aklını tamamen yitiren ve şariat çizgisinden çıkan bir âşıktır. Fuzûlî’nin Beng’i kimi beyitlerde yüceltip kimi beyitlerde eleştirmesi de bu karşıtlıktan kaynaklanır.

Bu eser, bizim çıkarımlarımıza göre temsil ettiği değerlerle bütün olarak sosyal eleştiri niteliği taşımaktadır. Beng; seyr ü sülûk esnasında yaşadığı hâllerden ötürü akla ve şariate muhalif davranışlar sergileyip sözler sarf eden sâliklerin temsilidir. Bâde ile okura “akıl-şariat-ilahi cezbe” dengesinin kurulması gerektiği öğütlenir.

M. Rıhtım’ın çalışmasında Azerbaycan sahasının tasavvufi hareketlere merkezlik yaptığı, bu sahanın pek çok tarikatın neşv ü nema bulduğu bir coğrafya olduğu belirtilir. Ayrıca özellikle Fuzûlî’nin yaşadığı çağda Azerbaycan sahasının tasavvufi hareketler açısından renkli bir görünüm arz ettiği; bu hareketler arasında Hurufilik, Alevilik gibi heteredoks akımların da bulunduğu kaydedilmektedir. Rıhtım, bu hareketlerin İran ve Anadolu coğrafyasına intikal ederek bir kısım bölünme, ayrışma ve çatışmaları da beraberinde getirdiğini dile getirmektedir.³¹ Fuzûlî’nin yaşadığı dönemde, şairin yaşadığı coğrafyada da hüküm sürmüş ve dinin özünden uzak, sapık fikirleri yaymaya çalışmış Müşâ’şâ’ları da bu bağlamda göz önünde bulundurmak gerekir. Şair, yaşadığı asırdaki şariate muhalif dinî örgütlenmeleri görüp onlardan iktidarı haberdar etmek ve aynı zamanda bu insanları uyarmak için *Beng ü Bâde*’yi kaleme almış olmalıdır.

Fuzûlî’nin *Beng ü Bâde*’de “akıl-şariat-ilahi cezbe” dengesini koruyan bir aşk eksenini çizip bu eserini, tarihte Müşâ’şâ’lar ile mücadele eden Şah İsmail’e sunması oldukça manidardır. Bu durum, Fuzûlî’nin Şiiliğinin heteredoks bir çizgide olmadığını -belki bu yorumu Şah İsmail için de yapabiliriz- göstermektedir. Aşağıdaki beyitler hem bu yöndeki görüşlerimizi hem de Fuzûlî’nin Şii mezhebine yakınlığını destekler mahiyettedir:

Bezm-i âl-i 'Alîde mesken tut
Mestler gibi özge bezmi unut

(Mestler gibi Ali ailesinin meclisini mesken tut ve başka meclisi unut ki)

²⁹ Bkz. 180. beyit

³⁰ Mesnevi neşirlerinde yer alan incelemelerde mesnevîlerde geçen sosyal eleştiriler kimi zaman belirtilse de bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma yoktur. Bu konudaki eksikliği gidermek üzere *Mesnevîlerde Sosyal Eleştiri* başlıklı doktora çalışmamızı sürdürmekteyiz.

³¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için M. Rıhtım’ın 2009 tarihli IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler başlıklı çalışmasına müracaat edilebilir.

Câm tek telh-kâm olub ebedâ
Beng tek tenden ola başı cüdâ³²

[ebedî olarak (içinde şarap olmayan) kadeh gibi kederli olma ve bengî gibi de başın, teninden ayrı olmasın.]

Fuzûlî'nin ortaya koyduğu Beng karakterine, yürütmekte olduğumuz *Mesnevilerde Sosyal Eleştiri* başlıklı doktora tezimiz kapsamında incelediğimiz bazı diğer mesnevilerde de rastlanmıştır. Özellikle Derviş Şemseddin'in, çeşitli sosyal grupları temsil eden kuşların münazarasından oluşan *Deh Murg* adlı mesnevisinde çizdiği Kerkes karakteri, şeriatı ve aklı terk etmesi, sarhoş bir bengî olması gibi nitelikleriyle Beng ile neredeyse birebir örtüşmektedir. Şemsî, bu karakter aracılığıyla dönemin sapkın sufilerini sert bir dille eleştirmektedir.

Temsilî olmamakla birlikte Taşlıcalı Yahya'nın *Gülşen-i Envâr*'ının hemen hemen her bölümünde, seyr ü sülûkun basamaklarını tırmanırken şeytanın vesveseleri, dönemin şartları vs. gibi sebeplerle günahları kendilerine meşru kılan, aklı ve şeriatı bir kenara atan müritler sıkı bir şekilde tenkit edilir. Bu iki eser dışında, genel olarak diğer mesnevilerde de aklı ve ibadeti terk eden şeyh ve dervişlerin "esrarkeş, akılsız, bengî" gibi nitelemelerle olumsuz bir biçimde tasvir edildikleri görülmektedir.

Zikrettiğimiz bu üç mesnevinin de aynı yüzyılda yazılmış olması geniş bir coğrafyada tekke ve tarikatlar ile sâliklerin yozlaşmasının edebiyata yansımaları açısından önemli bir gösterge teşkil etmektedir. Nitekim 16. yüzyıl Osmanlı'sındaki tasavvuf hareketleri incelendiğinde, mesnevilerdeki eleştirilerin tarihî kaynaklarla örtüştüğü görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı, sapkın olarak görülen birçok şeyh ve dervişin faaliyetleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır.³³

Bâde ve Beng; mesnevide ilahi aşktan nasibini almış, ilim ve sırlara vâkıf kişiler oldukları için kendi gittiği yol en doğru yol, kendi ulaştığı makam en yüksek makam olarak düşünen iki şeyh edasındadır. Bu sebeple her ikisi de kendisini "devrin kutbu, ilimce en yüksek müderris ya da şeyh, Hızır" olarak nitelemektedir. Mesnevide bu bakış açısı da tenkit edilmiştir.

Beng ü Bâde adlı mesnevinin toplumsal eleştiri amacıyla kaleme alınmış olması, mesnevi edebiyatının yalnızca estetik bir anlatı türü olmanın ötesinde, dönemin koşullarına duyulan tepkiyi ifade etme işlevini de üstlendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Mesneviler toplumsal bir duyarlılığın tezahürü olarak bazen günümüzün basın-yayın organlarının işlevini de üstlenmişlerdir.

Fuzûlî'nin kişisel olarak münzevi ve kırılğan bir yapısı olduğu genellikle kabul edilir ve bu özelliğinin eserlerine yansıdığı düşünülür. Ancak *Beng ü Bâde*'de şairin böyle bir mizaca sahip olduğuna yönelik herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Fuzûlî, bu eserde yaşadığı asr için büyük bir tehdit olan, aklı ve şeriatı terk eden dinî grupları ve şahısları görüp onları Beng'in şahsında tenkit eden bir mücadele insanı görünümündedir.

***Beng ü Bâde* Hakkında Şimdiye Değin Söylenilenlerin Değerlendirilmesi**

Fuzûlî, mesnevinin girişinde şarabı ilahi aşk anlamında kullanır ve ilahi sırları açıklayan bir eser yazmak istediğini sarîh beyitlerle ifade eder. Şairin eserini kaleme alış amacını bu denli açık bir şekilde dile getirmesi, mesnevinin temsili ve tasavvufi bir eser olarak yorumlanmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca kahramanlara yüklenen vasıflar tek tek ele alındığında bu vasıfların eserin yazılış amacıyla uyum içinde olduğu görülmektedir.

³² *Beng ü Bâde*/38-39

³³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için F. Koca'nın 2002 tarihli *Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni* başlıklı çalışmasına müracaat edilebilir.

Mesnevi hakkında kabul gören en yaygın görüş, onun siyasi bir temsil olduğudur. Bâde ve Beng'in temsil ettiği liderler hakkında çeşitli fikirler yer almaktadır. Hatta incelemelerde bu kahramanların sadece siyasi liderleri değil onların liderlik yaptığı toplumları da temsil ederek mesnevide homojen-heterojen toplum yapılarının izlerinin bulunduğu da belirtilmektedir.

Beng ve Bâde'nin Şah İsmail ve II. Bayezid'i (ya da diğer hükümdarları) temsil ettiğine dair eserde siyasi bir göndermeye rastlanılmamaktadır. Kahramanların vasıfları, bir şahıstan ziyade soyut konulara işaret etmektedir. Fuzûlî, mesnevisinin girişinde yalnızca eseri sunduğu kişi olan Şah İsmail'i, geleneğe uygun olarak över. Fuzûlî'nin yaşamı ve eserleri incelendiğinde, onun siyasi çekişmelere karışmadığı ve herhangi bir propaganda hareketinin içinde yer almadığı görülmektedir. Ayrıca çeşitli incelemelerde sadece Bâde'de olduğu ileri sürülen "iyi savaşçı olma, güçlü kuvvetli olma, hiddetli ve sert tabiatlı olma, kibirli olma" gibi özellikleri Beng'in de taşıdığı görülmektedir. Şah İsmail ve Bayezid'in mey ve beng kullanmaları ile mesnevide Bâde'nin "Türk" olarak nitelendirilmesi, eserin siyasi bir temsil olarak nitelendirilmesi için yeterli birer gerekçe olarak gözükmemektedir.

Esasen mesnevide kahramanlara yüklenen özelliklerin incelemelerde çok dağınık bazen yanlış değerlendirildiği tespit edilmiştir. Yukarıda izah ettiğimiz gibi her iki kahramanda da görülen özelliklerin tek bir kahramana atfedilmesi dışında bir kahramana ait olan vasfın başka kahramana atfedilmesi söz konusudur. Örneğin bir incelemede aslında Bâde'ye ait olan lale benzetmesinin Beng'e ait olduğu belirtilmiş, bir diğerinde ise her iki kahramanın da birbirine yalnızca hakaret etmek için kullandığı "oğlancı" tabiri sadece Beng'e yakıştırılmıştır. Beng'in medrese köşelerini makam edinmesinden yola çıkarak temsiliyet boyutu analiz edilmeye çalışılırken, Bâde'nin müderrislere *Şerh-i Tecrîd* dersi okutması vasfı dikkate alınmamıştır. Beng'in zahid tipini temsil ettiği iddia edilirken onun mesnevide kendisini en büyük şeyh ve müderris olarak tanıtmayı, şeyh görünümü olduğu belirtilmesi göz ardı edilmiştir. Özetle mevcut incelemelerde karakterler değerlendirilirken onların mesnevide yer alan tüm özellikleri ele alınmayıp seçici bir yaklaşımla bazı niteliklere odaklanıldığı görülmektedir.

Bu mesnevi için ileri sürülen diğer bir görüş ise Bâde'nin gönlü, Beng'in ise akli temsil ettiği fikridir. Bu görüşün ise Beng'in hem yazar hem de kahramanlar diliyle sürekli kafasız, iyiyi-kötüyü ayırt edemeyen, kendini gülünç hâllere düşüren, halk tarafından kınanan, kuruntu ve boş hayaller içerisinde olan, akli paslı, akli kıt gibi vasıflarla nitelendirilmesi sebebiyle çok doğru olmadığını düşünüyoruz. Bu vasıflardan yola çıkarak Beng için aklın değil, akli terk eden sâliklerin temsili demek, daha doğru olacaktır.

Bâde'nin rind, Beng'in ise zahid tipini temsil ettiği düşüncesi, bu mesneviye dair öne sürülen ve akıl-gönül anlayışıyla bağlantılı bir diğer görüştür. Ancak mesnevide her iki kahramanın da sarhoş olup sırlara vakıf olduğunun (ilahi aşk makamında olduğunun) bildirilmesi Beng'in zahid tipini temsil ettiği yönündeki fikri zayıflatmaktadır. Çünkü klasik Türk şiiri geleneğinde zahid tipi, âşıklığın hâllerinden anlamaz ve bu hâllerden uzaktır.

Bir incelemede, mesnevinin iki bölümü kahramanların rind ve zahidi temsil ettiğine dair delil olarak sunulmaktadır: "Der Sıfat-ı Cüvan-ı Zahid Taleb" ve "Der Hikâyet-i Beng Mîgüyed".

"Der Sıfat-ı Cüvan-ı Zahid Taleb" başlıklı bölümde mey içen, işret âlemlerinden çıkmayan Rey şehrinde bir gencin, zahitlerin olduğu bir meclise gelmesi; zahitlerin mahşer, melekler, cennet vs. hakkında konuşmalarına şahit olması anlatılır. Genç, bu konuşmaları duyunca zahitlere bir hayli özenir ve Allah'tan Kevser ile huri ister. Allah ise gence hitap ederek "Sen zaten Kevser içip durursun, içtiğin meyden vazgeçersen sana Kevser'i veririm." der. Hikâyenin özü, Bâde'nin Kevser suyu ile eş olduğu bilgisidir. Kısaca bâde (ilahi aşk), Kevser suyu gibi kişiye ölümsüzlük verir. Görüldüğü üzere bu hikâyede Beng'in zahidi temsil ettiğine dair bir gönderme yoktur. Burada sadece hikâyenin geçtiği mekân olarak

zahitlerin toplandığı bir meclis kurgulanmıştır. Amaç, Bâde'nin sıfatlarından birini vermektir. Hatta zahidin yerilmesi de söz konusu değildir. Hikâyede zahid, olumsuz bir tip değildir. Bu hikâyede zahit, kendisini dünyada meyden uzak tutmayı başardığı için ahirette Kevser'e kavuşacak olan kişidir. Hikâyede Beng ile zahit arasında bir ilişki kurulmamıştır.

“Der Hikâyet-i Beng Mîgûyed” başlıklı bölümde ise bir müridi, şeyhinin sohbet halkasından çıkarması anlatılır. Şeyh, gerekçe olarak müridin beng içmeye başlaması, artık devrin kâmilî olması ve sırlara vakıf olmasını gösterir. Bu bölümde Beng'e dair övgüler yer alır ve onun zahit olup olmamasına dair bir bilgi yoktur.

Ayrıca Beng'in mesnevîde yer alan “iyi huylu olma, kimseyi davranışlarıyla incitmeme, tüm ilimlere vâkıf olma, güzel huylu ve güzel görünümlü olma, kapısının herkese açık olması, aşkın kendisine sığınak olması, sarhoş olması, sufi görünümlü olması, fakr ve meskenet izlerini üzerinde taşıması, sırlara vâkıf olması, ârif ve fakirlerin koruyucusu olması, makam sahiplerine yakın olup olmamayı önemsememesi...” gibi vasıflar klasik şiirdeki zahid tipinin vasıflarını çağrıştırmamaktadır.³⁴

Fuzûlî, 41 ve 42. beyitlerde kendi ruh hâlini anlatır ve cennet gibi bir bahçede mey ve bengle huzurlu olduğunu ifade eder. Fuzûlî, Bâde'nin meclisinden ayrılan Buze'nin, Beng'in meclisine karışmakla şerefli bir topluluğa dâhil olduğunu söylemekle birlikte Beng'in meclisinden ayrılarak Bâde'nin meclisine katılan Macun için de izzetli ve şerefli bir topluluğa karıştı, demektedir. Ayrıca Beng'in meclisindeki kişilerin hepsi ilim ve şeref sahibi, pak kimseler olarak zikredilmiştir. Bu gibi Fuzûlî'nin kimi zaman Beng'in yanında olduğu izlenimi veren beyitler Beng'in de sarhoş olduğu görüşünü (ilahi aşk neşvesi içinde bulunduğunu) destekleyen beyitlerdir. Saydığımız tüm bu sebeplerden ötürü Beng'in zahid tipini temsil ettiği yönündeki fikrin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Bu mesnevî hakkında, birinci başlıkta anlatıldığı üzere, ileri sürülen diğer bir görüş Fuzûlî'nin eserinde Bâde'nin tarafını tutmasından dolayı pişmanlık duyduğu -çünkü şarap dinen haramdır- bu nedenle mesnevînin sonunda yaptığı edepsizlikten ötürü Allah'tan özür dilediği görüşüdür. Hatta bu görüşten yola çıkılarak şairin tasavvuf ve şariat arasında ikilemde kaldığı, tasavvufu sorgulamaya başladığı yorumları da yapılmıştır.³⁵

Mesnevînin incelemesinde belirtildiği üzere şair, eserinin girişinde Bâde'nin ilahi aşkı temsil ettiğine dair ipucu verir. Münacatında kendisine verilecek olan ilahi aşkın onda marifet doğurmasını ancak onu yoldan çıkaracak ölçüde de olmamasını niyaz etmektedir. Bu bölümlerde tasavvuf-şariat arasında kalma yoktur. Mesnevînin bitişinde ise şair, Bâde'yi övdüğü için Allah'tan af dilememiştir. Aksine Bâde'yi övmek için yola çıktığını ancak Beng'in vasıflarını anlatarak detayda kaybolduğu için özür dilemiştir. Şairin burada yaptığı hatayı küfür, nankörlük... şeklinde nitelemesi hatasının büyüklüğünü vurgulamak içindir. Çünkü Beng, ilahi sırlara vakıf olsa da şeriatten ve akıldan uzaklaştığı için tehlikeli bir tiptir. Mesnevîde Beng'e ayrılan beyit sayısı neredeyse Bâde ile aynıdır. Bu durum da şairin amacına ters düşmektedir. İşte şair, eserinin bu yönü için Allah'tan af dilemektedir.

³⁴ Fuzûlî'nin *Rind ü Zahid* adlı eserinde Zahid; zahir ilimlere meraklı, aklı önemseyen, ekin ekme yahut ticaret ile uğraşmak gerektiğini söyleyen, hükümdarlara yakın olmayı önemseyen biri olarak tarif edilmiştir. Zahid'in beng içmek şöyle dursun, en ufak haram şüphesi olan şeylerden kaçındığı, perhiz ve riyazete çok önem verdiği vurgulanır. Zahid'in en mühim özelliği içki gibi sarhoş edici maddelerden uzak olmasıdır (Şentürk, 1996: 11-12).

³⁵ Aynı incelemede şairin, dinen haram olan beng ve bâdeyi anlatma gibi bir hataya düşmesini makul karşılamak gerektiği, mahlası “Fuzûlî” olan bir şairden zaman zaman bu tavırların beklenebileceği yönünde ilginç bir açıklama da yer almaktadır. Oysa Fuzûlî, mahlasını seçme sürecine dair açıklamalarında, bu ismin yalnızca “gereksiz, lüzumsuz” anlamına gelmediğini, aynı zamanda “fazilet” kelimesinin kökü olan “fazl” kavramını da içerdiğini belirtmektedir.

Mesnevinin ruh (iç âlem) ve beden (dış âlem/dünya) ikilisini temsil ettiği ya da doğrudan keyif verici maddelerin münazara edildiği yönündeki görüşler, kahramanlara yüklenen sıfatlar göz önünde bulundurulduğunda makul görünmemektedir. Zira hem Bâde hem de Beng'in sahip olduğu nitelikler, okuru soyut ve derin manalara yönlendirmektedir. Ayrıca, her iki kahramanın vasıfları arasında, keyif verici maddelerin temel özellikleriyle örtüşmeyen pek çok unsur bulunmaktadır.

Beng'i zahid-rind (akıl-gönül), Şah İsmail-II. Bayezid gibi değerlendirmelerin içerisinde düşünenlerin onun "kimseye zararı olmayan, sırlara vâkıf, sade, kötülüğe iyilikle cevap veren, sarhoş, şeyh" gibi vasıflarını mesnevideki çelişkiler olarak değerlendirmişlerdir.

Divan şairlerince bâde ve beng kelimelerine çeşitli soyut anlamlar yüklemek ve keyif verici bu maddelerin fiziksel olarak kişide sebep olduğu değişimler ile âşıklığın hâlleri arasında bir ilişki kurmak gelenektir. Bu eserin tasavvufi bir temsil olduğunu kabul etmeme beraberinde şairin şariat-tasavvuf ikilemi içinde olması yahut eserin kimi yerinde çelişkilere düşmesi gibi hatalı yorumlamalara yol açmıştır. Hatta Bâde'nin çok önemli bir misyonu olmasına rağmen gülüp geçinilen bir tip olduğu dahi belirtilmiştir.

Sonuç

Yapılan inceleme sonucunda *Beng ü Bâde*'nin siyasi bir temsil olduğu, homojen-heterojen toplum yapılarını yansıttığı ya da gerçek anlamda keyif verici maddelerin tartışıldığı yönündeki görüşlerin zayıf temellere dayandığı görülmüştür. Öte yandan, mesnevinin rind-zahid (gönül-akıl) ya da ruh-beden ikililerini yansıttığı yönündeki yorumların da karakterlerin özellikleriyle tam anlamıyla örtüşmediği anlaşılmıştır. Eserin temsili ve tasavvufi bir boyut taşıyıp taşımadığına ilişkin değerlendirmeler dikkate alındığında ise, metnin tasavvufi bir temsil niteliği arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Fuzûlî, *Beng ü Bâde* adlı mesnevisinde Beng karakteri üzerinden, şariatı ve akılı terk ederek dinin özünden uzaklaşan tarikatleri, sâlikleri ve âşıkları eleştirmektedir. Buna karşılık, Bâde ise aşk, akıl ve şariat dengesini muhafaza edenleri temsil etmektedir. Nitekim tarihî kaynaklar, Fuzûlî'nin yaşadığı dönemi ve coğrafyayı tasavvufi hareketler açısından oldukça zengin bir ortam olarak değerlendirmektedir. O dönemde, özellikle heterodoks eğilimlere sahip birçok akım etkili olmuştur. Kerbela, Hille ve Necef gibi bölgelerde faaliyet gösteren ve sapkın düşüncelerini yayma çabalarıyla bilinen Müşâ'şâ'lar, bunlar arasında en dikkat çekenlerden biridir.

Beng ü Bâde, yalnızca tasavvufi bir tartışma sunmakla kalmayıp aynı zamanda önemli bir sosyal eleştiri niteliği de taşımaktadır. Mesnevinin toplumsal eleştiri amacıyla kaleme alınmış olması, mesnevilerin yalnızca estetik kaygılarla yazılan bir edebî form olmanın ötesinde, dönemin sosyal ve kültürel yapısına yönelik eleştirel bir bakış sunduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Özetle mesneviler, kimi zaman dönemin aksayan yönlerini görünür kılmak ve kamuoyunu bilgilendirmek gibi işlevler üstlenmişlerdir.

Yapılan okumalar neticesinde Fuzûlî'nin oluşturduğu Beng karakterinin farklı mesnevilerde de ele alındığı görülmüştür. Ayrıca bu mesnevilerin *Beng ü Bâde* ile aynı yüzyılda kaleme alındığı tespit edilmiştir. Söz konusu eserlerin aynı dönemde yazılmış olması, geniş bir coğrafyada tekke ve tarikatlar ile sâliklerin yozlaşmasının edebiyata yansımaları açısından önemli bir gösterge teşkil etmektedir.

Beng ü Bâde, ait olduğu dönemin toplumsal bir kesiminin zihniyet dünyasını okura yansıtan bir mesnevidir. Fuzûlî, bu dünyayı aktarırken doğrudan bir anlatım yerine temsillere başvurmayı tercih etmiştir.

Kaynaklar

- Açıl, B. (2015). Klasik Türk şiirinde estetik bir unsur olarak çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, Bahar dönemi, 1-28.
- Budak, A. & Kanar, M. (2017). *Fuzûlî'nin yaşadığı çağa eleştirel tanıklığı Beng ü Bâde*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). Fuzûlî'nin bir gazelinin şerhi ve yapısal yönden incelenmesi. *Türkoloji Dergisi*, 9(1).
- Kaplan, M. (2003). *Deh Murg-ı Şemsî İnceleme-Metin-Sözlük*. Celal Bayar Üni. Yüksek Öğrenim Vakfı Yayınları.
- Karahan, A. (1996). Fuzûlî. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. 13, ss. 240-246.) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koca, F. (2002). Osmanlılar dönemi fıkıh-tasavvuf ilişkisi: fakırlar ile sofular mücadelesinin tarihi serüveni. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, 73-131.
- Köleoğlu, M. (2002). *Fuzûlî'nin Beng ü Bâde'si (kaynak-konu-üslup ve şekil yönünden inceleme)* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Olgun, T. (1936). *Fuzuli'ye dair*. Selamet Basımevi.
- Özgüdenli, O. G. (2006). Müşa'şâ'lar. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. 32, ss. 155-156.) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rıhtım, M. (2009). IX-XIX. asırlar Azerbaycan kültür tarihinde tasavvufi hareketler. *Avrasya Etüdleri*, 35/2009-1, 33-60.
- Sağlam, A. (2016). *Gülşen-i envâr*. Grafiker Yayınları.
- Şentürk, A. A. (1996). *Klasik Osmanlı edebiyatı tiplerinden sûfî yahut zâhid hakkında*. Enderun Kitabevi.
- Tekin, A. B. (2018). Osmanlı kelâm literatüründe temel bir kaynak: Cürcânî'nin Hâşiye-i Tecrid'i. (Editörler: Aydın, F. & Aydın, M. & Yetim, M.), *Osmanlı Kaynakları ve Tartışma Konuları* içinde. Mahya Yayıncılık.
- Yıldırım, A. (2004). Fuzuli'nin Beng ü Bade mesnevisi ve bâde sembolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 2, 139-146.
- Vanlıoğlu, M. (1997). Beng u Bâde ve muhtevası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (3), 197-200.
- Zülfe, Ö. (2018). *Fuzûlî Beng ü Bâde inceleme-tenkitli metin-çeviri-açıklamalar-seçme sözlük-dizin-tıpkıbasım*. Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Yıldız, A. "Beng ü Bâde (Fuzûlî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/beng-u-bade-fuzuli>. [Erişim Tarihi: 07 Mart 2025].

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 100 %.

Baudrillard Felsefesinde Modern Dünyanın Gerçeklik İnşası Üzerine Mülâhazalar*

Reality Construction of The Modern World in The Philosophy of Baudrillard*

Eda Topar¹

Adem Palabıyık²

Metin Sakıncı³

Öz

Modern dünya ile başlayan süreçten günümüze kadar olan serüveni Baudrillard cihetinden incelemiş bulunduğumuz bu çalışmada, yaşam biçimleri üzerinden birtakım tespitler ortaya koymak ve bu tespitlerin kökenine inmek gaye edinilmiştir. Bununla birlikte, modern faaliyetlerin gerek toplumlar gerekse bireyler için nasıl bir dünya tasarımı sunduğu irdelenmiş ve sunulan yeni dünya tasarımının şehirler, medeniyetler, kültürler, değerler bakımından ne gibi sonuçlar getirebileceği üzerinde mülâhazalar yapılmıştır. Yine ek olarak, modern dünya tasavvurunun argümanlarını eleştiren postmodern düşünceye yer verilmiş ve post-modern düşüncenin ortaya koyduğu yeni önerilerin ne yazık ki yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. En önemlisi de Baudrillard'ın bahsettiği yeni dünyanın artık son sınıra ulaştığına değinilmekle beraber, ulaşılmış olduğumuz bu son evrenin Baudrillard açısından dönüşü olmayan bir ütopya dünyasına karşılık geldiği saptanmıştır. Son olarak ise, mevcut problemlerin çözümü noktasındaki yetersizliklerden bahsedilmiş ve bu doğrultuda muhtemel görülen birtakım görüşler değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Baudrillard, Hiper-gerçeklik, Modernizm, Sanal, Teknoloji.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur ve bu makalede, 2023 yılında Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, Felsefe Bölümünde tamamlanan, "Baudrillard Felsefesinde Modern Dünyanın Gerçeklik İnşası" başlıklı yüksek lisans çalışmamdan faydalanılmıştır.

¹ Türkiye, e-posta: edatopar@gmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0106-4749>

² Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, e-posta: adem.palabiyik@hotmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9209-9313> (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

³ Eğitimci/Yazar, Ankara, Türkiye, e-posta: sakincmetin@gmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3273-7870>

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 13.03.2025

Revize Tarihi/ Revised Date: 21.05.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 21.05.2025

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Topar, E., Palabıyık A., & Sakıncı, M., (2025). Baudrillard Felsefesinde Modern Dünyanın Gerçeklik İnşası Üzerine Mülâhazalar. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 108-124.
<https://doi.org/10.47130/bitlissos.1657154>

Abstract

In this study, in which we have examined from the point of Baudrillard, the adventure from the process that started with the modern world to the present, it is aimed to reveal some determinations on lifestyles and to go down to the origins of these determinations. In addition, it has been examined what kind of world design modern activities offer for both societies and individuals, and what kind of results the new world design can bring in terms of cities, civilizations, cultures and values have been discussed. In addition, postmodern thought, which criticizes the arguments of the modern world view, is included and it is emphasized that the new proposals of post-modern thought are unfortunately insufficient. Most importantly, although it is mentioned that the new world Baudrillard mentioned has now reached the final limit, it has been determined that this last stage we have reached corresponds to an irreversible utopia world for Baudrillard. Finally, the inadequacies in solving the existing problems were mentioned and some possible views were evaluated in this direction.

Keywords: Baudrillard, Hyper-reality, Modernism, Virtual, Technology.

Giriş

Endüstriyelleşme ve ileri teknolojinin önemli bir safhaya ulaştığı günümüz çağını muhtelif açılardan mütalaa etmek maksadıyla, Fransız düşünür Jean Baudrillard'ın fikirlerine sıklıkla başvurulduğunu görebiliriz. Aydınlanma çağıyla başlayan akıl ve birey ağırlıklı anlayış, hız kesmeden devam ederek bambaşka boyutlara evrilmiştir. Modernliğe geçişin ilk adımlarıyla başlayıp, postmodern oluşumla devam eden bu süreç, gelmiş bulduğumuz şu an ki aşamada, gerçekliğin ciddi anlamda sorgulamasının elzemliğini ve ileri teknolojinin irdelenmesinin zaruriyetini bizlere hatırlatmaktadır. “İlerleme ve gelişme” gibi mottolarla cereyan eden modern düşünce, geçmişe ve geleneklere keskin sınırlar koyarak tam manasıyla içtimai hayata nüfuz edebilmiş midir? Yoksa kendi değerlerine ve geleneğine muhkem bir şekilde bağlı bulunan toplumların kararlı mücadelesiyle mi karşılaşmıştır? İşte bu anlamda zihnimizde gezinen bütün sorular, irdelenmeye muhtaç bir halde tartışmaya açık hâle getirilmeyi beklemektedir. Evet belki kuru hamaset icabı, şöyle gelişme böyle ilerleme diyerek, 20. Yüzyıla övgüler dizebiliriz. Fakat mahlukat ne durumda? İnsanlık ne durumda? Bu sorulardan kaçmamız asla mümkün değildir.

Tam da bu noktada gerçeklerle yüzleşmek gerektiğini bizlere hatırlatan Jean Baudrillard, modern ve postmodern sürecin açmazlarını olabildiğince yalın bir dille tartışmaya açmaktadır. Aklın ve bireyin yerini yüksek düzey teknolojinin aldığı modern süreci, “simülasyon” kavramıyla ele alan düşünür, her şeyin tepetaklak edildiği, anlam mefhumunun sahtelikle iç içe geçerek bozulmaya yüz tuttuğu bu pragmatist süreci, kendine özgü kavramlarla bizlere anlatmaktadır (Baudrillard, 2021a: 13). Bu bağlamda, hassasiyetle üzerinde yoğunlaştığımız bu çalışma, modernliğin en etkin ayağı olan teknolojik faaliyetlerin, şahıslar ve toplumlar üzerinde nasıl bir değişime sebebiyet verdiğini irdelemeyi gaye edinir. Fakat bu minvalde Baudrillard'ın gündeme taşıdığı meseleler, onun nazarında baktığımızda, çözülmeyi bekleyen meseleler değildir. Çünkü bu meselelerin çözüme kavuşturulması hususunda büyük bir umutsuzluk taşıyan düşünür, yalnızca bu sorunlara tepki göstermekle kifayet etmiştir. Elbette onun bu denli umutsuz olmasının altında yatan nedenlerin başında, içinde yaşamış bulunduğu Batı toplumu gelir (Alatlı, 1998). O, neredeyse fikirlerinin tamamını, kendi gözlemlerinden yola çıkarak oluşturmuştur. Bu nedenle bizler, onun ortaya koymuş olduğu tespitlerden istifade ederek, mevcut gördüğümüz problemlere çözüm yolları arama mecburiyeti içerisinde bulunduğumuzu unutmamamız gerekir. Her ne kadar o, bir şeyler için çok geç kalındığını düşünse de, bizler, “her an yeniden yaratılma ve tazelenme” gerçekliğine sarılarak, kendi geleneğimizden, inancımızdan ve medeniyetimizden süregelen umudumuzu, “insanca yaşanabilir bir dünya kurma” adına, (Baudrillard, 2021a: 58) dirayetle sürdürmeye devam etmeliyiz.

Hülasa, titizlikle tamamlamaya gayret gösterdiğimiz bu çalışmamızı, Baudrillard'ın dört simülakr evresi çerçevesinde değerlendirmemiz mümkündür (Baudrillard, 2021a: 14). Geldiğimiz son aşama olan, simülasyon evresine baktığımızda, hiçbir şeyin bir anda gerçekleşmediğini ve her şeyin aşama aşama ilerleyerek bu seviyeye geldiğini görmekteyiz. İlk simülakr evrede, gerçekliğin bir yansıması olarak

karşımıza çıkan imge, ikinci evrede ise gerçekliği değiştirmiş olarak karşımıza çıkar (Bostancı ve Uncu, 2022: 66; Toffoletti, 2014: 31) Bununla birlikte, üçüncü evrede, gerçekliğin yitirilmesi gizlenirken, son evre olarak değerlendirebileceğimiz simülasyon evresi, içinde bulunduğumuz çağa tekabül eder (Laughey, 2007: 149; Dağ, 2014: 77). Şüphesiz Baudrillard cihetinden baktığımızda, son evre olan simülasyon çağının en önemli müsebbibi, göstergeler başta olmak üzere teknolojik faaliyetlerdir (Gane, 2008: 71; Baudrillard, 2005: 35). Bundan mütevellittir ki, çalışmamızın genel amacı, modern ve postmodern süreçleri göz önünde bulundurarak, Baudrillard penceresinden çağımıza ışık tutabilecek bir pencere açmaktır. Bunun yanında, Baudrillard'ın fikirlerinin bizim için bu denli önem teşkil etmesi, onun, modern ve postmodern süreçler üzerinde yapmış olduğu tahlillerin, son derece kapsamlı olduğunu düşünüyorum olmamızdan kaynaklanır. Daha öncesinde de vurguladığımız üzere, modernliğin ve postmodernliğin yol açtığı sorunların üstesinden gelmek, Baudrillard açısından oldukça zordur. Son olarak ise, hızla büyüyen teknik ve teknolojik faaliyetleri eleştirel mahiyette değerlendirmeye tâbi tutuyor oluşumuzun nedeni, asla teknolojik gelişmeleri yermek değildir. Bilakis, mevcut gelişmelerin sorgulanmaya açık hâle getirilerek, teknolojinin daha faydalı bir kullanım amacına evrilmesinin temennisi içerisinde bulunduğumuzu eklemek isteriz.

Modernizm ve Modernleşme

Modernizm ve Modernleşme kavramlarından daha teferruatlı bir şekilde bahsedebilmek için öncelikli olarak, “modern” kelimesinin kökenine bakmamız gerekmektedir. “Moda”dan türemiş olan modern kelimesinin kökeni Latince olup, “hemen, şimdi” gibi manalara gelmektedir (Williams, 2018: 252). Aynı zamanda, “gelenek karşıtı” anlamına gelen modern kelimesinin, muhtelif türevleriyle de karşılaşmamız mümkündür. Bu ilişkisellikte baktığımızda modernizm kelimesi, eğitim, kültür, sanat gibi birçok alanda gerçekleştirilen dönüşümleri ifade ederken, modernleşme kavramı ise, “geleneksel toplumların moderniteye ulaşma gayesini” konu edinir (Dağ, 2021: 38). Yine bunlara ek olarak, modern kavramının çeşitli alanlarda kullanılması da muhtemeldir (Habermas, 2015). Mesela Rönesans ve Aydınlanma çağının işaret ettiği modern kavramı ile günümüzün üzerinde durduğu modern kavramı birbirinden oldukça farklı anlamları çağrıştıracaktır. Tabi ki modernliğin her aşamasını tüm ayrıntısıyla incelemeye tabi tutmamız burada mümkün değildir. Fakat hayatın her alanına ihata eden modern oluşumları, Baudrillard'ın kavramlarından yola çıkarak ele almak, anlatmak istediğimiz meseleyi bütünsel açıdan kavrayabilmek noktasında oldukça faydalı olacaktır (Koyuncu-Günerigök, 2019: 16).

Sanayileşme ile başlayan ve yüksek teknolojiyle zirveye tırmanan modern dünyayı eleştirel bir perspektifle gündeme taşıyan Baudrillard, modernliğe dair ciddi yaklaşımlar getirmiştir. “Çünkü hepimiz baştan çıkarma sayesinde yaşıyor ve büyülenmişlik içinde ölüyoruz” (Baudrillard, 2021:198) diyerek, modern insanın kendini yadsıyan bir kimliğe büründüğünü vurgulayan Baudrillard, modern çağın adeta bir “cazibe çağı” olduğuna dikkat çeker. O, sisteme yönelik bütün yargılarını, değişen Batı kültürü üzerinden analiz eder. Yok olma sürecine doğru hızla ilerlemekte olan Batı dünyası, onun nezdinde artık üretim sürecinde değil, yalnızca tüketim sürecindedir (Dağ, 2021:38). Bu münasebetle, Marksist öğretilerin toplumu kurtarma adına ortaya attığı, “emek, emekçi, işçi hakları” gibi birçok kavram artık geçersiz bir hâle gelmiştir (Baudrillard, 2013: 83-85). Çünkü insan emeğinin ve çabasının önemli ölçüde makinelere devredildiği modern çağ, makineleşmeye geçişle beraber zihinsel duraklamayı da beraberinde getirmiştir.

Tamamen bütün toplumların makineleşme sürecine geçtiğini söyleyemesek de, bilhassa iletişim araçları ve televizyon aracılığı ile zihinlerin bu sürece adapte edilmesinin önünün açıldığını söyleyebiliriz (Eagleton, 1985). En ücra bölgelerde yaşayan toplumlara bile ulaşp, zihinlere kadar müdahale eden etkileşim araçları sayesinde, toplumsal ihtiyaçlar yeniden tanımlanmış ve birçok psikolojik ihtiyaçlar, zaruri olan biyolojik ihtiyaçlara dönüşmüştür. Toplumda yaşayan her bireyin, kendi kimliğini meydana

getirme yolunda attığı adımlar, çevresel etkenlerden ve toplumun oluşturduğu değerler sisteminden bağımsız değildir. O halde bizler toplum içinde bir yer edinirken, bir ayna işlevi gördüğümüzü daima hatırlamalıyız. Yer yer puslanan bu ayna, belki de modern çağda en bulanık dönemini yaşamaktadır. Tabi ki burada çok iddialı söylemlerde bulunmaktan imtina ederiz. Fakat görebildiğimiz kadarıyla, modernite, kişilere inançlarına göre yaşamayı değil, yaşamlarına göre inanmayı teşvik eden rasyonel bir sistem inşa etmiştir. Hâliyle bu sistemin güdümünden kurtulmak öyle çok da kolay bir iş değildir. Mesela “beğeni” kavramı göz önünde bulundurularak, alt sınıflar ve üst sınıflar arasındaki farklılıklar tartışılabilir (Palabıyık, 2020: 12). Bu doğrultuda söz konusu ettiğimiz meseleden gayemiz, modern çağ ve beğeni kavramı arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmektir. Zira kendisine dayatılan birçok içeriği, sırf “beğeni” uğruna kabul etmek mecburiyeti hisseden modern insan, biyolojik temel ihtiyaçlarına değil, toplumsal baskıdan kaynaklanan psikolojik ihtiyaçlarına kulak verecektir.

Yine benzer biçimde, kişisel hayatın maddi olana indirgendiği ve yalnızca niceliksel menfaatlere dayandırıldığı modern yaşamı eleştiren Erich Fromm, “sahip olma” arzusunun kişilerde bıraktığı birtakım olumsuz duygulardan bahseder. Kendine yeter hâle gelmeyi sahip olduklarıyla ölçen modern birey, takdir görme ve beğeni arzusunun tuzağına düşmüştür. Evde, okulda, işte ve yaşamın her alanında, görünür olmanın baskıcı gücü hakimdir. “Ben sahip olduğum ve tükettiğim şeyler dışında bir hiçim” (Fromm, 2019: 49) anlayışını hayatına tatbik eden modern insan, sonu gelmez tüketim çarkının içinde, tatmini mümkün olmayan duygularına yenik düşmüştür. Bu döngüden kurtulmanın tek çaresi, kararlı bir şekilde “hayır” diyebilmeyi göze almakla mümkün olabilir. Bütün bu cezbedici ışıltılı dünya karşısında müstağni kalabilmek, aldırış etmemek belki de bu çağın insanının en büyük başarısı olacaktır.

Modern hayatın en güçlü ayağı olan tüketim toplumunun çarkını döndüren en büyük etkenlerden biri de kişilerin taşıdığı “yalnızlık korkusu”dur. Kendi zihin dünyasına göre bir yaşam alanı kurmaya elverişli olan insan, hakikate olan hürmetin zedelenmesiyle beraber, bütün yaşam motivasyonunu niceliksel olana müsemma kılmıştır. O, tıpkı iğneye takılmış bir balık gibi, hem modern hayatın getirdiği gürültüden, patırtıdan şikâyet etmekte hem de bu ışıltılı dünyadan bir türlü kopamamaktadır. Yaşam kalitesinin neredeyse tamamen maddi sermayeye eşdeğer tutulduğu modern toplumlarda, bezgin ve asık suratlı insanlarla sık sık karşılaşmamız gayet tabiidir. Günümüz insanını, “yorgunluk insanı” olarak nitelendiren Byung Chul Han, *Yorgunluk Toplumu* eserinde, insanların birçoğuna bulaşmış olan bir yorgunluktan bahseder. “Bu bölücü yorgunluk, kişiyi dilsizlik ve bakış beceriksizliği ile vurur. Bakış sahasını tam anlamıyla ben zapt eder: Ona ben senin yorgununum diyebilemem, hatta yorgunum bile diyemem” (Chul Han, 2020: 52). Chul Han’ın bu ifadelerinde, modern insanın buhranına ve iç sıkıntısına dikkat çeken kayda değer tespitler mevcuttur. Tabi ki son tahlilde bu söylemlere ek olarak, bu yalnızlığı körükleyen en temel gerekçeler arasında, rekabet ve güvensizlikten tevarüs eden “kendini öne çıkarma” arzusunun yattığını da dile getirmeniz gerekir.

Modernizm ve Modernleşmeye dair birçok önemli meseleler olduğu aşikardır. Lakin bu meselelerin başını çeken en kayda değer mevzu olarak, değişim ve dönüşümün birey ve toplumlar üzerindeki tesirleri gösterilebilir. Nitekim bütün teknolojik hareketler, toplumsal hayata sirayet ederken, öncelikli olarak bireylerin ve ailelerin yaşamlarına müdahil olmayı gaye edinir. İşte buraya kadar üzerinde mülahazalar yapmış bulunduğumuz modernizm ve modernleşme konusu, birey ve toplum etrafında şekillenen teknolojik değişim ve dönüşüm faaliyetinin tahlilini içermektedir. Modernliğin getirmiş olduğu geniş çaplı dönüşümlere bir tepki olarak ortaya çıkan postmodern anlayış, her ne kadar modernitenin keskin ve katı tutumuna bir tepki olarak meydana gelse de modernliğin başlattığı süreç hız kesmeden devam etmiştir.

Postmodernizm ve Postmodernite

Modernlik sürecini takip eden postmodernliğin, bu süreci takip etmesi hasebiyle daha ilk bakışta modernliğin devamı olduğuna dair bir intiba bıraktığını söyleyebiliriz (Russell, 1985). Bununla birlikte, postmodernizmin çeşitli yorumlara tabi tutulması nedeniyle bir belirsizliğe işaret ettiğini de söylememiz gerekir. Madan Sarup'un, *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm* çalışmasında tartışmaya açtığı üzere, nedir bu postmodernizm? "Modernliğin bir uzantısı olarak mı düşünülmelidir? Bir süreklilik midir yoksa kökten bir kopuş mudur? Somut karşılığı olan bir değişim midir yoksa belli bir ruh hâline ya da belli bir zihin durumuna mı işaret ediyordur?" (Sarup, 2019: 186). O, her ne kadar belli bir tanımlamaya ve netliğe müsaade etmese de modernlikle bir kutuplaşma içerisinde bulunduğu hususunda mutabık kalmamıza izin verir. "Erkek ve kadın, iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi karşıt kavramların kutupsal bir düşüncüyü tezahür ettiğini vurgulayan postmodernizm, genel teorilerden kaçınmak gerektiğini savunur (Eda, 2023: 19). Bu minvalde o, modernliği eleştirmekle kalmaz, aynı zamanda inşa etmek istediği toplumsal yeni kimliklerin, çeşitliliğini ve farklılığını da destekler. Şüphesiz bu yeni kimlik tasavvuru, modern anlayışın dayattığı tek tipçi kimlik baskılarına karşı bir meydan okumayı iktiza eder. Bunun yanı sıra, modern düşüncenin prensip edindiği "kesin doğruluk" savı, postmodern düşünceye geçişle beraber "esnek ve değişebilir" bir doğruluk anlayışına kapı aralamıştır (Müller, 1979).

Mevcut konumunu modernizmin tam aksi istikamete tanzim eden postmodernizm, kanaatimize göre, modernliğin açmazları karşısında pek de başarılı bir ilerleme kat edememiştir. Nitekim modernizme ciddi eleştiriler getiren Baudrillard, aynı şekilde postmodernizme de ciddi eleştiriler getirmiş ve mesafeli durmuştur. Ona göre postmodernizm, sahte ve gerçeğin birbirine karışarak ayırt edilemez hâle geldiği bir oluşumdur (Baudrillard, 2021: 212). Buradan hareketle Baudrillard'ın postmodernizme bakış açısının gayet açık olduğunu görebiliriz. O halde, postmodern düşüncenin, modernitenin reddiyesi olamayacağını, olsa olsa değişim ve dönüşüm içerisinde devam eden modernitenin yeni bir sürecine tekabül ettiğini ifade etmemiz yanlış olmayacaktır (Newman, 1984).

Gerçekliğin sanal olanda eridiği ve değerlerin yok edilerek her şeyin müphem bir görünüm aldığı yeni postmodern süreç, gittikçe daha da büyük problemleri beraberinde getirmiştir (Thompson, 2003). Öyle ki, bu büyüye bozulmuş yeni dünya, her şeyin yapay olana tahvil edilmesiyle birlikte, sahte bir hiper-gerçeklikle karakterize edilen bulanık bir dünyanın önünü olabildiğince açmış görünmektedir. Muğlak bir izlenim bırakan postmodern dünyayı, "simülasyon" kavramıyla ele alan Baudrillard, hızla büyüyen teknolojik faaliyetlerin, insan hayatını nasıl istila ettiğini ve toplumları nasıl sekteye uğrattığını gündelik hayattan örneklerle açıklar (Baudrillard, 2021a: 118). Bu anlamda onun bu eleştirileri, postmodern anlayış karşısında ne kadar mesafeli durduğunu kanıtlar niteliktedir (Şaylan, 2009: 35). O, postmodern dönemde yaşıyor olması hasebiyle, postmodern düşünür sınıfına dahil edilmekten hoşnut değildir. Mike Kane'nin de ifadesiyle, "o kendisini hiçbir zaman postmodern bir düşünür olarak düşünmemiştir" (Hane, 2008: 56). Nihayetinde hem modernizme hem de postmodernizme karşı ciddi eleştiriler getirerek, her ikisine de aynı muvazeneden bakan bir düşünür için, postmodernist olma yakıştıması yapmanın yakışık almayacağı kanaatindeyiz. Özellikle onun genel felsefesinin temelini oluşturan kavramların, modern ve postmodern dünya anlayışına karşı nasıl bir duruş sergilediği konusunda bizlere yol göstereceğini ümit ediyoruz.

Jean Baudrillard'ın Felsefesine Genel Bir Bakış

Çağımızı anlama noktasında önemli düşünceler sunan Baudrillard, edinmiş olduğu zengin fikir birikimini gerek kendi çağının gerekse kendinden önce yaşamış olan önemli mütefekkirlerin düşünce dünyasından ilhamla oluşturmuş (Sim, 2006: 13) ve felsefeye yön tayin etmek istemiştir (Baudrillard, 2011). Ona bu konuda ışık tutan düşünürlerin başında Nietzsche gelir. Batı kültürünün köle ahlâkına sahip olduğunu düşünen Nietzsche, Baudrillard'ın modern Batı kültürünü irdelemesi açısından son derece

yol gösterici olmuştur. Elbette Baudrillard'ın ele aldığı meseleler kendinden önce gelen birçok fikir adamı tarafından tartışılmaya açılan ve üzerinde kafa yorulan meselelerdir. Fakat Baudrillard'ı ayrıcalıklı kılan, bütün önemli birikimlerden istifade ederek, kendine has kavramlar oluşturması ve çağımızı kendine özgü bir tarzda incelemeye tabii tutmasıdır. Nietzsche'nin daha evvel ele aldığı "hakikat" ve "yanılsama" gibi kavramlar, Baudrillard felsefesinde, "Simülasyon, sanal, hiper-gerçeklik" gibi yeni kavramlarla zenginleşmiş ve çağımıza yönelik yeni bir bakış penceresi açmıştır. Hakikatin yitirilmesini "simülasyon" kavramıyla açıklayan Baudrillard'a göre, gerçekliğin yerine ikame edilen hiper-gerçeklik, göstergeler ve sanal aracılığıyla gerçekliğin yerinden edilmesinde son derece etkili olmuştur (Baudrillard, 2021: 15). Bu meyanda, Baudrillard'ın ortaya attığı fikirlerin altı elbette boş değildir. O, neredeyse bütün bilgilerini birebir yaşayıp tecrübe ettiği sosyal hayatın içinden harmanlamıştır. Onun bu konularda yapmış olduğu tespitlerin ne kadar yerinde olduğunu, yazmış olduğu eserleri mütalaa ederek anlayabiliriz. Mesela Amerika gezi gözlemlerinden yola çıkarak ortaya koyduğu *Amerika* adlı çalışmasında, Amerikan kültürüne ve yaşamına yönelik farklı bir yaklaşım sergilediğini görürüz. O, Amerika'nın sıradan sokaklarında bile gezinirken, gerçekliğin yitirilmesinin bariz bir şekilde ortada olduğuna ve Amerikan caddelerinin her yerine simülasyon gerçekliğin nüfuz ettiğine dikkat çeker. Reklamın ve göstergelerin tahakkümüne maruz kalan Amerikan toplumu için tek gerçek, sinema ve televizyondur (Baudrillard, 2018: 127). Bu ilişkisellikte, sürekli olarak reklamın ve sanal olanın ürettiği sahte gerçeklikle hemhal olan bu toplumun, gerçek hayatın kendisiyle iştigal olmaktan mahrum kaldığını ifade etmemiz yerinde olacaktır. Tüketim toplumunu tetikleyen sanal faktörlerin en etkin müsebbibi olarak, "rekabet ortamı"nı görebiliriz. Baudrillard açısından, rekabet toplumunda yaşayan bireylerin sahip olduğu birçok şey, kendi iradelerinin ve isteklerinin tezahürü değil, toplumda bir yer edinme ve prestij kazanma arzusundan kaynaklanan dış denetimli duyguların tezahürüdür. Mesela kişinin seçmiş olduğu bir araba, onun, oturaklı ya da hareketli olduğuna dair bir izlenim bırakabilmektedir (Baudrillard, 2020: 251). Bu nedenle, nesne konumunda bir yer teşkil eden eşyalar, kişileri temsil etme mevkiine yükseltilerek, adeta bir özne statüsü elde etmiştir. Her gün yeni bir üretim modelini toplumun beğenisine sunan reklam sektörleri, sahip olan kişilerde anlık hazlar, sahip olamayanlarda ise derin bir düş kırıklığı yaratmaya devam etmektedir. Sürekli yenilenen bu döngüde, göz boyayıcı ışıltılı dünya karşısında azimle ve dirayetle "hayır" diyebilmek, takdire şayan olsa gerektir. Nesneleşen özneler ve özneleşen nesneler, yeni dünya düzeninin tasvip ettiği birer sembol hâlini almıştır. Gerçekliğin tahrifata uğratarak tahrif edildiği bu yıkımı "kusursuz cinayet" olarak nitelendiren Baudrillard'a göre, bu kusursuz cinayetin katili belli değildir. Mevcut cinayetin tepetaklak ettiği gerçeklik mevzusunu *Kusursuz Cinayet* eserinde konu edinen düşünür, bu cinayetin belirsizliğini, sanal dünyanın her şeyi örtbas etmesiyle alâkalandırır. Üstelik tahrif edilen yalnızca anlam mefhumuyla sınırlı değildir, aynı zamanda, erkek ve dişinin birbirine şaşı bakacağı "transseksüel" bir oluşum da cereyan etmiştir (Baudrillard, 2019: 146). Transeksüel birey, "öteki" ile anlamlı bir ünsiyet kurmak yerine, ötekini düşman addetmeyi tercih etmekle beraber, kendi kimliğini yok etmenin tuzağına çekilmiştir. Bunca zedelenmeye maruz kalmasına rağmen, zehri şerbet niyetine içen modern birey, içinde bulunduğu durumdan oldukça mustariptir. Fakat o bir yandan da, halinden memnun olduğuna kendisini inandırdığı için, içine düştüğü hengameden kurtulmaya yönelik herhangi bir çözüm yoluna müracaat etmez ve kendini çevreleyen sahteliklerden kurtulmaya dair bir emare göstermez.

Toplumun her zerresine tasarruf eden sanal gerçeklik, adeta ruhların ışığını kapatan avcı bir hayalet gibi her yerde kol gezmektedir. Nitekim Baudrillard, *Şeytana Satılan Ruh* çalışmasında, kişilerin hayatına müdahil olan sanal gerçekliğin, fiziksel gerçeklikten ziyade, ruhsal gerçekliği hedef aldığını söyler. O, "gerçeklik ruhunu sürdürüyor ama ilkesi ölmüş durumda" (Baudrillard, 2019: 16) diyerek, ruhun temsiliyetinin kabukta değil, öz'de bir anlam taşıdığını hatırlatır. Büyük bir zelzeleye maruz kalmış

binaları andıran bu yeni dünya, narkozlu bir hastanın geçici coşkunluğunu anımsatmaktadır. Sözü'nün hılasasına gelince, Baudrillard'ın bütün eserlerine burada yer vermenin mümkün olmadığını altını çizeriz. Fakat modern ve postmodern dünyayı kavramak adına, onun temel kavramlarının, bütünsel bir bakış açısı sağlama noktasında önemli ölçüde yeterli olacağını umabiliriz.

Simülasyon (Hiper-gerçeklik) ve Gerçeklik

Esasında simülasyon kavramının tesirleri sanayileşme dönemiyle beraber zuhur etmeye başlasa da, bu kavramın tam anlamıyla formüle edilmesi 1960'lı yıllarda Baudrillard tarafından gerçekleştirilmiştir. Baudrillard'ın *Simülakrlar ve Simülasyon* eserini çeviren Oğuz Adanır, "simülakr" kavramını, "gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm" şeklinde tanımlarken, "simülasyon" ve "simüle etmek" kavramlarını ise, yapay olarak üretilen şeylerin, gerçekmiş gibi gösterilmeye çalışılması olarak tanımlar (Adanır, 2008: 22). Gerçekliğin yerini kapatan hiper-gerçek göstergeler, o büyük ihtişamlı çehresini, medya araçlarına ve bilhassa televizyona borçludur (Baudrillard, 2021: 7-16). Bu anlamda televizyonu sanal gerçekliğin en etkin sermaye aracı olarak gören Baudrillard, belki bugün yaşamış olsaydı, hayretler içinde kalacak ve içinde bulunduğumuz son duruma yeni yorumlar ekleyecekti. Zira fenomen olma ve beğenilme uğruna her şeyi mubah addeden günümüz insanı, adeta "simülasyonun simülasyonu" diyebileceğimiz en uç noktaların havasını solumaktadır.

Yine konumuzla alâkalı olarak, bugün geldiğimiz son aşamanın ilk başlatıcısı olan televizyonu, "öldüren eğlence" şeklinde isimlendiren Neil Postman, insanların duygusal boşluklarını fırsat bilerek, kişileri sömüren televizyonun, insanî diyebileceğimiz bütün ruhsal duyguları öldürdüğünü düşünür (Postman, 2020: 111). Gerçek olaylar ve acılar karşısında tepkisiz kalmak, can sıkıcı ve sarsıcı haberleri bile normal sıradan dizi ya da reklam izliyormuşçasına keyifle seyretmek, ruhsal kayıplarımızın vahametini gösteren durumlardır. Benzer şekilde George Ritzer de sanal gerçekliğin "simülasyon" ürettiğine ve sanal göstergelere kendini kaptıran insanların, esas gerçekliği ciddi şekilde ihmal ettiklerine dikkat çeker (Ritzer, 2019: 186). Artık hayatın her alanında simülasyon ile karşı karşıya kalmamız kaçınılmazdır. Çünkü bütün medya araçları bunun için seferber edilmiştir. Gerçekliğe temas etmemiz bundan böyle bir hayli zor görünmektedir. Yine de her şeye rağmen, Batı kültürünün taşıdığı umutsuzluğa düşmemek gerektiğini bilmemiz gerekir. Gerek geleneğimizden gerekse inancımızdan kaynaklanan bir umut bizim kültürümüzde her dönem olmuştur. Bizler, bizi terk etmeyen manevi umuda sarılarak, bir şeyleri yoluna koymanın çaresine bakmalıyız. Baudrillard'ın, Batı dünyasına bakarak, devasız bir umutsuzluğa düşmesini anlamakla beraber, kendimize dönük biçimde, ruhun o unutulmaya yüz tutmuş eşsiz neşesini yeniden hatırmıza getirmenin elzem olduğunu düşünüyoruz.

Sanal ve Ayartı

"Sanal" ve "ayartı" kavramlarını aynı başlık altında ele almamızın nedeni, her iki kavramın da sebep sonuç bakımından mütalaa edilebilir olduğunu düşündüğümüz içindir. Baudrillard felsefesinde sanal kavramı, gerçeklikle herhangi bir ilişkisi olmayan, yalnızca zihinde tasavvur edilen, mefhum ve farazî olan ve "işlevsel açıdan kullanıcıya bağlı" bulunan, bir kavrama işaret eder (Dağ, 2021: 186). Bu bakımdan düşünüldüğünde, sanal ve simülasyon kavramları oldukça benzerlik taşımaktadır. Dört simülakr evresinde, simülasyon alanına denk düşen sanal gerçeklik, mevcut varlığını teknolojinin hakimiyetine borçludur. Bilhassa medya ve kitle iletişim araçlarıyla beynelmilel bir yayılım gösteren sanal gerçeklik, esasında baskıcı ve zorbacı yüzünü maskelemekte ve iyimserlikle örtmektedir. Onun bu iyimserlik hâlleri, özellikle medya yoluyla telakki edilen birtakım "ayartma" girişimleriyle kendini gösterir. Ayartma, her şeyi olduğundan farklı göstererek, parlatılmış yeni imajlar üretmekte ve kişileri adeta bir cazibe oyunuyla tehlikeli tuzağına davet etmektedir (Baudrillard, 2021a: 152). Bütün hakikatin maskelenerek örtbas edildiği bu cazibeler dünyasında, herhangi bir şeye sahip oluncaya kadar, o şey, eşsiz muazzamlıkta

görünür, fakat sahip olduktan sonra, sahip olunan her ne olursa olsun diğer sıradan şeylerin muadili mesabesine indirgenir. Çünkü bu döngüde, kıymet vermek, anlam atfetmek, değerli bulmak gibi duygulara yer yoktur. Aksi halde, bu döngünün çarkı sekteye uğrayacaktır. O hâlde, “en, en, en” fevkaladelinde kabul gören, yalnızca sistemin uygun gördükleriyle sınırlı kalmalıdır. Netice itibari ile, sonu gelmez bir tatminsizliğin ağına düşen insan için, “iç sıkıntısı” durumunun, adeta kalıcı bir hastalık olarak devam edeceği muhtemeldir.

Nesnenin Hâkimiyeti ve Özgürlük Yanılgısı

İnsan, dünya kurulduğundan beri daima tüketme eğilimi içerisinde bulunan bir yapıya sahip olmuştur. İnsanları içgüdüsel olarak harekete geçiren bu meyiletme durumu sayesinde, hayatın doğal akışı her an aktif tutulmuştur. Fakat çağdaş dünya dönemine gelinceye dek, hiçbir toplum “tüketici” olarak vasıflandırılmamıştır. Bugün bizler, tüketimin ihtiyaç hâline getirildiği günümüz dünyasında, iştihaları besleyen cezbedici imgeler tarafından, eşyanın hakikatine meydan okunduğuna şahit olmaktayız. Eşyanın hakikatini müşahade eden, kendi aidiyetini eşya üzerinden tefekkür etme kabiliyetine sahip olan şahsiyet sahibi derinlikli insan, bugün modernitenin kendisine biçtiği role razı gelmiş ve yapay nesnesin ihtişamlı parlaklığına “pekâlâ” demiş görünmektedir. Elbette bu satıhta kalma durumu yalnızca gelenekçi toplumlarda yadsınmamıştır. Bizzat Batı kültürünün yetiştirmiş olduğu çok sayıda düşünürün de modernizmin maddeci tutumuna karşı ciddi eleştiriler getirmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Bu hususa binaen, modern dünyada nesnenin hâkimiyetine değinen Baudrillard, günümüz nesnelerini birer “zımbırtı” olarak değerlendirir. Onun bu görüşü, gelişigüzel üretilen bu nesnelerin, kayda değer bir donanımına sahip olmadıkları minvalindedir (Baudrillard, 2020: 159-160). Dolayısıyla, zihinlerde bir işe yarıyormuş izlenimi bırakan fakat asla hiçbir işe yaramayan günümüz nesneleri, yalnızca tüketici kitlenin arzularına hitap etmeyi gaye edinerek, insan hayatının merkezini işgal etmeye devam etmektedir. Bunun yanı sıra şunu da eklememiz gerekir, geçmişten gelen mukaddesatına sırtını dönen modern insanın, modernitenin sunduğu cazibeli dünyaya iltica ederek yegâne kurtuluşu burada araması, kendisine gösterilen cafaflı dünyanın değerli olmasından değil, tamamen içine düştüğü ruhsal bunalımdan ve psikolojik duygu durumlarından kaynaklanmaktadır. Bu durum da bizlere gösteriyor ki, tüketim nesnelerinin kıskacında kalan toplumlar, yalnızca maddi külfetin altında ezilmemekte, aynı zamanda iradî gücünü ve karar mekanizmasını dış etkenlere teslim etmeye meyyal bir hâle de gelmektedirler.

Şahsi varlığın tüketim toplumu karşısında yok edildiğini düşünen Baudrillard, öne sürdüğü bu tezini “Praglı Öğrenci” örneği ile destekler. Sessiz bir film olmasına rağmen oldukça ses getiren bu film, fakir fakat son derece muhteris olan bir gencin hayatını konu edinir. Fukara olması hasebiyle sevdiği kız tarafından kabul edilmeyen genç, hırsları uğruna şeytanın tuzağına boyun eğmiş ve zengin olma pahasına şeytanla bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmanın gereği olarak, zengin olma karşılığında aynadaki gölgesini şeytana satan Praglı Öğrenci, ilk başlarda neyi kaybettiğini idrak edemese de daha sonra başına neler geldiğini fark eder. Fakat bu fark ediş ne yazık ki iş iştenden geçtikten sonra gerçekleştiği için, yeniden gölgesine kavuşması hiç kolay görünmez. Kendisine düşman olan imge, tıpkı bir hayalet gibi gencin peşinde dolaşmakta ve her fırsatta ona düşman çehresini göstermekten geri durmamaktadır. Olan biten bu hadiselerle daha fazla dayanamayan genç, nihayetinde çileden çıkar ve aynada beliren imgeyi gördüğü anda ateş eder. Bu eylemi ile yalnızca imgeye değil kendine de ateş açan genç, can çekişirken kırık aynanın aksinde kendi gerçek çehresini görmüş ve gölgesine kavuşmuştur. Lakin artık bedenini kaybetmiştir (Baudrillard, 2021: 245-247). İşte Baudrillard’ın meseleye açıklık getirdiği “Praglı Öğrenci” örneği, kendi mevcudiyetini satış pazarına armağan eden insanın, menfi sonuçlara nasıl sebebiyet verebileceğini gözler önüne sermektedir. Bugün nesnenin tasarrufu altında bulunan insanın, üretmiş olduğu nesnelerin

sorumluluğunu alma konusunda pek de başarılı olduğunu söyleyemeyiz. İnsan himayesinden çıkarak, kendi başına buyruk bir hâl alan teknoloji, adeta günümüzün atom bombasına dönüşmüş gibidir. Zira ilk zamanlarda insan eline muhtaç bir durumda bulunan teknik gelişmeler, geldiğimiz son raddede bu muhtaçlıktan büyük ölçüde sıyrılmıştır. Bununla birlikte, insan üzerinde baskın bir güç oluşturan teknik faaliyetler, insanları teknolojinin müptelası kılmıştır. Yaşam alanlarımızın her köşesinde yerini alan, konfor sağlayıcı otomatik nesneler, kullanım işlevlerinin yanında, mahremiyet ortamlarımızda bizleri gözetleyip, dinleyebilme gibi fonksiyonlarla mücehhes kılınarak üretilmişlerdir. Gerek güvenlik açısından gerekse özgürlük açısından ahlâkî müeyyideden fazlasıyla uzaklaşmış görünen sözde “akıllı teknolojik ürünler” vicdan muhasebesi göz önünde bulundurularak yeniden murakabe edilmeye fazlasıyla muhtaçtır. Tabii ki bunun için öncelikli olarak, idrak mukabilinden bir tenkit anlayışını esas almak gerekmektedir. Aksi halde, her alanda bambaşka bir kimliğe sahip olmamız gerektiğini empoze eden ve bizlere şahsi bir varoluş imkânı tanımayan çağdaş bir dünyada ne aidiyetimizi ne de mensubiyetimizi inşa etmemiz mümkün olmayacaktır. Nitekim ailede, okulda ve sosyal medyada çeşit çeşit fikirlere maruz kaldığımız bu karmaşada, bizleri çelişkiden kurtararak yerinde bir mutabakata vardıracak olan, dış telkinlerin yönlendirici gücü değil, iç alemimizden sirayet eden feraset gücü olabilir. Temenni edilen hakiki özgürlük, ancak bu şekilde tevarüs edebilir. Hayatın anlamını ve önemini araştıran birçok mütefekkirin yaşam kılavuzunda, akıl ve erdemi önceleyen yaşam ilkelerinin bulunduğu muhakkaktır. Tamah etmenin, arzularına yenik düşmenin ortamını hazırlayan modern dünya, insanın akıl ve erdem melekelerini rehber edinmesini asla istemez. Çünkü kendi iç âleminde mündemiç bir hâlde bulunan gizli hazineyi keşfeden kişiler, tüketim toplumunun pazarladığı ucuzluklara tenezzül etmeyecek ve dış alemini de iç alemine göre tanzim edecektir. Buradan bir yön tayin ederek iç ve dış alemini tekamüle vardıran insanın, eşyanın hakikatine vakıf olması muhakkaktır. Çünkü o, kendi değerini, modernitenin satış pazarında değil, kendi özünden gelen iradî bir tercihte bulmuştur.

Bu konuya ilişkin nitelikli fikirler öne süren John Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm*’de gerçek ve sahte ihtiyaçların ayırımından bahseder. Ona göre, sahte ihtiyaçların cenderesinde boğuşan kişiler, sahte ihtiyaçlarını karşılamak için gereğinden fazla çalışmak zorunda kalmakta ve bu aşırı yıpranmanın sonucunda, agresif, bencil ve kibirli bir kişiliğe dönüşmektedirler. “Mutsuzluktaki mutluluk” durumuna karşılık gelen bu süreçteki kişiler, diğerlerinin sevdiklerini sevmek, sevmediklerini reddetmek mecburiyetindedir (Tomlinson, 2020: 210). Tabi ki bu noktada, bireylerin bütün sevmek ve reddetme eylemlerini kendi şahsi iradeleri doğrultusunda gerçekleştirdiğine dair savunmalar yapanlar (Berlin, 1992) olacaktır. Fakat bu kadar çeşitliliğin ve cazibenin yaygın olduğu bir dünyada, bireylerin tamamen kendi tercihleri doğrultusunda tüketim toplumuna entegre edilmeleri ne kadar mümkün olabilir? Sormadan edemiyoruz. Ne yazık ki bu hususta net bir cevap alabilmemiz pek olanaklı görünmüyor.

Alâkadar olduğumuz bütün bu meseleler hakkında muallakta kalan birçok sorular da tıpkı postmodernizmin açmazları gibi, örtülü bir belirsizliğe işaret etmektedir. Her ne kadar, bu konuda zihnimizde cereyan eden soru işaretlerine net bir yanıt bulmanın pek imkânı olmasa da, bu sürecin nasıl yönlendirildiğine dair birtakım fikirler yürütmek ve mevcut hadiseler üzerinden bazı tespitlerde bulunmak pekâlâ mümkündür. Söz konusu bu mevzuda Sosyolog Adem Palabıyık, *Ebeveynlik Nöbetinden Evlat Nöbetine: Diyarbakır Anneleri Üzerine Sosyolojik Gözlemler* çalışmasında, modern kapitalist dünyanın, “Annelik” mefhumu üzerinden nasıl bir kâr elde ettiğine yönelik isabetli mülahazalarda bulunur. O, modern hayatta kadınların maruz kaldığı değişim ve dönüşüm eşiğini, oldukça geniş bir perspektiften değerlendirmeye tâbi tutar. Onun nazarında modern kapitalist sistem, “anne-çocuk ilişkisi üzerinden kendisine yeni alanlar yahut yeni pazarlar” kurmanın yollarını aramaktadır (Palabıyık, 2020: 273). Öyle görülüyor ki, kapitalist sömürü düzeninin kurucuları, aramakta oldukları yeni alanları bulmuşlar ve tüketim pazarlarını içtimai hayatın tam merkezine yerleştirmeyi başarmışlardır. Çalışmasında bilhassa

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde PKK örgütleri tarafından kaçırılan küçük çocukların annelerinin vermiş oldukları mücadeleyi konu edinen Palabıyık, bir yandan kandırılan çocukların ruh hallerini, diğer yandan ise annelerin yıkılmaz o dirayetli dik duruşlarını sosyolojik açıdan derinlemesine analiz eder. Evlatları için bir araya gelerek bir dayanışma setti oluşturan bu kıymetli anneler, modernitenin kendilerine biçtiği rolü kabul etmeyerek, adeta kadının gerçek gücünün, annelikle müsemma kılındığını gözler önüne sermektedirler. Hiçbir maddi gücün satın alamayacağı bu cesur mücadele, evlatları söz konusu olduğunda hiçbir tehdit karşısında boyun eğmeyi kabul etmeyen fedakâr annelerin mücadelesidir. Genç kuşaklara seslenen annelerin gençlerden tek talebi, kendi özümüzde mündemiç bir hâlde bulunan değerlerimizin dışında kalan hiçbir oluşuma kendilerini teslim etmemeleri yönünde olmuştur. Buna ek olarak, genç kuşaklara eğitim ve öğretim alanlarında, dininin ve değerlerinin en iyi şekilde öğretilmesinin elzem olduğuna da dikkat çekmişlerdir (Palabıyık, 2020: 279-280). Bu talepler karşılanmadığı takdirde, yabancı menşeli oluşumların, boşluklardan faydalanarak çocukları kendi çukurlarına çekmeye devam edeceği bariz bir şekilde ortadadır. Kaçırılan çocuklar arasında, boş vaatlerle kandırılan çocukların sayısı bir hayli fazladır. Süreçte, ideolojik olarak dönüştürülen zihinlerden de bahsedilebilir, çünkü ideoloji düşünce dünyasının en büyük silahıdır (Heywood, 2012). Bu gençlerin henüz ayağı yere sağlam basmayan ve dünyanın gerçek yüzü ile tanışmamış olan savunmasız çocuklardan seçilmesi asla tesadüf değildir. Annelerin mücadelesinin tam da bu noktada ne kadar büyük bir önem arz ettiğini görebiliriz. Kötü niyetli örgütlerin bütün planını altüst eden anneler, kapital sömürü düzeninin maskesiz gerçek yüzünü tüm dünyaya göstermektedirler. Baktığımızda Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde başlayan “Anneler Direnişi”, esasında tüm dünyada olması gereken bir eylemi çağırmaktadır. Zira kaybedilen çocuklar yalnızca teröristler tarafından dağa kaçırılan çocuklar değildir. Her an her yerde bulunan zararlı oluşumlar sanki bir ur gibi toplumun her zerresine nüfuz etmiş durumdadır. Öyle ki hemen yan odada bulunan çocuklarımızın, sanal ekranlar aracılığı ile hangi tehlikelerle karşı karşıya geldiğini biliyor muyuz? Bir yandan anneleri kendi sahasına çekmeye çalışan sanal mecralar, diğer yandan da çocukları kötü emellerine davet etmekten geri durmamaktadır. Hâl böyle olunca, anne ve çocuk arasında müspet manada bir bağlantı kurmak şöyle dursun, ebeveynler ve çocuklar arasında ortaya çıkan herhangi bir çatışmanın biraz hafifletilmesi durumunda, ne âlâ diyerek küçücük bir teselliye sığınıyoruz. Özellikle belli bir yaşa gelince ergenliğin verdiği duygularla baş etmeye çalışan gençlerin, kendilerine sunulan toz pembe dünyanın süsüne aldanarak, ailelerine ve geçmişten gelen değerlerine karşı tepeden baktıklarına zaman zaman şahit oluyoruz. Maalesef ki geçici duygulardan kaynaklı olarak, anlık heveslerle alınan kararların, onlar için pişmanlığa dönüşen neticeler doğurduğunu da sıklıkla görmekteyiz. Özellikle “ben özgürüm, kendi tercihlerimi kendim yapabilirim” gibi savunma mekanizmalarının, istişareden ve mantıktan uzak ve sadece anlık duygusal duygu durumlarından kaynaklı olan bir sığınma refleksi olduğunu söyleyebiliriz. Açıkçası bu rengarenk çeşitlilikler dünyasında, belli bir yetişkinliğe erişmiş olan bireylerin bile yanılma payları muhtemelen olacaktır. Böyle bir durumda, hayatın gerçek yüzü ile henüz tanışmamış olan çocuklarımızı herhangi bir tercih konusunda yalnız bırakmak, olsa olsa büyük bir ihmalkârlık olabilir.

Modern batı kültürünü tüm çıplaklığı ile gözlemleyen Baudrillard, gözlemlerinden yola çıkarak, artık kişilerin iradelerinin aktif olmadığını ve öznenin iradesinin, baştan çıkartıcı nesneler tarafından iğdiş edildiğini savunur (Baudrillard, 2021: 48). Söz konusu özgürlüğün mahiyeti bu aşamada ortaya çıkmakta ve simülasyon evreninde yaşayan bireylerin öyle kolay kolay özgürlük iddiasında bulunamayacaklarını bizlere hatırlatmaktadır. Kanaatimize göre, düşük zaafılara meyletmekle sınırlandırılan modern özgürlük anlayışı, öznenin müşahhas bir karakter inşa etmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Özgürlüğün gerçek muhtevasının yok edildiğini vurgulayan Baudrillard, artık insanların ne özne ne o ne bu, hiçbir şey olmadıklarını ve yalnızca birbirlerinin kopyaları olduklarını dile getirir (Baudrillard, 2020:

62-63). Onun bu sözlerini de dikkate alarak, içinde bulunduğumuz sanal evrende “ben özgürüm” diyebilmenin, ancak bir kandırmacadan ibaret olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Bizler özgür olduğuna inandırılmış bireyler olarak, ancak sahte özgürlük uykusundan uyandığımız takdirde gerçek özgürlüğe temas edebiliriz. Ve bunun yolu ise, tamahkârlığa “hayır” deme cesaretini göstererek itidalli bir hayatı tercih etmekle mümkün olabilir.

Dijital İşgal ve İnsanlığın Geleceği

İnsanın teknolojiye ve bilimsel faaliyetlere karşı çıkması, teknolojinin insana doğrultulmuş bir silah hâline gelmesiyle başlamıştır. Bugün insan hayatının tam merkezine konumlanan teknoloji, insanlığın istikbali açısından tedirgin edici bir tehlike arz etmektedir. O, insan hayatının tanzim edilmesinde etkin bir rol oynaması hasebiyle, toplumların geleceğini şekillendirme konusunda önemli bir paya sahiptir. Bu münasebetle, dijital işgal söz konusu olduğunda tarafsız kalmak kesinlikle mümkün değildir. Özellikle yapay zekâ, transhümanizm, dijital işgal, nesnelerin interneti, nanoteknoloji gibi kavramlarla ön plana çıkan yeni dünya düzeni, aile bağlarının yok edildiği, mahremiyet duygusunun kaybedildiği, din ve kültür gibi değerlerin dışlandığı dijital bir çağa işaret etmektedir (Ferhat, 2016; Morris, 2021). Üstel ilerleme diyebileceğimiz bir raddeye varan teknik ve teknolojik yenilikler, günden güne hız kesmeden devam etmekte ve endişe verici bir yere doğru gitmektedir (Joshua, 2017). Bizler, mevcut gelişmelerin karşısında yer alacak değiliz elbette, fakat ahlâkî müeyyideden uzak, herhangi bir şekilde insanî kaygı taşımayan her türlü oluşumun, başımıza neler açabileceğini hesaba katmak ve bu doğrultuda tedbirler almak mecburiyetindeyiz. Zira teknolojik gelişmeleri desteklemek demek, insan hayatına müdahil olabilme amacıyla, “her şeyi mubah görmek” anlamına gelmez. Bilhassa günümüzde, belli bir kesimin elinde dönüp dolaşan “bilimsel çalışmalar”, insanlığın hayrına ve dünyanın dengede oluşuna ne gibi katkılar sağlamıştır? Ya da herhangi bir katkı sağlamış mıdır? Bugün yeryüzünde meydana gelen olaylara baktığımızda bu soruların cevabını vermemiz gayet mümkündür. Dünyayı soykırımla tehdit eden ve küçücük bir menfaatleri söz konusu olduğunda yeryüzünü ateşe vermekten çekinmeyecek olan şeytanî güçler, kendilerini bilimin yegâne temsilcileri addederler. Dolayısıyla artık “bilim maskesi” altında gizlenerek insanlığa meydan okuyan birtakım güçlerin, bilimden ve ilimden ne kadar uzak olduklarını tartışmaya açmak ciddi anlamda zaruriyet taşımaktadır.

Esasında ütopya diyebileceğimiz birçok varsayımın, bugün gerçekleştiğini görmekteyiz. Mesela ABD üzerinden tasavvur edilen bütün ütopyaların gerçekleştiğini söyleyen Baudrillard, (Baudrillard, 2018: 97) şahit olduğu olaylar karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Onun bu şaşkınlığı bir hayranlık duygusu değil, bilakis, geleceğe yönelik derin bir hüznün ve karamsarlık içermektedir. Bugün yetişmekte olan yeni nesillere baktığımızda, Baudrillard’ın taşıdığı karamsarlığa hak vermemek mümkün değildir. Şu an yaşamakta olduğumuz çağda gerçek bir hayvanla, doğanın içinde herhangi bir bitkiyle, doğaya barışık bir halde yaşayan kaç çocuk var? Hatta Baudrillard’ın kendisi dahi bazen yazdıklarının fazla ironi içerdiğini belirtir (Baudrillard, 1993: 135). Çocukların ekseriyeti sanal ekranlar aracılığı ile doğayı tanımaları da bize garip gelebilir. Bir çiçeği koklamak, bir kuzuya sarılmak, doğanın içinde derin düşüncelere dalarak yürüyüş yapmak, günümüz şartlarında pek nadir görülen aktivitelerdir. Huxley’in, *Cesur Yeni Dünya*’sında bahsedilen bütün komplo teorileri, meğer bugünlerin ipucunu vermemiş. Onun bahsettiği üzere, yeni dünyanın bireyleri, şartlandırma odalarında ve kuluçka makinelerinde üretilmekte, dünyaya yabancı ve düşman bir şekilde dizayn edilmekte ve doğanın imha edicisi olarak tasarlanmaktadır (Huxley, 2002: 28). Çünkü doğayla iç içe yaşayan insan, tabiatın bedene ve ruha iyi gelen yönünü keşfettiği anda, sistemin kendisine vadettiği sahte mutluluklara tenezzül etmeyecektir. Bu sebeptendir ki, yeni dünya düzeni için ciddi mesai harcayan güçler, özellikle insan ve doğa arasındaki irtibatı yok etmeye yoğunlaşmışlardır. Bununla birlikte, insan ve doğanın dengesini bozma, yaratılıştan

gelen ahengin ritmini değiştirme ve ruhun şifresini çözümleyip insan doğasını tahrip etme üzerine planlanan birtakım tehlikeli maksatlar diyebileceğimiz bir faciaya işaret etmektedir (Habermas,1993). Bu alanda gerçekleştirilen dönüşümlerin izlerini, gerek insanın biyolojik yapısına olan müdahale girişimlerinden, gerekse şehirlerin dijitalleşme süreçlerine bakarak rahatlıkla görebiliriz. Kendini doğanın egemeni zanneden modern insan, gelişme ve ilerleme adı altında tasarlayıp kurduğu yeni modern kentlerde, insan hayatına, estetiğe, kaliteye değil, niceliksel menfaatlere öncelik vermiştir (Ott, 1999). Neticede doğa artık basiretli gözlere hitap eden temaşa alanı değil, tüketicilerin gözlerine hitap eden bir pazar yerine dönüşmüştür.

Doğanın bir sömürü ortamını andıran alışveriş merkezine dönüşmesini ele alan Richard Sennett, insan ve doğa arasında meydana gelen yabancılaşma duygusunun esas sebebinin, kentsel mimarî yapıardan kaynaklandığını düşünür. O, bilgisayar ortamında çizilen yeni model mimarî tasarımların zararlarına dikkat çeker. Ona göre, bilgisayar programlarıyla çizilen mimarî tasarımlar, mimarlık alanındaki kişiler için zihinsel duraklamaya yol açmaktadır. Ayrıca otomatik bir şekilde tasarlanan ve üretilen bu yapılarda olası muhtemel görülen birçok hatanın gözden kaçma durumu söz konusudur (Sennett, 2009: 59-62). İnsan ve eşya arasındaki bu kopuklukla beraber, insan ve doğa, insan ve eşya arasındaki ilişkinin, önemli ölçüde zayıfladığını ve ciddi bir yabancılaşmanın vuku bulduğunu ifade etmemiz gerekir.

Yine benzer şekilde, geçmişten günümüze yaşanan dönüşümleri çarpıcı bir biçimde bizlere sunan “Baraka” adlı belgeselde, insan ve doğa arasındaki yabancılaşmanın, şehirlerin inşası ile alakalı bir mevzu olduğuna dair dikkat çekici görsellere rastlıyoruz. Belgeselde yer alan zıt görseller, adeta “şehir” ve “kent” kavramlarının ayırımına işaret etmektedir. Bir yanda, çocukların neşeyle süslediği, tüm canlıların ahenk içinde ritim tuttuğu, doğanın en ihtişamlı hâliyle insanları tefekküre ve temaşaya davet ettiği şehirler, diğer yanda ise, yoğun trafik seslerinin, fabrika dumanlarının, gökyüzüne uzanan ızgara usulü gökdelen binaların ve alışveriş merkezlerinden yükselen yüksek ritimli müziklerin hâkim olduğu yeni kent merkezleri. şehir hayatından kent yaşamına geçişin izlerini yansıtan “Baraka” filmi, dünyanın nasıl bir dönüşüme maruz kaldığını anlamak açısından fevkalade bir öneme sahiptir (Avila, 2023). Elbette bu hususta bizlere yol gösterebilecek sayısız kıymetli düşünürlerimiz vardır. Fakat bizim için tespit kalma noktasından bir adım ileriye giderek, çözüm arayışlarına başvurmak, çok çok daha makbul bir eylem olacaktır. İşte bu meselede önemli fikirlere sahip olan Fârâbî, *El Medinetü'l Fâzıla*'da şehirlerin yapısının, insan üzerinde bıraktığı tesirlere değinmekle beraber, toplumların saadetine, erdemli şehirler inşa etmekle makes bulabileceğini de savunur. Onun cihetinden baktığımızda arzu edilen saadetin, önce toplumlara, şehirlere ve nihayetinde dünyaya yayılacak olan bütüncül bir saadet olduğunu görüyoruz. O, bahsedilen bu saadete erişmenin yolunu, kötü ve ihtiraslı duygulardan kurtulmaya bağlar. Tercih edilen itidalli bir yaşam, yalnızca insanları dengede tutmakla kalmayacak, aynı zamanda şehirlerin ve tüm mahlukatın dengesini ve huzurunu da temin edecektir (Fârâbî, 2001: 84). Onun bu söylemlerinden yola çıkarak, erdemli bir toplumda hayatını idame ettiren her bireyin, sorumluluk sahibi olduğunu ve sahip olduğu mesuliyetin bilincine vardığını eklememiz gerekir. Nitekim, Saadetli bir toplumda yaşayan her insan, toplumun bir parçası olarak, bütünüün hayrına çalıştığı takdirde kendi hayrını da gözetmiş olacağının farkında olmak zorundadır. İnsan ve doğa dengesinin korunmasına yönelik kayda değer fikirler beyan eden Fârâbî, kişilere kendi yaşamlarının müellifi olma hakkı tanımayan günümüz yapay zekâ çağında ne yazık ki pek de göz önünde bulundurulmaz. Çünkü toplumları doğayla barışık bir şekilde yaşamaya teşvik etmek, küresel güçlerin bütün planlarını altüst etmek demektir. Bu nedenle, eğer bir an evvel uyanış emaresi göstermezsek, yeni dünyanın tasarladığı dijital kimliklerin, mevcut varlığımızın yerine ikame edilmesi o kadar da uzak değildir. Telefonla, kameralarla, akıllı bilekliklerle takip edilebilen

dijital kimlikler, gündemde yerini almaya çoktan başladı bile. İnsanlığın hayrına olduğu söylenen yeni kimlikler, küresel bir kimliği temsil etmekle beraber, son asrın en muteber buluşu olarak görülüyor.

Yaşamın her alanında etkin olacağı düşünülen bu yeni dijital kimlikleri tartışmaya açan Serhat Arvas, bu konuya ilişkin değerlendirmelerini *Dijital İşgal ve Transhümanizm*'de olabildiğince teferruatlı bir şekilde ele alır. O, dijital kimliklerin, hayatımıza kolaylıklar getireceğini iddia eden kişileri, ruhsuz kimliklerin bizden neler çalacağına dair düşünmeye davet eder. Bununla birlikte, yapay zekâ ve transhümanizm meselelerini komplo teorisinden ibaret görmenin, tedbirsizliğe yol açabileceğini de ekler (Arvas, 2023: 147). Son dönemlerin en çok konuşulan meselelerine baktığımızda, yeni dünyanın hangi konular çerçevesinde şekillendiğini az çok tahmin edebiliriz. Bilhassa “nesnelerin ve bedenlerin interneti” üzerine yürütülen çalışmalar, yeni dünya düzeninde insanın nerede konumlanacağı konusunda merakımızı cezbetmektedir. Hiçbir şekilde insan yardımına hacet duymadan otomatik bir şekilde işlevini yerine getirebilen son model dijital nesnelerin, insan hayatına fevkalade kolaylıklar sağlayacağı inkar edilemez. Fakat her alanda yerini alan bu nesnelerin, insan sağlığına ve ruhuna verebileceği zararlar da görmezden gelinemeyecek kadar aşikârdır. Akla gelebilecek her türlü sıradan nesnelere fonksiyon kazandırılarak internete bağlanır bir hâle getirilmesi, gelecekte insan bedeninin nesneleştirilerek internet erişimine açık bir yapıya dönüştürülebileceğini akıllara getirmektedir. Hatta şu sıralar bu yönde bazı çalışmalar gerçekleştirildiğine dair çok fazla söylentiler duymaya başladık. Öyle görülüyor ki, bundan sonra çok daha sıklıkla duyacağı benziyoruz. Mesela Neuralink Projesi'nin sahibi olan Elon Musk, gelmiş bulduğumuz bu aşamada, insan beyninin yedi yirmi dört internet erişimine açık olacağına dair ipuçları vermektedir (Kurutay, ve Diğ., 2023). Bu dehşet verici duruma onay vererek kendini internet erişimine açık hâle getirecek olan gönüllü insanlar, acaba içinde bulundukları vahametinin farkında mıdır? Eğer farkında değillerse bu durum bir hayli tehlikeli demektir. Yok eğer bile kendilerini feda etmeye onay veriyorlarsa bu daha da ürkütücüdür.

Nitekim bu meseleler söz konusu olduğunda kayıtsız kalamayan Jürgen Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği*'nde, insan bedenine yapılacak olan her türlü müdahalenin, felsefî ve etik problemlerden ayrı tutulamayacağını ifade eder. O, insan bedenine müdahale etmeyi gaye edinen nanoteknolojik deneylerin, mükellefiyet sahibi olan insan yapısına asla uyum sağlamayacağını ve insan bedenine yerleştirilmesi planlanan minik robotların, ayrıca büyüme ve gelişme durumlarını da sekteye uğratabileceğini vurgular (Habermas, 2021: 78-80). Onun bu meyandaki endişeleri, nereye gittiği belli olmayan teknolojik etkilerin gittikçe daha da tehlikeli bir hâl almasından kaynaklanır. Nihai olarak, kişilerin “kendi olma” haklarını yok eden nanoteknolojik girişimlerin, dönüşü olmayan amansız bir felakete yol açabileceğini hatırlatmakta fayda görmekteyiz.

Tıpkı Mary Shalley'in, *Frankenstein* yapıtında bahsettiği gibi, kendini tanrılaştırarak yaratma arzusuna kapılan insanın, kendine bir canavar hazırlaması hayret verici bir vakiydir. Kitapta geçen Frankenstein karakteri, tıp eğitiminden edinmiş olduğu bilgilerden hareketle, canlı bir yaratık meydana getirmeyi kafasına koymuştur. Nihayetinde topladığı kadavralardan bir canlı varlığa getiren Frankenstein, karşısında gördüğü çirkin yaratık karşısında derin bir hüsrana uğramış ve yarattığı evde bırakarak evi terk etmiştir. Fakat kendisini terk eden sahibine düşman olan yaratık, her yerde kendisini yalnız bırakan sahibini aramaktadır. İntikam için Frankenstein'in kardeşini bulup öldüren yaratık, bununla da yetinmez ve yeni bir intikam için harekete geçer (Shalley, 2012: 80-84). Daha sonra arkadaşını ve eşini de yaratmış olduğu canavara kurban veren Frankenstein, kendi eliyle meydana getirdiği bu canavar karşısında çaresiz kalmıştır (Shalley, 2012: 161). Kendi kapasitesini aşan üstel makineler üretmeyi marifet addeden günümüz insanı, adeta Doktor Frankenstein'in yaşadığı eşsiz çaresizliği bizlere anımsatmaktadır. Dolayısıyla, üretilmesi planlanan ürünler, denetlenebilir bir yapıya sahip olduğu

oranda elbette faydalı olacaktır. Ancak kontrolden çıktığı takdirde, son derece hayatî meseleleri beraberinde getirecektir. Bu da gösteriyor ki, gerçekleştirilmesi olanaklı görülen her şeyin faydalı olabileceğine dair ortaya atılan yaygın kanaatler, asla mutlak doğru olarak kabul edilmemelidir. Nitelikli ürünlerin yalnızca insan eksenli bir düşünce süzgecinden geçerek üretilmesi gerektiği kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Neyin üretilip neyin üretilmeyeceğine yönelik alınan kararlar ise, kâr mülahasasından hareketle değil, insanlığın istikbalini düşünen feraset sahibi kişilerin alacağı kararlarla müspetlik kazanabilir.

Sonuç

Birçok evreden geçerek günümüze kadar ulaşmış olan modern anlayış, postmodern süreçle devam ederek zirveyi yakalamış görünmektedir. Bilhassa Avrupa’da, 17. Ve 19. Yüzyıllar arasında etkin olan Aydınlanmacı söylemler, modern ve postmodern oluşumların temellerini oluşturmaktadır. Aydınlanma hareketlerinin öncülük ettiği yeni modern anlayış, Kiliseye karşı aklın ön plana çıkarılarak, bilimsel çalışmaların desteklendiği bir sürece karşılık gelmektedir. Modern sürecin başlamasıyla beraber, kendisini akıl ile var edebileceğini düşünen birey, postmodern sürece geçişin ardından, nasıl var olabileceğini bilemez bir duruma gelmiştir. Özellikle içinde bulunduğumuz dönemde madde hırsının mevcut kimlikleri yok ettiğini görmemiz mümkündür. Modern öğretilerin yanlışlığına dikkat çeken postmodernizm, ne yazık ki modernizmin yerine müspet manada bir değerler manzumesi koyamamıştır.

Çalışmamızda da yer verdiğimiz üzere, çağımız, Baudrillard’ın “simülasyon” kavramının içeriğini doldurmaktadır. Zira tüketimi kutsayan ve iradenin mekanizmasını bozan postmodern çağ, ilerleme, gelişme adı altında fark edilmeyen yönünü gizlemeyi başarmıştır. Örneğin, bilim ve teknolojinin gücünü elinde bulunduran birçok devlet, güçsüz olan bazı ülkeleri medeniyetle buluşturma iddialarıyla sömürebilmektedir. Kanaatimize göre, güçsüz olan bazı toplumların, güçlü olan bazı toplumlar tarafından yağmalanmasının altında yatan en önemli sebep, doğal zenginliklerdir. Buradan hareketle, teknolojinin bu denli ilerleme göstermesiyle beraber, tabiat ile insan arasındaki dostane münasebetin tahribata uğradığını söylememiz mümkündür. Bunun yanı sıra, zenginliğin bir hırsa dönüşmesi ve bu hırsın toplumlar arasındaki rekabeti tetiklemesi, bir yandan tabiat ile bağları koparmış, diğer yandan da insan ilişkilerini zedelemiştir. Görüldüğü üzere çağımız, ardı arkası kesilmeyen birçok hastalık ile mücadele etmektedir. Bu durumun mühim görülen sebepleri söz konusu olduğunda, tabiat ile insan arasındaki ilişkinin zayıflamasını önemli bir etken olarak gösterebiliriz. Mesela bazı tıp bilgilerinde geçen, tabiatla ünsiyet hâlinde bulunmanın önemi, birçok hekimlerin ve âlimlerin tabiatla irtibat durumunda bulunan kişilerin daha sağlıklı olacağına dair kanaatleri, doğa ile iç içe bulunmanın bedenen ve ruhen şifa etkisi gösterebileceğini destekler niteliktedir. Bunun yanında, çağımızın en zenginlerine baktığımızda, onların doğa ile iç içe bir yaşamı tercih ettiklerini ve organik besinlerle beslenmeye çok fazla önem verdiklerini görebiliriz. Aynı zamanda, bazı düşünürlerin, ruh ve beden sağlığının birbirinden ayrı tutulamayacağını vurgulamaları, insanın doğadan tamamen kopmasının yanlışlığını gözler önüne sermektedir. Bir yandan tabiatı uzaklaşmanın hastalık üretme ihtimali varken, diğer yandan ise yeni dünya tasarımının, hastalısız, acısız, dertsiz bir dünya tasavvur etmesi, bir çelişki durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni dünya anlayışının, birtakım teknolojik araçlarla insan bedenine müdahalede bulunmayı düşünmesi, bizleri, oluşabilecek sonuçlar açısından endişeye sevk etmektedir. Hâliyle içinde bulunduğumuz durum sürekli bir şekilde “onar-boz” mantığıyla işliyor gibidir.

Günümüz dünyasında fazlasıyla etkisini hissetmeye başladığımız transhümanist dünya görüşünün, insanî boyutu ihmal ettiğini ve görmezden geldiğini söyleyebiliriz. Bugün insan bedenine uygulanması planlanan bazı çalışmaların neticeleri belirsizlik içermektedir. Dolayısıyla, insan hayatına bambaşka bir şekilde teşekkül eden teknolojik hareketlerin, nicelik bakımından teşvik edici bir mahiyete sahip olduğuna

şahit olsak da insanî boyutun değerlendirme dışı bırakılarak tasarlandığı teknolojik gelişmelerin, birtakım menfi sonuçlara yol açabileceğini göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Bu konuya binaen Baudrillard, artık tabiat ile iştigal etmenin çok zorlaştığını düşünmekte ve insanın kendi ruhunu ve bedenini teskin edebilecek kadar bile olsa doğada vakit geçiremeyeceğini imâ etmektedir. Zira yeni üretilen teknolojik aygıtlar gerek ev ortamında gerekse dışarda bütün işlerin üstesinden gelmektedir! Baudrillard'ın bu konuda edindiği tutumları fazlasıyla haklı bulmanın yanında, onun indirgemeci olan bir tavır takındığını düşünmekteyiz. Zira teknolojinin tüm dünyada tehlike arz eden bir yere doğru evrilmesi kaçınılmaz olmuştur, fakat bütün toplumları istisnasız bir şekilde teknolojinin tahakkümünde görmek, geleceğe dair var olabilecek bütün umutları yok etmek demektir. Bugün teknolojiye mutaassıplık derecesinde intisap eden toplumların çoğunlukta olması inkâr edilemez bir gerçektir. Lakin bunun yanında, bizleri itidalli olmaya davet eden ve fayda zarar muhakemesini yerinde yapmayı tavsiye eden kıymetli düşünürlerin varlığı, geleceğimizin inşâsı konusunda yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Netice itibarıyla çalışmamız boyunca edinmiş olduğumuz bilgiler, bizlere, mevcut problemlerin nedenini anlayamadığımızı ve çağın diline yabancı kaldığımızı düşündürmektedir. Çağın dilini anlayamamak, kavramlar arasında yanlış ilişkilendirmeler yapma sorununu da beraberinde getirmiştir. Mesela, maddi anlamda müreffeh olan toplumların daha huzurlu olacağına dair duyulan inanç, teknolojinin çok geliştiği ülkelerin daha medeni zannedilmesi, haz ve eğlence serbestliğinin, özgürlük olarak görülmesi, demokratik ülkelerin çok daha adaletli olduğu düşüncesi, başarı kıstasının, rekabet toplumunda niceliksel birinciliğe tâbî tutulması.... Bunlar gibi birçok kavramlar birbirine karışmış durumdadır. Bir başka ifade ile, sonuç odaklı olan ve süreçlerin ehemmiyetini görmezden gelen bir çağ ile karşı karşıya kaldığımızı eklemek isteriz. Daha açık bir tabirle konuşmak gerekirse, bugün toplumların nicelik eksenli taleplerinin artması, arzu edilen zaafılara ulaşmak için birtakım ahlâksızlıkları meşru kılabilmektedir. Örneğin artık elde edilen başarıların ve kazanımların, günümüzde nasıl elde edildiğinin pek bir önemi yoktur ve aslolan ise elde edilip edilmediğidir. Özetle anlatmaya çalıştığımız mevzu, var olan problemlerin kaynağının, kavram karmaşası olduğuna yöneliktir. Lakin bu kavram karmaşasının temelinde ise niceliksel bakımdan dünyâperst bir hırsın bulunduğunu idrâk etmemiz gerektiğinin altını çizmeliyiz. Dolayısıyla çağın diline kulak verememek, üzerinde durduğumuz meselelerin anlaşılması ve kavranılması noktasında büyük bir sorun teşkil etmektedir. Kanaatimize göre Baudrillard ele aldığı fikirleriyle yaşadığı çağın sorunlarını düşüncede kavrayan ve bunları çok yönlü analiz eden bir filozoftur. Aynı zamanda o ironik bir dille çağı eleştirerek, ilerleme ve gelişme kavramlarını sorgulanmaya açık hâle getirmiştir. Zira onun görüşlerinden anladığımız kadarıyla, modernizm ile başlayıp, postmodernizm ile devam eden süreçte insanlara vadedilen gösterişli ve sahte hayatlar, birtakım yapay mutluluklarla toplumları oyalamakta fakat diğer yandan ise son sınıra ulaşmayı gaye edinen korkunç bir gelecek tasarımı sunmaktadır. Bu bakımdan, teknolojik faaliyetlere müntesip kılınan yaşam serüveninin, insanî boyut çerçevesinde yeniden dizayn edilmesinin elzem olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Adanır, O. (2008) *Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*, İstanbul: Hayal Et Kitap Yayınları.
- Alatlı, A. (1998). Doğu-Batı İç Boş Bir Tasnif, *Doğu Batı Dergisi*, 2, 85-87
- Arvas, S. (2023). *Dijital işgal ve transhümanizm*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Avila, Wanda E. (2023). Baraka: A World Without Words: A Guided Meditation, *Journal of Religion & Film*, 27(1/57).
- Baudrillard, J. (1993). *Hyperreal America, economy and society*, Çev., David Macey 22:2, 243-252.
- Baudrillard, J. (1998) *Üretimin aynası*, (Oğuz Adanır, Çev), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- Baudrillard, J. (2005). *Anahtar sözcükler*, (Oğuz Adanır-Leyla Yıldırım, Çev.), İstanbul: Paragraf Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011) *Çaresiz stratejiler*, (Oğuz Adanır, Çev.), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2018). *Amerika*. (A. Yaşar, Çev.). (4. Baskı), Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2019a). *Şeytana satılan ruh ya da kötülüğün egemenliği*. (A. Oğuz, Çev.). (4. Baskı), Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2019b). *Kusursuz cinayet*. (S. Necmettin, Çev.). (4. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2020a). *Nesneler sistemi*. (A. Oğuz & F. Aslı, Çev.). (3. Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2020b). *Kötülüğün şeffaflığı*. (E. Işık, Çev.). (8. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2021a). *Simülakrlar ve simülasyon*. (A. Oğuz, Çev.). (14. Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2021b). *Tüketim toplumu*. (K. Ferda, & T. Nilgün Çev.). (16. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2021c). *Baştan çıkarma üzerine*. (S. Ayşegül, Çev.). (6. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Berlin, J. A. (1992). Poststructuralism, cultural studies, and the composition classroom: Postmodern theory in practice. *Rhetoric Review*, 11(1), 16-33.
- Bostancı, M. ve Uncu, G. (2022). *Dijital İletişimi Anlamak-2. Metaverse: Sanal mı Gerçek mi?*, Konya: Palet Yayınları.
- Chul Han, B. (2020). *Yorgunluk toplumu*. (Y. Samet, Çev.). (6. Baskı). Açılım Yayınları.
- Dağ, A. (2014). *Ölümcül Şiddet: Baudrillard'ın Düşüncesi*, İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Dağ, A. (2021). *Ölümcül şiddet*. Ketebe Yayınları.
- Topar, E. (2023). *Baudrillard felsefesinde modern dünyanın gerçeklik inşası* (Yayın No. 805740) [Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Eagleton, T. (1985). Capitalism, modernism and postmodernism. *New Left Review*, (15), 60-73.
- Farabi, E. (2001). *El Medînetü'l fâzıla*. (D. Nazif, Çev.). M.E.B.
- Ferhat, S. (2016). Dijital dünyanın gerçekliği, gerçek dünyanın sanallığı bir dijital medya ürünü olarak sanal gerçeklik. *TRT Akademi*, 1(2), 724-746.
- Fromm, E. (2019). *Sahip olmak ya da olmak*. (A.Aydın, çev.). (8. Baskı). Say Yayınları.
- Gane, M. (2008). *Jean baudrillard: Radikal belirsizlik*. (U. Ali, & T. Serhat, Çev.). De ki Basımevi.
- Habermas, J. (1993) *İdeoloji olarak teknik ve bilim*, (Mustafa Tüzel, Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2015). *The Philosophical discourse of modernity: Twelve lectures*. John Wiley & Sons.
- Habermas, J. (2021). *İnsan doğasının geleceği*. (H. Ö. Kaan, Çev.). (2. Baskı). Alfa Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Political ideologies: An introduction*. Palgrave Macmillan.
- Huxley, A. (2002). *Cesur yeni dünya*. (T. Ümit, çev.). (3. Baskı). İthaki Yayınları.
- Joshua, J. (2017). Information bodies: computational anxiety in Neal Stephenson's snow crash. *Interdisciplinary Literary Studies*, 19(1), 17-47.
- Kurutay, M.A., Demir, B.A., Dal, A.K. (2023). Beyin-Bilgisayar Bağlantısının Gelişim Süreci, Neuralink Mevcut Durum İncelemesi ve Gelecekteki Öngörüler, *UMÜFED Uluslararası Batı Karadeniz Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 5(1): 64-82.
- Koyuncu, A. A. ve Günerigök M. (2019). *Bauman ve postmodernite*, İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Laughey, D. (2007). *Key Themes in Media Theory*. New York: Open University Press.

- Morris, J. (2021). Simulacra in the age of social media: Baudrillard as the Prophet of fake News. *Journal of Communication Inquiry*, 45(4), 319-336.
- Müller, H. (1979). Reflections on post-modernism. *New German Critique*, (16), 55-57.
- Newman, C. (1984). The post-modern aura: The act of fiction in an age of Inflation. *Salmagundi*, (63/64):3-199.
- Ott, K. (1999). Eleştirel kuram ve doğa, *FelsefeLogos* (Ferat Öztürk-Orhan Tokdemir, Çev.), 99/1,171-190
- Palabıyık, A. (2020). Pierre bourdieu sosyolojisinde habitus, sermaye ve alan üzerine. *Habitus Toplumbilim Dergisi*, (1), 1-22
- Palabıyık, A. (2020). Ebeveynlik nöbetinden evlat nöbetine: Diyarbakır anneleri üzerine sosyolojik gözlemler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 272-286.
- Postman, N. (2020). *Televizyon: Öldüren eğlence*. (A. Osman, Çev.). (10. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2019). *Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek*. (P. Funda, Çev.). (4. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Russell, C. (1985). *Poets, prophets, and revolutionaries: The literary avant-garde from rimbaud through postmodernism*. Oxford University Press, USA.
- Sarup, M. (2019). *Postyapısalcılık ve postmodernizm*. (G. Abdalbaki, Çev.). (6. Baskı). Pharmakon Yayınları.
- Sennett, R. (2009). *Zanaatkâr*. (P. Melih, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Shelley, M. (2012). *Frankenstein ya da modern prometheus*. (A. Duygu, Çev.). Can Yayınları.
- Sim, S. (2006). *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, (Mukadder Erkan ve Ali Utku, Çev.) İstanbul, Ebabil Yayınları.
- Şaylan G. (2009). *Postmodernizm*, İstanbul, İmge Kitabevi.
- Thompson, E. M. (2003). Ways out of the postmodern discourse. *Modern Age*, 45(3), 195-207.
- Toffoletti, K. (2014). *Yeni bir Bakışla Baudrillard* (Yetkin Başkavak, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Tomlinson, J. (2020). *Kültürel emperyalizm*. (Z. Emrehan, Çev.). (2. Baskı). Ayrıntı Yayınları.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik

Benzerlik Taraması: Yapıldı - iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 50, İkinci Yazar %40, Üçüncü Yazar: %10.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 50 %, Second Author: 40 %, Third Author: 10 %.

Öğretmenlere Yönelik Uygulanmakta Olan Ödül-Ceza Politikalarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*

Evaluation of Reward-Punishment Policies Implemented for Teachers According to Teachers' Opinions*

Muhittin Ekinci¹

Nazım Çoğaltay²

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından öğretmenlere yönelik uygulanan mevcut ödül ve ceza sisteminin, öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesidir. Çalışma, nicel araştırma yöntemine dayalı tarama modeli çerçevesinde desenlenmiştir. Araştırmanın evrenini, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Batman ilinde MEB'e bağlı kamu okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde oransız küme örnekleme yöntemi kullanılmış olup verilerin analizinde SPSS istatistik programından yararlanılmıştır. Araştırma bulguları, öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerine yönelik farkındalıklarının ve bu maddeleri destekleme düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin ceza maddelerini destekleme düzeyleri maddeler bazında analiz edildiğinde ise en yüksek desteği devlet memurluğundan çıkarma cezasıyla ilgili maddelere verdikleri görülmüştür. Özellikle, ülkenin birlik ve bütünlüğüne karşı işlenen suçlara yönelik disiplin cezalarını içeren ilk iki madde, öğretmenler tarafından en fazla desteklenen maddeler olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ödül, Ceza, Disiplin, Öğretmen.

Abstract

The main purpose of this research is to evaluate the current reward and punishment system implemented by the Ministry of National Education (MEB) for teachers in line with the opinions of teachers. The study was designed within the framework of the screening model based on the quantitative research method. The universe of the research consists of teachers working in public schools affiliated with the MEB in Batman province in the 2023-2024 academic year. Disproportionate cluster sampling method was used in the sample selection and SPSS statistics program was used in the analysis of the data. The research findings reveal that teachers' awareness of the current reward and punishment items and their level of support for these items are high. When the level of support of teachers for the punishment items was analyzed on an item basis, it was seen that they gave the highest support to the items related to the penalty of dismissal from civil service. In particular, the first two items, which include disciplinary punishments for crimes committed against the unity and integrity of the country, stand out as the items most supported by teachers.

Keywords: Reward, Punishment, Discipline, Teacher.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. Bu makale künyesi belirtilen tezden türetilmiştir. Ekinci, M. (2024). Milli eğitim bakanlığının öğretmenlere yönelik mevcut ödül ve ceza politikasının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Siirt Üniversitesi.

¹ Öğretmen, MEB İstiklal İlkokulu, Batman, Türkiye, e-posta: muhittinekinci@outlook.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8648-9828> (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

² Prof. Dr., Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye, e-posta: ynscoğaltay@gmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5676-4470>

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 16.03.2025

Revize Tarihi/ Revised Date: 18.05.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 23.05.2025

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Ekinci, M., & Çoğaltay, N., (2025). Öğretmenlere Yönelik Uygulanmakta Olan Ödül-Ceza Politikalarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 125-147. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1659125>

Giriş

İnsan, sosyal bir varlık olarak tarih boyunca aile, mahalle, köy, kabile, millet ve devlet gibi çeşitli form ve ölçeklerde sosyal yaşam alanları inşa etmiştir. Bu yaşam alanlarında düzeni sağlamak, kaosu minimize etmek ve istenmeyen davranışları engellemek amacıyla, bireyler ve topluluklar tarafından bir dizi davranış normu geliştirilmiştir. Bu normlar hem bireysel hem de toplumsal düzeyde arzu edilen davranışları teşvik etmek ve arzu edilmeyen davranışları caydırmak için kullanılmıştır. Bireysel ve sosyal yaşam alanlarında aykırı davranışları engellemek, istenilen davranışları özendirmek, kullanım sıklığını artırmak amacıyla geliştirilen en önemli faktörlerin başında ödül ve ceza gelmektedir. Ödül ve ceza sistemleri, toplumların yaşam biçimleri, dini inançları, kültürel değerleri ve diğer sosyo-kültürel faktörler tarafından şekillenmekte ve bu nedenle toplumdan topluma, hatta aynı toplum içinde farklı durumlara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Tarih boyunca var olan uygarlıklar ve bu uygarlıkların örgütlü yapıları, ödül ve ceza uygulamalarını farklı şekillerde hayata geçirmiş olsa da bu mekanizmaların toplumsal düzeni sağlama ve davranışları yönlendirme işlevi hiçbir zaman azalmamıştır. Bireysel düzeyde ise, ödül ve ceza mekanizmaları, kişisel davranışların şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. İnsanlar, doğumlarından itibaren ömür boyu ev, okul, iş yeri ve sosyal çevre gibi farklı ortamlarda, doğru davranışları nedeniyle ödüllendirilirken, hatalı davranışları sonucunda cezalandırılmaktadır. Bu süreç, bireylerin toplumsal normlara uyum sağlamasını ve arzu edilen davranışları benimsemesini kolaylaştırmaktadır. Ödül ve cezanın etkili bir şekilde kullanımı, bireyleri belirli davranış kalıplarına yönlendirerek, toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Sonuç olarak, ödül ve ceza mekanizmaları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde davranışların düzenlenmesinde ve toplumsal uyumun sağlanmasında temel bir araç olarak işlev görmektedir. Bu mekanizmalar, kültürel ve tarihsel bağlamlara göre farklılık gösterse de insan topluluklarının vazgeçilmez bir unsuru olarak varlığını sürdürmekte ve toplumsal kontrolü sağlayan en esaslı unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Dönmezer, 1982: 308; Türkmen, 2017: 704).

Bireylerde arzu edilen tutum, davranış ve eylemlerin yerleşmesini sağlamak amacıyla, ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmalarının uygun ve dengeli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ancak, cezalandırmanın etkililiği konusunda bugüne kadar yapılan araştırmalar, birbiriyle çelişen sonuçlar ortaya koymuştur. Bu araştırmaların genel bir sentezi incelendiğinde, cezalandırmanın yalnızca olağanüstü durumlarda başvurulması gereken bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır (Dönmezer, 1982; Selçuk, 2018; Senemoğlu, 2015). Cezalandırma, istenmeyen davranışın ne olduğunu açıkça belirtmemekle birlikte, istenen davranışın da öğretilmesine katkı sağlamaz. Dolayısıyla, cezalandırma, istenmeyen davranışları geçici olarak bastırabilir, ancak bu davranışların kökten değişimini sağlamaz. Ayrıca, cezalandırma, bireylerde duyarsızlaşma, inatlaşma, saldırganlık ve olumsuz durumları genelleme gibi yan etkilere yol açabilmektedir (Selçuk, 2018: 148-149). Zorunlu olmadıkça ve sık sık uygulanan cezalandırma, bireyi yönlendirmek bir yana, nefret duygularını tetikleyebilir ve karşılık verme, öfke duyma veya öfkelenmekten zevk alma eğilimlerini güçlendirebilir. Birey, cezaya karşı bir tolerans geliştirdiğinde, ceza tehdidi artık korku uyandıran bir unsur olmaktan çıkarak, haz ve heyecan veren bir duruma dönüşebilir. Bu durumda, cezalandırmanın etkililiği büyük ölçüde azalır. Öte yandan, cezayı uygulayan kişi, cezadan beklediği sonucu elde edebilmek için cezanın dozunu ve şiddetini artırma eğilimine girebilir. Bu süreç, cezalandırmanın bir eğitim aracı olmaktan çıkıp, adeta bir işkence yöntemine dönüşmesine neden olabilir. Bu nedenle, cezalandırma uygulanırken, belirli kriterler göz önünde bulundurulmalı ve bu yöntemin kontrollü ve ölçülü bir şekilde kullanılmasına özen gösterilmelidir. Ödüllendirme ise, cezalandırmaya kıyasla en az onun kadar, hatta daha etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bunun temel nedeni, ödüllendirmenin cezalandırmanın aksine, bireyin kişiliği üzerinde olumsuz yan etkiler yaratmamasıdır (Dönmezer, 1982: 311). Ödüllendirme, bireylerin

olumlu davranışlarını pekiştirerek, bu davranışların kalıcı hale gelmesine katkıda bulunur. Ayrıca, ödüllendirme, bireylerin motivasyonunu artırarak, arzu edilen davranışların benimsenmesini kolaylaştırır. Bu nedenle, davranış değişikliği sağlamak amacıyla ödüllendirme mekanizmalarının daha sık ve etkili bir şekilde kullanılması önerilmektedir.

Ödül ve ceza mekanizmalarının insan davranışı üzerindeki belirleyici etkisi dikkate alındığında, eğitim örgütlerinde bu kavramların varlığı ve tartışılması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Okullar, hem bir sosyal yaşam alanı olarak hem de davranış değişikliğinin hedeflendiği kurumlar olarak, ödül ve ceza sistemlerinin etkili bir şekilde uygulanmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, öğretmenlere yönelik ödül ve ceza sistemlerinin araştırılması ve tartışmaya açılması, eğitim örgütlerinin işleyişi açısından önemli bir konu olarak değerlendirilebilir. Ödül ve ceza uygulamalarının, öğretmenlerin motivasyonu, performansı ve mesleki bağlılığı gibi hem bireysel hem de örgütsel düzeydeki birçok değişken üzerinde etkili olması muhtemeldir.

Literatürde, öğretmenlere yönelik uygulanan ödül ve teşvik mekanizmalarının, öğrencilerin akademik başarısı üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koyan çeşitli araştırma bulguları da mevcuttur (Maya & Taştekin, 2017). Örneğin, PISA (2015) sonuçlarında yüksek düzeyde başarı gösteren Çin-Şanghay, Güney Kore ve Singapur gibi ülkelerdeki başarının temel nedenlerinden birinin, öğretmenlere verilen değer ve uygulanan ödül politikaları olduğu değerlendirilmektedir. Bu ülkeler, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini desteklemek, motivasyonlarını artırmak, refah düzeylerini yükseltmek ve işe devamlılıklarını sağlamak amacıyla çeşitli ödüllendirme ve teşvik politikaları benimsemiştir. Maaş artışları, terfi imkanları ve farklı unvanlar gibi ödüller, bu politikaların somut örnekleri arasında yer almaktadır. Bu tür uygulamalar, öğretmenlerin mesleki tatminini artırarak, eğitim-öğretim süreçlerinin kalitesini yükseltmiş ve bu ülkelerin uluslararası sınavlarda elde ettiği başarı düzeyini önemli ölçüde etkilemiştir (Maya & Taştekin, 2017: 201). Sonuç olarak, öğretmenlere yönelik ödül ve teşvik mekanizmalarının hem bireysel hem de örgütsel düzeyde olumlu sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bu tür uygulamalar, öğretmenlerin mesleki motivasyonunu artırarak, eğitim süreçlerinin etkililiğini ve öğrenci başarısını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle, eğitim örgütlerinde ödül ve ceza sistemlerinin bilimsel temellere dayalı olarak yeniden gözden geçirilmesi ve öğretmenlerin performansını artırmaya yönelik etkili politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Örgütler, ödül ve ceza mekanizmalarının bireyler üzerindeki yaptırım gücünü kullanarak, çalışanların örgütsel amaçlara uygun davranışlar sergilemesini sağlamayı hedefler. Örgütlerin temel önceliği, varlıklarını sürdürmek ve belirlenen hedeflerine ulaşmak için gerekli önlemleri almak ve stratejik çalışmalar yürütmektir. Türk Milli Eğitim sistemi özelinde, örgütün varlığını devam ettirmesi ve amaçlarını gerçekleştirme düzeyi, büyük ölçüde öğretmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve etkili bir motivasyon sisteminin kurulmasına bağlıdır. Türkiye'nin en geniş örgütsel yapısına sahip olan Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), ödül ve ceza uygulamalarını yasal düzenlemeler ve ilgili yönetmelikler çerçevesinde yürütmektedir. Bu bağlamda, ödül ve ceza mekanizmalarının, MEB'in amaçlarının gerçekleştirilmesinde, okulların değişim ve dönüşüm süreçlerinin hızlandırılmasında, eğitim standartlarının yükseltilmesinde ve öğretmenlerin motivasyon ile performans düzeylerinin artırılmasında önemli bir uyarıcı etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin en geniş çalışan kitlesine sahip olan Millî Eğitim Bakanlığı, personelinin ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak amacıyla ödül ve ceza sistemine ilişkin çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Bu kapsamda, daha önce öğretmenlere uygulanan 1702 sayılı İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında Kanun ile 4357 sayılı Kanun'un ceza ile ilgili hükümleri, mevzuatta yaşanan ikiliği ortadan kaldırmak amacıyla yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun sonucunda, öğretmenlere diğer devlet

memurlarına uygulanan 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ilgili hükümleri uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra, çeşitli yönetmelikler ve ğretmenlik Meslek Kanunu ile değişen ve gelişen koşullara uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu değişikliklerin öğretmenlerin ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığını anlamak, öğretmenlerin beklentileri ve görüşleri dikkate alınarak yapılacak bilimsel araştırmalarla mümkün olabilir. Öğretmenlerin eğitim sistemindeki merkezi rolü, konumu ve önemi göz önüne alındığında, öğretmenlere yönelik uygulanan ödül ve ceza mekanizmalarının niteliği, öğretmenlerin bu mekanizmalardan haberdar olma düzeyleri, bu uygulamalara destek verme dereceleri ve ödül-ceza sistemine ilişkin öneri ve beklentileri, bu araştırmanın temel problem alanını oluştırmaktadır. Bu bağlamda, öğretmenlerin ödül ve ceza sistemine ilişkin algılarının ve beklentilerinin incelenmesi, eğitim örgütlerinin daha etkili bir şekilde yönetilmesine ve ğretmen motivasyonunun artırılmasına önemli katkılar sağlanması beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, MEB tarafından öğretmenlere yönelik uygulanan mevcut ödül ve ceza sisteminin, öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda incelenmesidir. Bu temel amaç kapsamında, öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeyleri, bu maddeleri destekleme dereceleri ve ödül-ceza sistemine yönelik görüş ve beklentileri incelenmiştir. Araştırmanın alt amaçları aşağıda belirtilmektedir:

1. Öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerine ilişkin haberdar olma durumları ne düzeydedir?
2. Öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerine ilişkin haberdar olma durumları; okul türü, cinsiyet, eğitim düzeyi, görev türü, hizmet süresi ve ödül-ceza alma durumu gibi değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermekte midir?
3. Öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerini destekleme durumları ne düzeydedir?
4. Öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerini destekleme durumları; okul türü, cinsiyet, eğitim düzeyi, görev türü, hizmet süresi ve ödül-ceza alma durumu gibi değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermekte midir?
5. Öğretmenlerin nerilen ödül ve ceza maddelerini destekleme durumları ne düzeydedir?
6. Öğretmenlerin nerilen ödül ve ceza maddelerini destekleme durumları; okul türü, cinsiyet, eğitim düzeyi, görev türü, hizmet süresi ve ödül-ceza alma durumu gibi değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermekte midir?

Bu sorular, öğretmenlerin ödül ve ceza sistemine ilişkin algılarını, tutumlarını ve beklentilerini anlamaya yönelik kapsamlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın nemi

Bu araştırma, öğretmenlere yönelik uygulanan ödül ve ceza sistemine ilişkin öğretmenlerin farkındalık düzeylerini, bu sistemi destekleme durumlarını ve ödül-ceza mekanizmalarına yönelik görüş ve beklentilerini tespit etmeyi amaçlaması bakımından önem taşımaktadır. MEB'in uyguladığı ödül-ceza politikalarının istenilen etkiyi yaratabilmesi için, öğretmenlerin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alması büyük önem taşımaktadır. Bu alışma, ulaşacağı bulgularla MEB'deki uygulayıcılara ve politika yapıcılara rehberlik edebilecek veriler sunabilir ve bu verilere dayanılarak, ödül-ceza sisteminin daha etkili bir şekilde yapılandırılmasına katkıda bulunulabilir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, nicel araştırma yaklaşımına dayalı modellerden biri olan betimsel tarama deseniyle yapılandırılmıştır. Tarama modeli, geçmişte veya halihazırda var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi, belirli bir konu veya olaya ilişkin katılımcıların görüşlerini, ilgi, yetenek, tutum gibi özelliklerini olduğu gibi yansıtmayı amaçlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2016). Tarama yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmalarda, hedeflenen bireyler veya olaylar, herhangi bir müdahalede bulunulmadan doğal seyirleri içinde incelenir ve bu süreçte ilgili veriler toplanır (Karayaman & Karataş, 2022). Bu çalışmada da öğretmenlerin ödül ve ceza sistemine ilişkin algıları, tutumları ve beklentileri, doğal ortamlarında ve müdahale edilmeden incelenerek veri toplanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Batman ilinde Millî Eğitim MEB'e bağlı 727 kamu okulunda görev yapan toplam 9.542 öğretmen oluşturmaktadır. Örneklemen belirlenmesinde, oransız küme örneklem tekniği kullanılmıştır. Bu teknik kapsamında, evreni temsil edecek yeterli sayıda okul, yansızlık ilkesine uygun olarak örneklem dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular, tüm evrene genellenebilir niteliktedir. Öğretmenlerin seçimi ise rastgele yapılmıştır (Karasar, 2016). %95 güven düzeyi ve %5 hata payı dikkate alınarak hesaplanan örneklem büyüklüğü, en az 370 öğretmen olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında, örneklem birimine dahil edilen okullara (anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise) ulaşılmış ve 375 öğretmenin katılımıyla veri toplama süreci tamamlanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler (cinsiyet, görev türü, mesleki deneyim, okul türü, ödül veya ceza alma durumu ve eğitim düzeyi) Tablo 1'de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Çalışma Grubu		N (Katılımcı)	% (Yüzde)
Cinsiyet	Kadın	171	45,6
	Erkek	204	54,4
Görev Tipi	Öğretmen	291	77,6
	Yönetici	84	22,4
Okul türü	Anaokul	20	5,3
	İlkokul	135	36,0
	Ortaokul	162	43,2
Eğitim Düzeyi	Lise	58	15,5
	Lisans	269	71,7
	Lisansüstü	106	28,3
Ödül alıp-almama	Evet	143	38,1
	Hayır	232	61,9
Ceza alıp-almama	Evet	39	10,4

	Hayır	336	89,6
Hizmet Süresi	1-5 yıl arası	118	31,5
	6-15 yıl arası	171	45,6
	16 ve üzeri	86	22,9

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Verilerin Dağılımı

Öğretmenlerin kişisel bilgilerine ilişkin frekans ile yüzde dağılımları Tablo 1’de görülmektedir. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre dağılımı incelendiğinde, 171 (%45,6) kadın öğretmen ve 204 (%54,4) erkek öğretmenin araştırmaya dahil olduğu görülmektedir. Örneklem grubunda yer alan erkek öğretmen sayısının, kadın öğretmen sayısından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Örneklemeye ilişkin detaylı bilgilere yukarıdaki tablodan ulaşılabilir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ödül ve ceza ile ilgili maddeleri (37., 64., 122. ve 125. maddeler), 6245 Sayılı Harcırah Kanunu, Öğretmenlik Meslek Kanunu ve ilgili yönetmelikler temel alınarak, danışman rehberliğinde ilgili literatür taranmış ve öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonucunda ödül-ceza maddelerine yönelik ifadeler geliştirilmiştir. Bu ifadeler, anket formuna dönüştürülerek dört bölüm halinde yapılandırılmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik ve mesleki özelliklerini belirlemeye yönelik kişisel bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde, öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerini ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Üçüncü bölümde, öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerini destekleme düzeylerini belirlemeye yönelik ifadeler yer alırken, dördüncü ve son bölümde ise alan yazın taraması ve öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan öneri niteliğindeki ödül ve ceza maddelerine ilişkin görüş ve beklentiler ölçülmüştür.

Çalışma grubunun özelliklerini belirlemek amacıyla, danışman rehberliğinde kişisel bilgi formu geliştirilmiştir. Bu form, öğretmenlerin ödül ve ceza sistemine yönelik tutumlarını etkileyebilecek demografik ve mesleki değişkenleri içerecek şekilde tasarlanmıştır. Mevcut ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeyini ölçmek için kanun ve yönetmeliklerde yer alan maddeler anket formuna aktarılmıştır. Toplam 19 sorudan oluşan bu bölümde, ilk 6 soru ceza maddelerine ilişkin farkındalığı ölçerken, geriye kalan 13 soruda ödül maddelerine ilişkin farkındalık ölçülmektedir. Öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerini destekleme düzeylerini belirlemek amacıyla, kanun ve yönetmeliklerde yer alan maddeler anket formuna entegre edilmiştir. Toplam 71 sorudan oluşan bu bölümde, 16 soru ödül maddelerine yönelik destek düzeyini ölçerken, 55 soruda ise ceza maddelerine yönelik destek düzeyi ölçülmektedir. Anketin son bölümünde, öğretmenlerin ödül ve ceza sistemine ilişkin görüş ve beklentilerini belirlemek amacıyla alan yazın taraması ve öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan 16 madde yer almaktadır. Bu bölüm, öğretmenlerin mevcut sistemin iyileştirilmesine yönelik önerilerini ve beklentilerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Uygulanan Madde	Bölüm	Madde Numarası
Haberdar Olma Maddeleri	Cezaya ilişkin farkındalık	1 ve 6 maddeler arası
	Ödüle ilişkin farkındalık	7-19 maddeler arası
Destekleme Maddeleri	Ödül Destekleme	20-35 maddeler arası
	Ceza Destekleme	36-91 maddeler arası
Önerilen Görüş Maddeleri		92-108 maddeler arası
Toplam		108 md.

Tablo 2. Anket Formunun Bölümleri ve Madde Dağılımları

Tablo 2'de sunulan veriler incelendiğinde, anket formunun bölümleri ve madde dağılımlarına ilişkin detaylar görülmektedir. Öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerine yönelik farkındalık düzeyleri ve bu maddeleri destekleme durumları, ayrıca önerilen ödül ve ceza maddelerine ilişkin görüşlerinin hangi maddeler arasında olduğu Tablo 2'den anlaşılmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında, Batman İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan resmi izin doğrultusunda hazırlanan kişisel bilgi formu ve anketler, katılımcılara gönüllülük esasına dayalı olarak sunulmuştur. Katılımcılardan, samimi ve eksiksiz cevaplar vermeleri talep edilmiş elde edilen bu verilerin bilimsel bir araştırmada kullanılacağı açıklanmıştır. Araştırmacı, İl Milli Eğitim Müdürlüğünden okul müdürlerinin iletişim bilgilerini temin etmiş ve bu bilgiler üzerinden elektronik anket formu katılımcılara ulaştırılmıştır. Elektronik formun yanı sıra, ulaşılabilen tüm öğretmen ve yöneticilere anket formunu gönüllülük esasına göre doldurmaları için çağrıda bulunulmuştur. Süreç sonunda, 375 anket formu eksiksiz ve kayıp veri olmadan doldurularak toplanmıştır. Araştırmada toplanan verilerin analizi için SPSS 25 programı kullanılmıştır. Araştırmanın alt problemleri ve toplanan verilerin özellikleri dikkate alınarak, veri analizinde çeşitli istatistiksel teknikler uygulanmıştır. İlk olarak, 375 anket formu üzerinden tek değişkenli normallik analizi gerçekleştirilmiştir. Normallik durumunu belirlemek için sürekli değişkenlere ait medyan, mod, aritmetik ortalama ($\bar{X}$), basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) katsayıları incelenmiştir (Tablo 3). Çarpıklık ve basıklık katsayılarının -2 ile +2 arasında olması durumunda dağılımın normal kabul edildiği belirtilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013). Kline (2011: 63) ise bu katsayıların ± 3 aralığında olması halinde dağılımın normal kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Mayers (2013: 56) ise örneklem büyüklüğü 100'ün üzerinde olduğunda, bu değerlerin $\pm 3,29$ aralığında olması durumunda dağılımın normal kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin ödül ve ceza maddelerine ilişkin haberdar olma ve destekleme durumlarına ait sürekli değişkenlerin çarpıklık ve basıklık katsayılarının $\pm 3,29$ aralığında değerler aldığı görülmektedir. Ayrıca, bu değişkenlere ait aritmetik ortalama, mod ve medyan değerlerinin birbirine yakın olması, verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Bu bulgular doğrultusunda, parametrik testlerin normallik varsayımlarının karşılandığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, kişisel bilgi değişkenlerine göre gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla t-testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) gibi parametrik testler kullanılmıştır. Bu analizler, değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak incelenmesine olanak sağlamış ve araştırmanın bulgularının geçerliliğini desteklemiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin ödül-ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeyleri, destekleme düzeyleri ve önerilen maddelere yönelik destekleme puanlarına ait ortalama, standart sapma, basıklık, çarpıklık katsayı değerleri Tablo 3'te detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Değişkenler	N	X̄	Medyan	Mod	ss	Çarpıklık	Basıklık
Haberdar Olma Toplam	375	3,52	3,47	5,00	,968	-,236	-,589
Destekleme Toplam maddeleri	375	3,94	4,14	5,00	,853	,126	,945
Önerilen Görüş Maddeleri Toplamı	375	3,96	4,05	5,00	,701	-1,057	2,24

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Normallik Sonucu

Etik Kurul İzni

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde Siirt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu tarafından 29.09.2023 tarih, 5604 protokol numaralı kararıyla etik izin alınmıştır. Ayrıca Batman İl Milli Eğitim Müdürlüğünden uygulama için resmi izin alınmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, çalışmanın temel problemi ve alt problemlerinden hareketle oluşturulan araştırma soruları kapsamında ulaşılan bulgular sistematik bir biçimde sunulmuştur.

Öğretmenlerin Uygulanmakta Olan Ödül ve Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Analizi

Öğretmenlerin, uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerine yönelik farkındalık düzeylerini inceleyen madde bazlı analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Haberdar Olma Maddeleri	N	Mean	Std.
Haberdar Olma (HO), HO1	375	3,7200	1,1464
HO2	375	3,6640	1,1787
HO3	375	3,6373	1,2112
HO4	375	3,5867	1,2181
HO5	375	3,8453	1,1848
HO6	375	2,7973	1,4091
HO7	375	3,3173	1,3012
HO8	375	3,4160	1,3315
HO9	375	3,3360	1,4912
HO10	375	3,0827	1,5550
HO11	375	3,9173	1,3448
HO12	375	3,9680	1,2470

HO13	375	2,8187	1,5783
HO14	375	3,4293	1,4084
HO15	375	4,3013	1,0784
HO16	375	4,1200	1,2661
HO17	375	3,3920	1,5644
HO18	375	3,2880	1,5606
HO19	375	3,3600	1,5290
Maddelerin Toplam Puanı (Tüm Maddeler HO1-HO19)	375	3,5262	,9681
Ceza Maddelerinin Toplam Puanı (HO1 ile HO6 Arası Maddeler)	375	3,5418	1,0838
Ödül Maddelerinin Toplam Puanı (HO7 ile HO19 Arası Maddeler)	375	3,5190	1,0161

Tablo 4. Öğretmenlerin Mevcut Ödül-Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeylerine Yönelik Madde Analiz Bulguları

Tablo 4'te sunulan bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin analizi, öğretmenlerin ceza ($\bar{X}= 3,52$), ödül ($\bar{X}= 3,51$) ve toplam ödül-ceza maddeleri ($\bar{X}= 3,52$) boyutlarında yüksek düzeyde bilgi sahibi olduklarını ortaya koymaktadır. Ödül maddelerine yönelik tekil analizlerde ise öğretmenlerin en yüksek farkındalık düzeyine sahip olduğu maddelerin (HO5, HO12, HO11, HO15, HO16) olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, mevcut ödül-ceza maddelerine ilişkin farkındalık durumlarının görev türüne göre karşılaştırılmasına yönelik t-testi sonuçları ise Tablo 5'te detaylı olarak sunulmuştur.

Bağımlı Değişken	Görevi	N	Ss	$\bar{X}$	t	p
Cezaya İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1-HO6 Arasındaki Maddeler)	Öğretmen(Ö)	291	1,03	3,37	-5,863	,000*
	Yönetici(Y)	84	1,04	4,12		
Ödüle İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO7 ve HO19 Arası Maddeler)	Ö	291	,964	3,34	-6,559	,000*
	Y	84	,958	4,12		
Toplam Ödül-Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeyi (Tüm Maddeler HO1-HO19)	Ö	291	,908	3,35	-6,835	,000*
	Y	84	,932	4,12		

Tablo 5. Öğretmenlerin Mevcut Ödül-Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Görev Türüne Göre Karşılaştırılması: t-Testi Analizi Sonuçları

Tablo 5'te sunulan bulgular incelendiğinde, uygulanmakta olan ceza-ödül maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin görev tipi değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde; ödül ($t=-6,559$; $p<0,01$), ceza ($t=-5,863$; $p<0,01$), toplam ödül-ceza maddelerine ($t=-6,835$; $p<0,01$) ilişkin puanlarda istatistiksel olarak, yöneticiler lehine anlamlı farklılıklar olduğu görülebilmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılmasına yönelik t-testi sonuçları ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Bağımlı Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Cezaya İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1 ile HO6 Arası Maddeler)	Kız(K)	171	3,32	1,0337	-3,526	,000*
	Erkek(E)	204	3,71	1,0952		
Ödüle İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO7 ile HO19 Arası Maddeler)	K	171	3,26	,9811	-4,513	,000*
	E	204	3,73	,9988		
Toplam Ödül ve Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1 ile HO19)	K	171	3,28	,9278	-4,500	,000*
	E	204	3,72	,9576		

Tablo 6. Öğretmenlerin Uygulanmakta Olan Ödül-Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Uygulanmakta olan ceza-ödül maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde; hem ödüle ($t=-4,513$; $p<0,01$), hem cezaya ($t=-3,526$; $p<0,01$) hem de toplam ödül-cezaya ($t=-4,50$; $p<0,01$) ilişkin puanlarda istatistiksel olarak erkek öğretmenler lehine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Her üç boyutta da erkek öğretmenler, kadın öğretmenlere kıyasla ödül-ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin hizmet yılı (deneyim) değişkenine göre ANOVA analizi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Bağımlı Değişkenler	Hizmet Süresi	N	$\bar{X}$	sd	Kaynak	Kareler Ort.	F	p	Fark
Cezaya İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1 ile HO6 Arası Maddeler)	1-5 (yıl)	118	3,43	2	Gruplar Arası	2,17	1,85	,158	
	6-15	171	3,52	372	Grup İçi	1,16			
	16 üstü	86	3,72	374	Toplam				
	Toplam	375	3,54						
Ödüle İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO7 ile HO19 Arası Maddeler)	1-5	118	3,19	2	Gruplar Arası	10,18	10,35	,000	1-2
	6-15	171	3,59	372	Grup İçi	,983			
	16 üstü	86	3,80	374	Toplam				
	Toplam	375	3,51						

Toplam Ödül-Cezaya İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1 ile HO19)	1-5	118	3,27	2	Gruplar Arası	6,82	7,53	,001	
	6-15	171	3,57	372	Grup İçi	,90			1-2
	16 üstü	86	3,78	374	Toplam				1-3
	Toplam	375	3,52						

Tablo 7. Öğretmenlerin Uygulanmakta Olan Ödül-Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Hizmet Yılı (Deneyim) Değişkenine Göre ANOVA Analizi Sonuçları

Tablo 7'den de anlaşılacağı üzere, öğretmenlerin ödül-ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeyleri hizmet yılı değişkeni açısından değerlendirildiğinde; ödül değişkeni ($F=10,358$; $p<0,05$) ve toplam farkındalık değişkeni ($F=7,534$; $p<0,05$) açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ancak ceza değişkeni açısından gruplar arası farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F=1,857$; $p>0,05$). Gruplar arası farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla yapılan TUKEY testi sonuçlarına göre, ödül değişkeni açısından farklılığın 1-2 ve 1-3 grupları arasında, toplam farkındalık değişkeni açısından ise yine 1-2 ve 1-3 grupları arasında olduğu görülmüştür. Her iki değişken açısından da hizmet yılı daha fazla olan öğretmenlerin, hizmet yılı daha az olan öğretmenlere kıyasla ödül ve ceza maddelerine ilişkin daha yüksek farkındalık düzeyine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin ödül veya ceza alma durumu değişkenine göre karşılaştırılmasına yönelik t-testi analizi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Bağımlı Değişkenler	Ödül	N	Ss	X̄	t	p
Cezaya İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1 ile HO6 Arası Maddeler)	E(Evet)	143	1,1176	3,72	2,53	,012
	H(Hayır)	232	1,0496	3,43		
Ödüle İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO7 ile HO19 Arası Maddeler)	E	143	,9764	3,82	4,63	,000
	H	232	,9972	3,33		
Toplam Ödül ve Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1 ile HO19)	E	143	,9603	3,78	4,22	,000
	H	232	,9387	3,36		
Bağımlı Değişkenler	Ceza	N	Ss	X̄	t	p
Cezaya İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1 ile HO6 Arası Maddeler)	E(Evet)	39	1,2721	3,50	-,22	,827
	H(Hayır)	336	1,0619	3,54		
Ödüle İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO7-HO19 Arasındaki Maddeler)	E	39	1,2005	3,63	,779	,436
	H	336	,9936	3,50		
Toplam Ödül ve Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeyi (HO1 ile HO19)	E	39	1,1606	3,59	,399	,692
	H	336	,9450	3,51		

Tablo 8. Öğretmenlerin mevcut Ödül-Ceza Maddelerine İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Ödül-Ceza Alma Durumu Değişkenine Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Tablo 8'de sunulan bulgulara göre, öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin daha önce ödül alıp almama durumu değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde; hem ödül maddelerine ilişkin puanlar ($t=4,63$; $p<0,01$), hem ceza maddelerine ilişkin puanlar ($t=2,53$; $p<0,05$), hem de toplam ödül-ceza maddelerine ilişkin puanlar ($t=4,22$; $p<0,01$) açısından ödül alan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Öte yandan, öğretmenlerin ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin ceza alıp almama durumu değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde ise, ceza alıp almama durumunun farkındalık düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Öğretmenlerin Mevcut Ödül -Ceza Maddelerini Destekleme Durumuna İlişkin Analizler

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, mevcut ödül ve ceza maddelerini destekleme durumlarına ilişkin madde bazlı analiz sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Farklılaşan Destekleme(D) Maddelerinin Bazıları	N	Std.	Mean
D6	375	1,4585	3,4827
D23	375	1,4534	3,2827
D51	375	1,4908	3,5360
D53	375	1,3378	3,5307
D64	375	1,1291	4,2640
D65	375	1,1167	4,2507
D67	375	1,1419	4,2933
D69	375	1,1113	4,3227
Toplam ödül-ceza destekleme düzeyi (D1-D71 arası maddeler)	375	,8539	3,9459
Ödül destekleme düzeyi (D1 ile D16 arası maddeler)	375	,8984	3,9349
Ceza destekleme düzeyi (D17 ile D71 arası maddeler)	375	,9553	3,9494

Tablo 9. Öğretmenlerin Mevcut Ödül-Ceza Maddelerini Destekleme Durumuna İlişkin Madde Analizleri

Uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerine ilişkin madde analizleri incelendiğinde öğretmenlerin ödül-ceza maddelerini destekleme toplam puan ortalamasının ($\bar{X}= 3,94$) olduğu görülmektedir. Bu bulgudan hareketle, öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerini büyük ölçüde destekledikleri çıkarımı yapılabilir. Öğretmenler ödül maddelerini ($\bar{X}= 3,93$), ceza maddelerini ($\bar{X}= 3,94$) ve toplam ödül-ceza maddelerini ($\bar{X}= 3,94$) yüksek düzeyde destekledikleri Tablo 9'dan da görülebilmektedir. Öğretmenlerin en fazla destekledikleri maddeler, Tablo 9'da belirtildiği üzere, sırasıyla (D69, D67, D64, D65) maddeleridir. Bu maddelerin tamamı, devlet memurluğundan çıkarma cezası ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Öte yandan, öğretmenlerin en az destekledikleri maddeler ise D23, D6, D53, D51 olarak tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerini destekleme durumlarının görev tipi değişkenine göre karşılaştırılmasına yönelik t-testi analizi sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Bağımlı Değişkenler	Görev	N	Ss	$\bar{X}$	t	p
Ceza Destekleme Durumu (D17 ile D71 arası maddeler)	Ö(Öğretmen)	291	,968	3,83	-4,698	,000*
	Y(Yönetici)	84	,805	4,33		
Ödül Destekleme Durumu (D1 ile D16 arası maddeler)	Ö	291	,885	3,80	-6,006	,000*
	Y	84	,784	4,40		
Toplam Ödül-Ceza Destekleme Durumu (Tüm maddeler D1-D72)	Ö	291	,854	3,83	-5,538	,000*
	Y	84	,723	4,34		

Tablo 10. Öğretmenlerin Mevcut Ödül-Ceza Maddelerini Destekleme Durumlarının Görev Tipi Değişkenine Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Tablo 10'da sunulan bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerini destekleme durumlarının görev tipi değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları; hem ödül maddelerini destekleme ($t=-6,006$; $p<0,05$), hem ceza maddelerini destekleme ($t=-4,698$; $p<0,05$), hem de toplam ödül-ceza maddelerini destekleme ($t=-5,538$; $p<0,05$) puanları açısından yönetici öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerini destekleme durumlarının ödül veya ceza alma değişkenine göre karşılaştırılmasına yönelik t-testi analizi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Bağımlı Değişkenler	Ödül	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Ceza Maddelerini Destekleme (D17-D71 Arasındaki Maddeler)	E(Evet)	143	4,09	,853	2,34	,020
	H(Hayır)	232	3,85	1,004		
Ödül Maddelerini Destekleme (D1-D16 Arasındaki Maddeler)	E	143	4,18	,884	4,34	,000
	H	232	3,78	,873		
Toplam Ödül ve Ceza Maddelerini Destekleme (D1-D71)	E	143	4,11	,791	3,08	,002
	H	232	3,84	,875		
Bağımlı Değişkenler	Ceza	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Ceza Maddelerini Destekleme (D17-D71 Arasındaki Maddeler)	E(Evet)	39	3,83	1,027	-,785	,433
	H(Hayır)	336	3,96	,947		
Ödül Maddelerini Destekleme (D1-D16 Arasındaki Maddeler)	E	39	4,07	1,066	1,054	,292
	H	336	3,91	,877		
Toplam Ödül ve Ceza Maddelerini Destekleme (Tüm Maddeler D1-D71)	E	39	3,89	,996	-,40	,688
	H	336	3,95	,837		

Tablo 11. Öğretmenlerin Mevcut Ödül-Ceza Maddelerini Destekleme Durumlarının Ödül veya Ceza Alma Durumu Değişkenine Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Tablo 11'de sunulan bulgulara göre, öğretmenlerin mevcut ödöl-ceza maddelerini destekleme durumlarının daha önce ödöl alıp almama durumu değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde; hem ödöl maddelerini destekleme ($t=4,34$; $p<0,05$), hem ceza maddelerini destekleme ($t=2,34$; $p<0,05$), hem de toplam ödöl-ceza maddelerini destekleme ($t=3,08$; $p<0,05$) puanları açısından ödöl alan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Öte yandan, öğretmenlerin ödöl-ceza maddelerini destekleme durumlarının ceza alıp almama durumu değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde ise, ceza alıp almama durumunun destekleme düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmüştür.

Öğretmenlerin Önerilen Ödöl ve Ceza Maddelerine İlişkin Analizler

Araştırmaya katılan öğretmenlerin önerilen ödöl ve ceza maddelerini destekleme durumlarına ilişkin madde analizleri Tablo 12'de gösterilmiştir.

Önerilen Ödöl-Ceza Maddeleri	N	Ort.	ss
Görüş (G), G1	375	4,320	1,0465
G2	375	3,584	1,5244
G3	375	4,504	,9446
G4	375	4,477	,9805
G5	375	4,568	,8528
G6	375	4,496	,9642
G7	375	4,626	,8492
G8	375	3,968	1,3480
G9	375	4,245	1,1693
G10	375	4,610	,9003
G11	375	3,581	1,5694
G12	375	4,213	1,1149
G13	375	3,594	1,3388
G14	375	3,504	1,3833
G15	375	3,378	1,4106
G16	375	2,925	1,4606
G17	375	2,741	1,4860
Tüm görüş maddelerini destekleme düzeyi (G1 ile G17 arası)	375	3,961	,7012

Tablo 12. Öğretmenlerin Önerilen Ödöl ve Ceza Maddelerine İlişkin Madde Analizleri

Tablo 12'de sunulan bulgulara göre, öğretmenler öneri bağlamında belirtilen ödül ve ceza maddelerini yüksek düzeyde destekledikleri görülmektedir ($\bar{X}=3,96$). Önerilen ödül ve ceza maddeleri arasında öğretmenlerin en fazla destekledikleri maddeler sırasıyla G7, G10, G5, G3 ve G6 olarak tespit edilmiştir. Buna karşılık, en az desteklenen maddeler ise sırasıyla G17, G16, G15, G14 ve G11 olarak belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, önerilen ödül-ceza maddelerine ilişkin görüşlerinin görev tipi değişkenine göre karşılaştırılmasına yönelik t-testi analiz sonuçları Tablo 13'te sunulmuştur.

Değişken	Görevi	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Öğretmen Görüşleri (G1 ile G17 arası maddeler)	Öğretmen	291	3,89	,700	-3,301	,001*
	Yönetici	84	4,18	,660		

Tablo 13. Öğretmenlerin Önerilen Ödül ve Ceza Maddelerine İlişkin Görüşlerinin Görev Tipi Değişkenine Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Öğretmenlerin önerilen ödül ve ceza maddelerini destekleme durumlarının görev tipi değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t=-3,301$; $p<0,05$). Tablo 13'te görüldüğü üzere, bu farklılığın yönetici öğretmenler lehine olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, önerilen ödül ve ceza maddelerini destekleme durumlarının ödül veya ceza alma değişkenine göre karşılaştırılmasına yönelik t-testi analizi sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Bağımlı Değişkenler	Ödül	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Öğretmenlerin Görüşleri (G1-G17 arası maddeler)	E(Evet)	143	4,09	,6845	3,03	,003
	H(Hayır)	232	3,87	,6991		
Bağımlı Değişkenler	Ceza	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Öğretmenlerin Görüşleri (G1-G17 arası maddeler)	E	39	3,87	,8064	-,840	,402
	H	336	3,97	,6885		

Tablo 14. Öğretmenlerin Önerilen Ödül-Ceza Maddelerine İlişkin Görüşlerinin Ödül veya Ceza Alma Durumu Değişkenine Göre t-testi Sonuçları

Tablo 14'te sunulan bulgulara göre, öğretmenlerin önerilen ödül-ceza maddelerini destekleme durumlarının daha önce ödül alıp almama durumu değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde, ödül alan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t=3,03$; $p<0,05$). Ödül alan öğretmenlerin destekleme puan ortalaması ($\bar{X}=4,09$), ödül almayan öğretmenlerin ortalamasından ($\bar{X}=3,87$) daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgu, ödül alan öğretmenlerin önerilen ödül ve ceza maddelerini, ödül almayan öğretmenlere kıyasla daha fazla desteklediklerini göstermektedir. Öte yandan, öğretmenlerin önerilen ödül ve ceza maddelerini destekleme durumlarının ceza alıp almama durumu değişkenine göre yapılan t-testi analizi sonuçları incelendiğinde, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerinden haberdar olma düzeylerine ilişkin madde analizleri incelendiğinde öğretmenlerin bu maddelerin genelinden yüksek düzeyde haberdar oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin her iki boyutta da yüksek bir farkındalığa sahip olduğu anlaşılmıştır (Bkz. Tablo 4). Bu yüksek farkındalık düzeyi, son yıllarda uygulamaya konulan Öğretmen Bilişim Ağı ve Eğitim Bilişim Ağı gibi dijital platformlar sayesinde öğretmenlerin hizmet içi eğitim faaliyetlerine erişimlerinin kolaylaşmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, öğretmenlerin mesleğe adım atma sürecinde geçirdikleri aşamalar, adaylık eğitimleri ve meslek içi eğitimler, mevzuata daha fazla hâkim olmalarını sağlamış olabilir. Literatürde, KKTC’de yapılan bir araştırmada, öğretmen ve yöneticilerin ceza maddelerine yönelik yüksek düzeyde farkındalık gösterdikleri, ancak ödül maddelerine ilişkin farkındalığın ortalamanın altında kaldığı tespit edilmiştir (Seyhani, Özder & Konedralı, 2009). Her iki araştırmanın da ortak noktası, ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeyinin yüksek olmasıdır. Ödül maddelerine göre ise tam tersi bir durum gözlemlenmektedir.

Öğretmenlerin ödül ve ceza maddelerine yönelik farkındalık düzeylerine ilişkin madde analizleri incelendiğinde, HO16 ile HO15 maddeleri öğretmenlerin en yüksek farkındalık düzeyine sahip oldukları ödül maddeleridir (Bkz. Tablo 4). Uzman ve baş öğretmenlikle ilgili olan bu maddelerin yakın zamanda yürürlüğe girmesi, öğretmenlerin bu kanun maddelerine yönelik yüksek farkındalık göstermesini açıklayabilir. Ayrıca, öğretmenlerin büyük bir kısmının uzman veya başöğretmen olması, bu maddelere ilişkin farkındalığı artıran bir faktör olabilir. Öğretmenlerin ödül-ceza maddeleri içerisinde en yüksek düzeyde farkındalık düzeyine sahip oldukları üçüncü madde HO12 ($X=3,96$), dördüncü madde ise HO11 ($X=3,91$) maddesidir. Bu ödül maddelerinin her ikisi de hizmet puanı ile ilgili maddelerdir. Hizmet puanı öğretmenlerin tayin döneminde yer değiştirmesini sağlayan ölçüt olması ayrıca yönetici atamalarında bu puanın dikkate alınmasıyla birlikte bu maddelere yönelik farkındalığın yüksek olmasının nedenini açıklayabilir.

Araştırma bulgularına göre, ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalığın görev tipi değişkenine göre incelendiğinde, yöneticilerin ödül ($p<0,01$), ceza ($p<0,01$) ödül ve ceza maddelerinin toplamına ($p<0,01$) yönelik farkındalık düzeylerinin öğretmenlere göre anlamlı derecede yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo 5). Bu bulgu yöneticilerin öğretmenlere göre ödül ve ceza maddelerine yönelik farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin yönetici olabilmesi için sınava tabi tutulmakta ve bu sınavda başarılı olabilmesi için mevzuata hâkim olması gerekmektedir. Yöneticiler işleri gereği ödül-ceza uygulamalarıyla sık olarak karşılaşmaktadırlar. Özellikle okul müdürlerinin disiplin amiri olmaları, bu konuda daha fazla bilgi sahibi olmalarını gerektirmektedir. Yönetici seçim sürecinde sınav uygulanması ve yöneticilerin ödül-ceza uygulamalarıyla daha sık karşılaşmalarından dolayı öğretmenlere göre ödül-ceza maddelerine yönelik farkındalık düzeylerinin daha fazla olmasının nedeni bu duruma dayandırılabilir. Seyhani vd. (2009) tarafından yapılan araştırmada da yönetici ve öğretmenlerin ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca yöneticilerin ödül maddelerine yönelik farkındalıklarının öğretmenlere göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Seyhani vd., 2009). Ödül maddelerine ilişkin yöneticiler lehine tespit edilen anlamlı farkındalık düzeyi açısından iki araştırma arasında benzerlik bulunmaktadır.

Tablo 6’da sunulan bulgulara göre, öğretmenlerin uygulanmakta olan ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Cinsiyet değişkenine göre yapılan analizlerde (Bkz. Tablo 6), erkek öğretmenlerin ceza maddelerine yönelik farkındalık düzeylerinin ($X=3,71$) kadın öğretmenlere göre

($X=3,32$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan analizlerde, bu farklılığın erkek öğretmenler lehine olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç, cinsiyet faktörünün öğretmenlerin ceza maddelerine yönelik bilgi düzeylerinde belirleyici bir rol oynadığına işaret etmektedir. Taş & Kiroğlu (2018) tarafından yapılan bir çalışmada da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Öğretmenlerin mevcut ödül maddelerine ilişkin farkındalık düzeyleri (Bkz. Tablo 6), cinsiyet değişkeni temelinde analiz edildiğinde, gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın bulunduğu gözlemlenmektedir. Ödül maddelerine yönelik farkındalık düzeyi açısından da erkek ğretmenlerin ($X=3,73$) kadın öğretmenlere göre ($X=3,26$) daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu veriler, bu farklılığın erkek öğretmenlerin lehine olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, cinsiyetin öğretmenlerin ödül maddelerine yönelik bilgi düzeylerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu ve erkek öğretmenlerin bu konuda daha fazla bilgi sahibi olduğunu işaret etmektedir. Literatür taraması sonucunda, bu duruma ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Erkek ğretmenler lehine gözlemlenen bu anlamlı farklılığın altında yatan nedenlerin ve olası sonuçlarının anlaşılabilmesi için, konunun daha derinlemesine incelenmesini gerektiren niteliksel araştırmalara ihtiyaç duyulduğu değerlendirilmektedir.

Öğretmenlerin dl ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin hizmet yılı değişkenine göre analiz edilmesi amacıyla gerçekleştirilen ANOVA testi sonuçları incelendiğinde, ödül-ceza maddelerine yönelik toplam ($F=7,534$; $p<0,05$) farkındalık ile ödül maddelerine ($F=10,358$; $p<0,05$) yönelik farkındalık düzeylerinin anlamlı olduğu ancak ceza maddelerine yönelik gruplar arası tespit edilen farklılığın anlamlı olmadığı görülmektedir. Hem dl maddelerinden haberdar olma hem de ödül-ceza maddelerinin toplam farkındalık düzeyi açısından gruplar arasındaki anlamlı farklılıkların, özellikle 1-2 ve 1-3 grupları arasında yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu bulgu, hizmet yılı daha fazla olan öğretmenlerin, daha az hizmet yılına sahip meslektaşlarına kıyasla ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin hizmet yılı arttıa mesleki bilgi birikimlerinin ve deneyimlerinin artması, bu durumun doğal bir sonucu olarak farkındalık düzeylerinin yükselmesi beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Bu durum, meslekte geçirilen srenin, öğretmenlerin kurumsal süreçlere ve uygulamalara yönelik bilgi düzeylerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Taş & Kiroğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin hizmet yılları arttıa ceza uygulamalarına ilişkin bilgi düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir (Taş & Kiroğlu, 2018). Benzer şekilde, Gezer (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, öğretmenlerin kıdemleri arttıa hem ödül hem de ceza alma durumlarının arttığı belirlenmiştir (Gezer, 2015). Söz konusu çalışmalar, bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olup, öğretmenlerin mesleki deneyimlerinin artmasıyla birlikte ödül ve ceza mekanizmalarına yönelik farkındalık ve maruz kalma düzeylerinin de yükseldiğini ortaya koymaktadır.

Öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeylerinin, daha önce ödül alıp almama durumuna göre yapılan fark analizleri incelendiğinde, her üç boyutta da (ceza: $t=2,53$, $p<0,05$; ödül: $t=4,63$, $p<0,01$; toplam: $t=4,22$, $p<0,01$) gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bulgular, daha önce ödül almış öğretmenlerin, ödül ve ceza maddelerine yönelik farkındalık düzeylerinin, ödül almamış meslektaşlarına kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, ödül alma deneyiminin öğretmenlerin kurumsal süreçlere ilişkin bilgi düzeylerini arttırdığına işaret etmektedir. Bu durum, ödül almanın öğretmenlerin mevzuata yönelik farkındalıklarını arttırdığını göstermektedir. *"Bir davranışın ödülle sonuçlanması sonucu o davranışa yönelik farkındalık düzeyini artırması psikolojinin genel ilkeleri ile tutarlı bir durumdur."* (Ekinci, 2024: 187-188). Selçuk (2018), ödülün birey üzerinde olumlu bir etki yarattığını ve davranışın tekrarlanma olasılığını arttırdığını belirtmektedir (Selçuk, 2018). Bu perspektiften hareketle, ödül alan öğretmenlerin, ödül almayanlara kıyasla daha yüksek bir farkındalık düzeyine sahip olmalarının, ödülün motivasyon artırıcı ve bilgi

edinmeye teşvik edici etkisine bağlanabileceği söylenebilir. Öte yandan, uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerine ilişkin farkındalık düzeyinin, öğretmenlerin ceza alıp almama durumuna göre incelendiğinde, her üç boyutta da (Bkz. Tablo 8) gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu durum, ceza alma davranışının öğretmenleri yönetmelikleri araştırma veya bilgi edinme yönünde motive etmediğini ve farkındalık düzeylerinde herhangi bir artışa yol açmadığını göstermektedir. Bu bulgu, cezanın davranış değişikliği sağlamada etkili bir yöntem olmadığını ortaya koymaktadır. Thorndike ve Skinner, cezanın davranış üzerinde geçici bir baskılama etkisi yarattığını, ancak cezanın ortadan kalkması durumunda olumsuz davranışın yeniden ortaya çıkma eğiliminde olduğunu belirtmektedir (Senemoğlu, 2015: 160). Bu görüş, cezanın kalıcı bir davranış değişikliği sağlamaktan ziyade, yalnızca kısa süreli bir kontrol mekanizması olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Öğretmenlerin mevcut ödül-ceza maddelerini destekleme düzeylerine ilişkin toplam puan ortalamasının ($\bar{X}$ = 3,9459) yüksek olmasına dayanılarak, katılımcıların söz konusu maddelere yönelik genel anlamda olumlu bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Bu bulgu, öğretmenlerin mevcut ödül ve ceza maddelerinin büyük ölçüde benimsendiği ve bu maddelere yönelik memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca öğretmenlerin hem ceza ($\bar{X}$ = 3,94) hem de ödül ($\bar{X}$ = 3,93) maddelerini destekleme düzeyleri dikkate alındığında bu maddeleri yüksek düzeyde destekledikleri Tablo 9'dan da anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, elde edilen bulgular, mevcut ödül-ceza sisteminin öğretmenler tarafından genel anlamda kabul gördüğünü ve bu sistemin uygulanabilirliğine yönelik olumlu bir algının bulunduğunu göstermektedir. Erdoğan'ın (1991) yılında gerçekleştirdiği araştırmaya katılan katılımcıların %91'i, yönetimde disiplinin oldukça önemli bir role sahip olduğunu belirtmiştir (Erdoğan, 1991). Ceza maddelerine yönelik yüksek düzeyde destek gösterilmesinin nedeni, öğretmenlerin disiplin ve düzenin sağlanmasında ceza mekanizmalarının gerekli olduğu yönündeki düşüncelerine bağlanabilir. Benzer şekilde, Seyhani vd. (2009) tarafından yapılan çalışmada da öğretmenlerin hem ödül hem de ceza maddelerini yüksek düzeyde destekledikleri tespit edilmiştir (Seyhani vd., 2009). Her iki araştırmanın veri toplama araçları ve çalışma grupları farklı olsa da elde edilen bulguların birbiriyle tutarlı olduğu ve öğretmenlerin ödül-ceza mekanizmalarını benimsediği sonucuna ulaşıldığı söylenebilir.

Uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerini destekleme durumları madde bazında incelendiğinde (Bkz. Tablo 9), öğretmenlerin en az destekledikleri maddelerin (D6, D23, D34, D51, D53) olduğu görülmektedir. Özellikle D23 maddesi "*Belirlenen kılık ve kıyafet hükümlerine aykırı davranmak*" (DMK, 125. md.) öğretmenler tarafından en az desteklenen madde olarak öne çıkmaktadır. Bu durumun altında yatan nedenlerden biri, sendikaların almış olduğu kararlar doğrultusunda (Eğitim-Bir-Sen, 2015, Eylül 30; Türk Eğitim Sen, 2015, Ekim 5) kamu görevlilerinin serbest kıyafet giyme uygulamasının yaygınlaşmış olmasıdır. Yasal olarak yürürlükte olan bu maddenin, uygulamada geçerliliğini kısmen yitirmiş olması, öğretmenlerin bu maddeye yönelik desteğinin düşük olmasını açıklayabilir. Ayrıca, Karataş (2000) tarafından yapılan araştırmada, öğretmenlerin en sık işlediği suçun kılık-kıyafet hükümlerine uymama olduğunun tespit edilmesi, bu çalışmada elde edilen bulguyu destekler niteliktedir. Öğretmenlerin en az destekledikleri ikinci madde D6: "*Millî Eğitim Bakanlığı kadroları için bir malî yıl içinde ödüllendirileceklerin sayısı, kurumun yılbaşındaki dolu kadro mevcudunun binde yirmisinden fazla olamaz.*" (DMK, 125. md.) olduğu görülmektedir. Bu durum, öğretmenlerin ödüllendirme sürecinde bağli ölçütlerin kullanılmasına karşı olduklarını göstermektedir. Öğretmenler, ödüllendirilecek kişi sayısının sınırlandırılması yerine, ödülü hak eden herkesin ödüllendirilmesi gerektiği yönünde bir tutum sergilemektedir. Bu görüş, Çelikezen (2015) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Çelikezen, çalışmasında, öğretmenlerin MEB'in ödüllendirme uygulamalarında herhangi bir sınırlama getirilmemesi ve ödül kriterlerini karşılayan herkesin ödüllendirilmesi gerektiği yönünde görüş belirtmiştir (Çelikezen, 2015).

Öğretmenlerin en az destekledikleri üçüncü madde olan D51: *“Belirlenen durum ve sürelerde mal bildiriminde bulunmamak”* (DMK, 125. md.) maddesine yönelik düşük destek düzeyinin altında yatan nedenler de değerlendirilebilir. Son yıllarda teknolojik gelişmeler sayesinde, bireylere ait taşınır ve taşınmaz mallara ilişkin bilgilere kolayca erişilebilmektedir. Öğretmenler, e-Devlet gibi dijital platformlarda zaten mevcut olan bilgilerin kurumlarına yeniden yazılı olarak bildirilmesini gerek olmadığını düşündükleri için bu maddeye düşük düzeyde destek vermiş olabilirler. Ayrıca, yasal kazançların bildirim sürelerine tabi tutulmasına yönelik bir sınırlamanın gereksiz olduğunu düşünüyor olabilirler. Bunun yanı sıra, unutmama, erteleme veya ihmalkârlık gibi nedenlerle ortaya çıkan eksik bildirimlerin, *“kademe durdurma”* gibi ağır bir cezaya tabi tutulmasından dolayı öğretmenler böyle bir tecihle bulunmuş olabilirler. D53 maddesi *“Ticaret yapmak veya Devlet memurlarına yasaklanan diğer kazanç getirici faaliyetlerde bulunmak”* (DMK, 125. md.) öğretmenler tarafından en az desteklenen maddeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Bu durum, öğretmenlerin asli görevlerini aksatmadıkları sürece, bir işletmeye ortak olma veya ikinci bir işte çalışma gibi ek gelir sağlayıcı faaliyetlerde bulunma yönünde bir istekleri olduğunu gösteriyor olabilir. Ayrıca, öğretmenler bu davranışa karşılık verilen cezanın olması gerekenden daha ağır olduğunu düşünüyor olabilirler. Özellikle, memurluktan çıkarma cezasından hemen önce gelen *“kademe durdurma”* cezasının, bu tür fiiller için aşırı bir yaptırım olarak algılandığı söylenebilir. Yapılan bir araştırmada öğretmenlerin öğretmenlik mesleği dışında farklı işler yapma yasağına düşük düzeyde destek verdikleri tespit edilmiştir (Seyhani vd., 2009). Bu bulgu, mevcut çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermekte olup, öğretmenlerin ek kazanç getirici faaliyetlere yönelik yasaklara karşı mesafeli bir tutum sergilediklerini ortaya koymaktadır.

Uygulanmakta olan ödül ve ceza maddelerini destekleme durumları madde bazında incelendiğinde (Bkz. Tablo 9), D69 maddesi *“Terör örgütleriyle eylem birliği içerisinde olmak, bu örgütlere yardım etmek, kamu imkân ve kaynaklarını bu örgütleri desteklemeye yönelik kullanmak ya da kullandırmak, bu örgütlerin propagandasını yapmak.”* (DMK, 125. md.) öğretmenler tarafından en yüksek düzeyde desteklenen madde olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, D67 maddesi *“Siyasi ve ideolojik eylemlerden arananları görev mahallinde gizlemek”* (DMK, 125. md.) de öğretmenlerin en fazla desteklediği maddeler arasında ikinci sırada yer almaktadır. En fazla destek gören bu iki maddenin, ülkenin güvenliği ve bütünlüğüyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin bu maddelere yönelik destek düzeyleri (D67, $X=4,29$; D69, $X=4,32$) dikkate alındığında, bu tür fiil ve durumlarda bulunanlara verilecek disiplin cezalarının etkili bir şekilde yapılandırıldığı ve öğretmenlerin bu maddeleri oldukça yüksek düzeyde benimsedikleri söylenebilir. Bu bulgular, öğretmenlerin ülkenin birlik ve bütünlüğüne yönelik tehdit oluşturan eylemler karşısında verilen memurluktan çıkarma cezasının yerinde ve orantılı olduğu yönünde genel bir kanaate sahip olduklarını göstermektedir. Bu durum, öğretmenlerin milli güvenlik ve kamu düzeni konularına verdikleri önemi açıkça yansıtmaktadır. D64 maddesi *“Amirlerine, maiyetindekilere ve iş sahiplerine fiili tecavüzde bulunmak”* (DMK, 125. md.) öğretmenler tarafından en fazla desteklenen maddeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Bu durum, öğretmenlerin fiili saldırganlık gibi davranışların en ağır cezalarla cezalandırılması gerektiği yönünde bir eğilim taşıdıklarını göstermektedir. Benzer şekilde, D65 maddesi *“Memurluk sıfatı ile bağdaşmayacak nitelik ve derecede yüz kızartıcı ve utanç verici hareketlerde bulunmak”* (DMK, 125. md.) da öğretmenlerin en fazla desteklediği maddeler arasında dördüncü sırada bulunmaktadır. Bu bulgu, öğretmenlerin mesleğin saygınlığını zedeleyen davranışlarda bulunan bireylerin meslekten uzaklaştırılması gerektiği yönünde bir tutum sergilediklerini ortaya koymaktadır. Öğretmenler, mesleki etik ve saygınlığın korunmasına büyük önem verdiklerini bu maddelere yüksek düzeyde destek vererek göstermektedir. Bu durum, mesleki onur ve disiplinin öğretmenler için temel bir değer olduğunu yansıtmaktadır.

Öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerini destekleme durumları, öğretmenlerin görev tipi değişkenine göre incelendiğinde (Bkz. Tablo 10) ödül, ceza ve toplam ödül-ceza maddeleri açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Her üç boyutta da tespit edilen anlamlı farklılığın yöneticiler lehine olduğu görülmektedir. Bu durum, kurumların denetim ve organizasyon sorumluluğunun yöneticilerde olması nedeniyle, yöneticilerin ödül ve ceza uygulamalarını öğretmenlere kıyasla daha fazla desteklemesiyle açıklanabilir. Seyhani vd. (2009) tarafından yapılan araştırma sonuçları da bu bulguyu destekler niteliktedir. Söz konusu çalışmada, yöneticilerin ceza maddelerini öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde destekledikleri tespit edilmiştir. Her iki araştırmanın çalışma grupları ve veri toplama araçları farklı olsa da elde edilen sonuçların benzer olduğu ve yöneticilerin ödül-ceza mekanizmalarına daha fazla önem attettikleri söylenebilir. Bu durum, yöneticilerin kurumsal disiplin ve düzeni sağlama konusundaki sorumluluklarının, bu tür uygulamalara yönelik tutumlarını şekillendirdiğini göstermektedir.

Öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerini destekleme durumlarının, ödül alıp almama değişkenine göre incelendiğinde, her üç boyutta da (ödül boyutu: $t=4,34$; $p<0,05$; ceza boyutu: $t=2,34$; $p<0,05$; toplam ödül-ceza boyutu: $t=3,08$; $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bulgular, ödül alan öğretmenlerin, ödül almayan öğretmenlere kıyasla ödül ve ceza maddelerini daha fazla desteklediklerini göstermektedir. Yapılan bir çalışmada, ödül alan öğretmenlerin ödüllendirme uygulamalarına karşı daha duyarsız oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Çelebi, Vuranok & Hasekioglu Turgut, 2015). Buna karşılık, Şenufuk (2004), tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise ödül alan öğretmenlerin, uygulanan ödülleri daha motive edici buldukları tespit edilmiştir (Şenufuk, 2004). Bu sonuçlar, ödül alan öğretmenlerin ödül-ceza mekanizmalarına yönelik tutumlarının farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, öğretmenlerin ödül-ceza maddelerini destekleme durumlarının, ceza alıp almama değişkenine göre incelendiğinde, her üç boyutta da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir (Bkz. Tablo 11). Bu durum, ceza alan öğretmenler ile almayanlar arasında ödül-ceza maddelerine yönelik destek düzeyleri açısından kayda değer bir fark olmadığını göstermektedir. Bu bulgu, ceza almanın öğretmenlerin ödül-ceza mekanizmalarına yönelik tutumlarını belirgin şekilde etkilemediğini ortaya koymaktadır.

Öğretmenler, önerilen tüm ödül-ceza maddelerini (Bkz. Tablo 12) ortalamanın üzerinde ($X=3,96$) yüksek düzeyde desteklemektedir. Öğretmenler tarafından en fazla desteklenen madde (G7; $X=4,62$), 'Zor şartlarda çalışan öğretmenlere ödüller (ek ödeme, başarı belgesi vb.) verilmeli' maddesi olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, öğretmenlerin zorlu koşullarda eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren meslektaşlarının ayrıcalıklı olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde bir düşünceye sahip olduklarını göstermektedir. Önerilen ödül-ceza maddeleri arasında öğretmenlerin en fazla desteklediği ikinci madde (G10; $X=4,61$), 'Ödüllendirme ve cezalandırmada uygulamalarındaki en önemli husus adil, objektif kriterlerin göz önüne alınmasıdır.' şeklindedir. Bu bulgu, öğretmenlerin ödül ve ceza süreçlerinde adalet ve objektifliğe büyük önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Nitekim Çelebi vd. (2015) ile Sabancı (1999) tarafından yapılan çalışmalarda da ödül sisteminin en önemli sorunları arasında ödül dağıtımındaki adil olmayan uygulamaların yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, öğretmenlerin adil ve şeffaf bir ödüllendirme mekanizması beklentisini desteklemektedir. Öğretmenlerin en fazla desteklediği üçüncü madde (G5; $X=4,56$), 'Yasal mevzuat dışında öğretmenlerin gönüllü olarak yaptıkları eğitsel çalışmalar ödüllendirilmeli' maddesidir. Bu durum, öğretmenlerin gönüllü olarak gerçekleştirdikleri eğitsel faaliyetlerin takdir edilmesini ve ödüllendirilmesini beklediklerini göstermektedir. Bu bulgu, öğretmenlerin mesleki motivasyonlarının artırılmasında gönüllü çalışmaların tanınmasının önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Öğretmenlerin önerilen ödül-ceza maddelerini destekleme durumlarının, görev tipi değişkenine göre incelendiğinde (Bkz. Tablo 13), gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılığın yöneticiler lehine olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin önerilen ödül-ceza maddelerini destekleme ortalamaları dikkate alındığında, yöneticilerin ($X=4,18$) öğretmenlere ($X=3,89$) kıyasla bu maddeleri daha yüksek düzeyde destekledikleri sonucuna ulaşılmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, Seyhani vd. (2009) tarafından yapılan çalışmada da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Ancak, her iki çalışmanın veri toplama araçları ve çalışma grupları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Buna rağmen, elde edilen sonuçlar, yöneticilerin ödül ve ceza uygulamalarına daha fazla önem attıklarını ve bu konuda daha destekleyici bir tutum sergilediklerini ortaya koymaktadır.

Öğretmenlerin önerilen ödül-ceza maddelerine yönelik görüşlerinin, ödül alıp alma değişkenine göre incelendiğinde (Bkz. Tablo 14), ödül alan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t=3,03$; $p<0,05$). Ödül alan öğretmenlerin ($X=4,09$), ödül almayan öğretmenlere ($X=3,87$) kıyasla daha yüksek bir ortalamaya sahip olmaları, ödül alan öğretmenlerin önerilen maddeleri daha fazla desteklediklerini göstermektedir. Bu durum, ödül alan öğretmenlerin yeni ve farklı ödül mekanizmalarına daha açık oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ödül değişkeni açısından yapılan analizlerde elde edilen bu anlamlı farklılığın altında yatan nedenlerin ve sonuçlarının daha derinlemesine anlaşılabilmesi için ileri araştırmalara ihtiyaç duyulduğu değerlendirilebilir.

Öte yandan, öğretmenlerin önerilen ceza maddelerini destekleme durumlarının, ceza alıp almama değişkenine göre incelendiğinde, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Sarpkaya (2001) tarafından yapılan çalışmada da öğretmenlerin ceza alma durumuna göre disiplin ve ödüllendirme boyutuna ilişkin beklenti düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (Sarpkaya, 2001). Her iki çalışmanın veri toplama araçları ve çalışma grupları farklı olsa da elde edilen sonuçların benzer olduğu ve ceza alma durumunun öğretmenlerin önerilen ceza maddelerine yönelik tutumlarını belirgin şekilde etkilemediği söylenebilir.

Öneriler

1. Bu çalışmada elde edilen bulgular, öğretmenlerin uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerine ilişkin yüksek düzeyde farkındalık sahibi olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, MEB'in hizmet içi eğitim ve bilgilendirme politikalarının bu alanda başarılı bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Bu bağlamda, MEB'in mevcut uygulamalarının daha da genişletilerek ve geliştirilerek sürdürülmesi önerilmektedir.

2. Öğretmenler, uygulanmakta olan ödül-ceza maddelerinin bir kısmını (ek kazanç getirici faaliyetlerin yasaklanması, mal bildiriminin belli sürelerle sınırlandırılması, ödüllendirilecek kişi sayısının sınırlandırılması, kılık-kıyafet hükümleri gibi) diğer maddelere kıyasla oldukça düşük düzeyde desteklemişlerdir. Bu durum, söz konusu maddelerin güncel ihtiyaçlara ve beklentilere tam olarak cevap vermediğini göstermektedir. Politika yapıcıların, bu maddelere yönelik olarak güncel ihtiyaçları ve öğretmenlerin beklentilerini dikkate alan kapsamlı ve yenilikçi düzenlemeler gerçekleştirmesi gerekmektedir.

3. Bu çalışma Batman ili ile sınırlıdır. Benzer araştırmalar farklı bölge ve illerdeki öğretmenlerle genişletilerek karşılaştırmalı analizler yapılabilir.

4. Ödül ve ceza maddeleri tüm devlet memurlarını kapsadığından, benzer çalışmalar farklı kurumlarda da yürütülerek sonuçlar karşılaştırılabilir.

5. Erkek ğretmenlerin ödül ve ceza maddelerine yönelik farkındalık düzeylerinin kadın öğretmenlere göre daha yüksek olmasının nedenlerini anlamak için nitel araştırma yöntemleri kullanarak derinlemesine çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Büyüköztürk, ř., akmak, E. K., Akgün, . E., Karadeniz, ř. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Çelebi, N., Vuranok, T.T. & Hasekioğlu Turgut, I. (2015). İlk ve ortaokullarda öğretmenlerin ödül sistemine ilişkin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 75-104.
- elikezen, M. (2015). *Milli eğitim bakanlığı ödül sistemine ilişkin yönetici görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uçak Üniversitesi.
- Devlet Memurları Kanunu [DMK]. (1965). *T. C. Resm Gazete* (12056, 23 Temmuz 1965).
- Dönmezer, S. (1982). Türk toplumunda sosyal kontrol aracı olarak ceza ve dllendirme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 48(1-4), 295-315.
- Eğitim-Bir-Sen. (2015, Eylül 30). Serbest kıyafet eylemimiz kararlılıkla devam ediyor. <https://www.ebs.org.tr/haber/serbest-kiyafet-eylemimiz-kararlilikla-devam-ediyor/3325>
- Ekinci, M. (2024). *Milli eğitim bakanlığının öğretmenlere yönelik mevcut ödül ve ceza politikasının ğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Siirt Üniversitesi.
- Erdoğan, A. (1991). *Disiplinin yönetimdeki fonksiyonu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Gezer, H. (2015). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin isledikleri disiplin suları ile aldıkları disiplin cezalarının değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. anakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayıncılık.
- Karataş, ř. (2000). *İlköğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin isledikleri disiplin suları ve aldıkları disiplin cezaları ile bireysel değerkenleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Karayaman, S. & Karataş, İ. H. (2022). Yönetimde dl ve cezaya bakış: okul yöneticileri üzerine bir araştırma. *R&S- Research Studies Anatolia Journal*, 5(2). 312-337. <https://doi.org/10.33723/rs.1088138>
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Maya, İ. & Taştekin, S. (2017) PISA'da başarılı bazı ülkelerin öğretmenler için performansa dayalı ödül ve teşvik uygulamalarının analizi ve Türkiye için neriler. *Eğitim Yönetimi Araştırmaları içinde* [e-kitap, 1. Baskı: Aralık 2017, s 193-203]. Erişim adresi http://eyk12.eyedder.org.tr/wp-content/uploads/2017/12/eyk12_ekitap.pdf
- Mayers, A. (2013). *Introduction to Statistics and SPSS in Psychology*. Pearson Education Limited.
- Sabancı, A. (1999). *İlköğretim okullarındaki ödül sisteminin öğretmenler ve müdür yardımcıları için önem derecesi, gereksinimleri karşılama ve iş doyumunu sağlama düzeyi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Sarpkaya, R. (2001). *İlköğretim ve ortaöğretim öğretmenlerine yönelik disiplin ve ödüllendirme uygulamaları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Selçuk, Z. (2018). *Eğitim Psikolojisi*. Nobel Yayın.

- Senemoğlu, N. (2015). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim (Kuramdan Uygulamaya)*. Yargı Yayınevi.
- Seyhani, M., Özder, H. & Konedralı, G. (2009). KKTC ilkokul öğretmenlerine uygulanan ödül-ceza politikalarının değerlendirilmesi. *Educational Administration: Theory and Practice*, 15(57), 109-131.
- Şenufuk, Y. (2004). *Resmi ödüllerle diğer özendiricilerin öğretmenleri güdülemesine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Tabachnick, B.G. & Fidel, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson Education Limited.
- Taş, H. & Kiroğlu, K (2018). Sınıf öğretmenlerinin disiplin suçlarına ve disiplin cezalarına ilişkin bilgi düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1120-1137.
- Türk Eğitim Sen. (2015, Ekim 5). *Serbest kıyafet eylem kararımız devam ediyor*. <https://turkegitimsen.org.tr/serbest-kiyafet-eylem-kararimiz-devam-ediyor/>
- Türkmen, M. (2017). Cezaya alternatif bakışlar ve yeni bir disiplin olarak ceza sosyolojisinin imkânı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 703- 720. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1929>

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararı mevcuttur. (Siirt Üniversitesi Rektörlüğü, Etik Kurulu, 29.09.2023 tarih, 5604 protokol numaralı kararı).

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: %50; İkinci Yazar: %50.

Article Information:

Ethics Committee Approval: There is the Ethics Committee Approval. (Siirt University Rectorate, Ethics Committee, dated 29.09.2023, with protocol number 5604).

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 50%; Second Author: 50%.

Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın (1180-1225) Dış Politikada Uyguladığı Stratejiler*

The Abbâsî Caliph Al-Nâşir Li-Dîn Allâh (1180-1225) Strategies Implemented in Foreign Policy*

Nagehan Vurgun¹

Öz

Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh, halkın birliğini sağlamak ve desteğini kazanmak amacıyla çeşitli mezhep ve dinlerle anlaşmalar yapmış, dış politikada uyguladığı stratejilerle İslâm dünyasının farklı yerlerinde kurulu hükümetleri birbirleriyle savaşmaya itmiştir. Ayrıca halkı kendine tasavvuf yoluyla bağlamış, kendisinden önceden var olan Fütüvvet hareketini örgütleyerek bu hareketin lideri olmuştur. O, döneminde birçok siyasî suikast gerçekleştiren Bâtînî fedailerini de kendisine bağlamayı başarmıştır. Halifenin Irak'ın çoğunluğunu oluşturan Şiilerin desteğini sağlamak amacıyla Şiiliğe ilgi gösterdiği de dönemin tarihi kaynaklarında kayda geçmiştir.

Çalışmamızda Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın dış politikada uyguladığı stratejilerin artıları ve eksileri kademeli olarak değerlendirilmiştir. Nâsır-Lidînillâh'ın 46 yıllık hükümeti, İslâm dünyasının bölündüğü ve dış saldırılara maruz kaldığı bir dönemi temsil ettiği için halifenin izlediği stratejiler bu dönem için ayrı bir önem arz etmektedir. Onun Abbâsî halifeliği sürecinde izlediği dış politika, İslâm dünyasının genel siyasî atmosferi ve dönemin olaylarına göre şekillenmiştir. Dinî ve sosyal politikalarıyla da tanınan Nâsır Lidînillâh, Müslüman toplulukları bir araya getirerek toplumsal birliği sağlamak için de yeni stratejiler geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Abbâsî, Nâsır-Lidînillâh, Dış Politika, Strateji.

Abstract

Abbasid Caliph Nasir-Lidinillah made agreements with various sects and religions in order to ensure national unity and gain the support of the people, and pushed the governments established in different parts of the Islamic world to fight each other. He also used Sufism to bind the people to himself and organized the Futuwwa movement and became the leader of this movement. He managed to bind the Batini followers, who carried out many political assassinations during his period, to himself. It is also recorded in the historical sources of the period that the Caliph showed interest in Shiism in order to ensure the support of Shiites, who constitute the majority of Iraq.

In our study, the pros and cons of the strategies implemented by the Abbasid Caliph Nasir-Lidinillah in foreign policy were evaluated gradually. Since Nasser-Lidnillah's 46-year government represented a period when the Islamic world was divided and exposed to external attacks, the strategies followed by the caliph are of particular importance for this period. The foreign policy he followed during the Abbasid caliphate was shaped according to the general political atmosphere of the Islamic world and the events of the period. Nasser Lidnillah, who is also known for his religious and social policies, developed new strategies to bring together Muslim communities and ensure social unity.

Keywords: Islamic history, Abbâsî, Nâşir li-Dîn Allâh, Foreign policy, Strategy.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray, Türkiye, e-posta: nagehanvurgun@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6785-003X> (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 25.03.2025

Revize Tarihi/ Revised Date: 13.06.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 18.06.2025.

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.06.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Vurgun, N. (2025). Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın (1180-1225) Dış Politikada Uyguladığı Stratejiler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 148-161. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1665517>

Giriş

46 yıllık süreyle en uzun süre hilafet makamında kalan Abbâsî halifesi Nâsır-Lidînillâh, güçlü bir devletin her zaman güçlü bir toplumsal yapıdan geldiğinin bilincinde olmuş ve devleti yönetirken politikalarını bu bilinç çerçevesinde belirlemiştir. O, belirlediği bu politikalar doğrultusunda önemli devlet görevlilerine nasıl davranmaları gerektiğini belirten talimatnameler vermiştir. Bu talimatnamelerde halife, özellikle şu alanlara vurgu yapmıştır: *“Adaletin korunması, âlimlerle istişarede bulunma, iş birliği yapmaya müsait ve güvenilir kişileri göreve getirme, halkla yakın teması sürdürme, kapıları her zaman halka açık tutma, yöneticilerin halkın erişimini engellememesi, fakirlerin ve yetimlerin haklarını savunma, güvenilir ticareti destekleme ve hisbe teşkilatına özel önem verme.”* (Hüseyin Ali Kays Muhammed el-Kaysî, 2007: 51) Halife Nâsır-Lidînillâh’ın devlet yönetimi, yukarıda bahsedilen bu prensipleri sıkı bir şekilde benimseyerek uyguladığını bizlere göstermektedir.

Halife Nasır Lidînillâh’ın dış politikada iki ana amaca hizmet eden stratejiler izlediğini söylemek mümkündür. Birincisi, Irak ve İran’da halifeliğin etkisini ve bağımsızlığını artırarak merkezî bir dinî yönetim oluşturmak; ikincisi de geniş İslâm alemine rehberlik ve destek sunmaktır. Ancak bu hedeflere ulaşmak için manevî nüfuzunu ve otoritesini yeniden tesis etmesi gerekiyordu. Halife Nâsır, toplumun kendi otoritesi altında birleşmesini sağlamak amacıyla çeşitli gruplarla yakınlaşmayı denemiştir. Bu bağlamda, Ehl-i Sünnet inancına bağlı olan Şii-Caferî ve Şii-İsmâîlî gruplarına yakınlaşmaya çalışmıştır. O özellikle Bâtınî mezhebine mensup olan İsmâîlî-Bâtınî grupların, İslâm dünyasında önemli bir etkiye sahip olduklarını ve terör faaliyetleri nedeniyle ciddi bir tehdit oluşturduklarını göz önünde bulundurarak, bu gruplarla iş birliği yapmaya yönelik adımlar atmıştır. Dönemin en önemli İsmâîlî-Bâtınî liderlerinden biri olan Alamut şeyhi ile anlaşma ve uzlaşma girişimlerinde bulunarak, ortak bir düşman olarak gördükleri Hârezmşahlara karşı iş birliği yapmayı hedeflemiştir. Bu çabalar, Halife Nâsır-Lidînillâh’ın İslâm dünyasının siyasi ve dini birliğini yeniden sağlamaya yönelik önemli bir adım olarak görülmüştür. (İbn Vâsıl, 1972: 384)

Halife Nâsır-Lidînillâh’ın Devlet Yönetiminde Benimsediği Sosyal ve Siyasal Prensip

Devletin önemli görevlerine atanacak kişiler hakkında istihbarat toplayan halife, özenle hareket etmiştir. O, Önemli bir makama atama yapmadan önce, atanması düşünülen kişinin halk arasındaki ünü ve konumu hakkında istihbarat elemanları aracılığıyla bilgi toplamıştır. Bu politika, bizlere halifenin yönetiminde ehil kişilere görev verilmesini istediğini göstermektedir. Ayrıca halife, halkı hakkında doğru bir bilgiye sahip olabilmek için halkın arasında kıyafetlerini değiştirip dolaşmış ve bu durum, halk arasında büyük bir korku yaratmıştır. (İbnü’l-Mî’mâr, 1958: 16)

Mahkumların topluma yeniden kazandırılması amacıyla hapisanelerden çıkanlara toprak ve sermaye sağlayarak onlara yeni bir yaşam şansı sunmuş, bu hamleyle hem tarım sektörüne iş gücü katkısı yapmış hem de sosyal rehabilitasyon sağlamıştır. Nâsır-Lidînillâh’ın tarımsal hamleleri, devlet hazinesine önemli ölçüde gelir artışı sağlamıştır. Örneğin, “Bakuba bölgesinden alınan yıllık tarımsal vergi, reformlar sonrası 35 bin dinardan 300 bin dinara yükselmiştir. Piyasa ekonomisini desteklemek adına çarşı ve pazar esnafına yönelik vergi indirimleri yapan ve zaman zaman vergi yükünü hafifleten Nâsır-Lidînillâh 1207 (603) yılında Bağdat pazarlarından alınan yüksek miktarlardaki vergiyi tamamen kaldırmıştır.” (Hüseyin Ali Kays Muhammed el-Kaysî, 2007: 56)

Halife Nâsır-Lidînillâh’ın 1180’de (575) halifelige gelmesinden bu yana Abbâsî Halifeliği, bir dizi devrim yaşamıştır. İktidarın önce ordu komutanları ve daha sonra da padişahlar tarafından ele geçirilmesinden dolayı Abbâsî halifeleri, iki yüz elli yıl boyunca İslâm dünyasının sadece ismen liderleri

olarak kalmışlardır. Nâsır-Lidînillâh, halifeliğin İslâm dünyasında yalnızca sembolik bir liderlikten öteye geçemeyen bu duruma son vermek istemiştir.(İbn Haldûn, 1992: 84)

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Irak Selçuklu Devleti ve Hârezmşah Devleti Karşısında Uyguladığı Stratejiler

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın öncelikli amacı, Abbâsî Halifeliğinin bağımsızlığını yeniden kurmak ve devletine geçmiş gücünü geri kazandırmaktır. O, bu amaca ulaşmak için dönemin büyük güçleri arasında bir dengeleme politikası yürütmüş ve rakibi olarak gördüğü padişahın karşısına, başka güçlü bir padişahı çıkarmıştır. Irak Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in İran'ın batı kesiminin, Irak'ın ve Azerbaycan'ın idaresini yeğeni Mahmud'a emanet etmesiyle doğmuş bir devlettir. Irak Selçukluları, Bağdat'ta vaazlar vererek bölgede egemenliklerini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Irak Selçuklu Devleti'ne karşı bölgede üstünlük sağlamak isteyen Halife Nâsır, tahtını ve hayatını riske atarak bu devleti ortadan kaldırmak için büyük bir çaba sarfetmiştir.(İbnü'l-Esîr, 1987b: 74)

Halife Nâsır-Lidînillâh, 1180 (575) yılında halife olarak tahta çıktığında ve İslâm dünyasının önde gelen isimlerinden biat almak amacıyla Cihan Pehlivan ve Sultan II. Şeyh Said Sadreddin gözetiminde elçilerini göndermiştir. Onlar, ilk başta tereddüt etmişler fakat sonradan halifeye biat etmişlerdir. (Bündârî, 1943: 302) Aynı amaçla Tuğrul'a da elçiler göndermiştir. Halife ile Atabeg Pehlivan arasındaki ilişki, Pehlivan'ın hayatı boyunca devam etmiştir.(Hüseynî, 1943: 330)

Halife, yönetim serüveni boyunca, rakip gördüğü emir ve hükümdarları birbirine düşürerek gücünü pekiştirme stratejisini benimsemiştir. Bu defa gözünü, süregelen bir tehdit olarak algıladığı Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'a çevirmiş ve ona karşı Hârezmşah Alâeddin Tekiş'i kullanmayı planlamıştır. Diplomatik bir manevra ile bir elçi göndererek, Sultan II. Tuğrul'un kendisine yönelik bir iddiayla hükümdarlık ettiği topraklar hakkında şikâyetle bulunmuş ve bu konuda gerekli adımların atılmasını talep etmiştir.(Barthold, 1990: 369) Bu hamle, halifenin siyaset sahnesindeki ustalığını ve olayların akışını kendi lehine çevirme becerisini göstermektedir.

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın öncülük ettiği çatışma, Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuş ve bu süreçten sonra halife, Irak üzerindeki siyasî egemenliğini tesis etmiştir. Bazı tarih kaynaklarının aktardığına göre, Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un (1134-1151) (528-545) vefatından sonra Bağdat'ta Selçuklu adına hutbeler okunmamış ve Selçuklu hanedanının simgelerine rastlanmamıştır.(Müneccimbaşı Derviş Dede Ahmed Efendi, 2000: 195)

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın teşvikiyle başlayan uzun süreli Gur-Hârezmşah mücadelesi, Gur Devleti'nin çöküşü ile sonuçlanmıştır. Halife, Hârezmşah Alâeddin Tekiş'e karşı Gur Sultanı Gıyâseddin'i tahrik ederek, Hârezmşah'ın dikkatinin dağılmasını sağlamış ve Irak Selçuklu Devleti'nden kalan toprakları kendi devletin sınırları içerisine katmaya çalışmıştır. O zamanlar, Halife, vezir Müeyyideddin İbnü'l-Kassâb'a, 1195 (591) yılında Huzistan bölgesini fethetme misyonu vermiştir. Tarihçi İbnü'l-Esîr'in kayıtlarına göre, bölgenin yöneticisi İbn Şemle'nin ölümü üzerine, varisleri arasında iktidar mücadelesi baş göstermiştir. Vezir İbnü'l-Kassâb'da bu fırsattan yararlanarak Huzistan'ı ele geçirmeyi ve halifeye tâbi olmayan bağımsız bir yönetim kurmayı planlamıştır.(İbnü'l-Esîr, 1987a: 98) Gerçekleşen müdahale sonucunda vezir, Huzistan'ı başarıyla ele geçirmiş ve varislerini Halife Nâsır-Lidînillâh'ın huzuruna çıkarmıştır (1194/590).(İbnü'l-Esîr, 1987a: 98) Vezirin bu zaferi sonucunda, Kutluğ İnânc Mahmud önderliğindeki bir grup emir, halifeye bağlı kuvvetlere destek olmak üzere vezirin saflarına katılmıştır.

Halife Nâsır-Lidînillâh, Hemedan ve Batı İran topraklarına yönelik hükümet kurma çabalarından vazgeçmeyerek Nûreddin Gökçe ve Azerbaycan Atabeyi Özbek gibi emirleri yanına çekmeye çalışmıştır (1196/592).(Fevzi, 1998: 205; Gürbüz, 2011: 364-365) Bu sırada halifenin hem askeri hem de finansal olarak

desteklediği Irak-ı Acem'in hâkimi Aydoğmuş, Hemedan'da Mengli'nin yandaşları tarafından katledilmiştir. Bu trajik haber, Halife Nâsır-Lidînillâh'ı ziyadesiyle sarsmış ve onu Mengli'ye yönelik şiddet içeren bir kınama mektubu kaleme almaya itmiştir. (İbnü'l-Esîr, 1987a: 258-259) Emir Mengli ise halifenin bu ciddi eleştirisine alaycı ve ağır bir lisanla yanıt vermiştir.

Hemedan, İsfahan ve Rey bölgelerini kontrolü altına alarak Halife Nâsır-Lidînillâh için açık bir tehdide dönüşen Emir Mengli'ye karşı, halifenin isteğiyle Atabey Özbek ve Alamut İsmâîlîleri lideri Celâleddin III. Hasan arasında bir ittifak kurulmuştur. (Cüveynî, 1999: 311) Halife, 1215 (611) yılında Emir Mengli'yi yok edebilmek için Muzafferüddin Sungur önderliğindeki büyük bir kuvveti harekete geçirmiştir. (Bünyatov, 2003: 87) Ayrıca Halife, vassallarından Erbil meliki Muzafferüddin Gökböri'yi de yanına çağırarak, ona Mengele karşısında birleşen güçlere katılma ve bu birleşik ordunun liderliğini üstlenme talimatı vermiştir.

Mengli'ye karşı oluşturulan bu orduya, Musul, Cezîre ve Halep'ten gelen askerler de dâhil olmuştur. Halifenin bu hamlesiyle Mengli'ye karşı kayda değer bir askerî potansiyel meydana getirilmiştir. Ancak, Halife Nâsır-Lidînillâh ile Hârezmşah Alâeddin Muhammed arasında gerçekleşen elçilik ilişkileri, her iki liderin karşılıklı olarak farklı görüş ve politik amaçlarından dolayı sonuçsuz kalmıştır. Hârezmşah Alâeddin Muhammed ile halife arasındaki anlaşmazlık, çoğunlukla Halife Nâsır-Lidînillâh'ın dünyevî otorite kurma çabalarından kaynaklanmıştır. Bu çatışma Hârezmşah Tekiş döneminde başlamış ve zaman içinde daha da karmaşık hale gelmiştir. Her iki taraf da birbirlerine karşı gerekli tedbirleri almış ve her fırsatı değerlendirmiştir. Halife, siyasî emellerine erişebilmek adına Hârezmşah İmparatorluğunu dağıtma riskini bile göze alarak stratejik adımlar atmıştır. Bu kapsamda, önce Gur Sultanı Gıyâseddin'e, ardından da tahta çıkan kardeşi Şehâbeddin, Hârezmşahlar'a karşı kışkırtıcı politikalar izlemeleri için baskı yapmıştır. Halifenin bu kışkırtıcı tutumu, Gürgeç Savaşı'nın çıkmasına ve Hârezmşah Devleti'nin ağır bir darbe almasına sebep olmuştur. (Bündârî, 1943: 269)

Halife Nâsır-Lidînillâh, siyasî hedeflerine ulaşmak için dış politikada Bâtınî-İsmâîlî lideri Celâleddin III Hasan'a yönelmiş ve onun desteğine büyük önem vermiştir. Celâleddin III. Hasan, annesini Hac ziyaretine yollarken, ondan aynı zamanda Bağdat'taki halifeyi de ziyaret etmesini talep etmiştir. O dönemde Hârezmşah Devleti'nden bir hacı grup da halifeye saygılarını sunmak üzere Bağdat'ta bulunmaktaydı. Tarihçi Cüveynî'ye göre, Halife, Hârezmşah Alâeddin Muhammed'in kafilesine protokolde daha düşük bir konum vererek Bâtınî lideri Celâleddin'e huzurunda daha yüksek bir statü vermiştir. (Cüveynî, 1999: 311)

Hârezmşah Alâeddin Muhammed, Karahıtaylar'ı mağlup ederek Mâverâünnehir'i kurtardıktan sonra Halife Nâsır-Lidînillâh'dan "Sultanü'l-İslâm" olarak hutbelerde adının okunmasını talep etmiştir. Hârezmşah, Bağdat'ta Büveyhîler ve Selçuklular adına hutbe okunduğu gibi, şimdi de İslam dünyasının başına bela olan kâfir Karahıtaylar'ı yendiği için hutbenin kendi adına okunması gerektiğini düşünmüştür fakat halife bunu kabul etmemiştir. (İbnü'l-Esîr, 1987b: 232)

Halife Nâsır-Lidînillâh, Huzistan, Hemedan, Rey ve Azerbaycan topraklarını kontrolü altına alarak İran'da egemenliğinin izlerini yeniden canlandırmayı başarmış ve bu hareketiyle Celâleddin Hârezmşah için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Hârezmşah, kendi devletinin karşı karşıya kaldığı zorlukların sorumlusu olarak halifeyi görmüş ve eğer Azerbaycan ve İran'a yerleşirse halifenin muhtemel karşı önlemlerinden endişe duymuştur. (Zehebî, 1951: 710) Nitekim halife Hârezmşah'ı Irak'tan atmak için Kuş Timur komutasında büyük bir ordu göndermiş ve onu Bağdat'tan çıkarmaya çalışmış fakat Hârezmşah kullandığı askerî stratejiler sayesinde halifenin ordusunu yenmiştir (1225). (Cüveynî, 1999: 351; İbnü'l-Esîr, 1987a: 386)

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Anadolu Selçuklu Devleti Karşısında Uyguladığı Stratejiler

Halife Nâsır-Lidînillâh, 1180 (575) yılında halifelik makamına oturduğunda, Anadolu Selçuklularının başında II. Kılıçarslan hüküm sürmekte idi. Halife Nâsır'ın Anadolu Selçuklularıyla olan bağları, görevi süresince pekişmiştir. Halifenin en çok değer verdiği eşi Selçuke Hatun'dur. Bu saygın isim Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın kızı olup, Halife Nâsır-Lidînillâh'ı Selçuklu hanedanıyla akraba yapmıştır.(İbn Bibî, 1941: 63; Aksarâyî, 2000: 24; Abû'l-Farac, 2000: 24)

Rükneddin II. Süleymanşah, Anadolu Selçuklularının tahtına 1196 yılında oturduğunda, Halife Nâsır-Lidînillâh ona egemenlik belgesi yollamış ve "es-Sultanü'l-Kâhîr" lakabını ihsan etmiştir.(Ahmed bin Mahmud, 1977: 150; Aksarâyî, 2000: 24; İbn Bibî, 1996: 14) I. Gıyâseddin Keyhüsrev, 1205'te ikinci defa hükümdar olduktan sonra, çeşitli hükümdarlara ve halifeye elçilerle mesajlar göndermiştir. Bu dönemde I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in çabaları sayesinde birçok bilgin Anadolu'ya akın etmiş, bu bilginler arasında fütüvvet düşüncesini Anadolu'ya yaymak için gelen Ahî Evran olarak da bilinen Şeyh Nâsırüddin Mahmud, onun hocası Evhadüddîn-i Kirmânî gibi isimlerde yer almıştır.(Bayram, 2012: 52)

Anadolu Selçukluları ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkiler ise Sultan İzzeddin Keykâvus zamanında daha da güçlenmiştir. Sultan İzzeddin Keykâvus, 1211'de (607) tahtına çıktığında, kendi hocası Şeyh Mecdüddin İshak'ı, halifeye olan derin saygılarını ifade etmek ve egemenlik belgesi ile fütüvvet sembolü olan şalvarları talep etmek üzere Bağdat'a göndermiştir.(Hacıgökmen, 2019: 210) Sultan İzzeddin Keykâvus'un halifeye gönderdiği hediyeler arasında değerli mücevherler, altın işlemeli kumaşlar, zarif atlaslar, Rus ketenleri, Kıbrıs'tan getirilen dekoratif eşyalar, köleler ve cariyeler ile gümüşten mamul sofratakları yer almaktadır.(İbn Bibî, 1941: 111)

Sultan Keykâvus'un elçisi, Halife Nâsır-Lidînillâh'ın konukseverliği ile karşılanmış, halife de bu misafirperverliğin bir göstergesi olarak kendi elçisini hediyelerle donatarak Sultan Keykâvus'un huzuruna Konya'ya göndermiştir. Bu vesileyle, halife, Sultan Keykâvus'a hükümdarlığını tasdik eden bir belge, bir adet siyah sarık, zırh desenli bir hırka, altın ayakkabılı bir ceylan, fütüvvet adetlerine uygun bir şalvar ve bir içki kâsesi sunmuştur. Halife Nâsır-Lidînillâh, İzzeddin Keykâvus adına düzenlenen belgeye, "İnançlı, Bilgili ve Kutlu" ifadeleri yanı sıra "es-Sultanü'l-Gâlip" unvanını da eklemiştir. O, Sultan'a ek olarak, Şam, Irak ve Hindistan'dan getirilen seçkin sandıklar içinde değerli eşyalar, sık giyim malzemeleri ve nadide kumaşlar, ayrıca çeşitli türden kuşlar ve hayvanlar da armağan etmiştir.(Bayram, 1991: 19)

Halife Nâsır-Lidînillâh'a hükümdarlık ilanını ilettiğinde Sultan Alâeddin Keykubad, 1220 (616) senesinde Anadolu Selçuklu tahtını resmen devralmıştır. Buna karşılık olarak da halife, Sultan Alâeddin'e hükümdarlık nişanlarını teslim etmek üzere Şeyh Şehâbeddin es-Sühreverdî'yi görevlendirmiştir. Sultan Alâeddin, halifenin bu değerli temsilcisini, Konya'nın bir günlük mesafesinde bulunan Zincirli mevkiinde, devletin ileri gelenleri ve askerî liderlerinin hazır bulunduğu büyük bir törenle ağırlamıştır. Tarihi bir olayın yeniden hatırlatıldığı bu vesileyle Şeyh Sühreverdî, Sultan Alâeddin'e Halife Nâsır-Lidînillâh tarafından hediye edilen görkemli hırkayı giydirmiş ve Bağdat'tan getirilen özenle hazırlanmış sarığı onun başına takmıştır. Hilafetin geleneğine uygun olarak, şeref dolu bir adetle, sultanın omuzlarına halkın gözleri önünde dört kez çubukla vurdurmuştur. Ayrıca, Bağdat'tan gelen ve altınla süslü nal takılmış atı sultana sunulmuştur. Sultan Alâeddin Keykubad, halifeye olan derin hürmetini ve minnettarlığını ifade etmek için, atın üzengisine hürmetle bir öpücük kondurmuştur. Bütün bu merasimler, halkın gözü önünde, şan ve şerefle icra edilmiştir. Sultan Alâeddin Keykubad da kardeşi İzzeddin Keykâvus gibi, fütüvvet cemiyetine katılmış ve bu yolda yürümüştür.(İbn Bibî, 1941: 115)

Konya'da misafir olduğu vakitlerde, Şeyh Sühreverdî, devletin ileri gelenleri ve halk tarafından sayısız ziyaretçi ağırlamıştır. Bu ziyaretleri fırsat bilen Şeyh, misafirlerine hırka giydirerek kendi kurduğu

Sühreverdîye tarikatının tohumlarını serpmiştir. Hatta Sultan Alâeddin Keykubad bile Şeyh'e intisap etmeyi arzu etmiş, lakin Şeyh, sultanlığın ağırlığını gerekçe göstererek bu talebi nazıkçe geri çevirmiştir. Şeyh Sühreverdî, Konya'daki görevini tamamladıktan sonra yola çıktığında, sultanın elinden aldığı 100 bin dirhem ve 50 bin sultanî altınla onurlandırılarak uğurlanmıştır. Sultan, şeyhi şehrin dışındaki Zincirli konağına dek zatî olarak yolcu etmiş, üstelik şeyhe Malatya sınırına dek refakat etmeleri için bazı önde gelen ümera ve mihmandarlarını görevlendirmiştir. (Müneccimbaşı Derviş Dede Ahmed Efendi, 2000: 60)

Bağdat'a dönen Şeyh Sühreverdî, halife huzurunda Sultan Alâeddin Keykubad'ın övgülerini dile getirip sultanın halifeye olan sadakatini aktarmış, bu bilgiler halifeyi ziyadesiyle memnun etmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarlarının fütüvvet teşkilatına olan ilgisi ve katılımları, bu oluşumun Anadolu'da daha da yayılmasına ve güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Halife Nâsır-Lidînillâh'ın teşvikiyle Anadolu'ya gelmiş olan fütüvvet üyelerinin etkinlikleri, bölgenin Müslüman kimliğinin pekişmesinde mühim rol oynamıştır. (İbn Bîbî, 1941: 230)

Anadolu'nun sosyal, kültürel, politik, ekonomik ve ticarî yapısına Türklere has özellikler katmak suretiyle gelişen Ahilik teşkilatı, Halife Nâsır-Lidînillâh'ın geliştirdiği fütüvvet düzenine dayanarak yüzlerce yıl boyunca toplum hayatına yön vermiştir. Moğolların Celâleddin Hârezmşah'ı yenilgiye uğratması ve Irak'a doğru ilerlemesi üzerine, Halife Nâsır, Sultan Alâeddin Keykubad da dâhil olmak üzere İslâm dünyasının hükümdarlarından askerî destek istemiştir. Bu kritik dönemde halife, elçi olarak Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Cevzî'yi Alâeddin Keykubad'a yollamış, sultan da elçinin Sivas'ta en yüksek düzeyde ağırlanması talimatını vermiştir. (Yazıcızâde, 2009: 396)

Sultan Alâeddin Keykubad, Halife Nâsır-Lidînillâh tarafından yollanan İbnü'l-Cevzî'yi yüksek bir törenle karşılamıştır. Elçi, sultana hil'at giydirdikten sonra kısa bir görüşme için izin istemiş ve Moğol güçlerinin Hârezmşah devletini yıkıp Irak'a yönelmiş olduğuna dair bilgi vermiş, bu konu hakkında halifenin endişelerini kendisine iletmiştir. Halife, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı sultandan destek olarak 2 bin süvari talebinde bulunmuştur. (İbn Bîbî, 1996: 277-279)

Sultan Alâeddin Keykubad, Halife Nâsır-Lidînillâh'ın çağrısını ışitir ışitmez, Malatya'nın savaşçı valisi Bahaeddin Kutluca komutasında 5 bin kişilik bir gücü, Moğol tehlikesine karşı halifenin yanında yer almaları için yola çıkarmıştır. (İbn Bîbî, 1996: 282; Merçil, 2013: 130) Bu birlik, Harput'tan Mardin'e, Amid'den Musul'a kadar olan hükümdarlar tarafından büyük bir hayranlık ve takdirle ağırlanmıştır. Erbil hâkimi Muzafferüddin Gökbörü ise Anadolu Selçuklu askerlerini şahsen karşılamış ve onlara en iyi ikramlarda bulunmuştur. (Uzunçarşılı, 1984: 68) Halife Nâsır-Lidînillâh, Anadolu Selçuklu liderlerine, diğer İslâm hükümdarlarının aksine "Sultan" lakabıyla seslenmiştir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e "es-Sultanü'l-Kâhir" lakabını layık görürken, onun oğlu İzzeddin Keykâvus'u ise "es-Sultanü'l-Gâlip" unvanıyla onurlandırmıştır. Güç ve itibar mücadelesi içindeki Hârezmşahlar bile bu unvanı kazanabilmek için uzun yıllar çaba sarf etmiş, ama halife tarafından bu onura layık görülmemişlerdir. Anadolu Selçukluları ise, Selçuklu hanedanının doğrudan varisleri oldukları için, "Sultan" unvanını almışlardır; zira diğer hükümdarlar, genellikle Selçuklu hanedanına hizmet etmiş valilerin soyundandırlar. Halife Nâsır'a göre, meşru saltanat hakkı, bu asil soydan gelen Selçuklu hanedanına ait kalmıştır. (İbn Şeddâd, 1994: 77; Uzunçarşılı, 1984: 68)

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Eyyûbî Devleti Karşısında Uyguladığı Stratejiler

Selâhaddîn Eyyûbî, yönettiği toprakları oğulları ve kardeşleri arasında paylaştırmıştır. Bütün Eyyûbî sultanları Mısır'ı yöneten büyük padişaha bağlı olmalarına rağmen aslında tamamen bağımsız hareket etmişlerdir. Selâhaddîn Eyyûbî'nin on yedi oğlu olduğu düşünüldüğünde, Sultan Adil ve Kâmil'in çocukları da dâhil olmak üzere Eyyûbî sultanlarının sayısı otuza ulaşmaktaydı. Bu Eyyûbî

şehzadeleri arasındaki anlaşmazlıklar, onların zaman zaman Anadolu Selçukluları ve Hârezmşahlar gibi diğer güçlü devletlerle ittifaklar yapmalarına neden olmuştur. (İbn Vâsıl, 1972: 251) Bu nedenle, Eyyûbî sultanlığı küçük beyliklere bölünmüş bir halde olduğu için Halife Nâsır'ın dünyevî hedeflerine engel olmamıştır.

Eyyûbî sultanları kendi aralarında savaşırken, Haçlılar ve Zengî Atabegleri gibi kendilerini işgalci olarak gören diğer güçlerle de savaşmak zorunda kalmışlardır. Bu zorlukların üstesinden gelmek ve anlaşmazlıkları çözmek amacıyla Halife Nâsır-Lidînillâh, zaman zaman elçilerini bölgeye göndermek zorunda kalmıştır. (Nesevî, 1934: 52)

Halife Nâsır'ın Haçlılarla doğrudan bir ilişkisi olmasa da Selâhaddîn Eyyûbî'nin Haçlılara karşı yardım çağrısına stratejik bir sessizlikle yanıt verdiği ileri sürülmüştür. Halifenin izlediği bu strateji, onun Selâhaddîn'in güçlenmesinden duyduğu kaygının bir yansıması olarak yorumlanmıştır. Bazı tarihçilere göre Selâhaddîn, halifenin müdahalesini kabul etmemiş onun siyasî bağımsızlığını tehdit edeceğine inanmıştır. Ancak, Halife Nâsır-Lidînillâh, Selâhaddîn'in Haçlılara karşı en zor zamanında ona petrol bombası yapımında uzman askerî bir teknik ekip göndererek destek olmuştur. (İbn Vâsıl, 1972: 251) Bu hareket, iki lider arasında karmaşık bir ilişkinin olduğunu ve her iki tarafın da bölgesel güç dengelerine dikkat ettiğini göstermektedir.

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın siyasî etkisi, Kuzey Afrika'nın sınırlarına kadar uzanmıştır. Tunus yakınlarında hüküm süren ve Eyyûbî saldırılarına karşı koymaya çalışan Yahya el Mayurki, 1207 (603) yılında Abbâsî halifesine bir elçi göndererek sadakatini sunmuş ve kendisine yönelik Eyyûbî tehdidine karşı destek talebinde bulunmuştur. (İbnü's-Sâî, 1934: 57) Halifenin bu talebe nasıl bir cevap verdiğine dair ise kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Moğollar Karşısında Uyguladığı Stratejiler

Halife Nâsır-Lidînillâh, dönemin olay dolu siyasî manzarasında, zeki ve kurnaz siyaset yöntemleriyle tanınıyordu. Kendisine yönelen tehditleri, farklı güç bloklarını birbirine karşı kullanarak bertaraf etme stratejisi uyguluyordu. İşte bu siyasî maharet sayesinde, kendi hilafetini tehdit eden Irak Selçukluları'nı, Hârezmşah Alâeddin Tekiş'in müdahalesiyle saf dışı bırakmıştır. İlgili süreçte, Irak Selçuklu topraklarının taksimi sırasında Hârezmşah Tekiş ve oğlu Muhammed ile yaşadığı anlaşmazlıklar, Horasan'da yükselen Gur Devleti ile onları karşı karşıya getirmiştir. Halifenin kışkırtmalarının bir sonucu olarak alevlenen Hârezmşah-Gur çatışması, Gur Devleti'nin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu ihtilafın getirdiği kaostan istifade eden, Moğol kökenli Karahıtaylar gibi güçler, İslâm egemenliğindeki topraklarda yer kazanmışlardır. Halife Nâsır'ın, Hârezmşahlar'a karşı Karahıtaylar'ı kışkırttığına dair rivayetler tarihçilerin çalışmalarında yer almıştır. 1215 (611) yılında Gazne'yi fetheden Hârezmşah Muhammed, arşivlerde Halife Nâsır'ın, Gur Sultanı Şehâbeddin'e, Karahıtaylar ile ittifak oluşturup Hârezmşahlar'a açık cephe almayı önerdiği bir mektuba rastlamıştır. (Cüveynî, 1999: 304)

Halife, Moğolları gerçekten kışkırtmış mıdır? Nâsır-Lidînillâh hakkında yazılan tarihî eserlerde bu soruya hem onaylayan hem de ret eden yanıtlar bulunmaktadır. Halifenin çağdaşlarından olan tarihçi İbnü'l-Esir, Halife Nâsır'ın Cengiz Han'ı Hârezmşah'a karşı kışkırttığını ve bu eyleminin İslâm dünyasının felaketine yol açtığını öne sürmektedir. Bu ve benzeri rivayetler, Nâsır-Lidînillâh'ın tarihte tartışmalı bir figür olarak kalmasına neden olmuştur. (Ebü'l-Fidâ, 1907: 136)

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın veziri el-Kummî'nin etkisi altında kalarak hem Karahıtay hanını hem de Cengiz Han'ı Hârezmşah'a karşı harekete geçirdiği, çağdaş tarihçi Sıbt İbnü'l-Cevzî tarafından yazılı

kayıtlara geçmiştir.(Güzel, 2015: 142-158) Bu konuda, aynı zamanda halifenin çağdaşlarından olan Ebû Şâme'nin eserlerinde, Sultan Celâleddin Hârezmşah'ın ifadeleriyle, Halife Nâsır'ın Cengiz Han'ı tahrik ettiğine dair aktarımlar mevcuttur.(Ebû Şâme, 2002: 217) Bu noktada, diğer tarihçilere nazaran Halife Nâsır hakkında daha olumlu bir portre çizen İbnü't-Tıktakâ bile, halifenin Cengiz Han'a bir mektup yolladığını belirtmiştir.(İbnü'd-Devâderî, 1992: 217) Batılı tarihçilerden Philip Hitti gibi isimler de Halife Nâsır'ın bu tahrik edici eylemini kabul etmekte, Harold Lamb ise halifenin veziri el-Kummî'nin önerisiyle, saçına gizlenmiş bir mesajla Cengiz Han'a bir elçi gönderdiğini vurgulamakta ve bu ilginç diplomatik metodu detaylandırmaktadır.(Lamb, 1985: 122) Saç tıraş edildiğinde ortaya çıkan mektup, Cengiz Han'a sunulmuştur. Halife Nâsır'ın stratejisi ve eylemleri, tarih boyunca çeşitli yorumlara ve anlatılara konu olmuş ve hâlâ da tartışmaların odağında kalmaya devam etmektedir. Bu olaylar zinciri, Halife Nâsır-Lidînillâh'ın tarihteki rolünü ve karakterini daha da karmaşık hale getirmiş, onun siyâsî manevraları tarihçiler arasında farklı yorumlara neden olmuştur.(Takkûş, 1996: 249)

Rus tarihçi Barthold, Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Cengiz Han'a mektup yazdığına dair yaygın rivayetlerin aslı olmadığını ileri sürmektedir. Bu mektubun varlığına ilişkin hiçbir somut kanıtın tarihi kayıtlarda bulunmadığını belirterek, bu iddiaların halifenin muhaliflerince ortaya atılmış asılsız söylentiler olduğunu savunur.(Barthold, 2006: 424) İbnü'l-Esîr ve diğerleri, İslâm coğrafyasının felaketine sebep olan Moğol istilâsında Halife Nâsır'ın etkili olduğuna dair tezler öne sürmüşlerdir. Ancak Cengiz Han'ın İslâmî bölgelere yönelik saldırılarının asıl kökeni genellikle Hârezmşah Alâeddin Muhammed'in siyâsî yanlışları ve onun Moğol liderinin niyetini yanlış yorumlaması olarak kabul edilir. Otrar katliamı, zaten Cengiz Han'a Hârezmşahlar'a açık bir savaş ilan etmek için yeterli bir gerekçe sağlamıştır. Bu çerçevede, Moğol istilâsının herhangi bir dış teşvike ihtiyacı olmadığına inanılmaktadır. Nihayetinde, Moğol ve Hârezmşah çekişmesinin asıl körükleyicisi Hârezmşah Alâeddin Muhammed'in kendisi ve onun komutanları olmuştur.(Takkûş, 1996: 264)

Hârezmşah Alâeddin Muhammed'in yenilgisinin ardından Moğol orduları, İran topraklarını aşarak Irak sınırlarına ulaşmışlardır. Erbil ve Musul civarında kısa süreliğine yağma ve talan yapan bir Moğol keşif birliği sonrasında geri çekilmiştir. Halife Nâsır-Lidînillâh, Moğol tehlikesinin artık kapıda olduğunu fark ederek Bağdat'ın savunmasını sağlamlaştırmaya başlamış ve halkı camilerde toplanıp dua etmeye çağırmıştır. Ayrıca halife, bölgesel Müslüman liderlere, aralarında Erbil'in yöneticisi Muzafferiddin Gökböri, Musul'un lideri Bedreddin Lülü ve Cezîre'nin hâkimi Melik Eşref'in de bulunduğu bir dizi mektupla Moğollar karşısında yardım talebinde bulunmuştur. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'dan da destek isteyen halife, bu kuvvetlerin Dakuka'da toplanmasını öngörmüştür. (İbnü'l-Esîr, 1987b: 416)

Erbil'in yöneticisi Gökböri, halife tarafından orduya önder olarak tayin edilmiş, fakat Cezîre'nin Eyyûbî yöneticisi Eşref, Haçlılar ile olan mücadelesini gerekçe göstererek destekten kaçınmıştır. Buna karşılık, Musul'un valisi Lülü ve Erbil'in valisi Muzaffereddin Gökböri, halifenin çağrısını kabul ederek, geniş bir askeri alayla Dakuka'ya doğru harekete geçmişlerdir. Ancak Halife Nâsır-Lidînillâh, Gökböri komutasındaki bu ordunun başarı şansını düşük görerek, ana güçlerini Bağdat'ta tutmuş ve yalnızca 800 kişilik bir kuvveti Gökböri'ye destek olarak göndermiştir. Gökböri'nin bu durum karşısındaki tepkisi şu olmuştur: *"Düşman güçlü ve benim yeterli askerim yok. Eğer 10 bin askerim olsaydı, onları topraklarından def ederdim. Halife, yola çıkarsam asker göndereceğini söyledi, fakat yola çıktığımda bana yalnızca 800 kişi gönderdi. Bu yüzden ilerlemekten çekindim ve Müslümanların güvenliğini riske atmak istemedim. Moğol ordusu Dakuka'ya direnişsiz bir şekilde ilerlerken, burada bir Müslüman ordusunun beklediğini öğrenince, fazladan kayıp vermemek adına Hemedan bölgesine geri döndüler. Sonuç olarak Irak ve Cezîre bölgesi, olası bir Moğol işgalini bu defa için atlatmış oldu"* demiştir.(İbnü'l-Esîr, 1987b: 416)

Halife Nâsır-Lidînillâh, siyasî hedeflerine ulaşmak için karşılaştığı rakip hükümdarları her zaman ortadan kaldırma stratejisini benimsemiştir. Halifenin manevraları, İslâm dünyasının doğusunu sürekli bir çatışma ortamına sürüklemiştir. Halifenin kıskırtma politikaları sonucu doğan savaşırlardan güçlenerek çıkan Hârezmşah Devleti dahi, süregelen savaşların ağır yükü altında yorulmuş ve kırılanlaşmıştır. Siyasî dengeler halifenin arzuları doğrultusunda evrilirken, oluşturduğu bu zemin Moğolların işine yaramış ve onlar, karşılarında ciddi bir direnişle karşılaşmadan İslâm dünyasının büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. Moğol hücumu, İslâm âleminde siyasî, ekonomik ve kültürel alanlarda köklü değişimlere yol açmış, batı için Kavimler Göçü'nün yarattığı derin etkiler gibi, doğu toplumları için de Moğol istilâsı benzer bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu durum için Halife Nâsır-Lidînillâh'ın doğrudan bir etkisinin olup olmadığı konusunda farklı görüşler mevcutken, onun uyguladığı politikaların Moğol ilerleyişinin başarısında önemli bir rol oynadığı inkâr edilemez bir tarihî gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.(Barthold, 2006: 65)

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Şiîler ve Bâtınîler Karşısında Uyguladığı Stratejiler

Sünnî ve Şiî mezhepleri, İslâm tarihinde sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır. Irak'ta Büveyhilerin ve ardından Mısır'da Fâtımîlerin yıkılmasının etkisiyle Şiîler, kendilerini İslâm dünyasında kenara itilmiş hissetmiş ve bu da huzursuzluğun artmasına yol açmıştır. Abbâsîlerin zayıfladığı son dönemlerde mezhep çekişmeleri iyice körüklenmiştir. Sünnî-Şiî rekabeti, özellikle Merv'de yaşanan büyük katliamla tüm İslâm coğrafyasına yayılmıştır. Abbâsîlerin başkenti Bağdat'ta Sünnîler ve Şiîler iç içe, bazen de kendilerine özgü mahallelerde hep birlikte yaşamışlardır. Sünnîler genellikle Vakıa, Babu'l-Basra ve Kutafta mahallelerinde; Şiîler ise Kerh, Muhtara, Hadriyye ve Musa Kazım mahallelerinde oturmuşlardır.(İbnü'l-Fuvâtî, 2003: 47-49)

Halife Nâsır-Lidînillâh, Şiî yöneticilere devletin en üst kademelerinde görevler vermiştir. Halife, Şiî topluluğun hamisi olduğunu vurgulamak amacıyla Gaybetü'l-Mehdî türbesinin onarımını emretmiş ve 1184 yılında İmam Musa Kazım'ın mezarını koruma altına alarak güvenli bir alan ilan etmiştir. Ayrıca, varis pozisyonundaki Ebû Nasr Muhammed'i kenara çekip, Şiîlere daha sıcak bakan küçük oğlunu tahtın varisi olarak belirlemiştir. İbnü's-Sâhib'in Muaviye ve oğlu Yezid'e lanetlenmesi yönündeki talepleri, Halife Nâsır-Lidînillâh tarafından, toplumsal uyumu bozabilecekleri gerekçesiyle reddedilmiştir. (İbnü'l-Cevzî, 1985: 803)

Halife Nâsır'ın, önceki halifelerin aksine Şiî topluluğa sergilediği anlayışlı yaklaşım, onu Sünnî tarihçilerin gözünde Şiî yanlısı biri olarak damgalanmasına neden olmuştur. Ancak Nâsır'ın bu ilgisi, kişisel bir eğilimden çok o dönemin siyasî gereklilikleri tarafından yönlendirilmiş bir politika olarak bilinmektedir. Abbâsî halifeliğini güçlendirmenin, nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan Şiîlerin desteği olmadan mümkün olmayacağını düşünen Halife, onların duyarlılıklarını göz önünde bulundurarak bir birleştirici politika izlemiştir. Halifenin Şiî entegrasyon politikası, Irak'ta Sünnî-Şiî arasındaki gerilimi ve toplumsal çatışmaları azaltmada etkili olmuştur. Ayrıca, Nâsır'ın yapıcı Şiî politikası, İsmâîlî-Bâtınî gruplar üzerinde de pozitif etkiler yaratmış ve İsmâîlî lider Celâleddin III. Hasan'ın Sünnî inancını benimsemesinde rol oynamıştır.(Kalkaşendî, 1980: 63)

1180 (575) yılında Nâsır-Lidînillâh'ın halife olarak tahta çıkışıyla Abbâsî halifeliği adeta yeniden şekillenmeye başlamıştır. Yüzyıllar boyunca önce askerî liderlerin, sonra da sultanların gölgesinde güçsüzleşen Abbâsî halifeleri, yalnızca ismen İslâm dünyasının lideri konumuna gerilemişlerdir. Halife Nâsır'ın iki temel gayesi bulunmaktaydı: Irak ve İran'da dış müdahalelerden azade, halifeliğin doğrudan idaresi altında özerk bir dinî devlet inşa etmek ve İslâm dünyasını Abbâsî halifesinin manevi liderliği altında toplamaktır. Bu hedeflere ulaşmak için halife, Ehl-i sünnet inancının dışındaki Şiî-Caferî ve Şiî-İsmâîlî cemaatlerle uzlaşma yoluna gitmiştir. İslâm dünyasına korku salan Bâtınî gruplar, küçük

nüfuslarına rağmen oldukça etkili ve güçlü olmuşlardır. Halife Nâsır özellikle de Selçuklulara karşı müşterek bir düşman olarak gördüğü Alamut şeyhi ile sürekli diyalog içerisine girmiş ve onunla uzlaşma yollarını aramıştır. Sünnî İslâm'ın karşıtları olan Bâtınîler, doğal olarak Sünnî İslâm'ın lideri Abbâsî halifelerini de hedef almışlardır. Halife Nâsır-Lidînillâh tahta çıktığı ilk yıllarda, 1182'de (577) Bâtınîlerin suikast girişimine uğramış, fakat suikastçılar yanlışlıkla halifenin yerine bir saray görevlisini öldürmüşlerdir. Ayrıca, Nâsır-Lidînillâh'ın vezirlerinden biri olan Ubeydullah bin Yunus, görevden alındıktan sonra 1196 (592) yılında hac yolculuğunda Bâtınî fedailerin saldırısına uğrayarak hayatını kaybetmiştir.(İlhan, 1992: 190-191)

Halife Nâsır-Lidînillâh Abbâsî tahtına çıktığında, Alamut'un başında Şeyh II. Muhammed bulunuyordu. II. Hasan'ın ardından gelen II. Muhammed, babasının temellerini attığı ve İslâm şeriatını reddeden "Kıyamet Doktrini"ni benimsemiştir. Bu doktrin, bireyin Allah'a ulaşmasının her şeyden üstün olduğunu savunmuş, ilahî birleşmeyi tecrübe eden kişinin artık şer'î ibadetlere ihtiyacı olmadığını öne sürmüştür. Namaz gibi ibadetlerin yüzeysel zahir anlamlarının ötesinde, kalbin daima Allah'a dönük olmasının asıl hedef olduğunu vurgulamaktadır.(Özaydın, 1989: 336)

II. Muhammed, babasının bu radikal öğretilerini katı bir şekilde hayata geçirmiştir. Uygulamalara direnenleri acımasızca cezalandırılmış ve nihayetinde bu doktrine muhalif kendi aile bireyleri tarafından 1210'da (606) zehirlenerek öldürülmüştür. İsmâîlî-Bâtınî inancının liderleri Alamut şeyhleri, Nizar soyundan geldiklerini iddia ederek İslâm dünyasının önderleri olduklarını savunmuşlardır. Celâleddin III. Hasan, 1212 (608) yılında daha önceki pozisyonundan geri adım atarak, Sünnî İslâm âleminin önderi olan Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'a bağlılığını ilan etmiş ve ona sadakatini beyan etmiştir. O, gençlik yıllarından itibaren Bâtınîlik tarafından serbest bırakılan ahlaksız davranışlardan uzaklaştığını ve Alamut şeyhi olması durumunda bid'atleri kaldırıp İslâm akidelerine bağlı kalacağını gizli mektuplarla bölge hükümdarlarına ve Bağdat halifesine iletmiştir.(Lewis Bernard, 1995: 40) Halife Nâsır-Lidînillâh da III. Hasan'a, eğer atalarının terk ettiği İslâmî uygulamalara yeniden dönülmezse Alamut'un yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceği yönünde bir uyarıda bulunduğu bazı rivayetlerde geçmektedir.(Lewis Bernard, 1995: 40)

Halife Nâsır, İslâm siyaset arenasındaki rakiplerini saf dışı bırakmak ve kritik bilgileri toplamak için İsmâîlî fedailerin yeteneklerinden faydalanmıştır. Irak-ı Acem'in valisi Ağlamış ve Mekke şerifinin kardeşi gibi önemli kişilikler, fedailerin gizli bıçak darbeleriyle suskunluğa gömülmüş ve bu eylemlerin Halife Nâsır-Lidînillâh'ın talimatlarıyla gerçekleştirildiğine dair söylentiler dolaşmıştır.(Lewis Bernard, 1995: 41)

Halife, Irak-ı Acem bölgesinin kontrolüne sahip Emir Mengli'ye karşı bir ittifak ağı örmüştür. Bu ittifakın içerisinde Azerbaycan'ın hâkimi Özbek ve İsmâîlî lideri Celâleddin III. Hasan da yer almaktadır. Celâleddin III. Hasan, bu askerî harekâta bizzat katılarak, inzivadan çıkmış ve Alamut'un güvenli sınırlarını terk etmiştir. Mengli'nin yenilgisinin ardından, bölgeyi ele geçiren müttefikler arasında toprak paylaşımı yapılmış ve halife, kendi payına düşen bölgeleri Emîr Ağlamış'a iktâ etmiştir. Emîr Ağlamış'ın Alamut'tan gelen fedailer tarafından öldürülmesi ise, bu ölümün halifenin emriyle gerçekleştiği yönünde dedikoduların ortaya çıkmasına neden olmuştur.(Lewis Bernard, 1995: 41) Halife Nâsır-Lidînillâh'ın İsmâîlî-Bâtınî fedailerini siyasî amaçlarına ulaşmak için kullanması, onun otoritesini pekiştirmiş ve halifenin prestijini artırmıştır. Bâtınîlerin, İslâm dünyasının güç sahibi isimlerine kadar sızma hikâyeleri dilden dile dolaşmıştır. Nâsır-Lidînillâh'a rekabet içinde olduğu Hârezmşah Celâleddin'e, Alamut'tan bir elçi heyeti ulaşmış ve bu, dönemin entrika dolu politik sahnesinde önemli bir olay olarak kayıtlara geçmiştir.(Cüveynî, 1999: 305)

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Diğer Devletler ile İlişkileri

Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh hükümleraltında, İslâm dünyasını büyük güçler arasındaki dengelerle şekillendirmekteydi. Bu dönemde, Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan topraklarında hüküm süren Gur Devleti, öne çıkan güç merkezlerinden biridir. Sultan Gıyasüddin Muhammed ve kardeşi Şihabüddin Muhammed liderliğindeki Gurlular, parlak bir dönem yaşamış ve Hârezmşahlar ile bölgenin hâkimiyeti için sürekli bir rekabet içinde bulunmuşlardır. Abbâsî hilafetine rakip olan Hârezmşahların aksine, Gurlular genellikle halifenin yanında yer almıştır. Halife Nâsır-Lidînillâh, Abbâsîlerin siyasî bağımsızlığını Hârezmşah tehdidine karşı korumak adına Gurlular ile stratejik ittifaklar kurmuş, hatta Karahıtaylar'ı da bu ittifaka dâhil etmek için girişimlerde bulunmuştur. Diplomasi yoluyla, her yıl elçi teatisi gerçekleştirilerek Gurlularla ilişkiler güçlendirilmeye çalışmıştır.(Ebû Şâme, 1947: 85)

Bu “düşmanımın düşmanı müttefikimdir” yaklaşımı, Nâsır-Lidînillâh için son derece başarılı olmuş ve bu siyasî manevraların bir sonucu olarak Irak Selçuklu Devleti ve Gur Devleti gibi dönemin önemli güçleri yıkılmıştır. Halifenin siyasî zekâsının meyvelerini topladığı bir anda, Moğol istilâsı beklenmedik bir şekilde tüm dengeleri altüst etmiştir. Orta Asya ve Ortadoğu'da hızla yayılan Moğollar, neredeyse hiç dirençle karşılaşmadan geniş bir coğrafyayı ele geçirmişlerdir. Moğol ordularının askerî üstünlüğünün yanı sıra, Nâsır-Lidînillâh'ın dış politikasının doğurduğu sonuçlar da birçok güçlü İslâm devletinin zayıflamasına ve sonuçta Moğolların istilâsına kolaylık sağlamıştır.(Zehebî, 1951: 288)

Sonuç

Halife Nâsır-Lidînillâh'ın dış politikada uyguladığı stratejilerin ana amacı, Abbâsî Halifeliği'nin özerkliğini ve gücünü pekiştirmek olmuştur. Bu hedef doğrultusunda, o, halifeliğin etkinliğini genişletmek ve dış güçlerin birbirleriyle olan mücadelelerini kendi lehine kullanarak onları zayıflatmak gibi stratejik bir rota izlemiştir. Nâsır-Lidînillâh'ın yönetimi altında, hiçbir dış güç Abbâsî Halifeliği'nin üzerinde egemenlik iddia edememiştir. Aynı zamanda, halifeliğin üstünlüğünü tanımayan liderler ve onların idare ettikleri devletler, halifenin ustalıkla yönettiği siyasî manevraları sonucunda sırasıyla güç kaybetmişlerdir. Siyasî sahnede etkisini artırmak isteyen Halife Nâsır, güçlü bir toplum yapısının güçlü bir devletin temeli olduğunu savunmuş ve toplumun iç bütünlüğünü sağlamak ve mezhep çatışmalarını minimize etmek amacıyla sosyal reformlara yönelmiştir. Bu kapsamda, Şîî mezhebine mensup bireyleri devletin en üst makamlarına getirerek dikkate değer bir strateji benimsemiştir. Ancak bu yaklaşımı, bazı Sünnî tarih yazarları tarafından Şîilik yanlısı tutum olarak eleştirilmiştir.

Neticede, Halife Nâsır-Lidînillâh, asî fütüvvet gruplarını etkisi altına alarak ve toplumdaki sağladığı güçlü destekle, Fütüvvet Konfederasyonu'nu kendi yanında konumlandırmayı başarmıştır. O, mezhebi farklılıkların ötesine geçerek Müslüman toplulukları fütüvvet anlayışı çerçevesinde kenetlenmeye teşvik etmiştir. Fütüvvet kurumunun, Halife Nâsır-Lidînillâh'ın, yeniden yapılandırması sonrasında, Anadolu'daki Selçuklu yönetiminde Ahilik teşkilatı olarak geliştiği ve bu kuruluşun yüzyıllar boyu etkisini sürdürdüğü kaydedilmiştir.

Halife Nâsır-Lidînillâh, kişiliği ve izlediği siyaset tarzıyla büyük bir politikacı olarak karşımıza çıkmıştır. O her zaman kendisini çeşitli tehditlere karşı dengeleyerek, halifeliğini korumak için politik maharetlerini kullanmıştır. Özellikle Irak Selçuklu Devleti'ni bertaraf etmek ve Hârezmşah Alâeddin Tekiş aracılığıyla halifeliğine yönelik tehdidi ortadan kaldırmak için çeşitli diplomasi ve oyunlarla hareket etmiştir. Irak Selçuklu Devleti ve Hârezmşahlar arasındaki mücadeleyi alttan destekleyerek, bu iki güçlü devleti birbirine karşı savaşa sürüklemiştir. Bu çatışmalar sonucunda hem Irak Selçuklu Devleti hem de Gurlular, uzun yıllar süren savaşlar sonucunda zayıflayarak tarih sahnesinden silinmişlerdir. Hârezmşahlar, bu savaşlarla ciddi şekilde yıpranmış ve siyasî zayıflığa düşmüştür. Ancak, bu çatışma

ortamı aynı zamanda Moğollar için bir fırsat yaratmıştır. Moğol güçleri, İslâm coğrafyasının doğusunu büyük oranda ele geçirerek derin izler bırakmışlardır. Bu işgal, İslâmiyet'in siyasî haritasını, ekonomik yapısını ve kültürel dokusunu temelinden sarsmıştır. Halife Nâsır-Lidînillâh'ın politik hamleleri ve kurnaz diplomatik manevraları, Doğu İslâm dünyasındaki güç dengelerini altüst etmiş ve böylece Moğol istilâsının önünü açmıştır.

Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh, Selçuklu egemenliğinin Irak'ta sona ermesinin ardından devlet yapısını güçlendirmek adına kapsamlı malî, sosyal ve siyasî reformlara imza atmıştır. Ekonomik yapıyı kuvvetlendirmenin devletin gücünü pekiştireceğinin farkında olan halife, dikkatle belirlenmiş malî politikalar uygulamıştır. İrili ufaklı çalkantılar nedeniyle gerileyen tarım üretimini canlandırmak için toprak reformları yapmış, ihya edilmesi gereken tarım arazilerini devlet büyüklerine işletmeleri için tahsis etmiştir. Yıllar içinde ihmal edilmiş sulama kanallarını onarmak, tarımsal verimliliği artırmak ve vergi kayıtlarını güncellemek suretiyle tarım sektörüne büyük önem vermiştir. Nâsır-Lidînillâh, 1225 yılında vefat etmiş ve kırk altı yıl süren halifeliği boyunca, Müslümanları Abbâsî Halifeliği'nin altında toplama gayretinde bir lider olarak tanınmıştır. Buna karşın, birleştirici politikaları, bir dizi zorlu engelle karşı karşıya kalmış ve bu engeller, onun çabalarını sekteye uğratmıştır.

Kaynaklar

- Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). (1987). *Abû'l-Farac Tarihi* (Ömer Rıza Doğrul, Çev.; C. 2). TTK Yayınları.
- Ahmed bin Mahmud. (1977). *Selçuknâme* (Erdoğan Merçil, Çev.; C. 2). Tercüman Yayınları.
- Aksarâyî, K. M. b. M. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* (Mürsel Öztürk, Çev.). TTK Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* (Hakkı Dursun Yıldız, Çev.). TTK Yayınları.
- Barthold, V. V. (2006). *Halife- Sultan* (İlyas Kamalov, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Bayram, M. (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*. Damla Matbaacılık.
- Bayram, M. (2012). *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evran-Mevlânâ Mücadelesi*. Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Bündârî, E.-I. İ. (1943). *Zubdat al Nusra ve Nuhbat al Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)* (Kıvameddin Burslan, Çev.). Maarif Matbaası.
- Bünyatov, Z. (2003). *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti* (Tural Rızayev, Çev.). Derin Yayınları.
- Cüveynî, A. A. M. b. M. (1999). *Tarih-i Cihangüşa* (Mürsel Öztürk, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ebû Şâme, Ş. E. M. A. b. İ. (1947). *Terâcimu Ricâli'l-Karni's-Sâdis ve's-Sâbi'* (Muhammed Zahid Hasen el-Kevserî, Thk.). Dâru Kütübî'l-Melekiyye,.
- Ebû Şâme, Ş. E. M. A. b. İ. (2002). *Kitâbü Ravzateyn fî Ahbâri Devleteyn en-Nûriyye ve's-Selâhiyye* (İbrahim Şemsüddin, Thk.; C. 5). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ebü'l-Fidâ, İ. el-M.-M. İ. b. A. (1907). *Târîhu Ebi'l-Fidâ*.
- Fevzi, F. Ö. (1998). *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: Es-Sukût ve'l-İnhîyâr*. Dârü's-Şurûk,.
- Gürbüz, M. (2011). Tekiş, Alâeddin. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 364-365). TDV Yayınları.
- Güzel, F. (2015). Moğol İstilasında Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 142-158.

- Hacıgökmen, M. A. (2019). Mecdüddin İshak. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 210). TDV Yayınları.
- Hüseyin Ali Kays Muhammed el-Kaysî,. (2007). *Tabîatü'l-Müctemai'İrakîfi'l-Asri'l-Abbasî el-Mütehhira. Daru's-Şuûni's-Sekâfe.*
- Hüseyinî, E.-H. S. A. b. N. b. A. (1943). *Ahbârü'd Devleti's-Selcûkiyye* (Necati Lugal, Çev.). TTK Yayınları.
- İbn Bibî, E.-H. B. M. B. A. el-Ca'feri er-Rugadi). (1941). *Anadolu Selçuki Devlet Tarihi* (Nuri Gençosman, Çev.). Uzluk Basımevi.
- İbn Bibî, E.-H. B. M. B. A. el-Ca'feri er-Rugadi. (1996). *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l'Alâiyye (Selçuk Name)* (Mürsel Öztürk, Çev.; C. 1). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Haldûn, A. b. M. (1992). *Târîhu İbn Haldûn. Dârü'l-Kütübü'l İlmiyye.*
- İbn Şeddâd, E.-M. B. Y. b. R. b. T. (1994). *En-Nevâdirü's Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yusûfiyye* (Cemaleddin Şeyyâl, Thk.). Mektebetü'l-Hanci.
- İbn Vâsıl, E. A. C. M. b. S. (1972). *Mürerricu'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb* (Cemaleddin Şeyyâl & Haseneyn Muhammed Rebi, Çev.). Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm.
- İbnü'd-Devâderî, E. B. b. A. b. A. (1992). *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiü'l-Ğürer: Ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Abbâsiyye.* Franz Steiner Verlag.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. C. A. b. A. (1985). *El-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem* (Süheyl Zekkar, Çev.). Dârü'l-Kütüb.
- İbnü'l-Esir, İ. b. E.-H. A. b. M. (1987a). *El Kâmil Fi't-Tarih* (Ahmed Ağırakça & Abdülkerim Özaydın, Çev.; C. 12). Türkiyat Matbaacılık.
- İbnü'l-Esir, İ. b. E.-H. A. b. M. (1987b). *El-Kâmil fi't-Târîh* (Ebü'l-Fida' Abdullah el-Kâdî, Thk.). Dârü'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Fuvâtî, E.-F. K. A. b. A. b. M. Ş. (2003). *El-Havâdisü'l-Câmia ve't-Tecâribü'n-Nâfia fi'l-Mietî's-Sâbia* (Mehdî en-Necm, Thk.). Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Mî'mâr, Ş. E. A. M. b. A. b. E. M. (1958). *Kitâbu'l-Fütüvve* (Mustafa Cevad & Muhammed Takiyyüddin Hilâlî, Thk.). Mektebetü'l-Müsenna.
- İbnü's-Sâî, E. T. T. A. b. E. b. O. (1934). *El-Câmiü'l Muhtasar fi Unvâni't-Tevârih ve Uyûni's-Siyer* (Mustafa Cevad, Thk.). Matbaatü's-Süryaniyye el-Katolikiyye.
- İlhan, A. (1992). Bâtınîyye. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 190-191). TDV Yayınları.
- Kalkaşendî, E.-A. Ş. A. b. A. b. A. (1980). *Meâsirü'l-İnafe fi Meâlimi'l-Hilâfe* (Abdüssettar Ahmed Ferrac, Thk.). Âlemü'l-Kütüb.
- Köymen, M. A. (1985). Son Irak Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı. *AÜFEFAD*, 13, 215-234.
- Lamb, H. (1985). *Cengiz Han* (Ali Ünal, Çev.). İhya Yayınları.
- Lewis B. (1995). *Haşîşiler Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset* (Ali Aktan, Çev.). Sebil Yayınevi.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Müneccimbaşı Derviş Dede Ahmed Efendi. (2000). *Camii'd-Düvel: Selçuklular tarihi I: Horosan – Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları* (Ali Öngül, Çev.). Akademi Kitabevi.

- Nesevî, Ş. M. b. A. b. A. (1934). *Celalü'ttin Harezemşah* (Necip Asım Yazıksız, Çev.). Devlet Matbaası Yayınları.
- Özaydın, A. (1989). Alamut. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 336). TDV Yayınları.
- Takkûş, M. S. (1996). *Târîhü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*. Dârü'n-Nefâis.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmalı Devleti Teşkilatına Medhal*. TTK Yayınları.
- Yazıcızâde, A. (2009). *Tevârih-i Âli Selçuk* (Sevim Yılmaz Önder, Çev.). Bilgeoğuz Yayınları.
- Zehebî, E. A. Ş. M. b. A. b. O. (1951). *El Muhtasarü'l-Muhtac İleyhi min Târîhi İbn Dübeysî* (Mustafa Cevad, Thk.). Matbaatü'l-Maârif,.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: 100%.